MAGYAR

TÖRTÉNELMI EMLÉKEK.

KIADJA

SZALAY LÁSZLÓ.

MÁSODIK KÖTET:

GRÓF BETHLEN MIKLÓS ÖNÉLETIRÁSÁNAK

ELSŐ FELE.

PEST, 1858.

HECKENAST GUSZTÁV.

GROF BETHLEN MIKLOS

ÖNÉLETIRÁSA.

KIADTA

SZALAY LÁSZLÓ.

ELSŐ KÖTET.

PEST, 1858.

HECKENAST GUSZTÁV.

Pest, 1858. Nyomatott Landerer és Heckenastnál.

ELŐSZÓ.

Gróf Bethlen Miklós önéletirását kiadandó, még 1855-ben gondoskodtam a szükséges lépésekről, hogy a kiadást magának az eredetinek, a szerző saját kezével irott eredetinek alapján eszközölhessem. Báró Kemény Zsigmond szíves készséggel ügyekezett nyomozásaimban elősegíteni, de közös törekvésünk sikeretlen maradt. A dolog ez állásában gróf Mikó Imre ő exczellencziáját felkértem, juttatna legalább olyas másolatot kezembe, mely kor és hűség szempontjából megközelíti a híjába kutatott eredetit. A nagyérdemű férfiú, 1856. september 27-én Kolozsvártt kelt

levelében ekkép válaszolt: „Én gróf Bethlen Miklós életirása eredetijét nem birom; azt sem tudom bizonyosan, megvan-e az még és kinél? Az én példányom az egykor nagy tudományosságáról hires gróf Lázár János sajátja volt, kinek unokája gróf Lázár Istvántól a könyv szélén nehány jegyzés is látható. Azonban hogy ez vagy az eredetiből iratott volna le, vagy azzal összeolvastatott volna, állítani nem merem; és igy jelessége vagy más szóval, hibátlansága mellett egykori tulajdonosának azon korban tudományossági hires voltán kivül semmi sem szól.“

Gróf Mikó Imre maga is szándékozott e munkát „Erdélyi történelmi adatok“ czímü gyüjteményében közrebocsátani; mindazonáltal egyfelöl azon okból — mint a lelkes, s életében és irodalmi eljárásában egyiránt nemesizlésü gróf hozzám adott levelében irja — mivel ö csak azt ohajtja, hogy homályban lappangó történelmi kut-

föink nyomtatás által napfényre jöjenek, nem pedig hogy kizárólag csak általa jöjenek napfényre; másfelöl hogy hazafiúi vállalatom iránti rokonszenvét némileg bebizonyithassa, — miért köszönet Néki tölem a magyar olvasó közönség szine elött — nemcsak a munka kiadásáról lemondott, de a felebb emlitett példányt használatul átadni is kész volt, melyet csakugyan röviddel utóbb a magyar történetnyomozás egyik buzgó hive, Vass József kolozsvári tanár és könyvtárnok közbenjárásával hozzám felküldeni szíveskedett.

A kézirat, melynek hátlapján „Gróf Bethlen Miklós élete, 1755“ olvasható, a mult század elsö felének vég- vagy második felének elsö éveiben készült, a felhivott év valószinüleg csak a könyv bekötésének nem irásának is éve. Nagy ívrétben 733. lapra terjed, irva, ha nem csalódom, két kéztöl; két gondos kéztöl, de melyek mindamellett kivált a külföldi nevekre nézve igen sok

hibát irtak át az elejökbe adott példányból, — mert több jelenség arra mutat, hogy az nem volt maga az eredeti — és sok hibát, gondolom, magok is követtek el, mert a történelmi emlékeknek, de söt az okleveleknek is hív, nyelvészetileg hív másolása nem tartozott ama korszak sajátságai közé. Egy sereg hibát első pillanatra, nem keveset némi combinatio után magam magamtól javithattam ki; másokat — de már a nyomtatás elkezdése után — a munka azon kézirati példányából lehetett kiigazítanom, mely épen akkor ment át Nagy Gábor birtokából a muzeum könyvtárába, s melyet ennek hazafilelkü tudós öre Mátray Gábor szíves készséggel ismertetett meg velem; egyes tévedéseket egy harmadik példány segédével sikerült kikerülnöm, melyből nehány töredék Katona historia criticájában olvasható, melyet a kalocsai érseki és káptalani könyvtárban magam is forgattam, s melyből, kérelmemre, Kunszt József ő

excellenciája, az egyesült bács-kalocsai érseki megyének főpapja, a művészet buzgó barátja, Bethlen második fogságára vonatkozó okiratot másoltatott le s küldött kezemhez, minthogy az a kiadásomnak alapul szolgált példányban azonkép mint a muzeumében hiányzik.

Ez és ennyi elégséges Bethlen Miklós életrajza jelen kiadásának jellemzésére; a történetirás barátja talán megelégedendik vele; a nyelvész sajnálni fogja, hogy nem magának az eredetinek hűmását veszi tőlem, s ezt sajnálom én is, de megemlékezvén a franczia közmondásról : „hogy a jónak fő ellensége a tökéletes," nem akartam a nagyfontosságu műnek kiadását bizonytalan remény fejébe, határozatlan ideig elhalasztani. Különben is Bethlen azon irományai után itélve, melyek eredetiben jöttek reánk, s melyek közől nehányat talán a második kötet függelékébe fogok iktatni : a másolók legalább viszony-

lagos figyelemmel adták vissza a szerző nyelvészeti formáit.

Hadd tegyek itt berekesztésül még néhány szót a közkezeken forgó s magyar forditásban is megjelent : „Mémoires historiques du Comte Betlem Niklos, contenant l'histoire des derniers troubles de Transsylvanie“ czimü munkáról, melyet bel- és külföldön sokan a mi Bethlenünktől iratottnak véltek, noha már a „Histoire des révolutions de Hongrie“ kiadója által, ki azt több kihagyással gyüjteményébe iktatta, eléggé világosan apocryphnak nyilvánítatik*); s noha, ki legyen szerzője, az első kiadás (Amsterdam, chez Jean Swart sur le Kneuterdyk, 1736. Rouen chez J. B. Machuel, libraire 1736) elöszavából is értesülünk. „Je n'en suis presque que l'éditeur; — irja a magát meg nem nevező franczia kiadó — tout le fond et

*) Ces mémoires — mondja az elöszö — *dont je ne garantis point l'authenticité*, parurent il y a trois ans en France sat.

tout ce qu'il y a d'essentiel, est tiré des mémoires de feu mr. l'abbé Révérend, qui me sont tombés sous les mains, par les soins d'un illustre magistrat, à qui cet abbé les avait donnés avant sa mort . . . cet abbé fut l'agent secret de la fameuse diversion, que firent les mécontents de Hongrie en 1677. Il avait été envoyé au commencement de cette année en Transsylvanie par monsieur le marquis de Béthune, qui était alors ambassadeur extraordinaire de la cour de France auprés du fameux Sobieski roi de Pologne. Le but de sa mission était de mettre à execution un projet si important, et il y réussit aprés quatre années de séjour à la cour du prince Apaffi, souverain de Transsylvanie. Témoin de tout ce qu'il rapporte dans les mémoires, dont je me suis servi, on peut s' assurer qu'il n'a rien dit que de vrai : le reste il le tenait du jeune Betlem-Niklos lui-même, sous le nom de qui sont ces mémoires, qu'il

avait beaucoup pratiqué en Transsylvanie, et qu' il accompagna dans le second voyage que ce jeune seigneur fit en France."

Semmi kétség, hogy Révérend, Erdélyben tartózkodásakor viszonyban állott Bethlen Miklóssal, ki önéletirásában maga is említi, hogy XIV. Lajos ügyviselöjével találkozott; hiszem készséggel azt is, hogy a beszédes Erdélyi életének egyes eseményeit elmondotta a kandi Francziának, s nyilvánvaló, hogy ez például Zríni Miklós halála körülményeit Bethlen elbeszélése nyomán iktatta könyvébe; de más részt a magyar életirásnak ama francziával egybevetése azt is láttatja mindenkivel : hogy Révérend inkább regényt irt mint historiát, regényt, melynek rámájában becses historiai és ethnographiai adatokat is talál az, ki a valóságot a költészettöl megkülönböztetni tudja.

Pest, julius 20-án 1858.

Sz. L.

TARTALOM.

ELŐLJÁRÓ BESZÉD.

			Lap
I.	Rész.	Ennek a munkának mentsége az embernek holta után e világi dolgokra való nem figyelmezéséről	3
II.	„	Az jó hirről, névről, vagy emlékezetről . .	11
III.	„	A becsületről	17
IV.	„	A becsület okairól	22
V.	„	A becsület hibáiról mind a becsületadó mind azt vevőre	26
VI.	„	A világi becsület hijábanvalóságáról és veszedelmes voltáról	32
VII.	„	Kell-e s micsoda becsületre igyekezni az embernek? és annak hasznairól	41
VIII.	„	A becsület, hírnévre való vagyásnak okáról és a religióról	45
IX.	„	Az ember lelke valóságos halhatatlanságáról	54
X.	„	A semmiről	61
XI.	„	Az hírnév és örök emlékezetre való vágyódásnak másod rendbeli okairól	69

		Lap
XII.	Rész. Az örökkévalóságról való elmélkedés hasznairól	72
XIII.	„ Az örökkévalóságról való képzelődésnek hibáiról	79
XIV.	„ Az időről és annak szakaszairól, óra, nap, hét, holnap, esztendőről	85
XV.	„ Az örökkévalóságról, mely is kétféle, ugymint: egész, azaz: isteni, és fél, azaz: teremtett lelkekben levő. Először az egész, vagy isteni örökkévalóságról	97
XVI.	„ A fél, azaz: a teremtett állatok, kiváltképen az ember lelke örökkévalóságáról, és menyországnak, pokolnak állapotjáról	105
XVII.	„ Az emberi lélek és test szoros egyességéről és együtt való munkálkodásokról, a mennyire a természet világánál azt megláthatni . .	112
XVIII.	„ A lélek és test a bün felett való perlekedéséről és meggyőzéséről, et consequenter a büntetéseknek együtt való érdemléséről .	117
XIX.	„ A boldogtalan embernek az Istennel noha keserves de méltatlan perlekedő panaszáról	125
XX.	„ Ennek a haszontalan disputatiónak a kereszténységben kivált a protestansok között való káros voltáról	134
XXI.	„ Mint részesül a test a léleknek boldog vagy boldogtalanságában a feltámadás után . . .	137

(Az előljáró beszédnek vége)

ELSŐ KÖNYV.

			Lap
I.	Rész.	Nemzetségemről	143
II.	„	Termetem, ábrázatom, temperamentumom és indulatom	150
III.	„	Haragos indulatomról	158
IV.	„	Inclinatióim vagy hajlandóságimról . . .	166
V.	„	Diaetám, egészség, betegség és ahhoz tartozókról	178
VI.	„	Italbéliről	192
VII.	„	Egészségemről, betegségemről	201
VIII.	„	Tanulásomról és Keresztúri Pál methodusáról	213
IX.	„	Tanulásom continuatiója Keresztúri Pál haláláig, anno 1655	226
X.	„	Ab anno 1655—59-ig való tanulásom-, és idővesztegetéseimről	237
XI.	„	Azonokról	248
XII.	„	Ab anni 1659. Augusto, usque ad anni 1661. Augustum	259
XIII.	„	Peregrinatiómról, akademiai tanulásomról .	271
XIV.	„	Tovább való peregrinatióm és tanulásomról	282
XV.	„	Peregrinatiómról anno 1663. December és 1664	293
XVI.	„	Peregrinatiómról anno 1664. a Martio ad Junium. Szélvész, hajótörés a tengeren . .	305
XVII.	„	Anno 1664. a Junio ad finem anni . . .	320
XVIII.	„	A Januario anni 1665. ad finem ejusdem anni	332
XIX.	„	Anno 1666. harmadik vándorlásomról . .	344
XX.	„	Ifjuságom büneiről	351

(Az első könyvnek vége.)

MÁSODIK KÖNYV.

			Lap
I.	Rész.	Anno 1667	358
II.	„	Anno 1668	368
III.	„	Ab anno 1669. usque ad annum 1673. inclusive	378
IV.	„	Ab anno 1673. usque ad annum 1674. Bánfi Dienes tragoediája	389
V.	„	Bánfi dolga continuatiója	402
VI.	..	Magyarországi dologban és curátorságban, publicumokban való forgásomról post annum 1667. usque ad annum 1675. inclusive . .	420
VII.	„	Rabságom elöljáróiról anno 1675. et 1676	436
VIII.	„	Fogarasi rabságomról anno 1676 et 1677 .	451
IX.	„	Béldi Pál tragoediája, és az ennet való sok szenvedésemről anno 1677 és 1678 . . .	469
X.	„	Béldi tragoediájának continuatiója	487
XI.	„	Anno 1680 és 1681 béli életem, vesződésem	507
XII.	„	Anno 1682 usque 1685 inclusive sok viszontagságimról	530

ELŐLJÁRÓ BESZÉD.

I. RÉSZ.

Ennek a munkának mentsége az embernek holta után e világi dolgokra való nem figyelmezéséről.

Atya, fiú, szentlélek, egy bizony örök Isten nevében (melyben én is megkeresztelkedtem), annak dicsőségére és annak segitsége által legyen ez az irás. Azon szent Isten, ki előtt mindenek mezítelenek és nyilvánvalók, Zsid. 4 : 13. ez, a ki sziveknek veséknek vizsgálója, Jerem. 17 : 10. legyen bizonyságom nekem ezekről : 1. Hogy tehetségem s erőtlenségemhez képest valóságos igazsággal irok az én életemről mindeneket, noha, úgy hiszem, némely dolgokat alig hihet el az olvasó, de te tudod, Isten, hogy hazugságot nem irtam. 2. Hogy én ezt nem az haszontalan hírnek, névnek viszketeges kivánságából cselekeszem. Ugyanis, ilyen rendü embernek, a milyen én voltam, élete tudására mi szüksége vagyon valakinek, mind most élő mind ezután következendöknek? Azomban, mit használ énne-

kem, kivált holtom után, ha valaki az én életemet tudja, és ha jól szól is róla; és viszont, mit árt, ha nem tudja, vagy rosszul szól is róla? Az én életemnek utolsó órájában az Istentől énnekem kiadandó állapotomat meg nem változtatja, sem jobbá sem gonoszabbá nem teszi, nemhogy egynehány embernek de még az egész világnak is tudása vagy nemtudása, jó vagy bal itéleti, dicséreti vagy gyalázatja. Nimród, Cyrus, Alexander Magnus, Julius és Augustus monarchiákat fundáltanak; Herostratus a Diána templomát égette el : melyik vagyon azért jobban vagy rosszabbul a más világon, hogy külömböző formán szól ma e világ felölök? Plato szép, tisztességes élete, józon bölcsessége, Diogenes hordaja, Heraclitus sirása, Democritus nevetése a szájunkon forog : de az ő állapotjokat az meg nem változtatja; noha világi életek igen sokat külömbözött, és ahozképest az embereknek is mind a mikor éltek, mind azután az ő felölök való itéletek és beszédek. De ezek pogányok voltak. Szóljunk rövideden a szentekről. Mit ártott valaha a szenteknek, a világnak felölök való gonosz itéleti, üldözése, gyalázása? vont-e csak egyet is az égből közülök alá avval? ellenben, mikor királyokat, császárokat és egyebeket az istenek közzé számlált, valljon az égbe tette azzal? Erre nézve helyesen csufolódik

Flavius Vespasianus császár halála óráján, mikor azt mondja : ut video, deus fio. Caracalla pedig istentelenül nem irígyli Getától az istenséget, így szólván : sit divus, modo non vivus. Salamon pedig egy summában bölcsen leirja ezt, Eccles. 9 : usque ad versum 8. Söt a kereszténységnek az a részi is, mely a mai nap a szenteknek felettek való majd isteni tiszteletet vagy imádást teszen, hibázik ebben; mert a mint Ésaiás próféta mondja cap. 64 : 42. (én mindenkor a Tremelius versiója szerint citálok) : Ábrahám nem tud minket, Izraël nem ismer minket. Jób is mond 14 : 21. 22. Ha a magok legkedvesebb söt ugyan szent magvakról, maradékokról is nem tudnak semmit is, és azokra nincsen gondjok : hát a tölök idegen világnak felölök való itéletire, beszédire figyelmeznek-e?

Nincsen is nekem egy nagyobb csudálkozásra való materiám, okom e világi nyavalyák s tévelygések között annál, mint tudta a sátán e keresztény világot ez három dolgokra venni és vele ezeket elhitetni : 1. Hogy a boldog lelkek világi dolgokat, legalább a nekiek könyörgöknek könyörgéseket megtudják, megértik és Isten előtt való törekedésekkel segítik; mert azt a tudományt soha sem a szentirásból, sem a sana philosophiából, sem a recta ratióból, sem valóságos experientiákból nem vehették, hanem

némely szentirásbeli helyeknek nemértéséből, eltekeréséből, álmokból, ördögi csúfolódásokból is, némely tudós püspökök, doctorok, oratoroknak a homiliákban vagy predikációkban a megholt szentekhez tett allocutiójokból, mely is a rhetoricában paronomasiának mondatik. Az olyanokkal élt az ördög gonoszúl, et mundum ab honoratione sanctorum sensim deduxit ad invocationem, adorationem et omnem denique idololatriam. Micsoda erőt és csaknem isteni tökéletességet kell annak a szent lelkeknek tulajdonítani, a kiknek, példának okáért a boldog szüznek, azonegy szempillantásban annyi sok száz ezer ember imádkozik, és ki egy, ki más szükségét, sok ezer külömb-külömbféle dolgokat biznak törekedésére. De 2. Ambár higyünk olyan erőt az olyan szentben, a dato sed non concesso speculo trinitatis, hozzá fér-e a boldogult, és az isteni tökéletességeknek, titkoknak, szeretetnek, annak véghetetlen objectumának admiratiójától, annak látásában való gyönyörüségtől elragadtatott és egészen absorbeáltatott, elnyelettetett lelkeknek állapotjához, melyet szem nem látott, fül nem hallott, ember elméje fel sem veheti, Ésa. 64 : 31. 1 Cor. 2 : 9. hogy a világi dolgokra figyelmezzék csak egy szempillantásig is, nem hogy a világi sok könyörgések szüntelen való hallgatására, és azoknak az Isten

előtt való prokátorságára érkezzék, mind az Isten előtte levő végtelen majestásának mind a maga boldogságának megbántása nélkül? Azomban az egész világnál, és magánál, mikor irta volt, szent Pálnál is jobban tudják a boldog lelkek, 1. Tim. 2 : 5. : Egy az Isten, és egy az Isten és emberek között való közbenjáró a Jézus Krisztus. 3. De tovább, álmélkodásra való dolog előttem ebben a megholtak tiszteletiben az, dato tisztelni, vagy imádni, vagy segitségül is kell hívni a szenteket, miért nem igazgatják imádságokat csak egyenesen azoknak lelkekhez az égbe, hanem azoknak csontját, porát, koporsóját, képit etc. háborgatják? Van-e azokban is az az erő, a mely belölök kiköltözött boldog lelkeknek tulajdonítatik? Jaj, bizony félö, kivált a pápista rendnek kárhoztatására elö ne álljon az itélet napján Socrates, és azt ne mondja : Én kész voltam halált szenvedni azért, hogy az athenásbeli népet a képek vagy bálványoktól az égbe igazítsam, az isteni lélek tiszteletire : ti tudósok ellenkezöt cselekedtetek. Úristen, szánd meg e világot, kivált hamar a keresztény világot.

Igy lévén azért a dolog, hogy Ábrahám, Izsák, Jákob, Mojzes, Dávid, Ésaiás, Dániel, szent Pál, szent Péter etc. minden szenteknek állapotjához is semmit sem ér, sem tészen, sem vészen a hír, a fama sive bona sive mala: én, vilissimus ho-

muncio, keressek-e hírt, nevet, glóriát magamnak? Ójjon Isten attól; hanem kételenített erre engem nagyobb részint az én maradékom és házam állapotja, melynek keziben én ezt, mint egy apologiát, vagy testamentumot és instructiót úgy hagyok. Mert, minthogy a világnak üldözése én rajtam rendkivülvaló volt az én ifjuságomtól fogva, és kiváltképen a kétszeri keserves rabság: azt fogja a dolgokat nem tudó maradék vagy világ mondani, hogy talán Erdélyben leglatrabb ember én voltam, hogy annyit szenvedtem. És noha abban, a ki úgy fog itélni és szólani, felettébb megcsalja magát, s így másokat is, és az holtom után engemet nem afficiál teljességgel: de a maradékimat szomorithatja talám; söt károsíthatják, bosszúsággal illethetik némelyek én reám való bosszuból öket. Azért ez az irás legyen pajzs, fegyver helyén nálok, melylyel oltalmazzák magokat nem engemet, és az emberek száját dugják be vele, vagy ha azt végben nem vihetik, legalább vigasztalják magokat vele és az hazug világot nevessék. Nem is kivánom én, hogy a világra kibocsássák ezt az irást, mert azzal nekem semmit sem használnak, talán magoknak ártanak vele; söt sok emberrel se közöljék, nisi ob gravissimas causas, ha tudós, jámbor, vallásunkon levö emberekkel; és ha azok úgy itélik, hogy az Isten dicsösége és a reformata evangelica ecclesia

épületi elömozdítatik közönségessé tétele vagy kibocsátatása által; és ha nekik veszedelmek, boszszúságok, és az én nevem megczáfoltatása, és abból ömagoknak megszomorodása nem következik belöle, melyben jól megnézzék az idöt, állapotot és az embereket. Így, mondom, ha igen jó, tudós ember deákra fordítja s kibocsátja, lássák a dolgot; mert ebben énérettem semmit se cselekedjenek, minthogy ezt én is nem magamért annyira, mint öérettek és a posteritásért írtam. Levén egyébaránt erre példám s kalauzom szent Jób, Nehemiás, Augustinus, amaz nagy doctor Franciscus Petrarca is, Jacobus Augustus Thuanus, kik magok irták le életeket. Azért én is nem irtam deákul, noha bizony nekem könnyebb és alkalmatosabb is lett volna deákul irnom; — nem úgy értem, mintha deákul jobban tudnék mint magyarul, mert azzal bizony nem kérkedhetem, nem is kérkedem : hanem azért, hogy a deák nyelv az ö bövsége és annyi száz esztendök alatt a sok nagy elméktöl lett excoláltatása miatt alkalmatosabb a dolgok leirására a magyar nyelvnél. Deákul pedig a feleségem se értette volna, én pedig nagyobbára öérette és az ö kérésére irtam le az én rendkivül való sok szenvedésimet; noha talán csak többet sír miatta. De mind ö mind mások kivált Erdélyben s Magyarországban, úgy hiszem, tanulhatnak sokat

belőle, valakik isteni félelemmel és keresztényi alázatossággal, szeretettel fogják olvasni. Azért is, ha ugyancsak kibocsátják, nemcsak deákul hanem magyarul is bocsássák ki. Hogy pedig mégis minden ember elhihesse, hogy én hírt nevet ezzel magamnak nem keresek, noha egészen meg sem vetem : azért arról is, a minden hijábavalóságról micsoda értelemben voltam s vagyok mindenkor, s vagyok most is, Isten előtt mezítelen Zsid. 4 : 12. 13. lelkiismerettel letészek együgyüen. Mely legyen az én életemnek leirásának praefatiója, előljáró beszéde helyén.

II. RÉSZ.

A jó hirről, vagy emlékezetről.

A mint Salamon mondja, Eccl. 7 : 1. : Jobb a jó hirnév a legjobb vagy drágább kenetnél; és Prov. 22 : 1. : Kivánatosb a jó hirnév a nagy gazdagságoknál; ezüstnél és aranynál a kedvesség jobb. Hogy Salamon e világon minden embereknél bölcsebb volt, maga az Isten mondja, 1. Kir. 3 : 12. Azomban minden országok felett az egész világon kiváltképen adta volt Zsidóországnak az Isten az opobalsamumot, balzsamolajat nagy bőséggel, melynek az ő minemüségeit, mind jóságára, egészségnek, szép ábrázatnak megtartására, sokféle betegségeknek orvoslására nézve nem tudnak eléggé leirni s dicsérni az orvosok és philosophusok. Erre az olajra és nemcsak a közönséges enni való faolajra czéloz maga a próféta is a 104. zsoltárban, v. 15. Mert noha a faolaj ugyan jó étel, jóllakást, jó egészséget és szép fényes orczát is csinálhat, de senki azzal

az először, mikor uj is, nem igen derék jószágu, az idővel pedig hamar avasodó faolajjal, mely is kelletlen szagu, nem küpülte be orczáját, testét, mind magának mind másnak kedvetlenségére, ruhájának mocskolására; hanem ezzel a balzsamolajjal szokták volt a holt testeket is megkenni a rothadás ellen, több füszerszámokkal s olajokkal együtt. Az emberek is mind férfiak mind kiváltképen gazdag asszonyok igen éltek az ilyen drága, jószagu kenetekkel nemcsak betegségeknek idején azoknak meggyógyitására, hanem jó, egészséges korokban is csak a szagáért gyönyörüségből, kényességből, bujaságból illatoztatták, fényesitették orczájokat, úgy eszközöket, lepedőket is vele. Méltóságoknak vagy kedves vendégeknek is kedveskedtek vele, mint ez meglátszik, mind rosz alkalmatossággal, Prov. 7 : 16. 17. mind jóból, Matt. 26 : 7. Joh. 12 : 3. et sequ. és Joh. 19 : 39. 40. etc. és a külső historiákból böven. Jobb volt ez a zsidó asszonyoknak Istentől adatott kendözője, az Istentől adatott szépséggel meg nem elégedő, vagy buja, vagy bolond asszonyoknak pénzen vett hitván kendözőjöknél, melynek alkalmatosságát, és végre a vele élő fertelmes orczáknak elváltozását, feketeségét nem tudná ember leírni, nem is méltó, hanem hahogy tanulhatnának rajta, mikor az olyan szép testeket kinyujtoztatva látják.

Azt állitják ma a tudósok és a geographusok, hogy a zsidó respublicával együtt ez a balzsami termőfa is kiveszett Zsidóországból, és hogy talán az egész világon sohol nem terem, hanem csak Aegyptusban, a török császároknak egy kertekben, melyből néha igen nagy kedven kedveskednek a török császárok más császároknak, királyoknak, keresztényeknek is; és hogy ez megbecsülhetetlennek tartatik; a patikában árult balzsamumok csak mind mesterséggel csináltattak.

Szükségesnek itéltem a balzsamumról is, egy szóval, a drága kenetekkel való élésnek szokásáról (mely is soha napnyúgoton, Rómát mindazaltal kivévén, olyan szokásban nem volt mint napkeleten) ezeket elöbeszéleni azért, hogy világosodjék meg inkább a bölcs király szavának ereje, hogy miért hasonlítja ahoz, söt felebb is miért becsüli a jó hírt-nevet a drága kenetnél; hogy igy annál jobban tudhassuk meg, mennyire kellessék a jó hírt-nevet becsüllenünk, és magunknak kivánnunk, hogy az ő valóságos becsinél és áránál se feljebb se alább ne becsüljük, és sem felettébb való kivánásával sem felettébb való megvetésével, a mint deákul szépen mondják, sem in excessu sem in defectu, ne hibázzunk, és magunknak kárt ne tegyünk. Ehez azért elmúlhatatlanul kivántatik, hogy, ha balzsamumról

vagy drága kenetnek mivoltáról szólottunk, szóljunk a jó hírnévről is, mert a melyeket egymással vetünk egybe vagy hasonlítunk, ha mindeniket nem tudjuk micsodás, egyátaljában vakoskodunk, bolondoskodunk; természet szerint csak az egyiknek tudásából a másikkal, melyet nem tudsz, egybehasonlítást nem tehetsz; lehetetlen; mint a ki a mérő-serpenyünek csak egyik serpenyőjében tenne mindent, s úgy akarna mérni.

Az hír közönségesen nem egyéb hanem két embernek egymással más harmadik embernek, állatnak, vagy dolognak állapotjáról, minemüségéről vagy cselekedetiről vagy beszéde, irása, vagy akármi formában való közlése. És ez az hír definitiója, minthogy felette széles, minden hírre reá illik; példának okáért: Quintus Curtius egyik ember neked másnak hirré adja vagy közli veled a harmadiknak, úgymint Alexander Magnusnak cselekedetit.

A név, az emberektől a dolgok vagy emberek egymástól való megkülömböztetésére és annak jobban való megismerésére és mással is megismertetésére találtatott, szereztetett jegy, p. o. Isten, angyal, ember, ég, föld, tenger, ló, ökör; országoknak, városoknak, embereknek különkülön a nevezete, neve; városról, faluról avagy akármi egyéb jelről, másoktól megkülönböztető

leirása', nevezése; mind csak olyan jegy, a mely téged, engem segít arra, hogy azokról az én elmém s tied jobban gondolkodhassunk és arról való gondolatunkat a szükséghez képest egymással közölhessük. Ez a név is csak szó, mint az hír, és abban, a kiről már én s te beszélünk, se a név se az hír, a melyet mi adunk neki, vagy róla gondolunk, szólunk, vagy irunk, semmi qualitast, valóságot, vagy változást nem okoz, nem szerez; és ő anélkül az ő Istenétől adott állapotjában minden fogyatkozás nélkül megmarad, megáll, valamíg, tudni illik, az hír és név, melyet öfelöle más elkövet, csak a hírnek és névnek ő szinte vak együgyüségének állapotjában, határában marad. De mikor osztán azon túl megyen a nyelv, a mint Jakab apostal szépen leirja cap. 3. bezzeg már akkor kezd szenvedni, megillettetni az, a kiről a szó vagyon, a mint a szólók öróla jól vagy rosszul szólanak, és ő azáltal az Istentől adatott állapotjában vagy segítetik, vagy akadályoztatik; és innét jöttek már be a világba ezek a szók : az embernek moralis vagy civilis qualitási, jó vagy rosz hírnév, gyalázat, rágalmazás, szidás, vádlás vagy dicséret, becsület vagy méltóság, és éltekben, holtok után is jó vagy rosz emlekezet; mely mikor osztán olyan valóságos, és az embert megillető cselekedeti volnának, hogy az embernek

azáltal élete, jószága, szabadsága, békessége, egészsége vagy akármijében, akár maga a szóló által, akár a kiknek szól, azok által, vagy előmenetele vagy akadálya, romlása legyen : ez már az a rosz vagy jó hirnév, melyet embernek kivánni vagy távoztatni kell.

III. RÉSZ.

A becsületről.

És ebből jő ki már a világnak az a szép Helenája avagy bálványa, a melyet becsület neve alatt imád e világ; melyet is szükség jól megértenünk, hogy hányféle és valósággal micsoda; mert hogy üzöd, kivánod, teljes életedet érette nyughatatlanná, veszedelmessé csinálod sőt el is veszted, ha nem tudod, micsoda: még erre megérdemli-e azt a nagy árát és munkát, a melyet reá fordítasz mindeneknek romlásával, veszedelmével, kárával? Qui bene distinguit bene docet, azt mondják a scholák. A becsület azért kétféle; a minthogy az ember kettőből, úgymint, testből, lélekből áll: úgy vagyon testi, világi, a testtel vagy világi élettel együttjáró és ugyanazzal el is muló becsület, hírnév; és lelki, állandó, és valamint a lélek úgy az is halhatatlan, és azt nemcsak az életben szereti, hanem elkéséri a más világra is, szakadatlanul, változ-

hatatlanul, és valósággal. Ez a becsület; a másik pedig becsületnek inkább képi, álorczája, árnyéka csak, noha a világ nagyobbára csak amazt üzi, és ezt gyengén illeti felette igen. Része vagyon pedig mind a kettőben mind a testnek mind a léleknek.

A világi becsület nem egyéb, hanem az embereknek elméjében egymásról való itélet és vélekedés, melylyel egymást a mikor és a menynyire becsületre méltóknak itélik, elméjeket azon megnyugotják, osztán akaratjokat és indulatjokat hajtják arra, hogy azt a — mint elméjekben meghatározták — becsültetett embernek, mind pedig másoknak, azokkal a külső jelekkel, a melyek szokásban vannak e világon, megjelentsék és tudtára adják, úgymint : a főnek, térdnek hajtása, süveglés az hol szokás, maga előtt való bocsátás, helyének utjának annak való engedése, attól való félelem, hallgatás, annak való engedelmesség, urallás, arról való jó tisztességes beszéd, dicsérés, néha a szeretet is, néha a hizelkedés is, mindenféle titulusoknak adása, minő a pápának : sanctissimus, beatissimus; cardináloknak : eminentissimus, és minden, egyéb papi rendeknek adatni szokott nevezések; a külső méltóságoknak : invictissimus, sacratissimus, serenissimus, potentissimus, celsissimus, illustrissimus, excellentissimus és egyéb, melyekben

annyira elbolondult már e világ, hogy az Isten s angyalok, és egeknek, napnak, holdnak, csillagoknak szépségeket, fényességeket, tisztaságokat igyekezik az emberekre rakni, és Isten gyanánt imádja : ez a világi becsület. Az állandó és valóságos becsület pedig nem az, hanem a kit az Isten a maga fiában, az Úr Jézus Krisztusban szeretetre és becsületre méltónak itélt; kiket is osztán, midön e világra kibocsát, olyan ajándékokkal ruház fel, melyek angyaloktól és jó emberektől becsületet, tisztességet érdemlenek, kiket is, mint az ő nagy urok, királyok kedves emberét, az Istenért és attól emennek adott kegyelmekért nagy készséggel, szeretettel, jó lelki ismerettel becsüllenek változás nélkül, ő is pedig azt ömagában tapasztalván, jó lelki ismerettel mind az Istennek, mind az Isten után az ötet becsülő angyaloknak, embereknek, kihezkihez illendő kötelességgel megköszön s alázatosan reciprocál, a mennyire tőle lehet; és lelke csendességében ennek örül, tudván, hogy a mint az Isten változhatatlan és ő is halhatatlan, úgy az a becsület soha örökké ötöle el nem vesz.

E két becsület annyira jár egymástól mint az ég a földtöl. Nézd meg erre Ésai. 55 : 8. 9. 1. Sám. 2 : 30. Zsolt.18 : 21. 28. 91 : 12. 13. 14. 15. 16. Zsolt. 112, egészen. Péld. 8 : 17. 22. Luk. 10 : 20. És hogy egy summában rövideden befog-

laljam : a valóságos becsület, jó hírnév, avagy gyalázat, rosz hírnév az Istennek, angyaloknak, jó értelmes embereknek, és magában az emberben levő Isten vicéjének, a lelkiismeretnek, az emberekről való kedves, dicséretes, avagy kedvetlen és gyalázatos, de mindenkor igaz itéleti, beszéde. A másik pedig a jó és rosz, de tudatlan, erőtlen s változó embereknek és az ördögnek az emberről való hibás, változó és hazudó, kedves vagy kedvetlen beszéde s itéleti. Ezekből származik vagy ugyan természet szerint születik az emberben kettő : az ambitio vagy generositas, gloriae cupido, mely annak az ő felőle való jó itéletnek kivánsága; és a szégyen, szemérem, pudor, mely attól a bal itélettől való félelem és irtózás. De mely gyenge és a jégnél is bizony állhatatlanabb fundamentomon építi a világ ezt a becsületes Bábel tornyát, úgymint az emberek vélekedésin, maga a dolog és a mindennapi példa mutatja. Mert az ember elméje mind a tudatlanság mind a bünös megveszettségnek gonoszsága miatt, ezer itéleti közzül is alig teszen egyszer igaz itéletet arról, hogy ki micsoda becsületet érdemel ; mert Isten szava, 1. Moz. 8 : 21. : Az ember szivének gondolatja csak rosz avagy gonosz az ő gyermekségétől fogva; és Jer. 17 : 9. : Csalárd a szív minden dolgok felett, és halált hozó, ki ismerhetné vagy tudhatná azt

meg? Dávid pedig azt mondja a 49. zsoltárban, v. 13. 21., hogy a becsületben tétetett ember, úgymint Ádám és utána minden fiai, midön (a mint Salamon mondja Pred. 7 : 29.) Istentöl egyenességben, tökéletességben teremtetett volna, addig keresett magának sok okoskodást, hogy a baromnál is bolondabb lett.

Ez a bolondság annyira elkábitotta az embert, hogy nem hogy mást ismerhetne jól meg, hogy mit érdemel töle, de magát sem ismeri jól maga; hogy tudna hát másról igaz itéletet tenni, ha magáról sem tud, noha az Isten kibekibe maga helyén adta biróul a lelkiismeretet? Kicsoda az ezer közül is egy, a ki másban megismerje azokat a minemüségeket, a melyek a becsületre méltóvá teszik öelötte, hogy ugyan ex scientia et conscientia tegyen arról itéletet, és úgy resolválja magát annak becsülésére, és osztán igazán és állhatatosan predikálja azt mindvégig, azaz : vagy maga vagy a töle becsültetett személynek haláláig.

IV. RÉSZ.

A becsület okairól.

De minekelőtte tovább mennénk, lássuk meg, miért becsültetnek az emberek, vagy mivel érdemlik meg a becsületet, micsoda qualitások azok.

A királyok, fejedelmek és minden tisztségben helyheztetett emberek vagy személyek becsültetnek azért a székért és méltóságért, a melyben ülnek, a melyből az őket imádó, becsülő nép a maga békességét, nyugodalmát várja, reménli és hiszi származni, elhitetvén magával azt, hogy azok a méltóságok eszekkel, bölcseségekkel, erejekkel, értékekkel, egy szóval, minden az ő méltóságos hivataljokhoz kivántató szükséges qualitásokkal elégségesek az ő békességének, nyugodalmának megszerzésére, megtartására; és hogy akaratjok vagyon arra, és hogy ő, úgymint a becsülő nép, ebben a reménségben nem csalatkozik. Ez minden méltóságoknak felállitásoknak

oka, eredeti, czélja, vége, melyből jöttek ki amaz jelesmondások : salus populi suprema lex; non regnum propter reges, sed reges propter regnum creavit Deus; és amaz : cuicumque et quomodocumque tandem populus in se dominandi supremam potestatem et suam erga illos obedientiam detulit, id cum suae salutis et summae majestatis penes se reservatione fecit.

Becsültetnek a papi rendek és minden tanítók, akár micsoda nemzetből, vallásból valók, azért az isteni és részszerint világi dolgokban való tudományért és szentségért, melyet a nép öbennek hiszen vagy gondol lenni, a mely miatt ő az Istennek kegyelmében mind ebben mind a más világban beférhet és boldogulhat, elhitetvén magával azoknak erre az ő végére és czéljára való juthatására mind elégségeket mind akaratjokat. Ez minden papságnak eredeti, rendelése, oka, vége, czélja, úgy annak a becsületnek is, a melylyel az mindenütt e világon tiszteltetik.

Becsültetnek az atyák, anyák gyermekeiktől, azért hogy azokat a világra hozzák, oktatják, nevelik, oltalmazzák, táplálják, és erre a világi, söt sokan, ha lehet, a következendő életre is alkalmatossá teszik, vagy csak tenni igyekezik, és nemcsak addig míg magok élnek, hanem azután is, jószágokat és mindeneket maradékoknak hagyván. Ez a becsület részszerint a

természeti indulat, részszerint a szokásból jö, de akármely, szüléit legjobban becsülö gyermeknek is szájából kijö valaha az a szó : De el tudnék már én atya s anya nélkül is élni.

Becsültetnek a tudósok és akármely, e világi életet segítö vagy gyönyörködtetö mesterségekben nagyra mentek azért az ö tudósságokért; orvosok, borbélyok s több afélék a nyavalyák ellen való segitségekért; az okosok, elmések, tanácsosok, mint a prokátorok s efélék, elméjekért, tanácsokért; az orátorok ékesenszólásokért; a poeták versekért; a komediázók abban való mesterségekért; az erösek, bátor vitézek, hatalmasok erejekért, hadi mesterségekért; a gazdagok gazdagságokért; a szépek szépségekért; sokan csak azért, hogy a király úgy akarja, hogy így vagy amúgy becsüljék. Ilyenek amaz érdem nélkül, pénzen vagy hazugsággal szerzett fejedelmi, grófi és egyéb titulusok; sokak familiájokért, genealogiájokért, születésekért becsültetnek.

Hogy pedig a világ ezeket becsüli, azt jól teszi, mert azzal az Isten akaratjának és a világ maga jovára való megegyezésének engedelmeskedik. Nézd meg Rom. 13 : 9. 10. 1. Petri 2 : 13. 19. Fil. 2 : 29. Ugyanis, te ember, nem becsülöd-e azt te meg, a kit az Isten maga megbecsültet azokkal a töled becsületet érdemlö ajándékival?

mert valamit egymásban becsültek, azok mind az Isten ajándéki, söt a legkisebb emberröl se szabad neked levonnod azt a becsületet, a melyet az Isten annak maga adott, mikor a maga képit adta neki. Azért mondja Salamon Péld. 14 : 31. : A ki a szegényt megnyomorítja vagy megcsufolja, annak teremtöjét illeti gyalázattal. Ellenben, Péld. 19 : 17. : A Jehovának ád kölcsönül a ki a szegénynek adakozik, és az ö jótéteményit az Úr megfizeti nekie. — Hanem háromban vét a világ az egymást becsületiben :

V. RÉSZ.

A becsület hibáiról mind a becsületadó mind azt vevőre.

---

1. Nem tudja igazán megitélni, hogy ki mit érdemel, a mint azt oda fel böven világosítottam; és így hamisan osztja a becsületet, sokszor vonja el az érdemestől, és adja az érdemetlennek, söt gyalázatot érdemlönek.

2. Nem azért becsüli az embert, hogy abban az Istennek becsületet érdemlö ajándékit látja, hanem magáért, hogy vagy fél, vagy valami hasznot reménl attól magának; és azt nem az Isten amabban feltaláltató ajándékinak, hanem az ö maga arra az emberre való szükséginek, és annak öneki ártható, vagy ötet segíthetö tehetségének serpenyöjével, és az idöknek alkalmatosságával méri, és ahoz képest neveli, vagy apasztja, söt sokszor ha osztán ellehet nála nélkül, vagy mást magának hasznosabbat talál, egészen is felhagyja, söt bosszuságára, becstelenségre fordítja annak becsületit; és így

3. Nem az ajándékokat adó Istenért, hanem vagy szokásból, vagy félelmes kételenségből, vagy maga hasznát néző tekintetekből, vagy szóval és nem szivből vagy lelkiismeretből, hanem csak tökéletlenségből becsülik egymást; és sokszor minélinkább látatik becsülni, annálinkább hazud; és ide illik ama bölcs mondása Salamonnak, Prov. 23 : 6. 7. és 27 : 14. : A ki áldja az ő barátját, jó reggel felkelvén, átkozás gyanánt vagyon annak. Sokszor kivántam, hogy egy tudós elme Erdélyben ezt a locust felvette s megvilágosította volna, mikor láttam a nagy udvarló úri, fő és minden rendnek szörnyü sorpogását a Teleki Mihály palotáján : ám mi végét adá Isten csudálatos itéleti által?!

Ez három nagy vétke vagyon a becsülő embereknek; viszont a kik becsültetnek, azok is annak felvételiben nagyot vétenek négy vagy ötképen :

1. Nem köszönik azt az Istennek, s nem gondolják azt meg, hogy őket nem magokért, hanem az Istennek nekik adott ajándékokért becsülik, tisztelik; kivált a nagy méltóságoknak nem forog eszekben, elméjekben, úgy a mint kellene, az Isten szava. Psal. 82 : 6. 7.

2. Nem gondolják azt meg, mennyi változás alá vettettek az önálok letett Isten ajándéki, a melyet mások öbennek becsüllenek. Nézd meg

erre Jób. 12 : 16 végig; Sámson ereje Jud. 16; Achitófel tanácsossága 2; Sám. 16 : 21; Salamon bölcsesége 1. Kir. 11 : 4; Schebua kevélysége Ésai. 12 : 15 etc. És viszont az ötet becsülöknek is az öreájok való szükségek, mely sok ezer útakon, módokon változhatik; és akár melyik úton oda leszen minden becsületek. Példa erre sok ezer a világon; mennyiszer mondják azt a nagy királyi házoknak is, a mi meg van irva 1. Kir. 12 : 16.

3. Merő jobbágyi, rabi szolgálatnak, adónak tartják sokan ezt a becsületet, a melyet más jó akaratjából ád nekiek, és nem hogy megkölcsönöznék*) ők is, még jó neven sem veszik, meg sem köszönik, csak felfuvalkodnak a becsülettel, nem mondják azt, a mit Jób. 31 : 13. 15.

4. Sokan jól tudják magokban, hogy a mely talentumokat öbennek mások becsülnek, közel sincsenek abban a mértékben a mint az emberek gondolják, mégis lelkik ismereti ellen csak felveszik a becsületet, söt halálban üzik, pénzen veszik, minden hamis utakon módokon keresik, és a becsülöknek nagy megcsufolásával gonoszul élnek mind az Istennel mind felebarátjokkal. Jaj, mennyiszer telik be a mit Salamon mond Pred. 10 : 2. 4. De valósággal ez az olyan mél-

*) Annyi mint, „viszonoznák.“

tatlan becsület embernek semmit sem használ, mert ha az egész világ becsüli, tiszteli is, de a maga lelkiismerete azt mind hazugságban hagyja és lepirongatja, gyötri, mint Tiberius császárt; lásd meg Tacitusnál. Ellenben a méltatlan kárhoztatott s meggyaláztatott embert, ha az egész világ gyalázza is, de ha az ő lelkiismerete ellenkezőt tud, mond : elég vigasztalás neki, mint Jóbnak felesége baráti bal itéletiben is.

Sőt kevés tudós, jámbor embereknek is felőled való jó vagy bal itéleti többet nyomjon elötted, mint a sok ezer tudatlan bolondoké. Pred. 9 : 19. A mi peniglen nagyobb, eszes keresztény ember előtt nagy kérdés és casus conscientiae lehet, az : a ki valamely tisztségre in conscientia elégtelennek ismeri magát, veheti-e fel vagy nem, még mikor kéretlen, erővel adják is fel reá, nem hogy még ömaga ambiálja, üzze? Mert a ki tisztét úgy üzi, hogy osztán abban hibázik : micsoda orczával, micsoda lelkiismerettel mentheti magát? hiszem, az orczájára vetheti minden : miért állottál belé, ha embere nem voltál; hiszen magad üzéd, erővel vevéd rajtunk?

Ellenben a ki nem keresi, hanem kéretlen adják sőt sokszor erővel is, és a ki nem szinből, udvarice, világice, hanem igazán, alázatoson

menti magát, az olyan, ha hibázik is valamit, mind Isten, mind a conscientia, mind az emberek előtt mentheti magát, és bocsánatot érdemel. De nézd meg e világ eszét. Ha egy karmazsin vagy kordovány bört vennél, s oly emberhez vinnéd, a ki vagy teljességgel nem csizmadia, vagy remek által czéhben fel nem szabadítatott, rosz tanulócska csak, de másként magát jó mesternek állitja, s elvesztegetné a börödet : megperlenéd, meg is nyernéd; veszessen el egy bolond tyrannus fejedelem egy országot, gázoljon öszve mindent egy érdemetlen nagy pap, pápa, cardinál, érsek, száz s több hamis törvényt tegyen a bolond biró : senki nem perli meg, mert az uraságnak nincs remeke, czéhamestere, hanem csak az Isten, Pred. 5 : 8. és 12 : ult.

5. Megcsalják sokszor sokan az ötet becsülöket, nem igyekezvén semmit is abban, hogy azoknak öhozzájok való bizodalmoknak és reménségeknek megfeleljenek és eleget tegyenek. Ilyenek kiváltképen a tisztekben el nem járó magistratusok és papok, kiknek mit igér az Isten, Ezek. 33. 34 : 1. 11. Szörnyü számadás és rettenetes bün.

Ilyenek minden hálaadatlanok, kiknek is fizetéseket megírja Salamon, Péld. 17 : 13.

Ilyenek a hozzájok bizó és velek confidenter élö, öket becsülö embereknek megcsalói, sőt

megcsufolói, kivált a császárok, királyok kedves emberei, a kik mindeneknek réa igérik magokat, és azt mondják : jó szívvel, uram, bizony szolgálok; és másfelöl azt mondják : micsoda discretiót vagy ajándékot hozott avagy hoz? utoljára pedig, mit Salamon mond, Péld. 26 : 18. 19. De bizony mindezek el nem kerülik az Isten itéletit, a ki megfizet kinekkinek az ő munkaja szerint, Jer. 17 : 10.

VI. RÉSZ.

A világi becsület hijábanvalóságáról és veszedelmes voltáról.

Azért e világi hirnév, becsület, mely is, a mint már látjuk, mind az adó mind a vevő tökéletlensége, állhatatlansága miatt mi lehet egyéb állhatatlanságnál, tökéletlenségnél? — ez valójában az Ezópus kuvasza szájában való koncznak árnyéka, melyhez mikor a világ kapdos, magát a valóságos becsületet veszti el. Ehez kapdosa Eva s Ádám, és az Istentől neki adatott örökkévaló becsületét veszté el; Istenné akara lenni, az ördögnek is rabja lön; bölcseségét akará nevelni, a baromnál alábbvalóvá lön, Zsolt. 49.; minden maradéka rosz szót mond róla. Ehez kapdostak s kapdosnak ma is mind azok a hatalmasok, a kik fegyver által kivántak s kivánnak is magoknak dicsőséget szerezni. S mit nyertek? Azt nyerték, hogy mikor e világot gázlották, akkor csak sok átkot mondottak reájok, és a

mostani emberek azt mondják : nagy tolvajok, nagy hóhérok voltak, melyet ha hallgathatnának, s tudhatnák is, nem örülnének neki. De ez rosz hírnév semmi volna; de mit mond az Isten maga felölök, Ezek. 3 : 2-dik verstől fogva végig? Mintegy comoedia- vagy tragoediabéli theatrumon vagy scenában irja le őket a koporsókban, kinek-kinek fegyverét, mint az ő hamisságának, istentelenségének czimerét, bizonyságát a feje alá, (a honnét vették a keresztények is a temetésekbeli sok czeremoniát, zászlót, czimert, kard-, kopiatörést stb.) úgy beszélteti őköt egymással a koporsóban, vagy a pokolban, az ő, világon elkövetett, sok istentelenségekről. Becsület-e, jó hírnév-e ez?

Hát ti hogy már a becsületet örző vagy kereső boldogtalan bolond duellizálók, mit nyertek? nemcsak mást hanem magatokat is, még pedig nemcsak testetekben hanem lelketekben is elvesztitek, a szörnyü bünnek munkájában haltok meg. Ki mondhat egyebet rólatok, hanem azt, mit szoktak tiutánatok mondani : bolond volt, bolondul veszett, el is kárhozott, mert a fa, a mely helyre dül, ott is leszen vagy ott marad. Pred. 11 : 3. Becsület-e ez? Jó hírnév-e ez? Jól teszik a papok, akármely valláson levök, temetési tisztességre sem méltóztatnak benneteket. Valóban jól méritek a becsületet és az örök emlé-

kezetet. Ne tegyétek ti azokhoz magatokat, mert bizony más sem teszen azokhoz, a kik kénszerítetnek szükséges, igazságos hadakozásban letenni életeket az ő dicsőségekért, édes hazájokért, vallásokért, szabadságokért, feleségekért, gyermekekért, legitimus magistratusokért, pro aris et focis, a mint szokták mondani, és a Dávid két nagy generálisa is mondja, 2. Sámuel 10 : 12. Mert az olyanok tisztek, kötelességek szerint jó lelkiismerettel, idvességesen teszik le életek', és vétenének, ha azt nem cselekednék, az Isten ellen is, a mint hogy ezen kötelesség elől magokat elvonó, elbuvó, szaladó emberek vétenek, és méltán büntetést, gyalázatot, amazok pedig dicséretet érdemlenek, jó hirt nevet; de ez is, noha kivánatos és tisztességes, de ugyan csak mulandó és árnyékhoz hasonló becsület, melyet a holt nem érez, hanemha Isten lelkekben megjutalmaztatta, hanem maradéki, jóakarói gyönyörködnek az epitaphiumok, statuák, monumentumokban.

Ehez az árnyékhoz kapdostak az épületekben örök emlékezetet kereső hatalmasok is, kik között első az első gyilkos Kain, 1. Móz. 4 : 17. és az első tyrannus Nimród vagy Ninus, 1. Móz. 10. : 8. 11., az egyiptomi pirámisokat csináló királyok, Nabugodonozor, Alexander, Seleucus, Antiochus és Constantinus magnus és mások.

Hol vagynak azok a világ hét csudáinak neveztetett szörnyü nagy épületek, hol vagynak magok mind a kik csináltatták, mind a kik csinálták? ha némelyiknek a nevéről neveztetett város viseli is még ma a nevét, inkább csak a historiákban vagyon mint valósággal, mert a most azt lakó nemzet más neven nevezi; de ha megmaradtak volna is, mit használna az épitöknek? nagyobb részint bolond és kevély tyrannus a nevek a világ szájában. A mi nehezebb, maga az Isten Dávid által a 49. zsolt. 12. 15. a barmokhoz hasonlítja, a koporsóba, a pokolba igazítja öket. Ez a jó hírnév, becsület, örök emlékezet.

A bölcseség, tudomány, könyvek irása, és nagy mesterségekkel vagy munkák által dicsöülni kivánók is csak ehez kapdostak; de mit nyertek? Homerust a görögök úgy tartották mint a zsidók Mózest, de már az egész világ csak annak tartja, a mi valósággal is volt, úgymint az Istenböl még tisztességes embereknél is alábbvaló fertelmes állatokat csináló, és azzal az embereket minden fertelmes istentelenségre felszabadító s felindító ördög eszközének. Aristoteles, a Socrates és Platótól tanítatott, az embereket minden virtusra vezető philosophiát vette az elmefuttató tövises haszontalan veszedelmes argutiákra, agyarkodások, szók, terminusok felett való hány-

kódásra, mely által az ördög még az igaz keresztény vallást, és minden jó tudományt annyira megvesztegetett, hogy ma sem tisztulhat ki belőle, melylyel is ezt a hírt nevet szerezte magának, hogy az Aristoteles vagy a peripathetica philosophiának faja a theologia scholastica, mely ha többet semmit nem szült volna is az egy transsubstantiatiónál, megéri Europa vele. Bezzeg bizony nagy hírnév ez, de rosz; hát ha minden egyéb fajzásit elöszámlálhatnám, de nem is tudnám, nem is győzném, nem is czélom, helye s ideje sem ez; hanem tovább.

Apelles, Parrhasius képirók, Phidias, Praxiteles képfaragók és olyan hiresek voltak, hogy még a bálvány-isteneknél is nagyobb becsületek volt, a kiket ők csináltak; de hol vagyon ma az egész világon munkájok valósága? Oda vagyon munkájok, oda magok, emlékezetek, nevek. Ugyanis, mi lehetne nagyobb bolondság, mint a ki jeget akarna gyémánt helyett gyürőben foglalni, viselni? semmivel sem nagyobb okosság, bizony, csak hogy nem oly hamar észbevehető: a mulandó, romlandó dologban keresni örökkévalóságot. Nevetjük annak a phrygiai embernek együgyüségét, a ki fülemülét sohasem látott volt, és az énekléséről azt gondolta, hogy valami szép nagy madár; kivánta azért látni, és mikor meglátta, hogy olyan kicsiny, s nem is igen szép,

összecsapja a két tenyerét s azt mondja : ez a madárka merő csak szó, semmi sem egyéb , vox est, praetereaque nihil. Azont mondjuk a mit Salamon : Jó kenö, jó szag, jó illat, semmi sem egyéb vagy annál egy kicsiddel jobb. Applicáljuk, szabjuk reá az alkalmatosságot, hasonlatosságot.

A jószagu kenők szaga az orrodba hat, bőrödet valamennyire lágyitja, fényesíti, de a testednek belső részire nem hat derekasan, kevés ideig tart, oda leszen mind szaga, ereje, söt sokszor magadnak le kell mosnod, hogy meg ne büzhödjék rajtad. Igy a jó hírnév a füledben megyen, onnét behat az elmédre, lelkedre, azt egy kicsidég csiklándja, gyönyörködteti, és igy egy kevéssé jobb a kenetnél, mert az csak a testnek, és annak is csak a külső bőrének csinál a mit csinál, de a hirnév a lelkedig hat, de mint a jó szag hamar elmúlik, sokszor meg is büzhödik, gonoszra változik, még pedig igen hamar. A mely zsidónép a Krisztusnak virágvasárnap azt kiáltja : hosanna a Dávid fiának ! ötöd nap mulva azt kiáltja : feszítsd meg, az ő vére mirajtunk és a mi maradékinkon!

A jószagu kenővel felettébb való élés veszedelmes, és sok példa vagyon reá, hogy a felettébb való szag kit kórságossá tött, kit a guttával üttetett meg, ki meg is holt belé ; különben is ártal-

mas. Romában, mikor Sylla sok úri, fő és minden rendet öletett, egy Mucius Plancus nevü úr elbujt volt, de a rajta való sok jó szagról feltalálják s úgy ölik meg. Egyszer valamely romai császár egy büszke, magát pézmázó kenő urfiat csak azért öletett meg, hogy a rajta való szagot neheztellette. Salamon is azt mondja, Péld. 21 : 17.: A ki az örömet vagy jólakást, bort és kenyeret szereti, nem gazdagúl meg. Így a jó hirnév oh ki sok embert, még pedig az embereknek a javát, a nagyát vesztette eleitől fogva s veszti ma is az olyanoktól rendszerint félni szokott tyrannusok által. Azért mondja Tacitus : Saepe magna non minus quam mala fama exitio est. Nagy példa erre Saulban és Dávidban 1. Sám. 18. 19; Tacitusban Helvidius Priscus, Paetus, Thrasca, Julius, Agricola, Germanicus és mások : széljel minden historicusoknál.

A kenő jó szag használ az élőknek, a kik bevehetik, érezhetik; a holtnak pedig bizony csak annyit használ, mint az holt lónak a patkó. Mit használ az aegyptusi királyok testének az a kenés, melylyel minden nemzetek felett bujálkodtak, hanem ha azt, hogy a mint mondják az orvosok, ma, ha nem hazudnak, múmiávul az emberek megeszik s kiganélják osztán. Örzött-e meg valaha csak egy testet is a kenés a rothadástól? soha sem. Ha ujítják a kenését, eláll ugyan so-

káig elszáradva, de olyan éktelen rút feketc, elirtózik az ember tőle; Lejdában a raritások között láthatni olyat; magának pedig annak a testnek, avagy annak a léleknek, a mely abban lakott, mit használ az el nem rothadás? Igy az hirnév mit használ az holtaknak, oda fel bövebben meglátjuk.

Hasonlítja tovább Salamon, Péld. 22 : 1., a nagy gazdaságokhoz, aranyhoz, czüsthöz, és azoknál is feljebb becsüli a jó hírnevet, melyet is ha reá szabunk, a jó hirnév megosztatására vagy olcsárlására egy kicsiddel teszen csak többet, mint a drága kenet, mert a gazdaságnak állhatatlanságát úgy irja le maga Salamon, Péld. 23: 5., hijábanvalóságát Pred. 5 : 10. 18., és 2 : 5. 12.; söt, hogy az urok veszedelmére tartatik sok gazdagság, 5 : in versu 13. Jéh, mennyi embert vesztenek el a tyrannusok, a kiknek semmi egyéb vétkek nincsen a gazdaságoknál! A nagy hír, a nagy gazdagság, söt sokszor a nagy virtus is veszedelmes az uraknak, mint erről csak nem messze is, ide feljebb szólottam, de kivált a gazdagság, mert a gazdagnak maga is más is ellensége, nehezebben nyomja az irigység és a bolondok haragja, a könél és a fövénynél, Prov. 27 : 3. 4., felemeli, mint a sas, a kevélység, kelepczében vonja a telhetetlen fösvénység, 1. Tim. 6 : 9. 10. Ezért kéri az Istent Salamon, hogy neki ne adja,

Péld. 30 : 7. 8. 9.; azért dicsérik a közép aránt való értéket és állapotot a poeták : Horatius, Seneca, Juvenalis stb., és minden józan értelmü philosophusok. Igen helyes azért a Salamon mondása : hogy a jó hirnév jobb a gazdagságnál, jobb a drága kenetnél.

VII. RÉSZ.

Kell-e s micsoda becsületre igyekezni az embernek, s annak hasznairól.

De itt az a kérdés: a mint oda fel a becsületet, hírnevet kétfélének találók, melyikre czéloz abban a hasonlításban Salamon, és az embereket annak keresésére akarja-e indítani, vagy megutálására?

Felelet: Képtelen dolog volna arról a bölcs, és Isten lelkétől igazgattatott királyról azt hinni, hogy a melyben a világ boldogságát, dicsőségét keresi, ő pedig teljes életbeli experientiája által hijábavalóságnak, lélekgyötrelemnek tapasztalt lenni, és azt mondja felölök: vanitas vanitatum, hijábavalóságnak hijábavalósága, hogy arra a haszontalan hirre, névre, becsületre czélozna abban a hasonlításban, és hogy annak keresésére, üzésére indítaná az embereket, holott maga azt mondja, Péld. 25 : 27. : Igen sok mézet enni nem jó, azonképen az ömaga tisztességét vizs-

gálni, és azt felettébb üzni nem tisztességes. Hanem az a czélja és elméje : Te világ a drága kenetekben igen gyönyörködöl, bujálkodol, a gazdagságnak, aranynak, czüstnek keresésében ugyan megdühödöl, noha a jó hirnév, a valóságos becsület vagy kedvesség mindeniknél jobb annál; azért ezt keresd inkább mint amazokat, és a bölcsességet, Péld. 8 : 1.,s másutt sok helyen, melynek feje vagy kezdeti az isteni félelem, Péld. 17, és az embernek mindene, Pred. 12 : 15.

Nekem is nem az czélom, édes fiam, a kinek ezt irom, hogy a becsületről, jó hirnévről és annak kereséséről lemondj, mert az igen nagy bolondság volna; hanem az a czélom, hogy keresd ott a hol, és abban a miben vagyon, és mint a féldeák félmagyar tanít : ubi non est, ott ne keresd, hanem az ö helyén, ott pedig igen szorgalmatosan, mert ugyan is ez a becsület, jó hirnév, és a gyalázat vagy dicséret a virtusnak sarkantyúja, a vitiumnak pedig, bünnek, gonoszságnak zabolája. Úgy istentelen, utálatos most ez a világ, de ennél is fertelmesebb volna ezerszer, ha azt a zabolát kivethetné szájából. Ha a szemérem, pudor, verecundia, a gyalázattól, rosz hirtöl névtöl való félelem nem tartoztatná, kivált a nagyát a világnak, jaj mire fakadna, volna-e csak ennyire a szüzesség és tiszta élet minden rend között, a mely ritka most is? Ellenben ha a jó hirnév,

tisztességes dicséret reménysége nem viselné az embereket, kivált a nagy szerencsében helyheztetteket, a kiknek nagyobb része ha szájával nem is, de szivével azt mondja, a mit amaz hamis biró, Luk. 18. : Noha sem az Istentől nem félek, sem az embereket nem becsülöm, még is igazságot teszek, mert tartok mind életemben mind halálom után a becstelen hirnévtől, — volna-e csak annyira is nálok a kegyelmesség, adakozás és egyéb virtusok gyakorlása, ha nem látnák mind az historiákban, mind a mindennapi experentiában, hogy ugyancsak a jóknak jó, a gonoszoknak rosz emlékezet a fizetések még holtok után is? mely világi halál mások előtt, hogy annyit nyom, Istennek nagy kegyelmessége e világon, hogy ez legyen az a zabola, melyről emlékezik Dávid a hitetlenek szájokban, Zsolt. 32 : 9. 10., kiket délczeg lovakhoz és öszvérekhez hasonlít. A pogányok között, a kik az idvességet, kárhozatot, és a lélek halhatatlanságát vagy nem tudták, vagy igen kevesen és igen gyengén hitték, ez egy volt minden virtusnak és tisztességnek anyja és officinája, míhelye. Ma a keresztény világban is hányadik ember az, kivált a nagyában, a kit ez inkább nem visel, mint az isteni félelem, lelkiismeret, a mennyország és pokol meggondolása? inkább megindulnak egy pasquilluson, mint száz prédikáczión. Olyan korbács ez a nép kezében, a

melyet semmi hatalom el nem fordíthat magáról. A zsidók csak a tisztességtelen temetéssel is megbüntették a rosz királyokat.

Miletum nevü szigetben egyszer a leányok neki bolondulván, kezdették magokat felakasztani szaporán, melyet az atyák, anyák semmiképen nem tudtak orvoselni, a míg osztán azt találták fel, hogy magokat a felakasztottaknak testeket lófarkon vontassák ki, s ne temessék el; ezt meglátván a leányok, megszüntek a magok felakasztásától; maga is az Isten a szamár-temetéssel, ebek és madarak megevésével azért fenyegetödzik az Irásban.

VIII. RÉSZ.

A becsület, hírnévre vágyásnak okairól és a religióról.

Csudálatos dolog is ez, hogy még a pogányok is, a kik, mint feljebb is mondám, a testi halál után a lélek állapotjáról igen rosszul értettek, a testnek feltámadását pedig még a tudomány, bölcsesség városában, Athenásban sem hitték, Actor. 17 : 32. hogy mégis a holtak után való jó vagy rosz emlékezetről és temetésekről annyira szorgalmatoskodtak. Ennek okát, noha rész szerint amaz ördög igéretének, 1. Móz. 3 : 5. : Istenek lésztek stb. viszketegjeinek maradványi, de a dolog maga megmutatja, hogy egyáltaljában inkább az Istentől a természet által az emberben oltatott qualitas vagy indulat : hogy a mit holta után egyáltalában nem érez, attól mégis életében annyira afficiáltassék, hogy a jóra indítassék és a gonosztól elrettentessék azáltal; mert ez annak a hármas zabolának, melyeket az ördög soha az

emberi nemzetnek szájából ki nem szakaszthatott, egyike, a másik pedig, hogy hidjen valami Istent, és az harmadik a lelkiismeret. Ez a három olyan, hogy nem volt, nincsen, s nem is leszen soha olyan balgatag, barbarus pogány nemzetség, hogy ez meg ne legyen benne, készebb követ, fát, kijót, békát imádni, mintsem magát Isten nélkül hagyni, a kihez szükségében fohászkodhassék; nincs nemzetség a világon, a kiben imádság, esküvés, áldás, átok, szitok, és valami kis szemérem, dicséret, gyalázat, jutalom, büntetés ne legyen. Már tegyük fel bár, hogy a dicséret, gyalázat, jutalom, büntetés egészen csak emberi találmány a közönséges békesség megtartására, és a szitok mintegy a megharagutt, felgyúladott kormos kéménynek, a szívnek kigyúlása; de az imádság, esküvés, áldás, átok volna-e, ha az ember az Istent nem hinné, a kinek vagyon arra ereje, akaratja, hogy ha imádkozol, meghallgasson és segítsen; ha hamisan esküszik valaki, megbüntesse; az áldást és az átkot beteljesítse? mert hiszen azt minden tudja, hogy az mind csak szó, nyelvnek és az aërnek mozgása, és ha nincs a ki erőt adjon neki, mind csak hijábanvalóság : elviszi a szél. Ezt az esküvő, és a kinek esküsznek, az áldó vagy átkozó, és a kire az igazgattatik, becsülné-e, élne-e vele, félne-e töle, ha úgy nem hinné, megpirulna-e, szégyenlené-e az ember

ott is a hol senki sem látja, a hatalmas a ki a büntetéstöl nem fél, ha a lélekismereti nem ijesztené? És ebből látszik immár ki, hogy a Mózes irása nem fabula, a köntös nemcsak hideg meleg, hanem a szégyen ellen való találmány is. Ádámnak és Évának a szégyen noha bünnel jött be, de már az ellen való orvosság és pásztor, mint a skorpióról mondják, a kit megmar, ha rajta éri az ember és odamorzsolja s beköti vele, maga meggyógyítja marását. Hijába s hamisan vetették némely atheusok s bolond profánusok is azt elő, hogy Mózes s más hasonlók magoknak becsületet, másokon való uralkodást, és az együgyü embereknek hozzájok való engedelmességeket akarták szerezni, és úgy költötték az Istent, lelket, mennyországot, poklot stb. Mert a mit a világ az Istennek annyi csudatétele után is olyan nehezen hiszen el, azt hitette volna-e el egy-két, a többihez hasonló ember minnyájokkal? Hiszen, a mint neki szabad volt mondani : így vagyon! ezernek s többnek szabad volt azt felelni : nem úgy vagyon! ha erövel fogott volna hozzá, egy ellen százezer s több is lett volna. Azért harmadiknak, mely az Isten, kellett mind a titkos inspiratio, mind ujabb-ujabb csudatételei és revelatiók által az ember elméjét és akaratját arra hajtani, hogy hidjen Istent; és a mit Ádámtól fogva minden atyák a gyermekeknek fülekbe sugtak az Isten-

ről és a teremtésről, nem hijábavalóság hanem elhitelre méltó. Ez minden religiónak eredeti, melynek emlékeztetője a szombat, 1. Móz. 2 : 3.

Ne legyen nehéz, ha itt vagy két szóra fakadok. Religio nem teszi a mit mi magyarul vallásnak mondunk, mert e vallás, prédikáczio-hallgatás, templomban való járás, isteni tisztelet, imádság, és minden jó cselekedet, virtus, Isten és felebarátodhoz való szeretet, igazság, olyan a religiónak, mint a levél, virág, gyümölcs a fának; ebben majd az egész világ hibázik, mikor a confessiót, mely immár vallást teszen, religiónak nevezi, s mondja vagy tartja. Nézd meg, mit mond Pál. Rom. 10: 9. Idvezitönk is azt mondja, Luk. 17. 21.: az Istennek országa tibennetek vagyon, Mát. 12 : 34. 37. : A szívnek teljességéből szól a száj, a te beszédedből igazítatol meg, és kárhoztatol el. Ezeket összetevén, világos, hogy a religio, a fa, a törzsök a szívben vagyon vagy pedig a lélekben, a vallás pedig, és annak mind az Istenhez mind felebarátjához követni szokott mutatása akár szóban akár cselekedetben legyen, annak a fának gyümölcse, virága, levele. A religio azért valósággal nem egyéb, hanem az embernek az Istenről a természet által belé öntetett értelme, hiti, gondolkozása az Istenről. Ez a religio, melyben, mint már meglátszik, az egész világ megegyezett. Hogy pedig ennek, a már minnyá-

joktól elhitt Istennek megismerésében, tisztelésében annyi különböző értelemre mentek az emberek, megmondja szent Pál az okát, Csel. 14 : 16. Ismét Csel. 17 : 26. 27. és 1. Kor. 11 : 19., elbocsátotta az embereket az Isten, hogy tapogatva, mint a setétbe járó emberek keressék az Istent, hogy abból annálinkább tanulja meg az ember a maga nagy vakságát, érthetetlenségét, az ördögnek rettenetes mélységét, dühösségét, és annálinkább megbecsülje az Isten kegyességét, a kivel az Isten magát megismerteti Hogy t. i. a szentirást adta, és a mint az apostol írja, Zsidókh. 1 : 1., sokképen és sokformán, és végre a maga fia által szólott, és kiöntötte a maga lelkét, Jóel. 2 : 28. Csel. 2 : 17. minden testre; mert e nélkül az eset után a soha sem látott, sem látható Istent ki ismerte volna meg? senki sem. Valamennyi vallás, confessio, superstitio, babona, secta, értelem, schisma, szakadás, haeresis, eretnekség és akármi egyéb névvel neveztetett különböző értelem volt, vagyon, lészen a világon az Istenről, az mindenik czélul, objectumul teszi fel az Istent, hogy ő azt dicsöíti, és végül vagy okul, hogy ő azáltal boldogúl minden dolgaiban.

Mind a czél, mind a vég jó; de abban osztán vétenek mindenek, még azok is, a kiknek a szentirás kezekben vagyon, — azokon pedig értem a kik romai, augustai, helvécziai és görög confessió-

val neveztetnek, és magyarul közönségesen és részszerint helytelenül is pápisták, lutheránusok, kálvinisták, görögh itüek, és Erdélyben is az unitáriusokat ha odateszem, hivattatnak, — mindenik kereszténynek mondja magát, minthogy nincs is több religio, hit, hanem csak egyedül a christiana religio, keresztény hit, melylyel a Krisztus mind testének idejében, mind menyben-menetele után szent lelke és apostoli által tanítatta a primitiva, elödeden-való ecclesiát; mindenik ez avval dicsekedik, hogy ő vagyon azon; de a mi a keresztény vallásnak legnagyobb jele volna maga Krisztus urunk mondása szerint, Joh. 13:34. 33.: hogy egymást szeressék, nem, hanem halálra gyülölik, üldözik egymást, söt azt tudják, hogy minél inkább egymást gyülölik, az Istennek annál inkább kedvét találják, mint maga Krisztus urunk mondja, Joh. 16 : 2. Elfelejtik mit mond szent János, 1 : 3. 10. és 4 : 16. 20. 21. maga Krisztus urunk, Matth. 22 : 37. 40. Vétenek másodszor abban, hogy minden aemulatiójok, disputatiójok arról vagyon : hogy melyik vallás ismeri jobban az Istent; és nem az : hogy melyik féli, szereti inkább az Istent; melyik érti, magyarázza jobban a szentirást, annak akaratját, mintsem hogy melyik teszi azt inkább életével, a mint Pál apostol int. 1. Timoth. 2 : 12. A jámborságnak nem volna külön papja, temploma, de melyik vallás fut verset

a másikkal a jámborságért? Ugy kellene, hogy minél tisztább a vallás, az Istenről való értelem, annál tisztább volna az élet is; de bizony nem tudom, az evangelicus és református névvel dicsekedők is mennyire dicsekedhetnek az evangelica, reformata élettel. Harmadszor vétenek abban, hogy elfelejtvén, a mit Krisztus urunk mond: Joh. 4 : 24. Esai. 66 : 1. et sequ. Hos. 16:6. Esai. 1. 11. et sequ. Mik. 6 : 6. 8., melyik viszi rendesebben és formásabban végre az isteni tisztelet-nek belső czeremoniáját, azon perlődnek, félrehagyván a törvénynek a derekát, az itéletet, irgalmasságot és a tökéletességet. Matth. 22 : 23., és az igaz alázatosságot, Matth. 18 : 4. Zsolt. 131 : 2. És negyedszer hibáznak abban, hogy sok innepek, czeremoniák, imádság, böjtölés, fogadások és egyéb hogy már az idvesség elérésére, segitésére, emberektöl talált dolgoknak sokat tulajdonítván, és azokat az Isten maga rendelésével a lelkeket egyaránt kötelezöknek állitván lenni, magokat és egyéb teremtett állatokat társává teszik az Istennek és a Krisztusnak; de tekintsék meg Matth. 15 : 1—10. Kol. 2 : 21. 23. 1. Tim. 4 : 1—4. Vera religio est veri Dei cognitio cum vero ejus cultu, timore, et ejusdem ac proximi vero amore conjuncta; azaz : az igaz vallás vagy hit az igaz Isten tiszteletivel, félelmivel, és ugyanazon Istennek és embernek, fe-

lebarátjának igaz szeretetivel öszveköttetett ismereti.

Elvégzém. Semmiféle embert, akármi tévelygésben levöt, még az atheust is nem gyülölni, hanem szánni, szeretni, és nem erövel, hanem szóval, szeretettel kell megtéríteni; söt a káromkodót is, noha meg kell kövezni, de akkor is nem szidni, hanem szánni, siratni, érte könyörögni kell. Ez a Krisztus vallása, ez a christianusoké. Matth. 23 : 34. Csel. 6 : 60. Söt különkülön való jelét adhatnám én a vera religiónak, de megröviditem, s ezzel végzem a religio dolgát. Olvasd meg a feljebb citált locusokat, és tedd reá az elmédet, kiváltképen, Joh. 4 : 24. 7 : 7. 13. 15. Matth. 18. : 2. 4. Religio quo minus humani sapit, olet et viret, eo verior est; ergo quae minimum vel nihil humani habet, verissima est. A hit vagy vallás annálinkább, minél kevesebb emberi íz, szag és szín vagyon rajta, minélinkább elvonád az elmédet vagy magadat a testtöl, világtól, annál közelebb mégy a hozzá járulhatatlan világosságban lakozó lélekhez. Nem láthatni az Istent kivált a testben, 1. Tim. 6 : 16. Exod. 30 : 20. Minél kevesebbet magadnak tulajdonítasz, annál igazabban mond 1. Tim. 1 : 17. Minél kevesebbet szereted magadat és e világot, annálinkább szereted az Istent és felebarátodat, 1. Joh. 4 : 20. 21. Üljön össze szeretettel a keresztény világ, vet-

köztesse ki a religiót abból a ficzamás, kendőzött, pézmázott maga találmányi köntöséből, azaz: vegye el tőle, a mit maga hozzá adott, viszont adja vissza azt neki, a mit róla levont, az igaz szeretetnek és alázatosságnak fejér, candida köntösét: mindjárt feltalálja a Krisztus mátkáját, az első ecclesia religióját. El kell e keresztény világból a pápista, luther, kálvinista, görög, arianus vagy unitárius nevezetet venni, keresztények leszünk minnyájan, és úgy reménljük a gentilis, pogányok, mahumedánusok, zsidók megtérését is; úgy leszen a mit szent Pál mond, Kol. 3 : 11. Úgy és akkor leszen egy akol, egy nyáj, egy pásztor Jézus Krisztus. Keserves dolog kivált a romai, augustai, helvecziai confessiók között: valami az Isten dicsőségére és a lélek idvességére szükséges, abban mind megegyeznek, mégis osztán az emberi találmányokért, és a mi annál is keservesebb, a protestánsok két vagy három scholai agyarkodó subtilitásért mit követnek egymáson. Miserere Domine, miserere nostri!

IX. RÉSZ.

Az ember lelke valóságos halhatatlanságáról.

Istentől az embernek elöször adott tökéletességének az eset után is nála hagyott árnyéka, nyoma, és az Isten s ember lelke lételének hármas bizonysága, mely szüntelen mindennek azt mondja : Vagyon Isten, vagyon lélek, vagyon jó, melyen kap, vagyon gonosz, melyet távoztatni igyekezik minden, vagyon hát a jónak jutalma, a gonosznak büntetése mindaddig, valamíg annak létele vagy cselekedete tart. Annak a jutalom vagy büntetésnek is érzése lehetetlen hogy mindaddig ne tartson, valamíg annak értése tart, mert annak értése egyszersmind érzése is. Ez az értés és érzés mindaddig meg nem szünhetik, valamíg az az értö és érzö meg nem szünik lenni vagy élni. Ezen az ablakon nézhetsz be a menyországban s pokolban, mert az ebböl áll valósággal. Hogy pedig a lélek testtel együtt

meg nem hal, vedd ezen fel : Nem tapasztalod-e, hiszem kedved ellen is örökké dolgozik, örökké birónak teszi magát, mint Lóthra neheztelnek a Sodomabeliek, 1. Móz. 19:9. Salamon azt mondja, Péld. 8:7.: Senkisem uralkodik a maga lelkén. Az Istent és magát nem ismerő és azért nem hivő lélek azért erről a háromról megismerheti az Istent s magát is. Soha bizony az örökké-valóságra olyan halálban még rendeletlen utakon is nem vágyna, és teste halála után valókról nem szorgalmatoskodnék, ha Istentől adatott természeti szerint halhatatlan nem volna; nem igyekeznék maradékiban, munkáiban, arany, ezüst, réz, kő és egyéb képekben, könyvekben, monumentumok emlékezetiben, hirében, neviben, egy szóval, valamint valahogy de csak élni; de rá emlékezik s visszaigyekezik eredetire, ha elvesztette is, mint az ördög, Júd. v. 6.; mert másként ignoti nulla cupido. A mit teljességgel nem tudsz, azt soha magadnak nem kivánod.

Ha azért halhatatlan : lehetetlen, hogy mint szintén ebben az életben úgy azután is szüntelenül ne cselekedjék vagy ne szenvedjen, mert valami él, az dolog nélkül soha sincsen; vagy magának vagy másnak de csinál valamit, vagy magától vagy mástól de csak szenved valamit. Quia vita est status agendi et patiendi capax. Az élet nem egyéb hanem az élő állatnak cselekedé-

sére s szenvedésére alkalmatos állapotja; az holttest sem csinál sem szenved semmit is.

Ezt az oktalan, értelem nélkül való állatokban is látjuk: mihelyt meghal, sem csinál sem szenved semmit is; úgy az ember testében is, sőt az érzékenység nélkül való de másképen némünémüképen élőfákban, plántákban is látjuk, mihelyt meghal, megszárad: sem leveledzik, sem virágzik, sem gyümölcsözik.—De hogy arról a hírnéven, örök emlékezeten annyira kapó lélekről tovább is szóljunk.

Nézd meg, ember! soha semmi a mi egyszer az Istentől lételt vett a teremtés által, semmivé nem lehet, víz, föld, aërré leszen; hát a lélek, a melynek az Isten ezerszerte nemesebb életet, lételt adott, hogy lenne semmi? Nem fér az isteni majestáshoz, hogy valamiről egyszer azt mondotta: fiat, legyen, hogy az nincsenné lehessen. Kisebb, roszabb állat talán nem lehet a serkénél e világon, mert a tetünek már nagyobb tökéletessége, vagy mennyi- és minémüsége vagyon mint egy serkének, de ha egy serke semmivé lehetne, az egész világ irtóztató machinája bomlanék meg vele, semminek kellenék annak is lennie mind, sőt az Istenség szenvedne és maga-magát megtagadná, mikor azt a szovát és akaratját bontaná el, 1. Móz. 1 : 31. : Megnézé az Isten mind a mit csinált vala, és az mind jó vala. Zsolt.104:

31 : Örül a Jehova az ő munkáiban. 2. Tim. 2 : 13 : Ha mi hitetlenek vagyunk, hü az Isten, maga magát meg nem tagadhatja.

Jaj hát te, oh bolond ember, hogy tagadod meg az Istent? Psal. 14., hogy tagadod és semmivé teszed magadat? mert a magad lételedet tagadod, a mikor a lelked lételét és halhatatlanságát tagadod; szállj magadban, nem tapasztalja-e a legegyügyübb ember is magában, ha az elméjével valamire figyelmez, azonkivül a mire az figyelmez akkor, akármit halljon, lásson, semmit benne nem tud, söt sokszor a mire a nyelve szokott, imádságot vagy mit a nyelve is elmond, de az elméje másutt járván, azt sem tudja, mondotta-e vagy nem. Néha másnak is szól vagy felel, de ha osztán rá kérdik, nem tudja még csak úgy is, mint sokszori álma eszébe nem jut. Ezt legjobban megtapasztalhatja kik imagán, kiváltképen a templomban, az isteni szolgálatban, mikor az imádságot a pap után mondja, vagy a predikációt hallgatja; ha a lelke másutt jár, sem a nyelve szólásiban, sem a füle hallásiban semmit sem tud, de tudja azt jól, a mire az elméje akkor figyelmezett; erröl három nagy szép dolgot csalhatatlanul megtanulhatunk, ugymint :

1) Hogy a lélek a testtöl külön gondoltathatik. 2) Hogy azon idöben, szempillantásban reá segítheti a testet a lélek a testi munkára, és még

is maga a lélek a lelki munkában, a gondolkozásban foglalatoskodhatik. 3) Hogy azon szempillantásban a lélek csak két külömböző derekas valóságos lelki munkára, gondolatra sem érkezhetik', nem hogy többre; valaminthogy a nyelv két külömböző szót egyszersmind nem szólhat, hanem egymásután kell lenni. — Ezek mind világosok, a legbölcsebb és legbolondabb vagy együgyűbb emberben is, csak próbálja meg. Lássuk meg rendre, mert bizony szükségünk nagy vagyon most reá.

Mikor a pap után az imádságot mondod, de az elméd mást gondol, az a gondolat a testtől különvaló munkája akkor a léleknek, mindazáltal azon szempillantásban (melyről oda alá bővebben szóljunk) vagy akkor, hogy a füled a pap szájából hallja és a füled után a szád mondja, az a lélek segitsége által megyen végbe, mert a lélek hallgatja meg a füllel, és ugyanaz szóltatja a nyelvvel, mert ugyanis az holt ember sem hall sem szól; miért? mert nincs lelke; mindazáltal abból azt ki nem hozhatni, hogy mikor a másuvá figyelmező lélek ezekre segíti a testet, hogy két gondolatokban foglalatoskodnék egyszersmind, mert a léleknek kétféle munkája vagyon az emberben, egyik csak egészen lelki, spiritualis, intellectualis, a másik animalis, testi, mely áll az ember érzékenségének, tagjainak', mint a száj,

nyelv, fül, de az emberi munkák végbenvitelére alkalmatossá való tételébe; erre a más gondolatokra figyelmező lélek azoknak félbenhagyások nélkül is reá érkezik, és a tagok is végbenvihetik a léleknek conscientiája vagy tudása nélkül, mert ha a lélek hirével vagy tudásával volna, vagy csak olyan hamar el nem felejtené az ember; inkább hihető, hogy a csak úgy megyen végbe mint a czimbalom vagy virgina húrját ha megütöd a végin, elfut rajta az ütés végig s megpendül; vagy az orgonában ha a szél a sípba elmegyen, szól. Úgy a pap szájából a szó hangja füledben, és onnét bizonyos húrokon a nyelvedre elhat, és kimondod, kivált ha a szokás által már az olyan munka végbenvitelére igen elkészítettek azok a testi tagok, mint az oktalan állatokban értő lélek nélkül mennek végbe az olyan munkák, mint hallás, látás, szólás stb. De noha egy szempillantásban látatik lenni a hallás vagy a hallott szónak bevétele és viszont annak kimondása, de valósággal egymás után leszen csak, hogy mikor a szokás szerint legkisebb időt akarunk kimondani, ezt egy szempillantással vagy perczentésnek nevezetivel fejezzük ki. De hiszen a szempillantást eszed ezer s több részekre is oszthatja, azután a nyelved is kimondhatja így: fél szempillantás, vagy egy szempillantásnak tized, század, ezered, tízezered vagy százezered s

még több része is, melyet noha az emberi elme fel nem ér, be nem foghat, nem concipiálhat, de azért az ugyancsak nem semmi, mert a minthogy a tenger egészen víz, úgy abból csak egy csepp is víz; egy mázsa viaszból csak tőhegyni darabocska vagy részecske is ugyancsak viasz. A valami akármi legyen már az, de ha valami valóság, deákul ens, és egész, deákul totum nevezeti alatt az ember elméjében adatik: annak akármely legkisebb és infinitum, megfoghatatlanabb részecskéje is nem vesztheti el azt a természetet, nevet, a melyet bír a valami, a totum, mert a semmit az elme magának gondolatra vagy ideára soha sem veheti, annálinkább discursusra.

X. RÉSZ.

A semmiről.

Noha non entis nullae affectiones, mindazonáltal nem valljuk káré az idöt, ha semmiröl is egy kicsidet beszélünk.

Nevetséges disputatio volna az, mikor valaki mástól azt kérdené, kivált deákul : Quid est nihil? Ha amaz hirtelen a szokás szerint kivált azt felelné : Nihil est nihil, emez kikaphatna rajta s azt mondhatná : Tu dicis, nihil est nihil ; asine, dupliciter erras, quaestionem meam non intelligis : 1) Non ego te interrogo de eo, quod est, sed quod non est, nempe de nihilo. 2) Cum dicis quod nihil est nihil; si est, ergo non est nihil. De meg amaz visszaadhatná a kérdönek: Et tu, asine, in quaestione quare dicis: quid est nihil? quum uti ipse dicis mihi : si est, ergo non est nihil. Elvághatná a harmadik, a ki hallgatná, ha esze volna, s azt mondhatná: Ambo aeque insanitis, de non ente ille potest solus respondere, qui ex non ente sci-

vit ens facere. — Ezt nagyobbára deákul azért irtam, hogy mivel az egész játék és erő ebben a szóban vagyon : ‚est‘, magyarul sem a kérdő sem a felelő úgy nem bolondoskodhatnék vagy jádzódhatnék egymással; mert a magyar nyelv nem él azzal a szóval: ‚est,‘ vagyon, abban az értelemben, mikor valakiről vagy valamiről tudakozik, mint a deák és más sok nyelvek : ‚quid est, quis est?‘ hanem csak így : ‚micsoda, kicsoda?‘ úgy a törökis: ‚neder, kinder?‘ talán más napkeleti nyelvek is; de majd mind egyet tesznek, mert a mi deáknak ‚quid‘, németnek ‚was‘, magyarul ‚mi‘, töröknek ‚ne‘; úgy a deák, quis‘, németül ‚wer‘, magyarul ‚ki‘, töröknek ‚kun‘; az ‚est‘ helyén vagyon a németnek ‚ist‘, magyaroknak ‚csoda‘, törököknek ‚der‘, noha a magyar csoda-odatétel nélkül is tud kérdeni: ki ez, mi ez? és ha hogy oda teszi: kicsoda, micsoda? Mert az o-val csak euphoniae gratia, szebb, könnyebb kimondásnak okáért élnek, hanem az o helyén u-t kellene mondani s írni, még pedig két szóban : mi csuda, ki csuda? mi dolog, mi állat ez? mert bizony csuda minden e világon, mind arra nézve, hogy az Isten a nincsenből hozott ki minden valóságot, mind arra való nézve, hogy valamikor valaki valamiről tudakozik, vagyon abban valami csudálkozásnak neme vagy affectiója mindaddig míg annak végire megyen. A minthogy a csudálkozásnak az a természeti :

minél ujabb, nagyobb, szebb, végére mehetetlenebb objectum akad az embernek eleibe, azon annálinkább csudálkozik, de ha osztán végire megyen, eltelik vele, megszünik az admiratio, csudálkozás, mely nem egyéb hanem a szemben vagy elmében ötlött objectum, valóság, vagy dolog minemüségének vizsgálása, és azokról való tanácskozás, elmélkedés, szemlélés, melyet követ annak megszeretése vagy utálása, fruitio, gyönyörködés, vagy attól való irtózás, félelem stb.

A magyar is azért, ha a semmiről disputálna és így tenné fel a kérdést a kérdő : micsoda a semmi? szintén úgy járna vele mint a deák az ‚est'-tel, sőt roszabbul, mert a ‚csoda' és ez a kicsiny szó is: ‚az' a magyaroknak valóságot teszen; a felelő is ha így felelne is bár, mint hogy úgy is szokták : a semmi semmi, még is megfoghatná a másik, mert ez a mutató szócska ‚a' valóságot teszen s mutat, semmit pedig senkinek mutat meg; azért legokosabban így felelhetne : nincsennek menj végire senkitől, ha feltalálod, mert én nem tudlak reá igazítani. Erre a kérdésre a nescio, non est asinorum sed doctorum responsio. Ez a semmiről való discursusom pedig legyen in parenthesi, és az olvasó vétkül ne tulajdonítsa, mert azt én meg tudnám mutatni okos embereknek, hogy ez a semmiről való elmélkedés és az én feltett feleletem : a nincsent én nem tudom, de non

ente etc. (lásd meg oda feljebb) ez ezerszerte okosabb és hasznosabb, mint régen volt az, a mikor perlettek arról, disputáltak, hogy a szamár árnyéka, hogy azután alája üljön, urát illeti-e, vagy azt, a ki az útra megbérlette; és volt mindeniknek pro et contra ratiója, de restellem elöhozni.

Hanem menjünk elébb, és lássuk, a semmiből tanulhatunk-e valamit a léleknek tökéletességeiről s erötlenségeiről és a mi idvességünkről; mert én avval merlek vala biztatni, hogy felette sokat. Lássuk, a semmiről vagy nincsenről való curiositása, szorgalmatossága az embereknek, és hogy azt a vagyonnal, enssel nem tudták összevetni, csinálta az atheusokat, csinálja ma is. Nem férhet a fejekben, azért nem is hiszik, hogy az Isten e világot a semmiből, nincsenből tette világgá és valósággá teremtette; nem tudták az együgyü hit által az entium enssel, annak mindenhatóságával elnyeletni a nincsent, semmit, vagy non enset, mint az Aristoteles imádságában vagyon; a honnét a jött ki, hogy sok enset, valóságot semmivé csináltak, még némelyek a semminek is valóságot tulajdonítottak. Csudát mondok, de így vagyon. Ez csinálta a Saduceusokat, kik nem hitték a léleknek valóságát, és noha féltekben az emberektöl az Istent szintén nem merték tagadni, de nem tudom, mint hihették, ha közönségesen hogy lélek legyen nem hitték, mert az Isten lélek Krisz-

tus urunk szava szerint, Joh. 4: 24. Ez adta hinni Aristotelesnek a világ örökkévalóságát, ez hiteti el a fél atheusokkal vagy fél Saduceusokkal, hogy az ember testével együtt a lelke is meghal, semmivé leszen, mint mikor a tüzes vas meghül. Ez mondatta Senecával: post mortem vel in Deum vel in nihil resolvimur; holtunk után vagy Istenbe enyészünk vagy semmibe; és Ésai. 22 23.; Epicurussal: edamus, bibamus, post mortem nulla voluptas. Ugyan is, minthogy a lélek a nincsen vagy semmi, és az érzékenység alá jövő testek között mintegy középaránt gondoltatik lenni és vagyon is, de nem látathatik, tapasztaltathatik: hajlandóbb a testi ember arra, hogy vagy nincsennek, vagy igen vékony testecskének, párának, lángnak, vagy minek hidje lenni, mivelhogy a míg az életben vagyon, úgy a mint ő kivánná, nem concipiálhatja, fel nem veheti. Ez teszi az embert az Istenhez háladatlanná, mert minthogy a semmiséget nem tudja, úgy a teremtőtől neki adatott valóságot sem tudja megbecsülni, és annak becsi-, ára-, érdeméhez illendőképen megköszönni, meghálálni; mert nem tudja, hogy az egy teremtésért mivel tartoznék ő a teremtő Istennek, hát hogy tudja, mivel tartozik a megkegyelmező Istennek, a kit ő elárult volt, de emez maga szerzett neki valóságot a maga fia által, a kit a mint az atya, úgy maga is adta magát a keresztfának

irtóztató halálára érette; de ennek bővebb tractáját hagyjuk másuvá. Ez teszi az embert Isten ellen kevélylyé, az Isten munkáiba piszkálva, azok ellen kivált magának valami kedvetlen állapotjában zugolódva békételenné. Ez csinálta a keresztény ecclesiánkban a sok barátot, apáczát, remetét, szüzességekkel, böjtölésekkel, szegénységgel, és akármi uton, módon való maga sanyargatásával reménlett érdemet, a szabad akaratról, de libero arbitrio, az elválasztás, praedestinatio tudományában praevisa fides, praevisa opera etc. felől vak, szörnyü mérges disputatiót. Ez csinálta eleitől fogva az Istennek és az egy közbenjáró úr Jézus Krisztusnak 1. Tim. 2 : 5., ez az érettünk törekedő Szentléleknek, Rom. 8 : 26. 27, társává az angyalokat, a boldog szüzet és minden szenteket és bálványokat, kiket semminek mond az apostol, 1. Kor. 8:4. Ez adta az emberek szájában azt a szót, Rom. 9 : 19. 20. az Isten ellen : miért haragszol reám, miért csináltál engemet ilyennek? Egy szóval megmondva, hogy megrövidítsem, ez hozta a bünt, még az angyalokat is e világra; ez nem engedi soha, hogy az ember meg tudja eléggé magát alázni az Isten, az ő teremtője előtt, és annak akaratjának egészen engedelmeskedjék és az Istentől adott állapotjával megelégedjék, mert nem tudja valójában, mely semmi legyen a semmi, nem gondolja meg

a mit Dávid mond, Zsolt. 100 v. 3. : agnoscite Jehovam esse Deum, ipsum effecisse nos, non autem nos ipsos etc. Az Isten csinált minket nem mi magunkat semmiből, még pedig kétszer, mert a mit elöször csinált volt tökéletesen, Pred. 7 : 29., mi a bün által magunkat semmivé, söt a semminél gonoszabbá, rosszabbá, alábbvalóvá csináltuk, mert a mint mondják : non entis nullae affectiones. A teremtés előtt gondoltatott semmi senkinek nem ártott sem árt ma is. De a bün noha nem test, sem lélek, azért semminek mondathatnék; de nem is az, hanem a mint szent János mondja 1. levelében, 3 : 4. : a törvénynek általhágása fogyatkozás; és olyan ereje vagyon úgymint az halál, kárhozat, és minden, idö és örökkévalóság szerint való gonosznak, hogy azt az ember nem hogy kimondani, de még csak kigondolni sem tudja, szinte úgy a mint a bün előtt és a feltámadás után való boldogságát is az embernek, mert Ésai. 64 : 8. 1. Kor. 2 : 9. : szem nem látta, fül nem hallotta, ember elméjében nem ütlött; noha ez a nagy erö nem a bünben hanem az Isten törvényében vagyon; lásd meg, Rom. 6. ult. és 7 : 7. et sequ. Az egész világ mondja szájjal : Soli Deo gloria, de másfelöl azt vallja és a nagy része tanítja : Deo et mihi gloria. Ha állitod világ : regnum et taedae non patiuntur socium; coelum duos soles non admittit : miért csinálsz

hát magadból társat az Istennek? bár csak annyi hatalmat engednél az Istennek a semmin, magadon, a mennyit adsz a fazekasnak a sáron. Noha hiszen a fazekas maga is sár, és talám néha a fazekas más fazekasból lett sárból dolgozik, még is a semmi ezernyi ezerszer perel az Istennel. Lásd meg Jer. 18 : 2. 6. Rom. 9 : 21.

De legyen elég eddig szólanunk a semmiről, mely világosabb leszen akkor, mikor ide alább az örökkévalóságról szólunk. Most lássuk meg tovább is: mért vágyik annyira a hírnévre a semmi, az ember, kiről Seneca szépen irja : omnis dies, omnis hora, quod nihil simus, ostendit. Vagyon-e több és méltó oka reá azon kivül, melyet bövecskén forgattunk cap. 8? Van azért még más oka, úgymint :

XI. RÉSZ.

Az hírnév és örök emlékezetre való vágyódásnak másod rendbeli okairól.

A jó hírnév akár igaz, akár hamis, de minthogy praesumáltatik, feltétetik, hogy jó kutfőből, jó gyökerekből, ugymint a hires, neves embereknek virtusiból, jóságos cselekedeteiből, jó qualitásiból, minemüségeiből veszen eredetet, azért az nemcsak a becsület és tisztességnek (mely csak szó, és külső konyhára keveset hozó czeremoniákból áll), hanem e világi életnek táplálására és gyönyörködtetésére szükséges és alkalmatos valóságos dolgoknak is elérésében az embert igen segíti sokszor. Ellenben a rosz hirnév, ha igaz is, ha hamis is, de mind azokban felette igen megakadályoztatja sokszor, azért nem ok nélkül mondja a világ : Omnia si perdas, famam servare memento, qua semel amissa postea nullus eris.

A jó- vagy mondjam, nagyhirü, nevü ember

ha tisztre, becsületre, gazdagságra, jó házasságra igyekszik, ha ad, veszen, kereskedik, kölcsön kér, más mellett bizonyit, vagy perel, vagy más mellett törekedik, egy szóval, akár micsoda dolgában, rendszerint jobban elömegyen, mint a roszvagy kicsiny-, alacsonyhirü nevü ember sokszor. Azt mondom, sokszor, mert bizony nem mindenkor, mert mondja ugyan, Salamon Péld. 22 : 4.: hogy az isteni félelemmel, tisztelettel együttvaló szelidségnek jutalma a gazdagság, becsület és az élet; és ez úgy is vagyon vagy leszen az Istentől, de ugyan maga Salamon, mit mond a világnak eziránt való hamis itéletéről, Pred. 3 : 16 és 8 : 13.? Ismét ugyan mit mond Pred. 7 : 11. 15.? Vesd öszve Pred. 9 : 13. Keresd reá, nem vesztesz vele, hidj, ne nekem, Salamonnak sőt annak a Szentléleknek, a ki azt Salamonnal iratta, mert 2. Pet. 1 : 21. nem magától irta; de hidj idején s járj eszeden, mert félő, késő ne legyen, mikor magadon magaddal tapasztaltatja meg, s úgy hiteti el károddal : Sero sapiunt Phryges. Felix quem faciunt aliena pericula cautum, sapiens quem sua, stultus, quem non sua quidem. De nagy része a világnak ez az utolsó. Én kiváltképen, bizony, az, és annak is a nagya voltam.

Legyen elég ez eddig a hirről névről. És itt el is végezném ezt ez, talám hosszaságával unal-

mat szerezhető előljáró beszédet, de mivel a világ a hirben névben az időt, saeculumokat, sőt az örökkévalóságot tette fel, szóljunk egy keveset az időről is, az örökkévalóságról, hogy annak az oda fel sokat forgatott semmivel és a szempillantásnak összevetéséből, és ennek megvilágosításából annál is inkább meglássék e világnak a hirnév köről való munkabeli bolondsága, és hijábavalósága, és az emberi léleknek mind ereje mind erőtlensége. Ennek jól megértésére minden embernek ugyan, de azok közül kiváltképen énnekem magamnak nagy szükségem, úgymint, kinek is mind időm-, úgymint hatvanhat esztendőre, mind a fejemre kimondott halálos sententiámra nézve, az örökkévalóság kapuja végig kinyittatott, és talám annyi napom vagy csak órám sincs hátra, a mennyi esztendőt eltöltöttem.

XII. RÉSZ.

Az örökkévalóságról való elmélkedés hasznairól.

Az örökkévalóságról némely szép elmék egész könyveket is irtak, de én mind az időről, mind az örökkévalóságról, a mennyire a dolognak nagy volta engedi, csak rövideden akarok szólani. De minthogy a véges elme, a mint a jó és gonosz angyal és ember, annak mehet végére, a minek vége vagyon, az aeternitásnak pedig vagy örökkévalóságnak nem hogy vége volna, de kezdeti sincsen: azért az arról való elmélkedésnek nem az a czélja, hogy azt épen kitanuljuk, megfogjuk, mert azt csak az viheti végben, a ki maga az, úgymint az Isten, hanem más oka, czélja, és igen nagy egynehány haszna vagyon, melyeket szükség elébb megértenünk, minekelőtte magáról szólunk. Azok az hasznok ezek, ugymint: 1) Mikor a lélek annak tanulásában elmegyen mindaddig a míg lehet, mivelhogy felette messze is mehet, ab-

ból megtanulja azt, hogy mely nagy valóságot, erőt, tehetséget adott az Isten őbelé, hogy addig mehet; de mikor osztán megakad, hogy tovább csak nem mehet, abból megtanulja azt, hogy ő véges, erőtlen, és mely messze van a véges teremtett állat a végetlen teremtőtől, és az ő tehetsége amannak véghetetlen tökéletességétől. Melyből következik : 2) A teremtőnek annál nagyobb admirálása, csudálása, tisztelése, becsülése, félelme és imádása. És tovább : 3) Midőn azt az Isten nagy ajándékát látja magában a lélek, lehetetlen hogy az Istenhez való háladatosságra és annak nagy szeretésére ne induljon, mert természet szerint való dolog az háladatosság, a mely kilátszik az oktalan állatoknak, még a legvadabbaknak is és fenébbeknek példáiból. Andramus szökött szolga, mint járt volt az oroszlyánnal! a vele jóltevőhöz minden állat hálaadó és a jótevőt szerető. Kutyád, macskád, ökröd, szamarad, lovad tanítson meg erre, mint az Isten is oda igazít. Ésai. 1 : 2. 3. Az hálaadatlanság természet ellen való bün, nincs is másban, hanem csak az ördögben és az emberben, de annak eredetiről majd ide alább csak közel szólunk. 4) Mikor a lélek azt a nagy szépséget látja magában, nem árt sőt szükség csudálja, szeresse és becsülje meg, mert bizony megérdemli mind az ajándékozóért mind a szépségeért a lélek, hogy megbecsültessék másoktól

is, de bizony magától is. Ha a király, vagy valami nagy ember, vagy a mátkád, kedves embered valamit ajándékoz, nem becsüllöd-e egyikért azért a ki adta, hiszem azt szoktuk mondani : Uram, az ebet is meg kell becsülni az uráért. Ha azt az emberek jól meggondolnák, bizony jobban becsülnék a lelkeket, mint sem követik, jobban viselnének reá gondot, nem mocskolnák e világnak, a földnek és a bünnek fertöjében annyira. Azt mondjátok róla, ha kinek valami rosz ember társaságában valami nyavalyája esik : a ki korpa közé teszi magát, megeszik a disznók. Jaj, miért teszed hát a lelkedet, magadat korpa közé? orczádat, kezedet, szép köntösödet, csak egy hitván sárga vagy veres uj csizmád vagy papucsodat félted a sártól, mocsoktól, de nem a lelkedet; miért? Azért mert nem tudod szépségét. 5) De mint a páváról mondják, ha igaz, hogy a farkában gyönyörködik, kevélykedik, de mihelyt rút lábait meglátja, mindjárt elszomorodik, lebocsátja a farkát s kevélységét, (ha nem igaz is, de argumenta ficta etiam arguunt, mint a fabulák és parabolák, melyekkel Krisztus urunk is élt), azért, mint a páva farkát, úgy a lélek minden kevélységét ereszsze le, mikor a tehetetlenségét megtekinti, melyről primo puncto szólék. Azonban, mikor azt a szép farkát nézi s abban gyönyörködik is, gondolja meg, hogy kitöl vette, ki adta? kéte-

len volt-e vele? volt-e szüksége reád? nem volt-e az Isten a világ teremtése előtt szintén olyan tökéletes boldog Isten, mint azután? mit mond Elihu, Jób. cap. 35 : 5. 8. ? micsoda érdemért adta? a semminek (melyről oda fel bővebben szólottam) micsoda érdeme lehet, ha valósága nincs? nem veheti-e vissza tőled? Ha az angyal páva megnézte volna ezt az erőtlenségének lábát, és azokat meggondolta volna, nem esett volna el. És ez a bűnnek eredete, melyet tertio puncto igérék. Az elesett Ádámnak pedig annál is tovább kell gondolkodni, mikor ő azt a szépséget egészen elvesztette, maga szabad akaratja szerint elvétette (mert bezzeg minden disputatio, vetélkedés nélkül volt neki szabad akaratja, liberum arbitrium), tartozott-e az Isten a maga igazságától, a törvény és sátántól, még pedig olyan drágán a maga fia vérén visszaváltani és visszaajándékozni Ádámnak, 1. Pét. 1 : 19. Rom. 5 : 18. 19. és 11 : 35. 1. Kor. 4 : 7. ? Keresd reá, te veszed hasznát. Ezekből tanul a lélek valóságos alázatosságot, jobban mint klastromok, ciliciumok és fatalpakból. 6) Ez szakasztja el, de szépen, a lelket a világ szerelmétől, mint az anya a gyermeket a csecstől, és megérteti vele azokat, a mit mond szent Péter 2 Pet. 3 : 5. 8. és 1 Pet. 4 : 7. Ismét 1 János 2 : 15. 17. Sok ezernyi ezer kedves bűnnek alkalmatosságiban a fülében sugja, a

mit a tudós Sirach mond : Memento mori et non peccabis; momentum delectat, aeternum cruciat. 7) Ez nyúgatja meg s alája veti a lelket egész engedelmességgel az Isten hivatalának akaratjában teljes életében, hogy nemcsak a szájával, hanem szivével, engedelmességével, békeséges türésével mondja mind kedves mind kedvetlen dolgaiban a miatyánkban: legyen meg a te akaratod mint menyben úgy a földön. Király, fejedelem, vagy akármi nagy igazgató, vagy más botja alá vettetett község, nemes vagy paraszt, gazdag vagy koldus, biró és polgármester vagy poroszló, vagy hóhér, pap, professor, tudós vagy hallgató, tudatlan, együgyü, beteg vagy egészséges, szabad vagy rab, egy szóval, akármi vagy, tudjad, hogy neked is szól, a mit Pál apostol mond, 1 Kor. 7: 20. és Zsolt. 75 : 7. 8., és szent Anna 1 Sam. 2 : 6. 8. Péld. 22:2. De mind ezek felett maga a Jézus Krisztus 1 Matth. 10 : 29. 30 és az értelem mondatta a szentekkel, a mit olvasunk Abrahámról, 1. Móz. 18:27., Éliről 1. Sam. 3:18. Dávidról 2. Sám. 15:26. 25. Jóbról cap. 1 : 21.—Fogadd meg hát, oh én lelkem, oh én édes jó társam Júlia! oh édes fiam József! a mit minnyájunknak mond szent Péter 1. Levél. 5 : 6. 7 : Semmiből tétettem élő lélekké az Istentől, mint az elesett angyalok közzül akármelyik,—miért nem lehettem én azok közzül egyik, ha Isten úgy akarta volna, a sem-

minek semmi ereje, érdeme, mivel voltam én jobb annál akármelyiknél? Hála Istennek, Ádámban adott vala nekem is az Isten minden tökéletességet, elvesztettem akarva, természet szerint haragnak fia voltam. Efes. 2 : 3. Mint Kain, Judás, vagy akármely magyar, a ki Scythiában kijót, békát imádott, mivel voltam én akármelyiknél jobb annál? Hála Istennek, a ki engemet ezzé tött, a ki vagyok, kegyelemnek és nem haragnak edényevé, Rom. 9 : 22. 23. Efes. 1 : 4. 7. Minden nyomoruságinkban mondjuk Pál apostollal, Csel. 14 : 22. Zsid. 11 : 10 és 13. 14 : Szempillantás ez az élet. Az égben van az örökkévalóság. — 8) Minden, és nemcsak a nagyméltóságos hanem egyéb embereket is megbecsülökké teszen a tudomány bennünket; tudjuk meg, hogy nemcsak nekem, neked adta Isten azt a nagy ajándékot, a lelket, az ő képét, hanem minden embernek, és kinek egy, kinek más helyet, tisztet vagy hivatalt mutatott az ő házában, kinek koronát, pálczát, kinek kardot, kinek könyvet, kinek kaszát, kapát adott, hogy ebben a világban éljen utána, és keresse a majd reá rohanó változhatatlan örökkévalóságbeli állapotját, melyet ez a különböző világi rend nem gátol meg; szintén úgy idvezülhet a disznópásztor vagy kárhozhatik a csuklyával, mint a király a koronával, a mint mindenik hittel él az Isten hivatalával, Rom. 14. ult.

és 1. Kor. 7 : 20. 24. Ellenben a sokról nehezebb a feladás Luc. 12 : 42. 48. Azért senkinek sincsen méltó oka a kevélységre, sem a más megutálására. Nézd meg Jób 31 : 13. 15. Ésai. 30 : 33. Isten előtt minden ember egyarányu, melyet megmutat az embereknek kezdete, a születés, és a vége a halál, és azt követő változhatatlan állapot az örökkévalóságban, melyről szóljunk majd ide alább az embereknek az örökkévalóságnak képzelésében való hibáiról.

XIII. RÉSZ.

Az örökkévalóságról való képzelödésnek hibáiról.

Az idö kurtább lajtorja, mintsem az örökkévalóság tornyában hághassunk rajta, melynek is egyik foga a szempillantás vagy óraperczentés, minúta, melyet oda fel egy két szóval elöhoztam vala; mindazáltal, mivel hogy más csak olyan sincs, és az emberi elme azon peczkelödik, igyekezik fel az örökkévalóságnak értésére, menjünk azon mi is a míg mehetünk, legalább annak tetejéről vagy gombjáról belé láthatunk talám jobban, mint a ki valamely havas tetejére kivánván nézni, nem lát a havas aljából olyan jól oda, mint valamely nagy hegy tetejéről, noha azt az hasonlatosságot, mint szokták az emberek mondani: omne simile dissimile, úgy ne vedd, mint ha az idö egy része volna az örökkévalóságnak, a mint a kisebbik hegy része a nagyobbik hegynek vagy a havasnak, mert megcsalod magadat. Mi ugyan

erőtlen emberi elmék úgy csináljuk magunknak az örökkévalóságnak valami ideáját, képzelését és conceptusát, mintha a véghetetlen időnek, durationak, megszámlálhatatlan és elmével is megfoghatatlan sok ezernyi ezer millió szempillantásnak, vagy az óra perczentésinek massája, rakása, sokasága volna: a mint látjuk a viz, a tenger hogy a megszámlálhatatlan vízcseppeknek összegyüléséből alló nagy test, nagy rakás, a föld megszámlálhatatlan morzsa fövenyeknek egybefoglaltatott halma vagy golyóbisa. Az aër máskint láthatatlan, de mikor a nap valamely kisded lyukon vagy nyiláson besüt, ha oldalfélt állasz, szemeddel is megláthatò apró fényecskéknek, morzsáknak, pillangócskáknak, melyek atomusoknak neveztetnek a physica scholákban, azoknak számtalan sokságából álló nagy testhalom vagy rakás. A tüz hasonlóképen megszámlálhatatlan szikráknak, lángocskáknak, és a világosságnak véghetetlen, megfoghatatlan sok apró részecskéinek, a napban öszvefoglaltatott golyóbisa.

És a mi mind ezeknél infinite nagyobb már, az ég megszámlálhatatlan, a mint a philosophusok nevezik, aethereus globusoknak, égi, apró tőhegynél is kisebb golyóbisocskáknak congeriese. Így képzelödünk mi már az örökkévalóságról is, hogy az óra-perczentésnyi időcskéknek

öszvegyült sokaságából szintén úgy alkottatik az elmében, és ugyan azokból is áll valósággal is, valamint im ez említett elementumok, nagy totumok, testek állanak, kiki a maga részecskéjéből, a mint leirók. Ez a gondolkodás a teremtett állatokban az Istentől adattatott örökkévalóságról, melyet én oda alább fél örökkévalóságnak, örök időnek nevezek, nem is idegen, nem is képtelen. És hogy az emberek így okoskodnak, képzelődnek, nem csuda, mert minnyájan, valamennyin e világon vagyunk, testek vagyunk egy részről, a lelkünk, ha nem test is, de annak tömlöczében vagyon, et anima quamdiu in corpore est, est organica, a testi tagok által munkálódik, testtel lát, hall, tapasztal mind. És innét sült ki ama bölcsektől, sőt Aristoteles és minden peripateticusoktól, de bizony bolondul hirdetett, és a kereszténi vallást tőből felfordító, atheusokat csináló mondás, axioma : nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu, azaz : semmi nincs az ember elméjében, a mi elsöben az érzékenységben nem ötlött, nem volt; mely mellett sok keresztény philosophus ma is kész volna talám magát megöletni. Kifakadhatnék itt azok ellen, a kik szegény Cartesiust atheusnak csinálták azért, hogy azt találta irni : Philosopho veritatem inquirenti semel in tota vita dubitandum est : an sit Deus; a ki pedig azt állitotta, hogy non semel in vita,

sed semper dubitandum est : an sit Deus, annyira becsülik és ugyan imádják. Kivált a pápista scholákban volt a felső saeculumokban nagy tudós keresztény doctor, a ki azt mondotta : Si sacra scriptura non esset, ego Aristotelem pro sacra scriptura haberem. Jaj, szegény! de ezek maradjanak abban.

Mondám, csaknem csuda, hogy az emberek azt állitották és hogy az örökkévalóságról is úgy elmélkednek; de hogy a dolog valósággal meszsze másképen vagyon, mi kereszténynek innét tudjuk s hiszszük, hogy az örökkévalóság az Istenben megvolt még teremtés előtt, mikor az idö is, és azok az emlitett nagy testek, tengerek, nem voltanak, Zsolt. 90 : 2. 102 : 25. 26. Az idö a teremtéssel kezdett lenni, azért mondja az Isten Mózes által, 1. Móz. 1 : 1. Kezdetben teremté Isten az eget és a földet. És osztán az 5. v. : Lön estve és reggel az első napon. Ez az első nap az idönek első részi, kezdeti, mint a lineának legelső punctuma az, a hol elkezded vonni a lineát, minthogy a lineát helyesen mondják, definiálják a mathematicusok, hogy sok punctumocskáknak összekötött láncza vagy kötele. Így az idö (melyben az egy szempillantás vagy óraperczentés olyan, mint a lineában a pont) sok perczentéseknek, szempillantásoknak elméd által összekötött láncza, kötele. Valamint azért a lineában minél több a pont, annál hosz-

szabb a linea, úgy az időben is minél több a perczentés, annál hosszabb az idő, melyet mind a kettőt nyújtsd mindaddig, míg mehetsz elméddel, el is mehetsz kivált szóval és irással, ha az arithmeticán veszed fel, irtóztató véghetetlenségre majd. Példának okáért: egy óra az egész világ megegyezése szerint 60 perczentés vagy inkább minúta, melyet hatvannal multiplicálni most én nem akarok; azért: egy nap huszonnégy óra, veszen hát egy nap magának 1440 perczentést; egy esztendő áll 365 napból és hat órából, teszen 525960 perczentést, órát 8766. Ez egy esztendő. De hogy órával, perczentéssel ne mérjük ezt a kimérhetetlen időtengert! mert az igen kicsiny mérték kivált a véghetetlenséget csinálóknak vagy csinálni akaróknak. Tégy fel száz esztendőt, egy saeculumot, vagy még jobb, ezernyi ezer esztendőt, azaz egy milliót. Lám, az emberek jól értik a pénz dolgában az egy milliót vagy milliókat; mikor az országokra vetik, még a paraszt ember is megérti, avagy ha nem érti is, de megérzi. Szeretném látni, kinek az elméje érti vagy fogja meg azt, a mit mond a szája. Mit teszen egy millio esztendő? a világ még csak 6000 esztendőt sem ért a teremtéstől fogva, hát mikor telik el egy millio esztendő? De a te nyelved, elmédnél tovább ér, mert nem mondhatod-e oda, nem egy millio, uram, hanem

tizszázezer százezer, vagy tizszázezer millio. Nyugodjék meg egy kicsinydég a nyelved s kezd mondani : nem száz millio esztendő, uram, hanem két annyi, tíz annyi, száz annyi, vagy ezer annyi, vagy ezernyi ezer annyi millio esztendő; kimondani ezt, leírni ezt, és in infinitum quasi rajta menni, meglehet, de értelem, idea, elme fogása és conceptus nélkül; de ha megfoghatni is, ez nem aeternitas, nem örökkévalóság, nem véghetetlenség volna, mert vége volna ott, a hol magad meghatározod, úgy mint az utolsó milliónak legutolsó óráján vagy szempillantásán, perczentésén. Kivánták ezt némely szép elmék (nem is vétkesen cselekedték) hasonlatossággal az elmékben adni. Volna egy kis madár, mely a tenger vizét akarja meginni, de ezer esztendöben csak egyegy cseppet innék, mikorrá inná meg? De valahára ugyan csak meginná, vége lenne; nem aeternitas ez, söt ahoz képest csak egy szempillantás, semmi. Ez mind csak idő, duratio, tartás; hogy még is azért könnyebben közelíthessünk az aeternitas vagy örökkévalósághoz, az időről való tudományt elöször végezzük el, és osztán úgy emeljük feljebb elméinket az aeternitásra.

XIV. RÉSZ.

Az időről és annak szakaszairól, óra, nap, hét, holnap, esztendőről.

Az idő nem valami nagy test, sem nem lélek, hanem az Istennek teremtett állati köről való gondviselésének a nap és hold teremtések által magától az Istentől az embereknek adatott mértéke, órája, a világi dolgoknak az emberek egymás között való igazgatásának, és az Isten akaratjának és jobban való megértésének segitségére. Maga az Isten adja ezt így elő, 1. Móz. 1:14.; és a maga szent és bölcs praxisával, gyakorlásával így authorálta, szentelte fel az egész szentirásban, és meg is iratta az időnek szakaszai szerint a maga igazgatásának historiáját a mi tanuságunkra. Lásd meg, Rom. 15 : 4. 1. Kor. 10 : 11. 2. Tim. 3 : 16. Az Istennek ebben kimondhatatlan bölcsesége és az emberi nemzethez való nagy jótéteménye látszik meg, mert ugyan is nagy ajándéka Istennek az emberben az irás, a szólás és a szám-

lálás, mely hárommal külömböztetik meg kivált az ember a baromtól; de ha ez az időnek mértéke nem volna, én bizony nem tudom, micsoda nagy hasznát vehetné im ez háromnak? legalább bizony annyit és olyan alkalmatosan nem a mint most; sőt csak az emberektől osztán Isten tanitásiból ehez találtatott kalendárium és óra is, mely az Isten nagy órájának noha csak követője, majma és árnyéka, de micsoda nagy szükség az emberi társaságban a magok között való dolgoknak igazgatására, és annak a nagy órának, az időnek megértésére, azt az ember alig mondhatná ki.

Ennek az időnek derekasabb szakaszait az Isten a szentirásban adta ki, úgymint napot és az éjszakát és a kettőből csinált egy napot 1. Móz. 1 : 5. 8, hét napokból egy hetet, 1. Móz. 2 : 2. 3. Hogy pedig egy nap s egy éj 24 órából álljon, arra maga a nap tanitotta az embereket az árnyékóra által, mely is vezette az embereket erre a sokkerekü, eszközü óra találására, melyben áll egy óra 60 minutából. Hogy egy holnap, egy esztendö ennyi napokból álljon, azt ugyan az emberek vették ugy rendben, még pedig sok különbözésekkel, veszekedéssel; de mindazoknak fundamentoma és Istentől nyitott kapuja 1. Móz. 1 : 14. Az Isten órájának két nagy manusa vagy malleusa igazitotta reá az embereket : a nap és a hold, még pedig elöször a hold, mely az ő ujsá-

gival és apadásival, minthogy az hiba nélkül, csalhatatlanul, mindenkor 28 nap alatt (mely négy hetet teszen) végbenmegyen, könnyü volt a négyhetes vagy huszonnyolcz napos holnapra találni, mely hivattatik deákul : lunaris mensisnek; és napkeleten ma is a mahumedanusok azzal élnek.

De midön osztán az emberek a nagyobbik, fényesebb manusra, a napra, és annak járására forditották szemeket, elméjeket, és megtapasztalták világosan, hogy az az Istentől ö eleiben tétettetett két határ, (mely az astronomiában két ecliptica lineának hivattatik) között való utat 365 nap és 6 óra alatt végzi el és ismét ujabban kezdi : helyesen rendelték volt azt egy esztendönek, inkább járván a fö mint a vicekalauz után, mely a maga világosságát amaz nagyobbtól veszi; mert hogy a hold maga nem fényes hanem a naptól veszi azt, az eclipsisekből bizonyosan megmutatják az astronomusok. A mint pedig a 365 napon feljül 6 óra marad, a kénszeritette a mostani kalendáriumot, a kereszténységben felállitottat, hogy három esztendö álljon mindenkor egymásután csak 365 napból, és osztán a negyedik esztendö, mely már bissextilisnek neveztetik, legyen 366 nap s nyelje el azt a négy esztendök alatt egybegyült hat-hat és in summa 24 órát; ebből jött ki, hogy némely holnapban 30, másban 31, februariusban pedig 28, hanem a bissextiles-

ben 29 nap vagyon, hogy azt a 365 vagy 366 napot különben nem oszthatnák tizenkét felé; az esztendőt pedig 12 holnapnál többre nem csinálhatták, mert sem a nap sem a hold járásával meg nem egyezhettek volna, hogy a lunaris mensissel éljenek, és legyen nem 12, hanem 13 hónap az esztendő; de azt sem találták volna alkalmatosnak, mert 13-szor 28 teszen 364 napot: úgy is a nap járásáról hibáztak volna egy nap s hat órával. Ha azt mondod : hiszem a mint most a nap alkalmatosságával a negyedik esztendőt tették bissextilisnek, hogy az nyelje el a fenmaradott 24 órát, csinálták volna az ötödiket annak, az nyelte volna el osztán a 30 órát : de nem lett volna vétek nélkül az Isten ellen is, ha az ember azt becsüllötte volna, úgymint a holdat feljebb becsüllötte volna, mint a napot, holott az Isten azt becsüllötte feljebb, 1. Móz. 1 : 16; más az, hogy a 12 hónapszám, mind a csillagok, melyek 12 jeleknek neveztetnek, járására, mind az időknek számlálására nézve alkalmatosabb a 13-nál. Mind ezeknél nagyobb : az Isten maga evvel a solaris annussal, és a 12 holnappal él a szentirásban mindenütt, melyet a tudósok megmutatnak bizonyosan. Mennyit törödtek, veszekedtek legyen azon az emberek, arra én most itt nem érkezem, vagyon elég chronologus és astronomus könyv; hanem csak ezeket a kérdéseket lássuk még meg:

1) Valljon ugyan úgy külömböz-e a nap járása a holdtól, és a 365 nap és 6 óra ugyan úgy vagyon-e, mint tartják, miért nem 364, vagy 365 vagy 66, hanem a kerek napszámon feljül ott fityeg, akadálykodik a 6 óra? talám csak az emberek nem mentek jól végére, vagy az emberi találmány-órát nem tudták hozzá alkalmaztatni, és csak azért látszik, de valósággal nem különböznek?

Felelet: Egyátaljában nem hibáztak, hanem úgy vagyon; melyet elhihetünk abból, hogy azon emberek, a kik azt így állítják, olyan jól végire mentek a nap és hold járásának, hogy azokban való fogyatkozásoknak, eclipsiseknek megjövendölésére azután 50, 60 esztendövel is nem hibáznak, és nemcsak napot és órát, de még csak a szempillantást, minutát is megirják elöre sokkal azelött, hogy mikor kezdödik s mikor végzödik, a mi szokott óránk szerint; és ugy leszen, ha ebben nem hibáznak, nyilván amabban sem, mert ha amabban hibáznának, bizony ebben is, mert ez amabból függ; a nap soha hamisan nem jár, mint egy rosz órás mondotta volt a maga mentségében: a nagy órásmester aztmegmutatta. Ésa. 38 : 8. 2. Pét. 20 : 9. 11. És az apró földi órás mesteremberek, astronomusok eszekbe vették mindjárt Babilonban, 2. Krón. 32 : 31.

2) De mi lehet az oka, hogy az Isten azt úgy

rendelte, hogy az az egyenetlenség legyen? ki szép dolog lett volna, ha kerék számba egyeztek volna, nem veszekedtek volna az emberek miatta annyit a holnapoknak; Alphonsus nevü spanyol bölcs nagy astronomus király sem szólotta volna ezt a bolond szót : hogyha ő a teremtéskor ott lett volna, és az Isten tőle tanácsot kérdett volna, jobban s rendesebben teremtette volna a világot; hiszem, a mint igy teremtette a mint most vagyon, amúgy is teremthette volna?

Felelet : Talám azt várnád, hogy én azt feleljem, hogy ha akarta volna, másképen is teremthette volna, de én azt nem mondom, mert én azt nem tudom, Isten mit akarhatott volna, ezután is mit akarhat, mit csinálhat, ezenkivül a mit csinált; ezt visgálnod sem neked sem nekem nem jó, hanem csak azon kell megnyugodnunk, a mit Isten mond, 1. Móz. 1 : 31 : Megnéze az Isten mindent a mit csinált vala, és íme igen jó vala. Így ez a jó a mint vagyon miért jó? Azért mert az Isten így csinálta; ennél tovább menni én nem tudok, nem is akarok, nem is merek, söt még csak arra az elmélkedésre is nem merek lépni, hogy az Isten ezt vagy amazt azért akarta, hogy így legyen, mert azt így találta jónak lenni, mert az ilyenformán a teremtett állatban gondoltatott jóság látatnék az Isten akaratjának, ennek ilyenformában való csinálására mintegy hajtó és in-

dító okának tétetni, melyet akármint forgasson és akármint öntsön az emberi elme, és azt a teremtett állatban levő jóságot akár teremtés előtt magában az Istenben, akár a teremtés után a teremtett állatban keresse vagy helyheztesse, mindenütt csak megbotlik és magának tévelygést és az Istennek kisebbséget csinál vele magában. Mert ha így gondolkozik : A teremtés előtt az Istent a maga jósága inditotta az egész világnak és következőképen annak különös minden részének, minden ensnek, állatnak, testnek, léleknek teremtésére,—ezt én egészen helybenhagyhatom, de az én velem disputáló semmit sem nyer vele, mert én nem azt mondom, hogy nem az Isten, hanem azt, hogy nem a teremtett állat jósága oka az Isten előtt az olyanná való teremtésének, hanem az Isten maga jósága, akaratja, örökkévalósága. Hiszem azt, minthogy Isten az Éhéje, az a teremtett állat jósága pedig, ha a teremtés előtt kerestetik az Istenben, nem találtatik valósággal, hiszem accidens ante substantiam, azaz : a jóság a jónál, a kiben vagyon, elébb nem lehet; hogy lehetne hát a teremtett állatnak valami jóságot tulajdonítani maga létele előtt, hanemha olyan képzelődéssel, mintha az Isten a maga isteni jóságából szakasztott volna ki és abból adott volna minden teremtett állatnak. De ebből az az értelem jöne ki, hogy az Isten nem a semmiből, ha-

nem magából teremtette ezt a világot, a mely is rettenetes balgatagság, absurdum. De azt vetik : per praevisionem divinam, azaz : eleve látta, tudta az Isten, még a teremtés előtt, és úgy tanácskozott maga bölcseségében, hogy ez s ez a teremtett állat ilyen s ilyen jó lészen, azért én azt teremtem. Én is megengedhetem; de a disputáló csak annyit nyer vele, mint az elsővel, mert abban nincs kétség, hogy bizony az Isten örök időknek előtte tudta, hogy valamikor valamit teremteni fog, mind jó leszen; de abból nem következik, hogy az a jóság a teremtett állaté, és hogy az Isten azért teremtette volna. Mózes a teremtés historiájában, 1. Móz. 1 : 4. 25 : Látá az Isten, hogy az jó volna; mindenütt a teremtés után mondja : vidit, látta, hogy az jó; nem a teremtés előtt, hogy praevidit, eleve ellátta, hogy jó leszen; nem is ír semmi tanácstartást teremtések előtt az egyéb teremtett állatokról hanem csak az emberekről v. 26. De ott se látok praevidit-et, hanem a több közé számláltatván és foglaltatván az is, v. 31 : látta, hogy jó volna minden etc. Ezek azért így levén, teremtés után keresni azt a jóságot a teremtett állatban, hijábanvalóság, mert a meglett dolog után akármi jöjön elő, de az nem lehet indító ok annak a dolognak csinálására a csináló előtt. Ezt maga a dolog természeti is tanítja.

Második felelet: Az embernek nem szabad az Istentől azt kérdeni: miért cselekeszed azt, vagy amazt, vagy így? azt mondja szent Jób 3 : 12. ; a mint az agyagnak nem szabad a fazekassal perelni, azt mondja az Isten Esai. 45: 9. Jer. 18. és Rom. 9. 20. 21. Azért mondja igen bölcsen a szent Ágoston doctor is : a hol a szentirásnak szája, nyelve nincsen, ott az ecclesiának ne legyen füle; az Isten a mit elrejtett, felettébb vizsgálni nem szabad. 5 Móz. 29 : 29. Rom. 11 : 33 és 12 : 3. Szabad ugyan, és szükséges, és parancsoltatik is, hogy az irásokat visgáljuk, a természetvisgálás is szükséges és szabados is az Isten munkáinak kitanulására. Zsolt. 19. maga int Dávid úgy a 8. 29. 33. 104. 107 és több sok zsoltárokban. Ezt az Isten egyik nagy könyvét, a természet könyvét tartozunk olvasni igen is, de ez addig csak jó, a míg az Istennek dicsöséges, neked idvességes; azért lassan járj ebben, mert a felettébb való curiositást gyakran követi furiositás, bolondulás, eretnekség, atheismus. Tudd meg, azt nem ok nélkül irta Salam. Péld. 25. 2 : Az Isten dicsösége hogy elrejtse a dolgot; és Pál 1. Tim. 6 :16 : hogy magához járulhatatlan világosságban lakik az Isten. Hogy az az enyihány órányi különbözés vagyon a nap és hold járása között, és hogy proportio radiorum ad peripheriam in circulo nem kerékszám, hanem végére-hajthatatlan

kis fractio esik benne (melyről egy egész könyvet írt egy ember, és kicsiny hogy meg nem bolondult belé,) az Isten titkai a természetben, melyekről böven szól az Isten szent Jóbnál az utolsó részekben, maga pedig mit mond Jób azonokról 26 : 24 kiváltképen, és 28:12 végig. Megmondotta az Isten az embereknek : Iholaz Úrnak tiszteleti, ihol a félelme, a bölcsesség, és eltávozni a gonosztól, az az értelem. Az olyan természeti titkoknak tudása csak magában keveset használ az idvességre, nem tudása keveset árt; söt midön józan és mértékletes visgálása után végire nem mehetünk, az a tudatlanság hasznunkra szolgál, ha t. i. abból a magunk erötlenségét megesmerjük, magunkat megalázzuk, melyet minél alább leeresztünk a pokolig, annál feljebb magasztaltatunk az egekig, mint szépen mondja Dávid magáról, 2 Sam. 6 : 22, annálinkább felemelkedünk, felindulunk az Isten csudálására, imádására, annálinkább megzabolázzuk veszedelmes curiositásunkat, hihetetlenségünket amaz nagy titkok iránt, a minemü a szent háromságnak, az Isten fia megtestesülésének, a bün bejövetele megengedésének titkai és egyéb sok. Ha csak egy páva nyaka, farka szépségének nem tudunk végére menni, azt eléggé csudálni, Jób. 39 : 16.

Eddig az Időről, melynek neve deákul tempus, görögül chronos. Ezt imádták régen a po-

gányok Saturnus neve alatt, kinek is minthogy egyéb ábrázatot ők az Isteneknek nem tudtak, adták ugyan emberét, de igen durva, kegyetlen ábrázatot, és irtak bal kezében egy kis gyermeket, jobb kézben egy éles kaszát, melylyel a gyermeket kegyetlenül elvagdalja, megöli. Adták azzal az embereknek elibe az időt, hogy az szüli ugyan, hozza elő, mint egy anya a gyermekit, minden e világi dolgokat, de ugyan osztán maga megöli, megemészti minden kedvezés nélkül. Ez ugyan fabula csak, de bizony szépen előadja az időt, mert az azt cselekszi : szül mindent, viszont megemészt mindent. Világteremtéstől fogva van az idő, mint feljebb meglátók; időben lettek az egek, föld, tenger, és abban mindenek; idővel el is változnak, ha teljességgel elé nem vesznek, semmivé lesznek is, mivelhogy az Isten megujítja a maga majestása dicsőségeért. Seneca, pogány philosophus, hihető nemcsak magától, azt irja a világról, hogy tüzzel kell megégni, lásd meg Zsolt. 102 : 26, 27. 2. Pet. 3: 5. et sequ. Salamon azt mondja Pred. 1 : 4. : Egy nemzetség s emberi nyom elmegyen s meg más jő elő, s meg úgy, meg úgy; consequenter megemészti az idő nemcsak az embereket, hanem azoknak minden munkájokat is, még a melyekben hírt, nevet, örökkévalóságot kerestek is. Monarchiákat, nagy imperiumokat, városokat és rettenetes nagy épü-

leteket, márvány-, arany-, réz-, ezüstből örökké-állandóság - reménséggel felállitott oszlopokat, képeket, monumentumokat, egész nemzetségeket, azoknak nyelveket, hireket, neveket megemészti, az emberek indulatit is, szerelmet, félelmet, haragot, örömet, szomoruságot, dicséretet, kedvességet, gyalázatot, jó rosz hírnevet, panegyricusokat, epitaphiumokat, könyveket, nyelveket, tudományokat, egy szóval, minden mulandó dolgokat. Hol vagynak az aegyptusi tyrannusok, Salamon és Diána templomi, Babilonban függő kert, a négy monarchiák, Mausolus koporsója? De ezek igen régiek; de csak nem régen, a melyet a magyarok bálványnak is tartottak, szent István, Imre, László koporsói, monumentumi, csontjai? Igazán irta a poeta : tacita consumit lapidem, ferrumque vetustas; hogy tennök hát az időt melléje is, nem hogy részének az örökkévalóságnak? holott épen ellenkezni látatnak : az idő minden fiát megöli, az aeternitas, örökkévalóság minden fiát élteti, megtartja; hanem ha csak ideig teszszük egymáshoz, hogy a mulandó véges idő legyen mintegy grádus, lajtorja a kezdődött, de soha el nem végezendő, azaz : fél örökkévalóságnak, és az viszont a kezdet és vég nélkül valónak tanulására.

XV. RÉSZ.

Az örökkévalóságról, mely is kétféle : úgy mint egész, azaz : isteni, és fél, azaz : teremtett lelkekben levő. Elöször az egész vagy isteni örökkévalóságról.

Az örökkévalóság, aeternitas, azért nem egyéb, hanem annak az ensnek, állat, valóság, substantiának, vagy dolognak, accidensnek, a melyben vagyon és mondatik lenni, azonegy állapotban való állhatatos és változás nélkül való megállása, valósága, maradása; az pedig kettö vagy kétféle, mert :

Vagyon olyan örökkévalóság, a melynek sem kezdeti sem vége nincsen, és az valósággal csak az örökkévalóság, mely is csak Istenben vagyon egyedül. Vagyon még más, a melynek kezdeti vagyon ugyan, de vége nincsen s nem is leszen. Ez az Istenben nincsen, hanem csak a teremtett állatokban, a melyeket Isten azzal akart felékesíteni, nevezetesen pedig az angyalokban, jókban, roszak-

ban, és az emberekben, kivált lelkekre nézve, mert a testünket látjuk, hogy elváltozik, de feltámadás után az is örökkévaló s változhatatlan leszen, szintén mint a lelke.

Az elsőt méltán tarthatjuk és nevezhetjük, vagy csak tanuságnak okáért, egész, és a másikat fél örökkévalóságnak vagy örök időknek, mondom csak tanuságnak okáért gyenge elménk segítségére, mert valósággal nem vethetjük sem hasonlíthatjuk össze a kettőt teljességgel semmiképen, hát a mulandó időt hogyhogy vethetnők össze nem hogy az elsővel de még az utolsóval is? De tegyük félre már az időt és csak szóljunk most a kétféle örökkévalóságról. Ezeknek tudományában ha avval az similével élnék is, hogy olyan messze vagyon az elsőtől, mint a naptól annak egy szikrányi fénye vagy melege, avagy mint az árnyék a testtől, mégis semmit mondanék a dolognak valóságára, nihil faceret ad essentiam subjectae materiae, mert az egész örökkévalóság nem egyéb hanem az Isten maga, mert csak az Istenben vagyon; az Istenben pedig valami vagyon, mind Isten az, Istenben részek, accidensek, hasonlatosságok és kivált olyanok, a melyek nem Isten, nem lehetnek semmiképen, akármint fantáziáskodjék, képzelődjék arról az ember, még ha a szentirásból akarna is arról fundamentomot venni magának az olyan szólásnak formáiból, me-

lyekben az Istennek valami emberi indulatok, tagok, ábrázat micsoda és egyéb hasonlatosságok s több afélék tulajdonítatnak. Mert az Isten az embernek az eset után ha emberi nyelven nem szólott volna, az ember meg nem értette volna; azért is mondja Hózeásnál, cap. 11 : v. 4. emberi köteleknek az ő szeretetinek köteleit. Ha olyan hasonlatossággal élnék is, mint a semmi a valósághoz vagy valóságtól, hogy az annyira jár amattól, az sem esnék jól, egyikért azért, hogy egy nemtudomat vetne össze a másik nemtudommal, a mely bolondság volna, hogy ez a fél örökkévalóság nem semmi, söt az Isten teremtései között legnagyobb, nemesebb, úgymint mindazoknak megtartója, hogy kiki az ő Istenétől neki adatott állapotjában megmaradhasson; majd ismét hömpölyödnöm arra, hogy az elme jobban megfoghassa : mondjuk véghetetlen, vagy örökké megálló idönek lenni, mert ezzel sem a szentirás sem az igaz józan okosság, recta ratio, sem a ter mészet ellen semmit sem vétünk, ha a mint csak nem messze is mondám, az idöt a fél, és ezt az aeternitásnak, örökkévalóságnak tanulására való grádusnak, lajtorjának teszszük elmélkedésünkben, és nem helytelenül különböztetjük így meg, ha az elsöt, úgy mint a magyarok szépen s helyesen is élnek vele, nevezzük öröktől fogván való, a másodikat pedig kezdettől, azaz : teremtéstől fog-

ván való örökkévalóságnak. Hogy pedig az idő singit oly igen ócsorlom ez az oka : hogy nem hogy az elsőnek, de csak a másodiknak sem mehet végére; hogy is menne az ember végére a minek vége nincsen, mert nincs hova menni? E világi minden dolognak vége, terminusa, határa vagyon, és kivált az ember elmélkedésében vagyon kezdeti, vagyon közepi, vagyon vége is mindennek; a kezdet és véghatár terminus a quo, a végezés és vég az terminus ad quem, és így mindennek két vége vagy határa, és a két vég között közepi vagyon, principium, medium et finem, kezdet, közép és vég. Már, nem képtelen dolog, annak végére menned, a minek végző vége nincsen, hát annak, hogy mennél végére a minek kezdő vége sincsen, sem eleje sem hátulja nincsen, és consequenter bizony közepi sincsen, mert a közép a két végtől eltávozó dolog? hogyhogy mutatod ki annak a közepit, a kinek hacsak egyfelől is sincsen vége, honnét kezded mérni, az is lehetetlen, hát a kinek egy felül is nincsen? Egy órában kezdet az első vagy egy, közepi 30, vége az 60-dik minuta. A magyarok szokták mondani : félközepi; jól mondják, mert azt más is úgy mondja, mert a természet maga mondja. Ha az egészet, a totumot nem tudod, soha bizony a felet, a dimidiumot ki nem mutatod. Az időt oszszuk rendszerint minnyájan és jól osztjuk a természet és dolog

tanitásából : in praeteritum volt, praesens vagyon, futurum leszen. Azt kérdem már én tőled: akárki ebben a háromban melyik a valóság? mert a mi volt s elmult, az már nincsen, a mi leszen is, az még nincsen; mivel pedig az időnek részei a szempillantások, a praeteritum vagy volt, egy, a praesens vagyon, más, a futurum leszen, harmadik szempillantás, de valósággal egyedül a vagyon, mert a voltat már el, a leszent pedig még nem pillantottad el, és így az egyik sincsen, semmi, non ens, nem vagyon, nincsen az. Ha már én neked ezekből azt mondom : hogy az az egy szempillantás a te időd, életed, a te valóságod, nekem az enyim, kinekkinek az övé, valljon hamisat mondok-e? Bizony, nem, hanem igazat, mert nem életed az teneked, a mit már eléltél, sem az a mit még ezután élsz, a minthogy bizony nem te pénzed már az, a mit elköltöttél, sem az a mi még a te erszényedbe nincsen. Nosza hát erről, még a mi időnkről, életünkről emeljük fel az elménket az Isten életére, mert él az Isten, maga a szentirásban azzal adja ki leggyakrabban magát : élek én Isten. Ha már én teneked azt mondom : hogy az Isten élete, örökkévalósága ugy vagyon mint a tied egy szempillantás, nem kövezsz-e meg mint káromkodót érette? Én nem bánom, ezt a mit én vagyonnak mondok, ha te azt szempillantásnak veszed is, ha az időnek, szempillantásnak lánczá-

val méred is, és azoknak súlyába teszed is, csak találj mérő serpenyüt és zsákot neki a kiben elférjen, de bizony nem találsz mást az Istenen kivül, nincsen az Istenben volt, leszen, praeteritum, futurum, hanem csak praesens; azon életet élte az Isten, az én gondolatom szerint praeterito enyihány százezernyi ezer milliók millióni esztendövel ezelött, azaz örök idöktöl fogván, a melyet ma is él, és éli az Isten ma azon életet, a melyet én in futuro jövendöben gondolok, hogy élni fog millióni millió esztendök után, azaz: mind örökkön örökké. Nem olyan az Isten élete, vagyona mint az embereké, a kik a multnak és a jövendönek semmi hasznát nem veszik, az elmultnak nem, mert vagy elfelejtik, vagy ha nem felejtik is, károkra vagyon inkább mint hasznokra. Mert ha mi jó abban volt és kedves, annak elmulásán busulnak, kivált hogy visszajövésit nem várják. Nem egyedül vagyon az a poeta a világon, a ki azt mondotta volt: O mihi praeteritos referat si Jupiter annos; nem egyedül vagyon Lais, a korinthusi ritka szépségü kurva, a ki megvénülvén, a tükörét Venusnak, az ö itéletek szerint Istenasszonynak ajándékozta, lássa ha ö belé néz, mert a mit azelött ö látott abban, már nem látja, a mit pedig most lát, azt utálja. Mennyiszer mondja sohajtva sok ember: hej régi jó, régi jó! Az embereknek, asszonyoknak jámbora is siratja

ifjusága szépségét, erejét, egészségét s minden gyönyörüségét, ha mi rosszon általment is, azon nagyon örül, hogy kimenekedett belöle, és eddig van keleti ama mondásnak : Praeteritorum malorum suavis est recordatio, sed certe non ipsorum malorum sed evasionis ex illis recordatio; magán a gonoszon bizony szomorkodik, bosszonkodik, sokszor még álmában is gyötrödik miatta. A jövendönek sem veszi hasznát, mert az elmultaknál jobbat nem várhat; de akár jót, akár roszat várjon, csak gyötrödik a jó reménséggel, kivánsággal, a roszszat félelemmel nem gyözi, ha megjövendölik neki, annál rosszabb. De ez az holtunk után lejendö örökkévalóságban másképen leszen, a melyröl ide alább bövebben.

Az Isten elött mind a maga isteni tökéletességei és munkái öröktül fogván örökké mind egyröl egyig egyszersmind jelen vadnak, és azokban szakadatlanul egyszersmind gyönyörködik. Ez az Istennek emberi elmétöl fogható legnagyobb boldogsága. Akarták némely tudósok ezt az aeternitást emblemában kitenni, irtak egy kijót, összetekeredve, a farkát a szájába, mintha maga magát megenné, és ismét maga magát helyben nevelné; példálództak a circulusban a peripheriára, cujus lineae nec principium nec finis apparet. Nem rosz okoskodás ugyan, de csak semmi; azért mi ne repüljünk tovább az magunk szár-

nyával, ne járjunk úgy a mint Icarust irják a fabulában, és mindennap látjuk, a pillangó mint jár a gyertyában. Menjünk a szentirásra; keresd fel 2. Móz. 3:14. Zsolt. 102 : 26. 28. Zsolt. 2 : 7. Vesd öszve 2. Pet. 3 : 8. Zsolt. 90 : 4. Jelenés. 1: 8. és 11. Esai. 42 : 8. 46 : 5. 55 : 8. 9. 66 : 12., melyeket én nem magyarázok, mert nem mérek; a mit tudtam, ide feljebb elmondottam; az a szentlélek, ki azokat iratta, és maga a szentirás megmagyarázza magát.

XVI. RÉSZ.

A fél, azaz : a teremtett állatok, kiváltképen az ember lelke örökkévalóságáról, és menyországnak, pokolnak állapotjáról.

Lépjünk a második vagy fél örökkévalóságra. Mindenikünk szerint közönségesen a teremtett állat örökkévalósága, annak az Istentől a teremtéskor neki adatott és akkor elkezdődött állapotjában azon Isten mindenhatósága által vég nélkül való megtartása, maradása, valósága.

Ez a definitio vagy descriptio, azaz, magyaról : kifejezés, leirás, mint illjék egyéb teremtett állatokra, angyalokra, ördögökre, ég, nap, hold, csillagokra, melyekben nagy állandóságot látunk, azon ne igen szorgalmatoskodjunk, hanem viseljünk csak a magunk, azaz : az ember örökkévalóságáról gondot. Az a definitio az emberre is reá illik, kiváltképen a lelkére, mert a testünknek sok változását, nevekedését, apadását, avulását, ujulását, épülését, romlását, és végére a halál

által teljességgel való elbomlását, föld, víz, aërbe való eloszlását látjuk, melyből világos, hogy a testünk a teremtéskor vett állapotjában meg nem marad vég nélkül, hanem a halálkor vége leszen annak az állapotjának, életének. Addig is pedig a test szüntelen való változásban vagyon, kivált a vére, bőre, husa, úgy hogy nemhogy az anyánk méhéből hozott husunk, bőrünk volna már megért időnkben, de talán csak esztendeig vagy talán egy holnapig sem tart azonegy rendbeli husunk, bőrünk, vérünk, hanem az étel, ital által naponként jő s megyen, változik, melyet bizonyossá teszen a körmünk, haj, szakál, és egyéb testünkben nőni szokott szőr, mely gyakor elborotválás után is megnő, úgy a sebek meggyógyulása, új börek növése; és a vakarodás által szemlátomást mennyi vékony böröcske kopik le rólunk, mely ha nem volna, a naponként való eledel által, mint szintén a fák az esztendönként a földből beléjek jövő nedvesség által, úgy az ember is nem tudom mennyire nöne mind hosszuságára, mind temérdekségére; a csontunk ugyan talám az anyánk méhéből hozott, és mikor hozzá illendö növését elérte, valamivel állandóbb, de annak is a velejének nevekedését, apadását, ujulását, a kövér és ösztövér marha velös koncza megmutatja, az halál pedig s az idö és föld, tüz víz, ha sokára is, de

csontjokat porrá teszi, mindazáltal a feltámadás a testünket felépiti. Jób 19 : 25. 26. És osztán a feltámadáskor a minemü állapot tétetik, abban vég és változás nélkül megmarad, mert az has, azaz : az étel, ital eltöröltetik.

A lélek állapotja más; mert mivelhogy a lélek szakadatlanul gondolkozó, értö, akaró és magában megálló élö valóság, substantia intelligens, vagy rövidebben, eleven gondolkozás, mely az ö teremtésétöl fogva, soha örökké élni, lenni, és munkálódni meg nem szünik, és így vége nem leszen. Ámbár míg a testben vagyon, az indulatok és a lélek szenvedései, pathemata animae: harag, öröm, félelem etc. által, és a testböl való kiköltözése után mind a boldog és boldogtalan lélek, az a szomorú és a más a kedves és gyönyörü objectumok által afficiáltassék, de mindazok a lélek essentiáját, valóságát, mely egészen a gondolatból áll, el nem bontják s meg nem változtatják, mert az, akármi legyen, mind az értelem, gondolás által vitetik végben. Ezt a léleknek örökkévalóságát terjeszti, nagyítja, extendálja in infinitum az, hogy a halál kapuján, az idöböl örökkévalóságra általment lélek bizonyos arról, hogy a mely állapotban ö akkor tétetik, az osztán soha nem változik, se el nem végeződik, ez már az örök élet, a menyország, vagy örök halál, pokol. A boldog lélek gyönyörködik abban az ö boldogságá-

ban és fruál nemcsak azzal, a mely akkor jelen vagyon, hanem azzal is, a mely ha idővel mérnék a dolgot, akkor in illo momento jelen nincsen, hanem azután sok száz ezernyi ezer millióni esztendőkkel gondoltatik lenni és leszen is valósággal; az a bizonyság s abban való megnyugvás, hit jelenvalóvá teszi azt neki mind örökké. Az hogy már elmult, praeteritum, is nem úgy leszen mint oda fel megirtam a testi életben, hanem az is mintegy jelenvalóvá tétetik előtte a léleknek az által a tökéletessége által, hogy akkor a lélek nem felejt el semmit is, és mivel minden dolga boldogság volt, az elmult is gyönyörüséggel áll előtte szüntelen. És így az idvességben való bemeneteltől fogva mind örökkön örökké ez volt, vagyon, leszen, praeteritum, praesens, futurum; egyszersmind egyaránt gyönyörködteti, mely gyönyörüség a világi dolgait ha egészen el nem felejtetné is, de azoknak szomorítható erejét elveszi, elnyeli, sőt ha világi dolgai eszébe jutnak is (minthogy a kárhozott léleknek bizony felettébb is eszébe jut, mert a leszen egyik pokla, Esai. 66 : 24.) nem szomoruságára hanem örömére fordul, megtapasztalván akkor a mit Pál apostol mond: Az hit látása volt, és tudom, kiben hittem 2. Timoth. 1 : 12. és 4 : 7. 8. A nemes harczot megharczoltam. Ez pedig a boldogság, a menynyire az életben arról elmélkedhetik az ember, áll

kiváltképen ezekben : 1) A mennyire a véges teremtett lélek az Istent megláthatja, a Jézus Krisztus által meglátja, és annak kimondhatatlan, megfoghatatlan szépségének, tökéletességének szemlélésével, csudálásával egészen elnyeletik, 1. Jan. 2:2. 2) Olyan bölcscsé, tökéletessé leszen a lélek mint Ádám volt az eset előtt, sőt bölcsebbé, mert Ádám is az engedelmesség által halál nélkül ugyan csak a földi paradicsomból menyországra, arra a nagyobb boldogságra, bölcsességre és tökéletességre ment volna, a melyre mi megyünk már az örök életben. Ebben azért megtanulja a lélek valamennyire belétér, mind valóságiban, személyében mind tulajdonságiban, mind a teremtés és megváltásbeli munkáiban levő titkait és bölcsességit, és nap, hold, csillagoknak egy szóval, az egész természet könyvét. 3) Megtapasztalja az atya, fiu és szentléleknek egymáshoz és ennek az Istennek az angyalokhoz, az idvezült lelkekhez, és viszont azoknak mind az Istenhez, mind egymáshoz, és azok között ohozzá is kimondhatatlan szerelmeket, és abban lévő gyönyörüséges társalkodásokat, meglátja valósággal a mit János az Istenről mond, hogy szeretett, 1. Ján. 4. És hogy a szeretet mindörökké megmarad, 1. Kor. 13 : 4. Hacsak a világi atyafiságos szeretetet is mennyire dicséri, Dávid Zsolt. 133., mit gondolsz emerről? 4) Az anyák szerelmét magzatjokhoz az anyák, az há-

zasokét tudják az házasok; de mit mond az Isten, Esai. 49 : 15. Ismét Esai. 62:5. 7. Pál Efes. 5. 25: Szerelem egészen a menyország, igazság, békesség, és szent lélekben való öröm. Rom. 14 : 17. és 1. Kor. 13 : 13. 5) Áll a léleknek kimondhatatlan csendességében, serenitása, tranquillitásában, mikor ennek véghetetlenségét s változhatatlanságát tudja, melyről ide fel szólánk. Mint részesül pedig a test ebben a lélek boldogságában, arról majd ide alább szóljunk.

Vedd fel már, keresztény lélek, az idvezült léleknek azt az örökké való boldogságát, annak azon mértékben és módokkal való ellenkezője a kárhozott léleknek az ő szomorusága, a véghetetlen, töle megbántatott Istennek véghetetlen haragjától, gyülölségétől való kimondhatatlan irtózás, félelem, rettegés, a mely mondatja vele, Jelenés 6:16.; büneink Isten és emberek előtt az itélet napján való kinyilatkozása és annak irtóztató szégyenlése, — mint búkált Adám a fák között, 1. Móz. 3.; lelkiismeretnek soha meg nem haló férge, Ésai. 66 : 24. Mat. 9 : 44, mind az elmult, mind e jelenvaló, mind a jövendötöl volt, vagyon, leszentöl egyszersmind való szenvedése, és annak véghetetlen s változhatatlanságáról való bizonyossága. Ez az a tófet, melyről Ésai. 30. Ez a kénköves tüzes tó, Jelenés. 20. Noha lehet ugyan testet égethető tüz is, de az is ide alább. Csak e

világi rettegés, félelem, szégyen és lelki ismeret gyötrése is micsoda nehéz? egy szikra tüz elszenvedhetetlen a testnek, hát a hol azok mind intensive, azaz : hathatósságára, erejére, mind extensive, azaz : terjedésére, tartására nézve véghetetlen, megfoghatatlan, kimondhatatlan, képzelhetetlen örökkévalóságok? Jelen. 19 : 3. Felmegyen azoknak füstjök in saecula saeculorum, kitől Isten szent fiáért őrizzen, szabadítson.

De lássuk mind ezekben a test osztán a feltámadásban mint részesül, mert hogy a test addig semmit sem érez, a léleknek belőle való kiköltözése után, azt minnyájan látjuk s tudjuk.

XVII. RÉSZ.

Az emberi lélek és test szoros egyességéről és együtt való munkálkodásokról, a mennyire a természet világánál azt megláthatni.

Ez világi életben mely szoros összeköttetése, barátsága legyen a testnek a lélekkel, azt az ember ki nem mondhatja, és noha magunkban minden nap tapasztaljuk és érezzük, de mégis hiszszük inkább, mintsem általértjük és valósággal tudjuk, és innét származik amaz szó, melyet Salamon elöhoz, Pred. 3 : 21 : Ki látta, hogy az ember lelke felment volna az Istenhez, és a baromé alámént volna a földben? A hol is Salamon nem az ö maga, hanem az atheus, profánus bolondok vélekedését, értelmét adja elö, mindazonáltal azt erösen bizonyítja annak az egymástól való elválásának, az halálnak szörnyü irtózása, kerülése, halasztása, és az együtt való megmaradhatásának minél tovább lehetne vak nyujtása és arravaló vágyódás, kivánság még a tudósok a

szentek, még ennél az életnél jobb élet és feltámadás által ujabb s állandóbb összeköttetések felől, bizonyos emberekben is, sőt maga a Jézus Krisztusban is meglátszik: Szomoru az én lelkem mind halálig; a lélek ugyan kész, de a test erőtelen. Hiszem, tudta a Krisztus, hogy még el se rothad a teste, harmad napra ismét egyesül a lelkével, addig sem szenved a lélektől megvált test: még is irtózott attól az egynehány óráig való elválástól. Már az emberekben, ámbár állitsuk azt, hogy a bün és a kárhozattól való félelem szerzi, hiszem az egyik sem volt a Krisztusban; ha ki azt vetné, a világ büne nyomta, de nem fér ahoz az irtózás, mert mind azon való győzedelmességéről bizonyos volt. Azt úgy megengedem, hiszem, hogy a rendkivül való gyötrődés halála előtt, melyben való vigasztalására angyali segitség nélkül is szükölködött, a mi büneinkért volt, és minemü nyelvet feljülmulóképen azt az Isten haragját és a kárhozatot szenvedte, a melyet minekünk kellett volna örökké szenvednünk, kivált mikor az Eli eli lamma saboktani-t kiáltja; de hát hova teszszük azt a szavát: a lélek kész, de a test erőtelen? Ez eléggé kimutatja, hogy az emberi és abban kiváltképen a testi rész irtózott, mely a természet által még a lélek, bün, és egyéb afélék nélkül levő oktalan állatokban is beoltatott; irtóznak a haláltól, kerülik, távoztatják, kiki a

maga elromlását, minél jobban tudják s lehet. Igy az ember is kivált testire nézve, minthogy az erötelenebb rész; és a szentirásban is nemcsak a romlandóság hanem a bün is, úgy látszik, annak tulajdonítatik, és az ö neve alatt adatik majd inkább elö, mint arról lásd meg 1. Móz. 6 : 3. és 13.

Mint munkálkodja a lélek az emberben mind azokat a testi munkákat, a melyeket az oktalan állatok értö lélek nélkül mind végbenvisznek, noha a nagy philosophusok igyekezték megmutatni és szépen is megmutatják : de bizony jobban megtanuljuk a theologiából mintsem a philosophiából, mert másként a születés, élet, szaporodás, érzékenység és a halál végtére nem különbözteti meg az embert az oktalan állattól, hanem ha az egy nevetés, a mely szerzette azt az ember definitióját némely philosophusoknál : Homo est animal risibile. Az ember nevetö állat. Ezért kárhoztatják vagy nevetik az emberek a medicusokat, hogy addig vizsgálják az ember testit, természetit, hogy sok lészen közülök atheussá, profanussá, és arra a voxra állanak, mint az imént is hozám elö, Pred. 3 : 21. Ezért irták amaz könyvet : Religio medici.

Mint cselekedjék a bünt együtt, bizony azt is nehéz megfogni, és jobb a szentirásból tanulni, mint a philosophiából, mert a philosophia natu-

ralis nem igen tart bűnt, és innét jött amaz mondás : Naturalia non sunt turpia. Kiváltképen a peripatetica erre teljességgel alkalmatlan, mert a melyet oda fel is előhoztam, azzal az istentelen axiomával: Nihil est in intellectu quod non prius fuerit in sensu, ha a lelket semmivé is nem teszi ugyan, de kiveti az urat a királyságból, és azt adja a testnek egészen ; a mely sophismához képest ellenkezőt cselekszik a neoterica philosophia egészen, azért is bizony jobb és józanabb, mert a lélek értelme (intellectus) és azt követő akarat (voluntas) igazgatása alá veti mind a testnek munkáit és szenvedéseit. Mely noha valóban sokat teszen ugyan, de nem elég még is. A rationalis philosophia, kivált a metaphysica ugyan felrepült, de csak Icarus szárnyaival, azonban a sok terminusok és szólások formáival azt nyeri méltán magának, a mit méltatlan monda szent Pálnak Festus, Csel. 26 : 24. A moralis philosophia noha de virtute et vitio, de pulchro et honesto, vel de turpi et inhonesto; a civile jus, jurisprudentia de justo et injusto, poenis et praemiis irattattak s tractálnak, de nem elégséges : mert csak a földön és világi életen határoztatnak, és azontúl nem mennek által az örök életre, örökké valóságra. Nem szorgalmatoskodnak azon mint keresik magoknak a test és lélek, és mint érdemlik együtt az örökké váló büntetést, nem is tisztek,

nem is csuda, erejek, módjok sincsen reája. Azért mondja Krisztus Urunk : ne féljetek vagy féltsétek magatokat azoktól, a kik csak a testet ölhetik meg, de a lelket meg nem ölhetik; hanem inkább attól féljetek, a ki testeteket, lelketeket a Gehennában vetheti. Matth. 10 : 28.

XVIII. RÉSZ.

A lélek és test a bün felett való perlekedéséről és meggyözéséről, et consequenter a büntetéseknek együtt való érdemléséről.

Lássuk azért, a szentirás ebben a labyrinthusban mint igazít el. Labyrinthusnak mondom bizony, mert ha a testnek a lélekkel való peri, szemrehányása használna, eleget találna a gyarló ember olyant, mint Éva : ez a kijó! Adám : ez az asszony mondá nekem! Példának okáért : ha a parázna ember lelke azt mondaná : te test cselekedted, mi szükségem nekem a szép asszonyra; a részegségnek : te ittál, mi szükségem nekem a borra, söt neheztelem, hogy engemet megbolondítasz, nem is gondolkodhatom a te italod miatt; a fösvény huzóvonónak, lopónak a lelke : mi szükségem nekem a pénzre? és így nagy részét a bünnek csak a testre vetné; ellenben kevélynek, irigynek, nagyra, hírre névre vágyodónak a lelkinek vethetné a test : mi hasz-

nom nekem, mi szükségem nekem a te nagy tisztedre, nekem bajt, nyughatatlanságot kevélységed, ambitiód veszedelmet szerez, én a kevéssel megelégedném, nyugodnám; az irigynek: csak engemet fonyasztasz; így a gyülölséget, haragot, bosszút üznék, mint véthetne valamit a test, mert bizony sok bün inkább a lélek büne mint a testé. De mint Adám s Éva járának, csak úgy járna, ugyan is olyan ebben a házban a lélek, mint Adám férfi s gazda, a test pedig úgy mint Éva gazdaasszony. Mit ír Mózes 1. könyv. 3. rész: Látá Éva, hogy a gyümölcs szép volna a meglátásra, jóizü a megételre; de az ördög ezt egyikét sem mondotta, hanem csak azt, hogy bölcsességet hoz. Ím e két inditó ok testi, és a harmadik lelki; megegyeze a test és a lélek Évában, hogy megegyék; és osztán Éva is azon argumentumokkal vevé reá Adámot. Ez az elsö bün, minden bünnek anyja. Qualis mater, filia talis. Ehez az anyjokhoz ütött minden bün, melyet én minden bünön meg tudok mutatni, hogy neki olyan természeti, minemüsége vagyon, és titkos mézes mérge, hogy azon mind a test mind a lélek talál valami csemegélésre valót, ha azt vagy emezt nagyobb vagy kisebb mértékben látatik is afficiálni; nem egyaránt látatnak azon kapni, kivált egyelsöben, mikor a kisértet közeledik, de azután megegyeznek rajta, mint az Éva s Adám bünében meglát-

szik. Olyan tulajdonsága is vagyon a bünnek: egyedül sohasem jár, mihelyt születik, mindjárt kölykezik, maga hasonlítja magát, melyet szépen leír Jakab apostol 1 : 14. 15.

Minden fogantatása, születtetése, nevekedése és munkáiról szent János is egy compendiumban veszi, 1. Ján. 2 : 16, testnek kivánsága, szemnek bujasága, életnek kevélységének mondván minden világi dolgokat.

Az Éva kisértetiben és bünében, és osztán az Adámban is azt látjuk: a lélekhez ment elöször a kisértet és a bün is, úgy fogott azután a testhez, mely bábája lett, véghez vitte; a mint hogy némely bünben a kisértet nem is megyen rendszerint, mint hogy nem is mehet be a lélekhez, hanem a szemek ablakjain és fülek ajtain. Némely pedig az ördög titkos sugallási által egyenesen csak a lélekhez megyen, úgy tetszik csak a testnek hire nélkül, de ez ritkább dolog. Megtapasztalhatja azt az ember mindazáltal amaz nagy bünökben, mint az ambitio, kevélység, bosszuállásra való gerjedezés, telhetetlen fösvénység, és minden egyéb, gondolatban álló bünök, a melyek sokszor forranak az emberben akkor is vagy olyankor is, mikor a fül és a szem elött semmi arra inditható objectum nincsen; innét néha könyörgés vagy predikátió-hallgatás, vagy egyéb tisztességes foglalatosságod alatt, melyre reá is figyelmez az elméd, nem üt-

köznek-e elmédben mint a sebes nyilak, sokszor magadat is irtóztató, rút, gonosz, néha Istent is káromló gondolatok? Én ugyan elégszer tapasztaltam magamon; noha csak reá ne hajolj osztán, az olyan nem te büned, hanem az ördögé, az ő kisirteti, csak ő is adjon számot s lakoljon róla; szükségesnek itélem a kisértetnek útjait megmutatni, hogy tudj örizkedni töle. Ehez járul még az is, sem ördög, sem világ, sem a te magad lelked vagy tested a bünt, úgy mint gonoszt, nem adja elödben valami jónak szinével; mint a patikáriusok a pillúlákat megaranyozzák, nem veszi különben ember be: a természet és ratio soha arra, a mit gonosznak tart, nem hajol, nem megyen, a mint ez csak egy bokros lóban is, és egyéb oktalan állatokban is világos.

Ezekből jö már ki, és ezek szerzik, hogy a lélek és test a bünben megegyez, kiváltképen az ujjászületetlen emberekben, kikről mit mond az Isten, 1. Móz. 5. és 8 : 21. Salamon Préd. 8 : 10. Jer. 13 : 23. Pál 1. Timot. 4 : 2. Tit. 1 : 15. Kiknek gondolatjok kicsinységektől fogva rosz, forranak buzganak a bünben, nem tudnak jól cselekedni, mint a párducz és a szerecsen természettől adatott szineket nem változtathatják, bélyegzett a lelkek ismereti, és mind elméjek vagy lelkek, mind lelkek ismereti megfertéztetett.

Nem csak úgy egyez pedig a bünben meg a

test és lélek, mint az egymást szerctök, házasok, vagy jó barátok, a kik sokszor megegyeznek oly dologban is, a mely egyiknek semmit nem használ, söt néha árt is, mint a ki egészsége kárával kelletlen megrészegedik, vagy hazud más barátságáért. Nem is úgy mint a ki felettébb kedvetlen, kételen megegyez mással, vagy csak egyezni látatik; nem is maga gondolatlanság és hirtelenségből: nem így, hanem mindezeknél feljebb és szorosabban önként és szabad akaratjából, maga hasznaért, tanácsból, végezésből.

Vethetné az ellen valaki, Rom. 7 : 13. sequ. Gala. 5 : 17. és több hasonló helyeket, de azok nem illenek csak a testre s lélekre, mintha azok veszekednének úgy egymással a bün felett, hanem az új ember vagy az újjászületett rész az ó emberrel, vagy az újjászületetlen részszel küzködik, harczol örökké. Az újjászületetlen embernek semmi közi azokhoz, noha a lelkiismeret visszamorgása, remorsus conscientiae megvagyon sokszor azokban is, és sok büntöl meg is oltalmazza, tartóztatja, mint erről oda fel szólottam a hírnév és szégyen alkalmatosságával. Így látszik meg a bünnek nagy ereje; ha abban a szent Pálban is úgy uralkodott, a mint panaszolkodik ott, Rom. 7 : 13 sequ. hát mit csinál a hitetlenben?

Mind meglátszanak ezek az Éva s Ádám büneiben; nem mondja az ördög Évának : ne, mely

szép gyümölcs ez, abból meggondolhatod, hogy bizony jóizü is lehet; hanem csak azt: hogy olyan bölcs leszesz, mint az Istenek. Ha azt nem mondotta volna egyik is, de az ördög a kevélységet önti a lelkébe, a nyalánkságot szótétetlen csak a szemére, szájára bizza. Tudta, hogy ha annak a nagy jónak, a bölcsességnek igéretivel a lelket felfuvalkodtatja s elfoglalhatja, övé leszen a test is, utána jö mind a több bün, övé leszen egészen, mint mikor a gonosz asszonyt ha ki elszakasztha tja férjétöl, a test is övé osztán. Az Éva teste mindjárt találá ebben a bünben csemegét, nemcsak a gyümölcsnek szépségét, jó izit, hanem az ö lelkinek az által a bölcsesség által mindenféle állapotjában való boldogságát, és hogy ez a boldogság ö vele köz leszen, abban gyönyörködött, nem különben hanem az ö szoros lelkéhez való kötelességéhez képest még inkább; mint mikor valamely asszonynak férjét ha nagy urrá, tisztté teszik, örül a felesége azon, nemcsak az urára, hanem magára nézve is, mert neki is abban a becsületben része vagyon : igy viszont a felesége becsületi, p.o. ha valakinek a feleségét a királyné föhopmester asszonyává tennék, abban, az ember mint vele köz és reá is hasznothozó becsületben gyönyörködik, mint maga becsületiben. Micsoda pedig a házasok egymáshoz való szereteti, kötelessége (noha Isten szava szerint is a

kettő egy test) a léleknek a testhez való szoros egyesüléséhez képest? Mivelhogy pedig a bün mindenkor valami álorczának szine alatt, valami jó alatt jö elé, azt akár a lélek akár a test kapja elébb, de osztán mint közjószágot úgy tartja mindenik, úgy is veszi be, él, fruál, gyönyörködik benne, mint magáéban : nincsen olyan bün, gyilkosság, paráznaság, lopás, hazugság, s akármi, a miben ez így ne legyen, melyet mindeniken megtudnék különösen mutatni, de időt, papirosot nem akarok vele tölteni.

Ebből az egy példából, mint paradigmából, akárki feltalálhatja s reá szabhatja, hogy pedig egyedül nem jár egy bün is, nézd el az Ádám és Éva bünében : 1-sö, a kevélység, mert kivánnak Istenhez hasonlók lenni; 2-dik, hitetlenség, inkább hiszik az ördög hazugságát, mintsem az Isten igazságát; 3-dik, káromkodás, mikor irigységet hisznek Istenben s hazugságot, hogy a bölcsességet irígyli tölök, s azért fogja reá arra a gyümölcsre, hogy olyan veszedelmes és azért tiltotta meg; 4-dik, engedetlenség; 5-dik, vakmerőség; 6-dik, tanácstalan bolondság; 7-dik, tobzódás, nyalánkság; 8-dik, háladatlanság; 9-dik, sorsával való meg nem elégedés. Nem mennek kérdöre vissza az Istenhez, hogy ihon ezt s ezt mondja a kijó : csak megeszik. Ezt a bün kölyközésit is feltalálja az ember, csak tegye reá az elméjét ügyé-

ben. Mind ezekből már világos, hogy nem hogy az Isten, ki az ő igazságában megemésztő tüz 5. Móz. 4 : 24. Zsid. 12., hanem maga az ember lelkiismereti előtt, és értelmes igazságos emberek világi forumán is megérdemlik az együtt vétkező lélek és test az együtt való büntetést. Hiszem a világ közönséges szava : facientes et consentientes pari poena puniuntur; magyarul : a nyuzó s a lábtartó etc.

XIX. RÉSZ.

A boldogtalan embernek az Istennel noha keserves de méltatlan perlekedö panaszáról.

De itt egy igen keserves buslakodó panaszt, kérdést teszen a szegény boldogtalan ember: hogy fér az Isten igazságához, hogy egy kicsiny szempillantásnál is (comparate ad aeternitatem, azaz: öszvevetvén az örökkévalósággal) kisebb ideig tartó bünt véghetetlen örökkévaló büntetéssel büntet-meg, még pedig abban, ha kit nem teremtett volna, és ha elesni nem engedte volna, nem vétene; hiszem az ördög esett elébb el, ö csalta meg az embert; egy szóval, hogy engedte meg az Isten, hogy a bün legyen? et contra.

Felelet:

Nem felelem azt, a mit sokan erre felelnek, hogy véghetetlen örökké való uraságot, majestast, és egyszersmind véghetetlen atyai jóságot, bonitast bántott meg, még pedig tudva, szántszán-

dékkal, szabad akaratjából etc. maga főzte magának azt az étket, azért egye.

Noha ugyan ezeket a feleleteket én nem vetem meg, nem is ócsorlom, de nekem eleget nem tesznek, hanem megfelel maga az Isten Salamon által, Préd. 8 : 10. 11. Ésaiás által 26 : 10. A gonosz istentelen ember, ha örökké a világban élne, örökké vétkeznék, sőt minél jobb állapotban élne, annál inkább vétkeznék; és nyilván való dolog ebből, hogy most mindennap látja a szemével mind a világi magistratus mind az Isten büntetését, fülében zeng mindennap a pokol hire még pogányoknak is, még is mint vétkezik? hát ha ez a zabolája se volna, és tudná, hogy örökké él, senki sem bántja, mit csinálna az Istenért? Másodszor ezt mondom : a kárhozott ember ott osztán örökké vét, nem lehet már ott nem véteni, azért meg nem szünvén ő a vétkezéstől, nem lehet az Istennek is megszünni a büntetéstől; a megtérésnek ideje elmulik a halálkor : az Isten maga, Zsolt. 92, Zsidókh., és az rendelt idők.

A panasznak vagy kérdésnek második ága csak teszi, és igen régi, mint ezt felveszi szent Pál, Rom. 9 : 19. 20 : Miért csináltál engemet ilyenné? Meg is felel sequ. kivált a 22 és a 23, és az Isten Jeremiás 18. Ennél tovább ki mehet? szállj magadban ember, hiszem a király s fejedelemtől sem vészesz minden dolgáról számot, sőt egy ma-

gad rendeden való embert is ha tízszer, húszszor igazmondónak, rendes embernek tapasztalsz, nem igen veszed kétségben szavát, sőt azt mondod felőle : Derék, punctualis, realis ember ez. Miért nem adsz bár csak ennyi tisztességet az Istennek? Az ég, nap, holdtól fogva a szunyogig vizsgáld meg a természet könyvét, találsz-e az ő nemekhez képest csak legkisebb hibát is bennek? hát ha az átok előtt láttad volna a földet, 1. Móz. 3 : 17. Az Isten világi igazgatásának és a kegyelemnek könyvét ha vizsgálod, érted-e az Istent itéleti s fenyegetésében valaha hogy hibázott volna? 4. Móz. 23 : 19. 1. Sam. 15 : 29. Mal. 3 : 6. Jakab 1 : 17. A kit azért minden szemedben ütköző vagy elmédben férhető dolgaiban, munkáiban olyan tökéletesnek tapasztaltál, miért nem hiszed szintén olyan tökéletesnek lenni azokban a nagy dolgaiban, a melyeket a maga bölcs tanácsából elrejtett Péld. 25 : 2. 5. Móz. 29 : 29. Matth. 24. 36. Csel. 1 : 7. Avvagy ha kijelentette is, s a te elmédben nem fér, azért-e nem jó? 2. Pet. 2 : 12. Egy verébre, egy hajszálra gondja vagyon, s a legnagyobb dolgában, bün, kárhozat, mennyország dolgaiban vagy gondviseletlen vagy igazságtalan volna? Nézd meg, micsoda injuriát, igazságtalanságot követsz az Istennel. Te magadnak azt kivánod, hogy ne vizsgálja más, ne bújja fel minden dolgodat, mert

te nem tartozol minden dolgaidról számot adni, másnak titkodat kijelenteni. Még is te a mindenható Istentől azt kivánod, a mit te mással nem követsz, sem mástól fel nem veszesz, noha mindketten erőtelen, bolond, mulandó emberek vagytok. Quod tibi non vis, alteri et quidem Deo quare facis? Matth. 7 : 12. Hiszem az a lex et prophetae. Jesus divinus, Jesus naturae, Jesus gentilis, még a sült pogányok, chinaiak Istene vagy profétája is, Confucius erre tanitotta őket : ne kövesd azt mással, a mit te nem akarnál szenvedni mástól. Hidd el, ha az Isten ebben a nagy meteriában számot adna neked, igaznak találnád, helybenhagynád te magad is, és azt mondanád Dáviddal, Zsolt. 119 : 15. Ha idvességedre és maga dicsőségére valónak, szükségesnek itélte volna, úgy hiszem ki is jelenti itélet napján, csak várd el. Mind menyországban, pokolban nyilván leszen ebben is az Isten igazsága, bölcsessége, addig tartsuk ehez magunkat. Péld. 16 : 4. Rom. 9 : 22. 23. 11 : 36. Kol. 1 : 16. Rom. 5 : 20.

Szépen és szentül mondotta szent Ágoston doctor : ha a bün nem lett volna, az Isten fia a testben meg nem jelent volna. 1. Timoth. 3 : 16. még pedig asszonyi állat által, Gal. 4: 4. még pedig bünös testhez hasonló formában, Rom. 8 : 3. hogy atyjafiaihoz hasonló lenne, Zsid. 2 : 17. Nem

emberi nyelv, penna és elmére való dolog az, az Istennek mely nagy dicsőségére való alkalmatosságot szolgáltatott a sátán a bün által; a mikor azt gondolta a pártütő, rebellis lélek, mind a maga pártütésével, mind osztán az embernek maga mellé való vonásával, hogy triumphált, hát akkor esett legalább, és az Isten akkor magasztaltatott legfeljebb az által, a mit a világ és az ördög bolondságnak tart, 1. Kor. 1. a 18. verstől fogva végig, és kivált v. 25. Ebben pedig kiváltképen az egy álmélkodásra való dolog, bölcs és igazságos munkája s itéleti az Istennek, hogy az ördögöt, a bűnnek authorát, kezdöjét nem szánta meg, hanem az általa elejtetett embert, hogy mikor a sátán társat és abban vigasztalást keresett magának amaz mondás szerint : Gaudium est miseris socios habuisse malorum, ott szégyenült, nyomorodott leginkább meg. Zsid. 2. : 14. 15. 16.

Ha pedig abban a nagy materiában szabad tovább okoskodnunk emberi mód szerint, vagy inkább ha tovább is vakoskodnunk tetszik, én azt mondom : hogy mind ezzel az eleshetéssel, labilitással is így teremtette az Isten az embert legjobban, a mint teremtette volt. Egy teremtett állathoz illendő s attól bevehető tökéletességet, ajándékot így adott neki többet, mintsem úgy adott volna a mint az ember okoskodik. Mert a

léleknek essentiája, valósága: értelem és az akarat; intellectus, hogy megértse az eleiben tétetett dolgokat, voluntas, akarat, szabadság, hogy a megértett dolgokat vegye ha szereti, ha nem szereti pedig vesse meg, hagyja oda. Már minél nagyobb bölcsességet adott Isten a léleknek az értelem által a dolgoknak megismerésére, annál nagyobb szabadságot adott az akarat által az azokban való válogatásra és azokkal való élésre. Mi haszna volt volna az értelemnek, ha az akarat nem volt volna az értelemnek hasznavételére? ugy lett volna az ember mint Tantalust irják a poeták a pokolban, álláig a vízben, még sem ihatik, feljül majd az orrát, ajakát éri az alma, még sem ehetik. Az Isten az embert minden földi, vizi, aëri teremtett állatival szabaddá, sőt azokon urrá tette, és hogy azok engedjenek neki, megparancsolta, 1. Móz. 2. Zsolt. 8.; urrá a paradicsomnak minden fáin, gyümölcsén, azt az egyet vévén csak ki, engedelmességének próbájára, gyakorlására; sőt az akaratjának szabadságát az iránt a fa iránt is nem kötötte meg, mely ex eventu, a dolognak kimeneteliből tetszik meg, mert ha megkötötte volna, teljességgel meg nem ette, sem ehette volna, melyet az is bizonyít, hogy azt is, a mikor megtiltja 1. Móz. 2 : Ne egyél, mert meghalsz, — az Isten nem maga részéről teszi a tilalomnak okát, hogy azt mondaná : mert az nekem igen

nagy bosszuságomra leszen; hanem az ember részéről, az ő romlásából adja okát a tilalomnak, melynek tacite, alattomban való értelme az : én azt sem tiltanám tőled, ha jó volna neked és nem ártana; a mint a többit hogy nem tiltom, de meghalsz, ha eszel, ha pedig nem eszel, élsz örökké; előtted mind az élet mind a halál, lássad, melyiket választod, én megmondtam. Így az Isten szabadságában hagyja, melyet ha az Isten úgy nem cselekedett volna, hanem azt a praetendált illabilitást, eleshetetlenséget adta volna helyébe, nem lett volna azzal kisebb a szabadságnak ajándéka, a mint volt. Valljon nem panaszolkodott volna úgy is az ember, hogy ő csak úgy vagyon, mint az arany kalitkában kényesen, kedvesen, de ugyancsak fogva tartatott madár; már azzal a nagy, szép, ugyancsak aurea libertással, az ő maga veszedelmére ha visszaélt, ne zugolódjék az Isten ellen, tulajdonitsa magának halálát.

Mondod tovább : de minek teremtette Isten azt a mérges fát? nem lehetett volna az a kert a nélkül a fa nélkül? Ez bolondság. Mert hiszem, nem abban a fában vagy annak gyümölcsében volt a halálos méreg, mint hogy némely füvek, gyökerek mérgesek, halálosak, hanem az a fa volt az Isten és ember között való szövetségnek jele, symboluma; a volt az egész törvény, evangelium, biblia, templom, egy szóval az Isten aka-

ratja, és az ember tiszti, az engedelmesség, melyet abban a templomban gyakorolván az ember, érdemlette, megkereste és el is érte volna osztán azt a boldogságot, a melyben meglett volna bezzeg a bölcsességnek, értelemnek tökéletessége, az akaratnak egész szabadsága a változhatatlansággal, eleshetetlenséggel együtt, úgy mint a menyország, melyet már a Krisztus az ő engedelmességével szerzett minekünk vissza. Hogy azt a tökéletességet elöször mindjárt nem adta, arravaló is volt, hogy az ember tanulja meg magára, hogy mind annyi ajándékival is az Istennek, az ő maga erejével az ember nem volt elégséges az idvességnek megszerzésére. Nagyobb kellett ahoz : az Isten fia. És hogy igy az Istent annál inkább becsülje, szeresse az ő maga megalázásával és annak akaratjának való engedelmességével, minthogy ma is ez a valóságos isteni tisztelet, engedelmesség, alázatosság és szeretet, 1. Sam. 15 : 22. Mik. 6 : 8. Mát. 22 : 37. 39.

Ha az a törvényfa nem lett volna a paradicsomban, csak olyan lett volna, mint egy étel, ital, gyönyörüséggel teljes vadkert. Ádám és Éva benne mint egy pár szarvas vagy gerlicze ött, ivott, szaporodott, gyönyörüségben élt volna, de Istent nem szolgált volna, mert nem is tudta volna, mint kell szolgálni; embernek, azaz egymásnak vagy felebarátjának sem szolgált volna,

mert senkinek semmire nem levén szüksége, az egymás-segitésnek, igazságnak, irgalmasságnak semmi helye sem lett volna; ez azért a legközönségesebb, leghaszontalanabb s legbolondabb disputatiója az embernek az Istennel.

XX. RÉSZ.

Ennek a haszontalan disputatiónak a kereszténységben kivált a protestansok között való káros voltáról.

Ez keserves dolog, hogy a protestansok is, noha minden igazságban megegyeztenek, a felett veszekedtenek halálos gyülölséggel, melynek végire egyik sem mehetett soha; ez az anyja de praedestinatione, gratia universali, libero arbitrio való disputatiónak, noha bizony Luther Márton maga szép könyvet irt Erasmus ellen, de servo arbitrio; megegyeznek azon, hogy ki idvezül, ki elkárhozik az ember, Matth. 22 : 11. 25 : 34. 41. Ján. 17 : 8. 9; de levágják osztán egymást s pokolra hányják, hogy mint kell magyarázni imez helyeket : Ján. 3 : 17. noha a 18. vers azt mind szépen megmagyarázza; 1. Kor. 15 : 22., ezt is a 23-dik; 1. Tim. 2 : 4. 6.

Az Úr vacsoráját az augustana és helvetica confessio egyaránt hiszi, hogy nem testi hanem

lelki vendégséggel, hittel, lélekkel, nem foggal; szájjal eszi veszi a Krisztus testét, igazságát, érdemét; sem lutheranus sem reformatus nem veszen sem többet sem kevesebbet egyik a másiknál az Úr vacsorájában. Egyik sem imádja az ostyát vagy kenyeret mint a catholicus, pápista, mégis osztán eget, földet öszveforgatnak felette, hogy ott jelen vagyon-e test szerint a Krisztus, melynek vizsgálására mi szükség vagyon? Én azt félre tenném, és én magam bizony részemről scrupulust akadályt nem tartanék benne, hogy lutheranus predikátortól felvegyem az Úr vacsoráját, és viszont a református predikátor adná fel a lutheránusnak ha veszi. Nem is látom más atyját a protestánsok egyességének, syncretismusának, hanem azt, hogy a keresztény vallás szeretetnek vallása, és az Úr vacsorája szeretetnek vacsorája, mit mond az apostol szent Pál, Gal. 5 : 15. Fil. 3 : 2. és 15 Zsid. 12 : 14.

Ha ugyan csak öszve nem férhetnek, hagyják mint problematica quaestiókat a scholákra, ám disputálódjanak felette, de szeretettel, nem ugy mint a kutyák a konczon; mi haszna arról a predikácziókban, a templomban hánykódni, a melyet ezer közül sem ért meg egy, maga a tanitó sem érti; én itt sokat szólottam felöle, de én bizony nem dicsekedem vele, hogy értem, hanem megelégítem, s kötöm magamat, és azt mondom

a mi vagyon, 5. Móz. 29 : 29. Rom. 11 : 33. 12 : 3. Ha kitanulhatnók is, valljon csak az idvezülne-e, a ki ennek végire mehetne? Jaj úgy akármelyik vallásban is a sok együgyü embernek, hiszem hittel idvezül az ember, Rom. 3 : 28, nem tudománynyal, 1. Kor. 8 : 1. Magammal együtt minden keresztény atyámfiának azt adom tanácsul : megójjuk magunkat, úgy ne járjunk a curiositas mellett lelkünkkel, mint Galileus nagy philosophus járt volt a szemével; mikor telescopium által nézett a napba, hogy a makulákat kitanulhassa, azon szempillantásban kisült a szeme, mert nem elégedett meg azzal, hogy telescopiumon általbocsátván (de úgy, hogy fel ne gyujtsa) a napfényt papirosra, mind a makulákat, mind a napnak a maga sarkán való forgását akárki is kitanulhatja a mennyire kell.

XXI. RÉSZ.

Mint részesül a test a léleknek boldog vagy boldogtalanságában a feltámadás után.

Mint lehessen pedig a test a feltámadás után capax, alkalmatos, elégséges a lélek boldog vagy boldogtalanságának érzésére, az elég világos abból, hogy ebben ez életben látjuk mind az öröm mind a szomoruságban, a feltámadással pedig a test nem tétetik érzéketlenebbé, alkalmatlanabbá, mint azelőtt volt az életben. Tovább, nézzük még a szentirást Dan. 12 : 2. 3. Jób. 19 : 25. 26. Matt. 13 : 13. Matt. 17 : 12. Fil. 3 : 21. Jelenés. 19 : 11. 14. Matt. 22 : 30. Jel. 7 : 14—17. 21 : 4: 22.23. A test dicsősége kilátszik ezekből; köszönjük pedig ezt egyedül a Krisztusnak, mi valakik idvezülünk. Ellenben a szegény elkárhozottak köszönjenek mindent magoknak és a kiknek szolgáltanak az ördögnek. Matt. 25:32. végig. Jelenés. 19 : 3. 20. és 20 : 12. végig. Úr Isten oltalmazz ettől. Helyéről, módjáról nem szükség felettébb szorgalmatoskodnunk mind örömének mind gyöt-

relmének. Hogy az örömnek helye az ég leszen, azt világosan kimutatja Énok, Illyés és Krisztus urunk menybemenetele, 1. Móz. 5 : 24. 2. Kor. 2 : 11. Csel. 1 : 9. 11.; hogy nekünk fejünk után kell mennünk, maga mondja János 14 : 3.; Pál is oda ragadtatott volt 2. Kor. 12. Az öröm mivoltáról oda fel szólottam, a mennyire Esaiás 64 : 8. és Pál 1 Kor. 2 : 9. engedték.

A gyötrelemnek helye vagy állapotja neveztetik Gehennának, Matt. 10 : 28. külső setétségnek, Matt. 8 : 12. és 22 : 13, Tófétnak Esai. 30 : utolsó, kénköves tüzes tónak, Jelenés. 19 : 20. stb. kivált a helyéről feltámadás előtt a léleknek szorgalmatoskodni nem szükség, mert hiszem a léleknek helye, setétsége, világossága nincsen, ez mind a testhez illendő dolog, annak vagyon széle, hossza, mélysége, vagy temérdeksége, neki vagyon szeme a setétség és világosság érzésére, a világosság nekünk a földön nap, hold, csillagok, vagy gyertya-jelenlétel; akár a földet forgasd a nap körül Copernicussal mint a szakács a pecsenyét a tüz körül vagy előtt, akár a napot jártasd a föld körül Ptolomaeussal, mint a sütő a kenyeret beteszi a kerek kemenczébe és a körülötte járó meleg megsüti : én nem bánom, azért üstököt nem fogok, lássa a sütő s a szakács; elég az, hogy a setétség és világosság nekünk a naptól szemtől függ : akármelyik ne legyen, ám az sem

leszen. A napon feljül ha mehetnél, soha éjtszakád nem lenne; jól mondotta egy részint a ki mondotta: Az idvesség és kárhozat status magis quam locus, állapot inkább mint sem hely. Az ördögnek az ég is pokol, mikor az Isten elött áll is. Jób. 1 : 1. Kor. 22.

Ezt a hosszas munkát én azért irtam, édes szivem, Juliám, — noha hogy ennyire terjedjen, czélom és gondolatom sem volt, csak a mint irni kezdettem, egy materiáról a másikra ugy esett a pennám, mint a víz egyik körül a másikra, úgy hiszem, Isten igazgatásából; — de jó leszen, lelkem, neked arra, hogy holtom után néha ha sirásra leszen szükséged, vedd elé, olvasd, sírj, édesem, mellette; neked, édes fiam József, hogy tanulj belöle; mindketten vigasztalástokra lehet az az Isten ajándéka, mely ebben meglátszik, hogy én bennem volt. Te, tudom, maholnap a scholából kivágysz, azért azt hagyom : Hivassa elé akkor anyád, ha Isten élteti, Kaposi Sámuel, Enyedi István, Pápai Ferencz, Kolosvári István, Bonyhai György komám uramékat, vagy más akkor élö, tudós jámbor reformatus embereket; adják kezedben ezt a praefatiót, adjanak elég idöt reá, ha igazán deákra forditod, és ha anyádnak is, úgy a mint kell, magyarul jól megmagyarázod azon tudós emberek elött, bizvást mesterremeknek tarthatják; a világ inasesztendejéből, a scholából,

mesterlegénységre kimehetsz, de bizony öregmesterségre nem, halálodig kell azt tanulnod, mint én hatvanhat esztendeig, és igen nehéz scholában, most is ezt irtam a rabságban, e széken egy holnapi unalmomban.

(Az elöljáró beszédnek vége.)

BETHLEN MIKLÓS

ÉLETE,

MAGÁTÓL IGAZÁN IRATOTT, KIT AZ ISTEN TUD.

ELSŐ KÖNYV.

I. RÉSZ.

Nemzetségemről.

Született Bethlen Miklós Erdélyben Kis-Bún nevü faluban s kastélyban, anno 1642. 1-a septembris virradólag.

Atyja volt Bethlen János, az ö idejében erdélyi föcancellárius, tanács úr, fejér-vármegyei föispány, udvarhely-széki fökapitány, az erdélyi állapothoz képest tisztességes tudományu ember, melyet és az unitaria vallásból való kitérést is vett volt árvaságában, az anyja Kemény Anna, mostoha apja Macskási Ferencz református emberek nevelése, és predikátorságáról, gyermekek tanitásáról nagyhirü tudós academicus mestere Keresztúri Pál tanitása, és a nagy fejedelem Bethlen Gábor kegyelmes protectiója által, ki is annyira szerette, hogy azt mondotta: ha az egy testvér öcscsének Bethlen Istvánnak fiai nem volnának, fiává fogadná. Igy is nagy kárával esett az én atyámnak annak a fejedelemnek éretlen ha-

lála. — Értéke, jószága volt az erdélyi állapothoz képest uri; Istenhez és annak házához való buzgóságának jele, hogy ím ez nagy külsö tisztein kivül az erdélyi reformata ecclesia s collegiumok föcuratorságát maga önként vállalta fel vén úrtársával Bánffi Zsigmonddal, és hamuból, szemétből csudálatosan állitották fel az enyedi collegiumot; maga költségével, 4000 forinttal erigálta az udvarhelyi scholát, adott a marosvásárhelyieknek is 2000 forintot, az enyedinek is 1000-t, egyébüvé is, a hová lehetett; külömben is kegyes, jámbor, akárkit is segíteni inkább mint rontani kész, és igazbeszédü, nem tökéletlen, söt azt másban is utáló ember volt. Mezei állapotra is, hogy rosz nem volt, bizonyság az, hogy Rákóczi György fejedelem Lengyelországban, Krakkóban föcommendánsnak tette 3000 emberrel, melyet osztán, rá szállván a romai császár hada, a fejedelme levelire feladott, és abból a boldogtalan lengyelországi hadakozásból csak ö jött avval a 3000-rel tisztességesen s gazdagon az ö édes hazájában. Holt meg Bethlen János anno 1678, életének $64\frac{1}{2}$ esztendejében 28-a februarii, az istentelen világnak kivált vénségében rajta elkövetett üldözései után, és $4\frac{1}{2}$ esztendei irtoztató vizi betegségböl mikor világ csudájára meggyógyult volna, száraz betegségben és szörnyü csuklásban. Temettetett maga testamen-

tuma szerint a marosvásárhelyi templomban, mert, mi okon, nem tudom, de nem akart Keresden temettetni. Existál egy kis magától kibocsátott erdélyi historia is.*)

Nagyapja volt Bethlen Miklósnak Bethlen Farkas, az ő idejében erdélyi fögenerális, tanács úr, főarendátor, küköllő-vármegyei főispány, szamos-ujvári fökapitány; tisztei megbizonyitják micsoda ember volt, és hogy harczon, csatákon kapott tizenhét sebhelylyel ment a koporsóban, életének 58. esztendejében egy istentelen úr megétetése által, a mint az atyám mondotta. Tovább nem genealogizálok, azt a szegény Bethlen Elek elég szépen kicsinálta a régi levelekből; ezt is azért hoztam elé egyikért, kiváltképen, hogy az én maradékim nézzék meg az Isten kegyelmét, hogy harmad izig mint szállott, az erdélyi állapothoz képest az első renden való méltóság ebben az házban, és ők is féljék az Istent s kövessék a virtust; azt is tanulják meg a mellett, ha gonosz találja, hogy az a legösebb jószágok és legbizonyosabb jutalmok a világtól, atyjok, nagy- és szüleatyjokról maradott reájok.

Édes anyja volt Váradi Borbára, Kolosvári Váradi Miklós leánya, mely Váradi Miklós

*) Rerum transsylv. libri IV. 1664. Kéziratban maradt folytatása 1779. Horányi által bocsátatott közre.

volt még más Váradi Miklósnak fia, a ki Váradról elbujdosott volt, mikor in anno 1660*) Váradot a török vítta, s jött volt Kolosvárra, és ott házat vevén magának, Váradra vissza nem ment; hihető, ott nem volt annyija a miért visszavágyott volna. Nemes-emberségét sem állithatom, mert az armálisokat a kit láttam, úgy jut eszembe, a második Váradi Miklós nevére szólott, Bethlen Gábortól adatott, én bizony nem tudom, hova lett. A nagyatyám noha mind nagytól kicsinytől Generosus titulussal illettetett, de magát kolosvári városi embernek tartotta, és kereskedő ember volt, és minthogy abban az időben Kolosvár volt az erdélyi főemporium, erdélyi Bécs, kincses Kolosvár nevet viselt, görögnek, örménynek alig hallatott hire is, azért Kolosvár igen floreált, és ott Váradi Miklós mind értékre mind értelemre nézve első ember volt, a biróságot is háromszor viselte, mely abban az időben mint olyan virágzó városnak (melyhez hasonló magyar kerített város nem volt) birósága fejedelmek és mindenek előtt nagy becsü-

*) A török 1660. Nagyváradot igen is vívta sőt be is vette, de hogy ezen évszám itt mégis tévedésből áll, világos a következőkből, mik szerint 1660. nem hogy idősb Váradi Miklós, de ennek hasonnevü fia sem élt többé, pedig ez hetven éves aggastyán volt, mikor elhúnyt. A hiba kétségkivül a másoló hibája, s Váradnak 1598. történt vívását kell érteni.

letben volt. Annak felette ez a Váradi Miklós Bethlen Gábornak factora volt, sok maga szükségére való kereskedéseket (mert viaszszal, mézzel, ökörrel a fejedelem is kereskedett) mind Bécsben, Velenczében, Braszlóban ő igazgatta. Titkos követségeket is jártatott vele Velenczében, és a német protestans potentatorokhoz. Mind ezek felett való Istennek kegyelme ez is, hogy Kolosvár egészen unitaria város volt, s az az első Váradi Miklós vitte be elöször a reformata religiót Kolosvárra, annak a házának a kapuja között volt a legelső reformatum templom Kolosvárott, onnat vitte osztán az Isten elébb; a Bethlen Gábortól az ecclesiáknak és collegiumunknak hagyatott 76 ezer forintoknak is, Gelei István akkori reformatus püspök akaratjából, curatora volt sokáig, az ecclesiáknak nagy hasznára. Élt 70 esztendöt, holt meg, már én tizenhét esztendős lévén akkor, az én szemem elött Kolosvárott vizi betegségben; szép tudományu, mértékletes életü, bornemisza ember volt. Az Isten szép értékkel is áldotta meg, de bizony sok irigységet, üldözést, keresztviselést is szenvedett.

Anyámról való nagyanyám volt Túri Borbára, tordai, jó értékes, jószágos, gazdag ember, Túri János leánya, ki is abban az időben nagy Báthori Zsigmond idejében minden erdélyi sóaknáknak és aranybányáknak föinspectora volt, hihető,

Gyulai Pál, abban az időben nagyhirü cancellarius által, kinek testvérhuga volt a Túri Jánosné, Szalai Kata asszony anyja. Ez a Túri János jó főember volt, az én tordai házam, jószágom arról áll, járai, oklosi kevés jószág Gyulai Pálról jött, Abafája is Lupsa is szintén úgy eljött volna, ha Gyulai Pált istentelenül házában meg nem ölték volna. Az én szegény anyám a leveles ládában tartotta az ingét is, melyben megölték volt. Én is láttam Tordán a híd végin a mi Túri familiánk temető kápolnáján; ha el nem veszett, egy faragott kő ennek summáját bizonyítja, de kiváltképen a járai levelek.

Atyám után való nagyanyám volt Kemény Anna, abban az időben Erdélyben nagyúri ember Kemény Boldizsár leánya, Lázár Annától való, mely Lázár Annával egy testvér volt Bethlen Gábor és István édes anyjok, és erről tartotta Bethlen Gábor olyan kedves atyjafiának az én atyámat, inkább mint a Bethlen ágról, mert noha ugyan ez a familia mind egy volt régen, mint Böjti historicus*) is ebből a mienkből hozta ki a Bethlen Gábor genealogiáját, de az már igen messze távozott volt, szintén mint az Apaffi familia is.

---

*) Munkája Engel Kerestély „Monumenta Ungrica“ czímü gyüjteményében (Bécs, 1809.) olvasható.

Én az atyámnak első szülött fia voltam, és annál kedvesebb, hogy az atyámnak már három leánya volt előttem, mely ebben a leányt nem illető jószágu familiában igen szomorú dolog volt. Löttenek utánam sok fiai, leányai, de ime csak én vénültem meg, a többi ki gyermek, ki szép ember korában holt meg; maradéka sincsen többnek, hanem csak a két öcsém Bethlen Pál és Sámuelnek.

II. RÉSZ.

Termetem, ábrázatom, temperamentumom és indulatom.

Termetem sem hosszu sem kurta, hanem tisztességes középaránt való volt, ábrázatom hosszú, barnaszeg, piros, ifjuságomban elég szemet szúrt; elég az, férfi ábrázatom sokaknál volt szebb, és vénségemig is tartott sokaknak csudájára szépségem, kivált nyomoruságom, esetemhez képest; hajam, szemöldököm, bajuszom nagy volt, szakálom is mint szokták mondani, a tarisznyája megvolt, de a madzaga kétfelől a torkomon volt inkább mint sem az orczámon, melyre nézve én soha meg sem hagyattam volna, ha a rabság 62 esztendös koromban meg ne hagyassa kedvem ellen velem, a két felől lejövö haj elég tisztességes, megviselhetö szakállá csinálta a szakálat becsülleni szokott szem elött; lassu és késö öszülésem volt; már 67 esztendömben járok, mégis bajuszomnak, szakálomnak fele ösz, az hajamban pe-

dig talán huszonöt szál sem fejér, sőt observáltam ezelőtt huszonöt esztendővel, a bajuszomban néha egy-két szál ha fejéredni kezdett, egy kevés idő mulva megsárgult s visszafeketedett úgy, hogy az urak még reám fogták, hogy a szép ifju feleségem tépi ki, én pedig bizony soha efféle bolondságot nem követtem, se hajam, sem bajuszom, sem szakálommal. Szemem felette fekete és fényes volt, akármely sólyomszemnél nem alábbvaló, leánynak sokat ért volna, jó erőslátó is volt, élesen messze, és akármi apró objectumot jól láttam, horgast és egyenest, rutat és szépet igen megkülönböztető volt, úgy, hogy az emberek csodálták; 54. esztendős koromban mégis elkezdettem oculárral élni, nem a szükségért, hanem azt hallottam, hogy úgy az ember szeme tovább tart; most ugyan vénségemben sem irást sem olvasást a nélkül nem követhetek, de avval akármely apró irást, kivált nappal igen jól látok, egyéb nézésben pedig úgy vagyok mint ennekelőtte husz vagy több esztendőkkel. Orrom nem a felette nagy orrokféle volt ugyan, de nagyocska, horgas, aquilinus nasus, gyermeki csintalanságom miatt való esés egy kicsinydéd a hegyét meglapositotta volt, de minden disztelenités nélkül. Szaglásom felettébb is erős volt, akár jó akár kedvetlen szag iránt majd a kényességig. Füleim nagyocskák, de nem is mód nélkül valók, és fe-

lette jól hallók, mely sokszor az álmomat is elrontotta. Az alsó állam éle hosszúcska volt, mely miatt az alsó rend fogam majd természet vagy rendkivül küljebb volt a felső rendnél, és a miatt a fogam maga pusztitotta el egymást; ifjanta fájt is. Izlésem igen jó, erös, sőt talám kényes is volt. Az én karjaim az én termetemhez képest felette hosszak voltak, nálamnál sokkal magasabbaknak is igen ritkán volt párja. Ahhozképest kezeim ujjai is, körmei is szép hosszak, de lábam ujjai, körmei rút, ocsmány tekercsek voltanak, talán a szük csizma miatt, mert másként a lábam járni, futni, ugrani, és minden láb tisztire bizony jó volt, kivévén a tánczot és uszást, mert azt a két testi mesterséget meg nem tudtam tanulni sok igyekezetemmel is, azért is beléhagytam. Az hajam soha a vállamig sem nött felette le, lágy és ritka is volt; magyar hosszu hajnak ugyan meglehetett, mert terhemre nem volt, de német urfi nem adott volna jó szót érette; minden éjtszakára felkötöttem és úton is, úgy osztán felkondorodott a vége, annyira hogy meglehetös volt. Én ugyan, mint ide alább meg lesz irva, fogadásért hagyattam volt meg. Viseltem, úgy látom; ha még élek, elkopik. Derekam vékony, csukahasu, kezem lábam száraz, mint a szarvasnak, mondani csak bör, csont; nagy termedék vastag erek, inakból állott a testem, mégis az orczám, nyakam, torkom, czomb-

jaim, tomporáim szép husosok, teljesek voltanak, úgy hogy az nem testesség és nem kövérség, ösztövérségnek vagy szikkadt szárazságnak nem mondathatott, hanem Istentől áldásul adatott könynyüségnek tartottam; ahoz képest jó gyalog voltam (nem kérkedem vele), de jó könnyü és kemény s merő dercku, meglehetős szép voltam.— Erőm is azért termetemhez nagyobb volt, mintsem ember külső s első tekintettel gondolta volna, kivált a karjaimban. Irhatnám próbáit, de hijábanvalósággal kérkedni s papirosat rontani vagy is tölteni nem akarok. Talám ez is sok.

A mint a philosophusok az emberben levő négy temperamentumokról is szoktak szólani, én voltam melancholico-sanguinicus, a mint minden emberekben, ugy én bennem is kétségkivül a phlegma és cholera is megvolt, de praedominált emez kettő, és talán egyenlő mértékben. Mert ha ki magamviselését kiváltképen in sacris et in negotiorum tractatione, és részegségi, kártya, táncz, s hasonló szokott mulatságoktól való magam elvonásában megnézte, merő melancholiának, képmutató, második Xenocratesnek mondott volna; ellenben mikor tisztességes mulatságokban asztalomnál és háló-házamban és ágyban látott volna, bizony merő sanguinicusnak mondott volna. Kiveszem rabságomnak és rendkivülvaló szomoruságomnak napjait, a minemü feleségem,

gyermekeim és egyéb olyan kedves embereim betegsége s halála; de másképen soha ebédemet, vacsorámat szomoruan nem ettem, még mikor sok országos gondolatok, busulások közül mentem is asztalomhoz; az Isten kegyelme (mert bizony nem az én erömnek, politica simulatio, dissimulatióhoz szoktatott erőszaknak tulajdonitom), úgy oda béhagyatta velem, hogy vigan ettem kenyeremet; noha én musikást nem tartottam, a tisztességes fabula, historia nem fogyott ki a számból, söt talám trágárság és bolondság, scurrilitásig is excedáltam benne néha. A hálóházamról irni nem illik, s nem szükség; bizonyság tizenhét gyermek, melynek öte első feleségemtől lett ifjuságomban, $17\frac{1}{2}$ esztendö alatt, tizenketteje a másodiktól, 16 esztendö alatt; ha az első feleségem olyan egészséges és tenyésző lett volna, mint a második, és ha az elsőtől a fogarasi rabság esztendeig, a másodiktól a mostani rabság már négy esztendeig el nem választott volna, talám kalongya számig szaporodtunk volna. Rabságom első napján is egy gyermeket veszte el a feleségem szent György pohara miatt. A Vénus énnálam nem bolond, buja és gyakor, hanem mértékletes, de buzgó, tenyésző és mindennapi volt, mely az által az Istentől adatott mértékletesség és erő által mai vénségemben is nem sokat fogyatkozott. A szeretet pedig és szerelem mindenik fele-

ségemhez mélyen volt; megmutatja az: soha egyiket is, nem hogy megvertem volna, de meg sem csaptam, sőt szemben meg nem szidtam, talám csak magamban; az elsőt kétszer, ezt egyszer ha megmorgottam, de soha békéltető csóknál egyéb miköztünk nem kellett, harag, izetlenség, gyanuság, féltés soha sem volt, noha, kivált ezt a másodikat sokan kisértették; bizony, az idővel a mi szerelmünknek buzgósága egymáshoz, nem hogy meghült volna, de nem is változott, nem apadott semmit is. Mondhatja a feleségem annak, ha akarja, asszony-barátinak, olyan egy jelét, a mely nem rút, nem szemtelen dolog ugyan, de csudálatos, és majd természet és rendkivül való és talám elhihetetlen. Vétek leszen, ha az én holtom után a feleségem meg nem mondja a tisztességes, egymást buzgón szerető házasoknak javára. Efes. 5 : 28. Elhiszem, ha egy asszonynak megmondja, világ titka leszen; én az én részemről nem bánom mint tisztességes szerelem jelét, Tit. 1 : 15.

Szokták az ilyetén életek leirásában illetni az emberi indulatokat is, passiones animae; vigasság, szomoruság, szerelemről, mennyire volt bennek részem, már ide feljebb eleget szóltam. A félelemről maga az életem leirása fog szólani. Én vitéz ember nem voltam, de a bátorság és félelem nemcsak a táborban találja mezejét. Én hirtelen fellobbanó haragu embernek tartattam, mert ki-

vált ha velem kötődtek, feleseltek és valami bolondságot állitottak s vitattak velem, vagy láttam, hogy valami gonoszra igyekeznek, jót, törvényt, igazságot elfordítani akarnak, megindultam, vagy a mi nekem jó, igaz és helyesnek látszott, buzgóvan és talám néha felettébb urgeáltam, mordicus oltalmaztam, úgy hogy pertinax és magamnak egyedül tetsző, s másoknak és mások munkáinak kevély, megvető nevet nyertem vele; és sokszor evvel a meleg zelussal a dolognak, magamnak pedig világi dolgaimra nézve mindenkor sokat ártottam. De e nem a harag sem az indulatból származott, hanem ex rei perceptione et judicio, melyben is a ratióknak, mihelyt megmutattatott, engedtem s hajlottam; a dolgot magam conceptusáért, kevélységből, vel ex pruritu contradicendi, — a mint ok nélkül, igen méltatlan azzal vádoltak, szörszálhasogató, igen capriciosus, quinta rota-kereső perpetuus contradictor etc. nevet adtak, — sohasem vítattam, hanem ex dictamine conscientiae, mely míg nem convincálódott más informatiója által, opinióm mellől el nem állottam. In publicis et seriis soha a szám mást nem mondott, hanem azt a mit a szivem jónak itélt és gondolt. Ezt az Isten jól tudja és az életem megmutatja. Mert az egy Bethlen Gergelylyel, Apor Istvánnal való dolgomat kivévén, és ha kikkel törvényesen per-

lettem, én velem Teleki, gubernátor s Rabutin etc. soha sem az én privatumomért, hanem publicum, religio, vagy másoknak dolgának, tisztem s kereszténi kötelességem szerint való forgatásáért veszekedtek, gyülölköztek.

III. RÉSZ.

Haragos indulatomról.

A mi pedig ugyancsak a haragot nézi, megvallom, kivált a szolgáim, cselédim és jobbágyim között hirtelen haragu voltam, szitkozódásra, és ha pálcza volt a kezemben, hamar verekedésre is fakadtam; kivált vadászatban, mikor magam is agárral állottam, ha valaki a vadnak rosszul bocsátott, összeszidtam, egyszer az öcsémet, szegény Bethlen Pált is. Mikor valami kárt tettek biráim, tiszttartó, jobbágy, béres, vagy mi afféle, bizony sokat morgottam, szitkozódtam, fenyegetödztem, hirtelen elsö indulatomban talám úgy megszidtam volna az embert, ha lehetett volna, hogy mindjárt szörnyü halált holt volna. Nagy bosszúságomra volt néha: valamely öreg legény szolgámnak parancsoltam, hogy afféle vétkest megcsapasson, mellette szólott, vagy csak ímmel ámmal követte, nagyobb kárt tett annak is vele, mert engemet felboszontván, néha többet adat-

tam osztán az olyan vétkesnek; ha mindjárt vitette volna, és ő is mintegy haragudni látatott volna, jobb lett volna neki is, nekem is, s a vétkesnek. Melyre osztán magam meg is tanitottam öket, hogy csak vitessék el; és sokszor egy parányi idő mulva megizentem, hogy ne, vagy gyengébben bántsák. Mert nekem minden haragom egynehány szempillantásban és morgásban állott; igen hamar elmult, és sokszor inkább haragudtam azért, hogy megharagudtam volt, mintsem magáért a dologért, a haragnak okáért vagy materiájáért; vagy magamra haragudtam, hogy miért bolondultam volt úgy meg; ha pedig más haragított meg, kivált ha osztán megtapasztaltam a méltatlanságot vagy hazugságot, bizony elvette jutalmát rendihez és a dologhoz proportionaliter akárki. Azért is énelőttem nem igen mertek alattomban vádoskodni egymásra, hanem ha ugyan méltó dologban vagy egymástól való kár vagy bosszutétel miatt való panaszban, mert azt meghallgattam és orvosoltam.

Látván azért én az hirtelen való indulatnak rajtam való uralkodását, és tudván Jak. 1 : 20, hogy az ember haragja az Isten igazságát nem cselekszi, mindenképen igyekeztem orvosolni és ellene állani, mind Isten előtt való imádságom által, segídekkel s observatiókkal; Seneca de ira, és Plato, Cato és más stoicus philosophusok szép

példáit gyakran forgattam s tanultam, embereimnek meghagytam, hogy dolgokat velem ne vitassák mód nélkül, egymásra ne vádoskodjanak, ne haragítsanak, káraimat bizvást mondják meg ugyan de okosan, vagy feleségem, predikátor vagy olyan öreg szolgám által, a kire méltán ne haraghassam az megmondott kárért; ha ki látja maga ellen való megindulásomat, hallgasson vagy ugyan menjen el elölem, vonja el magát; ha elfut, elbúvik s úgy szegödik is vissza, nem bánom söt magam akarom. Megmondottam az inasimnak is, ha ki veszi eszében, hogy reá igen megindultam, pálczát nézek vagy keresek, menjen ki, szaladjon ki az ajtón. Illyés nevü szász jobbágy tiszttartómnak egyszer magam mondám sok morgásom után : Eredj ki Márton atyámfia, mert félek megverlek majd. Ő is megfogadá, kimene. Mikor valamelyik házamhoz mentem, tisztartóm elömben kijött, feltettem, hogy káraimról vagy semmit sem tudakozom, vagy akármi legyen is, meg nem indulok rajta, sokszor a pálczát szántszándékkal nem vittem ki kezemben a házból, hogy ne verekedhessem, noha én ördögadta s lelküvel nem szitkozódtam, talán életemben sem mondottam kétszer, teremtettét pedig soha egyszer sem, de a lélek-et és az Isten úgy segélj-t gyakran. Egyszer egy sustákot veték birságul magamra érette, meg is adám a' koldusok-

nak, úgy tetszik el is szoktam vala róla; de osztán elhagyám, részszerint azért, hogy nem okádhatván ki a mérget a szitok által, rútabbul s tovább dúltam-fúltam, az emberrel is szitok nélkül rutabbul s keményebben bántam. Egyszer egy theologusnak és tudós professoroknak is proponáltam; szegény Komáromi István nagy tudós theologus azt állitotta : Jobb hogy szitkozódás nélkül veressem az embert : de a többi ellenkezőt állitott. Én ugyan mindkét felöl azon megegyeztem, hogy jobb volna mind szitkozódás, verekedés nélkül, söt az harag nélkül is ellenni; és olyan fogadasról gondolkoztam, hogy az harag ellen tegyek fogadást és birságot, mert hiszem ha harag nem leszen, szitok, verekedés sem leszen; de minthogy az haragnak szolgáivá tett minket mind az én s mind felebarátomnak büne, mely is a természetnek betegsége és a mi hatalmunkban nincsen : olyan teljesítethetlen haszontalan fogadást nem tettem, hanem mind haragnak, verésnek, szitoknak a feljebb emlitett cautiókon kivül legjobb orvosságának találtam az Istentől imádság által nyerendö penitenciát és az idönyerést, míg a megharagudt s kigyúlt szivnek lángját, kormát, hamvát a szájnak kéménye kiokádja, kihányja; még az házat is hamarébb kigyujtja a megfojtatott, mintsem a szabadon kiégő kémény; a kihányt emésztett sár nem árt ugy, mint a megre-

kedett; száz dörgésnél nehezebb egy menkö, ezernél is; szitok nélkül levö, halovány, hallgató, mosolygó haragu embertöl Isten oltalmazzon minden keresztény felebarátomat, engemet is, és az én gyermekem attól örizkedjék leginkább; volt nekem affélékkel vitám. Nem tanitok én ugyan ezzel senkit is szitkozódni és esküdni; csak akarom a két elkerülhetetlen gonosz között a kissebbiket megmutatni. Én pedig az én Istenem kegyelméből dicsekedem és adok hálát érette, hogy az én haragomnak soha rosz, veszedelmes munkái nem lettenek, az soha sokáig nem tartott senki ellen, megbékélhetetlen nem volt, gyülölség, irigység, conjuratio más veszedelmére, keresésére nem volt bosszuállása akár micsoda nagy, közép és alsó rend aránt is. Magam dolgáért haragból, nem hogy idegen, nemes vagy szabad embert, de még csak jobbágyát is másnak meg nem verettem, az egy Érsek György, Bethlen Farkas jobbágyán kivül, nagy, engem becstelenitö morgásáért; azt is osztán, mikor meg sem gondolta volna, megajándékoztam s megköszönte. Magam jobbágyit is én mód nélkül nem verettem, kalafa, sok száz pálcza az én házamban igen ritkán hallatott, felette nagy és majd halálos vétkekért, igen sok és felette ritkán volt, ha huszonnégy lapátig, vagy száz pálczáig ment a büntetés. Egy András nevü kolcsárom tött a boromban, a legjová-

ban ösz felé, szük bor idején legalább 250 forint kárt, házas ember levén a kurvákkal itta meg, s osztán a jeges pincze büdös rothadt szalmás vizével töltötte meg; minden emberek és maga itéleti szerint is halált érdemlett : két vagy három hólnapi rabság, három száz pálczával menekedett. Egy Kis István nevü jobbágy tiszttartóm ölte meg gondviseletlensége, részegeskedése, parázsnálkodása miatt legalább 600 forint áru ménesemet, egyéb kárt is iszonyu sokat tett egynehány száz forintig : egy pálczázás és egy 50 forintos lóval fizetett. Ez kettön kivül soha jobbágyból álló tiszttartómat sem verettem sem tömlöcztettem, számadásban is nem vesztegettem, egy vagy kettö fizetett egyszer 100 forintért 50-t, azt is azután megbántam, hogy vissza nem adtam neki. Havasalföldiben a magam pásztorim adták, vesztegették el ezer forintig való ménes, juh és egyéb marhámat: a megitélt akasztófa egynéhány pálczává, szitkozódásommá vált csak. Nemesember tiszttartómat csak egyet, István deák nevüt fogattam meg Zabolán tett rettenetes sok kár és istentelenségeért, de ez másképen kedvem ellen menekedett meg, egyébaránt akasztófát érdemlett volna. Feltóti Mártonnak együgyüsége és Fogarasban velem csak kevés ideig való szenvedéseért 245 forintot, Boër Mihálynak, másként istentelen gonosz embernek 500 forintot, Tordai István

deáknak, Istent s a gyermekit tekintvén, 500 forintot elengedtem. Mások is mennyi kárt tettek nekem, de kit elhallgattam, kit, csak tudta kérni, elengedtem, soha senkit jobbágygyá nem tettem; jobbágyom marháját, hanemha adósságért, erövel el nem vettem; ha megholt, marhájával, pénzével sohasem osztoztam, soha senkit sokáig, csak két három holnapig sem tömlöcztettem, az egy Udvar Gyurkán kivül, hogy senki kezes érette nem akart lenni, azt is esztendö mulva osztán hitin elbocsátottam. Nem hogy egyebet, de a kocsisomat, lovászomat, peczéremet, ha ok nélkül találtam bántani, megkövettem, s borral, pénzzel vele megbékélettem, egyszer egy kocsisomnak három forintot adtam, úgy noha sebet sem ejtettem volt rajta, úgy tetszik. Soha nemes ember, inasi renden feljülvaló szolgámat, a ki conventiós volt, sem nem verettem, sem nem tömlöcztettem az én magam dolgomért, kettöt Isten ellen való rettenetes halálos vétkiért, egyik megholt oda haza, a másik talán él még, és köszönje életét annak, hogy csak egy bizonyság volt ellene. Magam sem vertem én a conventiós inasimon feljülvaló szolgát, tudtomra, soha kettönél többet, el sem üztem esztendeje elött egynél többet; úgy tudom, azt is, ha a büszkeség csak két vagy három óráig hagyta volna mulatozni, nem üztem volna el; hanem mást ugyan méltán, az

én magam asztalomról egy 60 vagy 70 forintos zsacskópénznek majd szemlátomást való ellopásáért, kit is szántam, hogy jó jószágos gazdag nemes ember gyermeke volt, de nem mertem tovább tartani. Hogy pedig a nagy rendekről szóljak, én az engemet méltatlan nyomorgató üldöző Apaffi, Teleki, Bethlen Gergely és Székely László maradékin nem hogy bosszút üztem volna, inkább nagy jóakarójok voltam, mint ez ide alább világos leszen, akármint vádoltak legyen is engemet ellenkezővel, mert az Isten tudja, hogy én ide hazugságot nem irok.

IV. RÉSZ.

Inclinatióim vagy hajlandóságimról.

Noha Isten szavai: hogy az ember szive gondolatja vagy találmánya az ő gyermekségétől fogva gonosz, 1. Móz. 8 : 21., és hogy a testgyakorlás kevésre hasznos, 1. Tim. 4 : 8., és hogy valami e világban vagyon, testnek kivánsága, szemeknek bujasága és életnek kevélysége, 1. Ján. 2. 16., Salamon pedig egy summában mindenről azt mondja: hijábanvalóságoknak hijábavalósága, Préd. 1 : 2., még is az ilyetén éltek leirásához szükséges az ember természeti, hajlandósági, testi gyakorlási, mulatsági, diaetája és egyéb afféle dolgainak leirása is, mert a mint mondják: quod natura tulit, nemo negare potest; a magyarok is: idején meglátszik a melyik tejből turó leszen. Látjuk a viznek folyását, soha emberi erő vissza nem fordítja, így a természeti hajlandóságot is; noha ugyan a nevelés, tanitás, oktatás és szokta-

tás sokat igazít rajta az elme iránt, és a testi nyavalyánk iránt a doktorok cúrája s kivált a diaeta : de egészen elfordítani egyedül csak a teremtő, mindenható munkája. Szólok magamban elöször a testiekről, és azután úgy megyek a lelki- vagy elmebeliekre, így hozván azt maga a dolog és az emberi természet is rendszerint.

Bölcső- és igen kicsinykori inclinatióimról nincs mit irnom, bolondság is volna. Hallottam az anyámtól, hogy rettenetes siró voltam, annyira hogy életemről is kételkedtek miatta, — hihető, has- vagy egyéb valami tagom fájdalmától lehetett, mert elmétől vagy szomoruságtól a mint olyan még ratio ususa nélkül való aetasban az nem származhatott. De akármitől volt, a bizonyos, hogy én midön felnevekedtem, sem a has- vagy gyomorfájásra, sem másképen akármi, még nagy szomoruságért való sirásra is hajlandó nem voltam, söt mikor ideje, helye, oka volt is, nehezen tudtam elkeseredni és sirni; mikor elkeseredtem is nagy nyomoruság és szomoruságimban, gyakrabban vagy torkommal nyeltem, vagy orromon fujtam ki, vagy mély keserves sohajtásokkal nyegtem el, a mely sirás és könyhullatásnál sokkal nehezebb volt. Vagy néha elmorgottam, haragudtam, a mely vétkes dolog volt; sokszor bizony, talán pénzen is megvettem volna a sirást, mert az könnyebb lett volna, mint Psammeticus

aegyptusi király felöl irják, hogy ő maga mondotta.

Nevetség, hijábanvalóság és a játékra mint akármely gyermek és ifju felettébb hajlandó, sőt vásott, és a játékban telhetetlen és fáradhatatlan volt az én gyermekségem és felserdült ifjuságom; de nem vesztegülő, mint a koczka, kártya, szák micsoda, hanem a testnek ingatagságával járó játékban gyönyörködtem, mint a lapta, forgattya, parittya, teke, kézzel való hajigálás, vitéz játék, versfutás, küzdés, ugrás, melyek miatt néha meg is vertek, nyillal való lövöldözés és madarászás etc. Mikor osztán nagyobbat növén, lóra, puskára, kutyára kaptam, lövöldözés hosszu puskával, pistolylyal, nyargalódzás, futtatás, töke, árok, üres hordó-ugratás, vadászat, fürjészés, magam kezeimmel való rákászás, halászás etc. voltak igen a mulatságim; mindazonáltal, mikor osztán nagyobbat nőttem tanulásnak jobb idejére, annál is inkább, mikor osztán a gyermekségből kikelvén, eszemnek, házasságomnak és emberségemnek esztendejére jutottam, az én mulatságim nem mulattatták el énvelem a szükségesebb és hasznosabb dolgokat, mint a könyvek olvasása, házi gazdaságom, és közönséges tisztem s hivatalomban való eljárást. Azért sok napokat, heteket kivánó, házamtól messze való és másokat terhelő vadászatokat sem

magam, sem szolgáim által az erdélyi urak szokások szerint nem követtem, hanem csak magam jószágimban, vagy ahhoz közel, hogy szolgám, ebeim ételekkel ne terheltessék a szegénység; a mennyire eltávoztatható volt az olyan mások terhelése, az egy szénán, tüzön kivül, házasságom után nem sokat adott a más ember jobbágya az én vadászimnak; nem is adtam én el, tudtomra, soha rókabört, mint sokan, hanem vettem inkább. Alkalmas puskás voltam ifjantan is, minthogy abban az időben a srét és puska igen ritka volt Erdélyben, mind egyes golyobissal lövöldöztünk; majd harmincznégy vagy még több esztendös koromban kezdettem srétes puskával állani az erdöben, és egy stucz vagy tersenyi puskám is volt mellette gyakrabban, nem is igen hibáztam 60 esztendös koromig, noha csak kárról lövöldöztem.

Az épitésre nagy hajlandóságom, melyet öregbitett az, hogy az architecturát mind civilist mind militarist tanultam volt az akademiákban; és hogy a sok szép házakat láttam a keresztény országokban, és hogy nekem, mint nagyobb fiúnak mindenütt a puszták jutottak, és így ha nem gyönyörködtem volna is benne, és semmi architecturában nem kaptam volna is, kénytelen lettem volna az épitéssel; de az énnekem káros volt. Sokképen bujálkodtam benne, kevélykedtem

vele, erőm felett igyekeztem s megszégyenitettem magamat vele; nagy bajom, sok gond és bosszuságom volt, jó ahhoz tudó mesterembereket nem kaphattam Erdélyben, mert az igen igen szük volt; magam sem tudtam épen úgy hozzá, a mint kellett volna, kivált in praxi; ha mit magam tudtam volna is, nem volt kivel végben vitetnem, kivált elein más országból mesterembert hozatni atyám nem akart, pedig közköltséggel tartoztak volna a szentmiklósi házat megcsináltatni, de erdélyi módra mindent csak jobbágy, tudatlan parasztemberrel, pénz nélkül akart szegény végbenvitetni, és úgy estek nagy hibák a szentmiklósi házban, kiváltképen hogy a fundamentom felvetésében ott nem lehettem, hanem csak az elsöt tétettem be s el kellett mennem a feleségem hozására, és másképen jó serény praefectusa, de abban tudatlan ember teljességgel, olyan emberekkel is rakatta, a kiknek soha addig csákány s kalán sem volt a kezekben, melyen csak elijedék, mikor a menyecskével haza érkeztem három hét mulva. El nem hányathattam, mert a víz felöl való két bástya, és a dél és napnyugot felöl való közfalak, s még a napkelet felöl valónak is egy része ki volt rakva a földböl, s úgy kellett hagynom; de csak jó mesterember legyen, könnyü megorvosolni, mert az csak attól esett, hogy ott sok buzaverem volt, és a könek, mésznek kímíl-

lésiért a praefectus a fundamentumot nem engedte aláásni, hanem azokat a buzavermeket pogonok alá vétette (Erdbogennek hivják németül), egy jámbor jó vén német Tobiás nevü kömives tanácsából, a ki még Bethlen Gábor idejében jött volt el fogott muskatélyos számban, Erdélyben, és már meggyesi civis, jó magabiró ember volt, erre biztam volt az igazgatást, az jó tanácsot adott volt, de a pogonhoz téglájok nem volt, hanem lapos, igen jó erös kövekkel pogonozták, melyet még jó derék kömives is igen nehezen siférészhet úgy ki, a mint kellene, azok pedig semmirekellök voltak. Már azok a pogonok fogtak megpatanni vagy sülyedni, csak azok alá kell erös jó lábakat lopni egymás után, de nemcsak afféle külsö támasztó forma kölábat, mert az haszontalan dolog, olyat csináltattam én az ebédlö házamnak a folyosóra nyiló ablakánál, de látom kevés haszna, — hanem mind a pinczéből, mivel a gabonás házból alája kell ásni egy jó tágas lyukat igen jó mélyen, és úgy kell a lábakat egyenesen a pogonok alá csinálni, minél erösebben lehet, úgy hogy az olyan lábnak az alja még szélesebb legyen a köfalnál, és mindkét felöl ugyan scárpázódjék alája annyira, mint a mostani köfal vastagsága oda bé a földben, hogy a láb teteje a fal két külsö szinével szint tartson; jó erös kö, és jó erös megégett tégla, és jó kömi-

ves kell hozzá, azt a dolog is megtanítja, mihelyt egy lyukat megásnak és megcsinálnak; mert egyszersmind sok lyukat ásni nem jó, ugy vitettem én uj lábakat és kőfalt a folyosó külső fala alá, még sem lett a boltozásának hibája. Ha ez az háboruság ne legyen Molnár Istvánnal, én azt megcsinálom vala jól. Ezt tanuságért megirni szükségnek itéltem a maradékimnak, és adom tanácsul: ha mire csakugyan nagy szükségek nem leszen, csak mulatságért, kevélységből ne épitsenek; mert noha én az én épitésimet úgy igazgattam, hogy a jószágom el ne romoljék, de mégis majorkodásomnak és erszényemnek nagy kárával volt. Ugy látom, nem is Erdélybe való a szép épület: vagy kárba megyen szeme láttára az embernek, vagy veszekedés a gyermekeinknek, vagy mind a kettő, vanitas vanitatum.

Hajlandó voltam a tisztességes kereskedésre, bort őszszel mindenkor sokat igyekeztem szerzeni, ha láttam, hogy a magam majorság- és dézma-, egy szóval, hogy a jövedelemborom nem elégséges minden szükségre és korcsomára, ebben soha nem is vesztettem; buzát is sokszor, mikor olcsó volt, sokat beszedtem, egyszernél többször ebben sem vesztettem, söt ez háromból nyertem majd minden értékemet, mert csak a jószágom jövedelme soha azt a sok költséget végbe nem vitte volna, a melyet énnekem kellett tennem;

ökörrel, berbécscsel is néha, de ebben néha szerencsétlen voltam. A feleségim méz-, méhserviaszszal próbálták, mint hogy azon kivül is az én méhem, égett bor, és a juhok, tehenek jövedelme az ő zsebben való pénzek lett volna, de nem nyertek a gond és reménység szerint. Gonoszakaróim azzal is mocskoltak, hogy kiforr a kalmárvér belölem, hogy az anyám annak az leánya volt; kiknek azt feleltem : inkább akarok kereskedni, mintsem húzni - vonni, ajándékot venni, mint ök, — a mint hogy nem is vettem — harminczadokat, arany-, kénessö- és egyéb affélét arendálni, publicanus lenni, uramot, házámot akképen megcsalni; noha kezemen volt volna talám nekem is a kolcs sokszor. Tiltom is a gyermekeimtöl, soha publicán, soha számadó szolga ne legyen a mennyire lehet; ne igyekezzék kereskedni, derekasan ne is üzze, kivévén a bort és buzát az idöhöz képest, kivált ha látja azt, hogy az egér a mezön szaporodni kezd, hirtelen s rendkivül, bizvást gyüjtsön jövendöre mindenféle gabonát : nem veszt benne.

A virtusok között legnagyobb inclinátióm volt az én nemzetségem, hazám, vallásom közönséges javainak rendem, hivatalom, sphaerám felett való munkálódása, mely volt bányája az én projectumimnak, és noha ennek a gyökere jó Istenemhez, hazámhoz való szeretet és zelus, de

tanuljon az én gyermekem, minden jámbor, énrajtam, s gyakran eszébe jusson Préd. 7 : 16. Amos 5 : 13. Vitézi, hadi állapotra is vágyódtam ifjantan, mint ide alább meglátszik jobban; a tudományok dolgában kivált a theologicum, mathesis és historicum studiumra, és az olvasásra nagy inclinatióm volt; az egész bibliát ifjantan minden esztendőben egyszer általolvastam ab anno 1661 usque ad annum 1684, azaz : huszanháromszor rendesen, kezdetitől fogva végig, és azt mindenkor születésem napján 1-a septembris kezdettem, akkorra el is végeztem hiba nélkül, sem ut, sem vadászat, sem tábor azt el nem bontotta, hanem osztán a német időbeli sok deputatio, commissariusság, tanács és egyéb szörnyü gond és elvonattatások; de azután is együtt másutt való forgatása s olvasása felette kedves volt, rabságomban pedig egyetlen egy kenyere volt a lelkemnek, azzal élek maig; azt is adom tanuságul a gyermekemnek, hogy minden könyvek felett olvassa, szeresse a bibliát, szintén ugy mint én. És azt tanulja meg mind ö s mind más akárki : hogy a szent irás nem olyan mint más könyvek, melyet ha mikor az ember elolvas elöször, mint ujság kedves, mulatságos, de azután minél többször az ember elolvassa öket, annálinkább megúnja. Ellenkezőképen vagyon a biblia. Első olvasás, bizony úgy tetszik, sovány; de mi-

nél többször olvasod, annál izesebb; csak hogy olvasd imádsággal, a hol nem érted, magyaráztasd meg tudós emberrel, és a paralellus locusokat keresd rá; megládd, bizony igaz, Zsolt. 19 : 8. 11.

A vétkek, vitiumok között leghajlandóbb voltam a haragra, — de már erről oda feljebb eleget irtam, szólottam, — annál is inkább pedig a Venus vagy fajtalanságra, mely is felette igen gyötrött a vérem, magom nagy bövsége és melegsége, sóssága miatt, elannyira, hogy mihelyt a 16. esztendöt meghaladtam, nem tudtam hová lenni miatta, magától is kibuzdult . . . . . Melyet is én utáltam és részszerint bünnek is tartottam, az Istennek sokat is könyörgöttem, hogy az Isten vegye el rólam, és házasságomig adjon donum continentiaet. . . Sokat vélekedtem én ezen, consultáltam könyveket is, de beszélni róla tudós emberekkel szégyenlettem és átallottam. Azonban égtem, egy szép személyre való nézésem ritkán volt gonosz gondolat nélkül, isteni szolgálatomnak, imádságomnak, templomban, akárhol eszét vesztette, olvasásomban s tanulásomban is sok akadályt tett a bujaság, melynek is táplálója a vérnek bövsége és a testből kiigyekezése, mely is ha akármint osztán elmehetett, minden tisztátalan gondolatok és kisértetek eltávoztak egyszersmind vele. Igyekeztem

böjtöléssel is csendesíteni, de az egészséget el nem ronthattam, sőt a mint ötödfél esztendeig vasárnap-soha estig nem ettem, az egészségemnek volt akadályára, de a bujaságomnak csendesitésére bizony egy cseppet sem használt, azért is osztán elhagytam. Ennyi gonosz között inkább akartam a magnak önként való kiöntésével megmenekedni az ördög és testem sok kisértetitől, mintsem minden fertelmességre, paráznaságra kiáradni; mert ha ezt nem követtem, hanem a nyöstény személyre reá kaptam, bizony nem sok ifju haladott volna meg engem a fertelmes életben. Elég az, hogy az Istennek kegyelme mindenek felett, kiért dicsőség ő szent felségének, azután a franczutól való félelem, és harmadik, az a mocskolódás vitte végben azt, hogy én soha a két feleségemen kivül senkivel sem közösültem, annál inkább onaniát vagy egyéb éktelenséget nem követtem. Abban pedig a tisztességben ha Istenemet megbántottam, kegyelmezzen ő felsége nekem, ki is a szent Pállal elmondom azt, a mi vagyon Rom. 7 : 14. végig. Pap, barát, remete, se senki ne dicsekedjék szüzességével, mert sok ezer között még csak ilyen sem találtatik, mint én voltam; de bezzeg, bizony én nem dicsekedem vele, hanem csak az Isten csudálatos kegyelmével, a mely ide alább még világosabb leszen az életemben. Az én szüzességem bizony az én ré-

szemről nem szüzesség, hanem szüntelenül folyó fertelmesség volt. A volna a szüzesség, a mely minden égés és mocsok nélkül volna, de az hul vagyon? Mi haszna azt igérni magamnak, az Istennek, a mely lehetetlen. És azért is az Isten soha nem parancsolta, sem kivánta, sem pap, sem próféta, sem apostol, az egy Jeremiáson kivül; annak is ott az oka : Jer. 16 : 2. Isten bocsássa meg minnyájunknak szüzességét, férfiakúl kiváltképen, hiszem minnyájunknak képében szól Esa. 64 : 10. Adom mind ezek után tanácsul gyermekemnek: ha mikor Isten módot ád benne, kövesse azt, a mi vagyon 1. Kor. 7 : 2. Még pedig az lehet, ha az Istennek nagyobb ajándéka nem leszen nála, mint nálam volt, mocskolódjék inkább a két gonosz között a kissebbel, mint sem a paráznáktól franczút és egyéb sokféle nyavalyát, és az Istentől gonosz kurva feleséget, minden átkot, és végtére az örök kárhozatot nyerje.

Ennek nagyobb orvossága három vagy négy imádság.

Quaeritur: Aegyptus quare sit factus adulter?
In promptu caussa est : desidiosus erat.
Zsolt. 1. et 50. 1. Kor. 5 : 9. 11., és 15 : 33.

V. RÉSZ.

Diaetám, egészség, betegség és ahhoz tartozókról.

Minekelötte ehhez fognék, vagy két szóval hadd szóljak az embereknek eziránt való nagy tévelygésekről, bolondságokról, minél rövidebben lehet. Az igazság-szájó Krisztus urunk azt mondja Luk. 12 : 15.: Senkinek sem áll abban az élete, a mivel bövelkedik, vagy a mi felette való. Egy lilium köntösit feljebb becsüli Salamon királynak minden pompájánál, noha ahhoz hasonló e világon nem volt, nem is leszen, Matt. 6 : 29. 1. Kir. 4. és 10. Sz. Pál irja Timotheusnak, 1. Tim. 6 : 8., hogy neki csak étel, ital, ruházat kell, s az elég. Amaz pogány nagy stoicus philosopho-theologus Seneca azt irja: si ad naturam vixeris, nunquam pauper, si ad opinionem, nunquam eris dives. Az ember testi élete az oktalan állatéval mindegy; mert én nem szólok most itt azokról, a melyeket a testi életnek hogy már boldogitására,

de bizony, ha jól megnézzük, inkább boldogtalanitására, a világban behozott büntül megbolondult lélek követ, melyet le is ír szent János, 1. Ján. 2. Azokat én most félreteszem, szólok csak a testi életről. Ez az ember és minden oktalan állatokban nem egyéb, hanem étel, ital, szállás, lakóhely, köntös, álom, és fajzás, Venus, és ezeknek minél könnyebben s bővebben való megszerzésére, és azokkal minél nyugodalmasabb és alkalmatosabban való élésre való vágyódás, és ha kaphatja, avval való szükséges és gyönyörüséges élés, az Istentől neki adatott czéljáig vagy haláláig. Ez a tisztelete; csak a mi a sas, ráró, sólyom fészke a köszíklában s nagy fákon, az a czinege vagy ökörszem fészke a mustár vagy egyéb kórón, csak fészek mindenik, csak lakik s tojik benne. Az oroszlyán barlangja s az egér lyuka mindegy, lakik, nyugszik, fajzik benne mindenik, kiki a magájében; a király palotája, aranyos ágya csak annyi, mint a disznó-pásztor hurubája, szalmaágya; nem nyugszik, nem fázik feleségével és gyermekivel amaz jobban oda fel, mint ez itt alatt, söt sokszor még rosszabból; nem esik a királynak jobbizün a zsemlye, tokaji bor, tengerekből és egyéb hegyek, erdők, levegőégből százok, vagy ezer embereknek munkájával szerzett hal, vadmadár, hizlalt marhákból nagy mesterséggel, talám százféle csemegéből öszvecsinált

pastétom vagy alaputréta*), mint emennek a málé s a szilva vagy kökény czibre s a forrásvíz; söt ennek erös egészségesen megfejéredik a szakála, amaz a nagy konyha s patika mellett idö elött elhervad, elfonyad, élve hal. A napfény úgy világol a pokulárnak mint a királynak; a setétben mindenik egyaránt vak. A száz ezerböl álló virágos kert nem szebb, sem szagosabb a király szemének, orrának, mint a mezö a kaszásnak. A fülemile nem mond szebb nótát a királynak mint a pásztornak; egy pokulár-furulya, mellette egy szép leány dúdoló énekét nem haladja meg a király kápolnájának s minden kótás muzsikásinak chorusa. Hideg, meleg, hó, esö, széltöl, egy rosz szunyogtól, balhától nem szenved-e mindenik? A királyi kisasszony orrán, száján s egyebütt való emésztése nem pézsmásabb a czigány leányénál. A király a selyembogár ganéjával, tengeri csiga vérével, nuszt szörivel, juh gyapjával kevélykedik: mit gondolsz, ha azoknak esze volna, mit mondanának hozzá? egy madár, egy róka, egy egér köntöse szebb, jobb annál, csak vizsgáld meg jól. A királyi menyasszonynak minden ficzemája**) egy páva farkának, nyakának, bokrétájának árnyéka sem lehet .... Végezetre a halál

*) Olla putrida.
**) Csicsomája.

egyarányu s egymástól meg nem különböztethető port csinál minden testből; ha soha egyébkor nem is, de bizony a halál és születésben a király és koldus fia egy testvérek s azonegy titulussal élnek.

Az elmém igen elragadta a pennámat, de nem egészen haszontalanúl, a mint majd meg fog látszani; mert ez testi élet, egészség, betegség, jó vagy rosz kedv, nyugodalom, nyughatatlanság s több aféle nagyobb részint a diaetától származik, néha a bün annak gyükere. És mivelhogy a legrendesebb diaeta mellett is ugyancsak meg kell halni mindennek, söt néha mértékletlen emberek sokat, és a mértékletesek keveset szoktak élni, azért az emberek a diaetával vagy semmit sem gondolnak, vagy az ellen in excessu et defectu vétkeznek; mely is nem csuda, és embernek oly szoros diaetát praescribálni is és azt követni igyekezni is bolondság, mint ember erején s dispositiójún kivül való és lehetetlen dolgot. Mert a diaetának nagy, söt mondani, semmi része sincs az ember hatalmában, és a világ mint mindenben, úgy ebben is csak csalni és csalatni szeret. Mert dato, a medicina olyan infallibis ars volna mint a mathematica, melytül olyan messze vagyon mint az ég a földtől; és dato, olyan perfectus medicus volna valaki, az mely perfectus mathematicusnak irják Archimedest, a ki azt mon-

dotta : da locum extra terram, ubi figam pedem: movebo terram; noha ez is avval a mondással játszott, mint lehetetlen dologgal, conditióval; de posita et artis et artificis perfectione, azt mind haszontalanná tenné ez a kettő : 1) Az emberek között, talám az egész világot felmustrálnád is, nem találnál kettőt egyábrázatut egészen; de ámbár az történt legyen is, mint irják, hogy volt egy pár inasa Antonius triumvirnek, egyezett-e egészen termetek, minden külső belső részek, tagok, szólások, hallás, izlés és egyéb érzékenységek, testi temparamentumok, indulatjok, természetek? nem szólván semmit azokról, a melyek az elme vagy lélektől származni szoktanak. Már ebben a kimondhatatlan különbségében a subjectumoknak, hogyhogy tudná a medicus a praescriptiót kihez-kihez jól alkalmaztatni, még ha tudná is a subjectumnak minden in hoc casu tudásra szükséges qualitásit? A mi pedig mindezeket meghaladja, ez, hogy nem tudja; mert ki ismer s tud engemet az én testemben, úgy a mint vagyok, hanem ha post longam experientiam, azaz : sok temetés, sok nyegés után. 2) Miből áll a diaeta? Abból a mivel élünk, ugymint : aër, étel, ital, nyugvás, mozgás, emésztés etc. Ez egyik sincsen még a királyok hatalmában is, hogy mindenkor olyan aërt szíjjon, a minemüt akar vagy praescribáltak,

hiszem az aër örökké foly egy helyből, egy testből a másban; hogy mindenkor olyant, annyit, akkor és olyan jól egyék, igyék, nyugodjék, testét ingassa, emészszen (mely alatt értetik a Venus is) a micsodás, a mennyi, mikor és a mint kivántatnék, Salamon, a ki mindent elpróbált, sem vitte volna végbe; félre tévén azért az ens rationis tárházában ezen diaetát, a mi lehető, és az életnek ha nem nyujtására, mert az Isten annak határt vetett, melyet soha senki sem meg nem előz, sem által nem hág soha is, de bizony egészségesebben való folytatására szükséges és hasznos; szóljunk azokról. Magok az orvos doktorok szép compendiumban vették azt. Ab adjuvantibus et nocentibus sunt indicationes petendae. Mi használ, mi árt néked, te tudod, nem a doktor. Jelesül járt volt egy romai ur Tiberius császárral. Mikor ebédre marasztá a császár, emez azzal menti magát, hogy neki elébb a doktorhoz kell menni tudakozni, hogy mit egyék, mit igyék. A császár kérdi: hány esztendős? imez felel, hogy ötven; mond a császár: be bolond ember vagy, ha ötven esztendeig mind ettél ittál, még sem tudod megtanulni, mit egyél mit igyál, légy medicus magad magadnak, ha eszed vagyon, az lehetsz. Legyenek doktorid az oktalan állatok; azon kivül is azt mondják, hogy a kristélyt a gólyától, az érvágást a lovaktól tanulták az emberek; kérdezd meg hát az ok-

talan állatokat, hogy mért ök olyan egészségesek, noha halandók, és az embernél majd mind rövidebb életüek, kivévén a hollót, sast, varjat, és a szarvast s az elefántot, ha igaz a mit felölök irnak; nézzük el kivált azokat az állatokat, a melyek szabadságban élnek, az ember igáját, praebendáját sem tudják, vagy soha vagy igen ritkán betegek, egészségesen élik a mit élnek, ha betegszik, maga tudja orvosságát; a kutyát ki tanitotta a perjefüre? az Isten a természet által. Azt hiszed-e, vélem egyaránytu bünös, bolond, boldogtalan ember, hogy az Isten a te egészségedre, életedre szintén ugy és még ezerszerte inkább gondot nem viselt volna? és orvosságot is nem rendelt volna? a természet doktora, mint oktalan állatokra, egy verébre? a mint azt maga mondja Matt. 10 : 29. 30. De te nem akarsz véle élni; oh ha ugy praktizálnád, a mely könnyen, poronyán mondod : natura paucis contenta. Azt mondják a francziák : ha a férfiak többet nem innának és az asszonyok többet nem ennének soha kelletinél, a doktorok, patikáriusok sokszor ennének innának kevesebbet a kelletinél; azért egész patika, diaeta, doktor, borbély, patikárius Isten után egyedül a mértékletes természet szerint való élet. Optima diaeta: semper cum famis reliquiis abire a mensa. Ezeket én nem azért irom, mintha én azokat egészen elkövethető do-

lognak tartanám; annál is inkább, mintha én azt olyan jól követtem volna, mert attól én felette igen messze vagyok a magyar példabeszéd szerint, mint Makó Jerusálemtől, hanem hogy megtudja az én gyermekem és akárki ezt olvassa, hogy én az én Istenemnek testi ajándéki között felette nagynak tartom a mértékletes életet, és az által mai napig tartó jó egészséget és nyers vénséget, kiváltképen ebben a tobzódó nemzetben és legközelebb ebben az életet borral megrövidítő Bethlen familiában, kiben régen meddig éltek, nem tudom, de másfél száz esztendők alatt ezt az időt, 67 esztendőt, kivált oly erő, és egészséggel nem érte mint én, egy is. Emlékezet és, ha használna, tanuság okáért leirom. Az én atyám a 64. esztendőt ugyan egynéhány holnappal meghaladta, de a 60. esztendőn felül való élete bizony egy hosszú halál volt, irtóztató hosszú vizkorság, süly, lábainak éktelen dagadása, sebessége, fulladás, csuklás; negyedfél esztendeig nem járhatott, le sem fekhetett, csak ülve kellett alunni, kinlódni. A nagyatyám 58 esztendős korában halt meg, és talán többet is élt volna, de az anyámtól hallottam, megétették volt. A szüleatyám Bethlen János örökké ivott (ugy hallottam), emberkorban holt meg. Az öcsém Bethlen Pál 40, Sámuel öcsém 44, a fiam Mihály 30. esztendőben hala meg. Bethlen Mihály 38, annak

atyja György, ki egy veder bort sokszor ivott meg egy ebéden, 43, annak atyja, ugyan György, 47, Bethlen Ferencz 38, annak atyja Gergely 56, annak atyja Ferencz 52, Bethlen Farkas a László atyja 40, Bethlen Elek 53 esztendös korukban haltak meg. A kik énértemre halának meg, én mind intettem a mértékletlenségről, de nem fogadták, pedig hiszem az Isten a magok rettenetes véres természetjek és tüzes betegségek által is eléggé intette volna, ha fogadták volna. Bár csak ti, ha kik még éltek, tanulnátok ezeken és én rajtam, kiváltképen te, édes fiam József.

Gyermekségembeli diaetámról irni haszontalanság, említem csak, hogy igen kicsiny koromban két czáponu*) kis szekeren vittek volt Felsö-Bunra szegény idvezült Bethlen Ferencz gyermekeihez, és ott engem megrészegitettek, melyet nehezen szenvedtem, sirtam fejem fájdalma miatt, mind azt mondván, hogy a jár a fejembe. Mint akármely gyermek, a gyümölcsöt, salátát, retket, káposztát és akármi füböl, gyümölcsböl álló ételt igen szerettem, mely ez mai napig is, csak hogy okos mérsékletességgel meg van bennem; nem is tapasztaltam soha ártalmát semmi gyümölcsnek egyébnek, hanem a dinyének, kivált a görögnek, ha sokat ettem benne, és a nyári

*) Czáp = kecskebak.

körtvélynek, baraczknak; vérhast inditott bennem, de a kevés abból sem ártott semmit is, sőt ez a gyümölcs és füvekkel való élés énnékem felette hasznos volt. Én nem panaszolkodtam volna mindazáltal, ugy, hogy lett volna egy kis pecsenye is mellette, mint a Romában tartott tatár, mikor a török követ kérdette, hogy mint vagyon s felelte emez : mint a bárány, mert ő csak füvet eszik; kiváltképen nékem a káposzta nemcsak étel, hanem orvosság is volt; én a nyers káposztát, salátát ettem, de ellenben a nyers ugorkasalátát nem szerettem, a sós káposztás hus maig is minden csemege-specialénál kedvesebb étel előttem. Istennek hála, a gyomrom is jól emészti, majd minden betegségemben a hajdukáposztán kaptam ételre, nagy nátha — hurutban erős hagymást, forró hidegben, orbánczban próbáltam a sós nyerskáposztát pecz-olajjal de eczet nélkül, jól megettem; savanyu vizet vagy csak tiszta forrásvizet, néha megnádmézelve, gyakrabban a nélkül, néha kávét, de bort soha sem jó böven ittam reá kivált este; betakarództam, aluttam s meggyógyultam utána, melyen a doktorok elöször csudálkoztanak, de azután magok is az én meleg májom, s hév természetemhez képest igen jónak találták; meg doktor Kölöséri Sámuel nádmézzel javallotta a nyers sós káposztát, de én ritkán próbáltam, ugy csak rendszerint prakti-

káltam, parasztosan követtem mai napig is. Az édes ételt is szerettem ugyan, de a savanyun, ecetesen mindinkább kaptam. Lépesmézet minden akadály nélkül igen sokat ehettem. A kövér, akármiben kedves volt elöttem, a husnak az ösztövérét sokszor elutáltam, nem ment le a torkomon a csömör miatt, de a kövére jól lement. A csömör dolgában nagy Isten áldása volt rajtam: még a számban volt a falat, és ha csömörös volt, azon szempillantásban a vakszemem bal felöl megnyilallott és fájni kezdett, arról csalhatatlanul megismertem mindjárt a csömört, és azt a falatot kipöktem s mindjárt bort kértem sietve reá, s ha hamar ugy ihattam reá, a csömör és vakszemem fájása elmult egyszersmind mindjárást; ha pedig ugyancsak megtaláltam csömörleni, az a bal vakszemem fájása nagy vagy kicsény volt a csömörhöz képest, a soha meg nem csalt, melyet is én haszontalan dörgöléssel, mivel, nem orvosoltam, hanem csak koplalással, álommal; ha ebéden csömörlöttem, vacsorát nem ettem, ha vacsorán, más nap ebédet mindaddig, valamig vakszemem fájása el nem mult, nem ettem, tudom néha másfél nap is, nem is kivánta olykor a gyomrom is, az appetitus együtt járt azzal a fájdalommúlással, olyankor osztán ha kaphattam csukát, semling apró halat, csikot, vagy ha hal nem volt, tyúkfiat fözettem káposzta levében

tormával; egész patika csak az volt, igen jól voltam utána, a levét kiváltképen kalánnal jó bőven hörpöltem; de soha jobb vakszemem külön, vagy mind a kettő az olyan csömörben nem fájt, hanem mindenkor csak a bal egyedül, a sem igen nagy helyett, hanem mint egy susták, fél vagy egész tallér a csömörhez képest, a fejem egyebütt nem; ha pedig mikor a más vakszemem is, vagy fejem egészen fájt, tudtam azt bizonyosan, hogy nem csömör, hanem egyéb nyavalya, mint a részegség is, melyet is mint nagy csömört, azon megirt módon orvosoltam, de az igen ritkán esett. Gyermekségből kikelvén, ebéd s vacsorát ettem csak, azt jól s mohón, de nem sokat, mert megéheztem ugyan igen, ebédre kivált, s nehezen vártam, néha szitkozódtam is, hogy az étket hamar el nem hozták, minthogy ezen hamarább összevesztem volna én az emberrel, mint sem részegen, de hamar megelégedtem; sokszor az első fogásbeli vastag étkekkel ugy laktam, hogy osztán akár mi szép étket, csemegét csak néztem, vagy erővel ettem bennek, néha feleségim kedvekért is, a kik affélével kedveskedtek; meg is hagytam aztán, hogy az afféléket mondják meg, hogy a káposzta vagy tehénhús ne foglalja el helyeket, az egész kvártélyt elöttök; néha fél óráig is az asztalra könyökölve csak néztem, kináltam, szóval tartottam a több evőket; sokszor meg is

úntam, de asztalt nem bontottam, sem az étket el nem szedettem elölök. Mikor pedig osztán a gyümölcsöt elhozták, azon én is mások unalmáig is eltöltöttem az időt, mikor feleségim, gyermekeimmel vagy vendégekkel ettem, néha két órát is eltöltöttem asztalomnál, vagy ha ittak, többet is, de rendesen másfél órát sem vagy kevesebbet az időhöz s alkalmatossághoz képest; vacsorán kevesebbet ettem. Ebédidö tizenegy, vacsora hét óra volt rendszerint; az igen sós vagy sótalan, és az igen füszerszámos étket nem szerettem, csak mennyire megveszett húst és avas szalonnát, olajt és felette vajast nem ehettem; a sajtot, túrót sem mesterség, sem erővel, noha szüléim is próbálták, én magam is Hollandiában, el nem nyelhettem semmiképen; a túrós étket, ordás, tejfeles lével, domikát szintén úgy, hanem bálmost, botsajtot, jungátát, édes tejet igen szerettem, és mintegy husz esztendötöl fogva a túrós bélest is megehettem. Készebb voltam jól megsült fekete kenyeret, mintsem roszúl sült és sótalan zsemlyét enni; a mivel magyar élni szokott mind megettem, és noha erös ízlésem volt, de kényes nem voltam, ím ezeket oda fel kivévén. — Idegen nemzetek étkéhez is mindjárt hozzá szoktam, a békákon kivül. Egyszer hirem nélkül Bécsben a velenczei követ asztalánál kecske - békát is sokat ettem, apró hal képében, és noha ugyan

asztalnál a követ ömaga megmondá, gazdálkodtam többel is, mert martiusban ujság volt; nekem semmi változást nem csinált, mindazáltal a megmondás után többet benne nem ettem, azt pedig más szép halakkal, föborokkal, rozsólissal megnyomtattam s jól megemésztettem; és úgy is tetszik, ha akartam volna, megehettem volna azután is, de nem ettem. Osztrigát is ettem keveset és egyébféle tengeri s földi csigákat, vidrát, halhódat is Bolyóban uraknál. Eddig az ételbeli rendtartásom.

VI. RÉSZ.

Italbéliről.

Minthogy Isten énnékem gyermekségemtől fogva jó bort, szőlőket Erdély földihez képest hireseket is adott volt, én legjobb italnak a bort találtam, Dávid és szent Pál értelmek szerint. Igy szólok erről ab anno 1660. novembertől fogva, mert addig magyarmódra ittam én is a bort, látván mástól s magától az atyámtól, praeceptor, paptól, és azok között, az én merő félapostolnak tartatott mesteremtől, Keresztúri Páltól, a ki részeges ember ugyan nem volt, de a jó bort minden ebéden pesdülésig innya igen szerette, mástól is emberséges embertől nem kimélette, föborokkal is élt mindenkor. A fejedelem, ki régenten tanitványa volt, urak, föemberek is föhordó-borokkal kedveskedtek néki; minthogy nékem egynehány esztendeig asztalt is tartott, sokszor csak akkor vettem én, mint gyermek, eszemben magamat, hogy részeg vagyok, hogy a

kristály feneke, a mint ittam, kettősnek látszik; osztán ficzkókoromban, az atyám szolgái, éjtszaka is el vittek innya, hogy ők jobban ihassanak és bort csalhassanak; engedtem. Bizony egy rosz részeges ember lészen vala belőlem, ha gyermekségemben, az anyám bornemisza, és részeg embert utáló levén, nem zabolázott volna, és ha Isten in anno 1660 nagy halálos betegség, Várad akkori elveszése, és néhai praeceptorom, Isacus Basirius theologiae doctor, kiről másutt is lészen szó, tanácsa által, a józan életre ne térítsen; akkor fogadám fel, hogy a részegséget és a paráznaságot teljes tehetséggel igyekezem kerülni s távoztatni, és hogy az hajamot el nem vágattatom, valamíg Isten Váradot Erdélynek vissza nem adja. Az említett Basirius még azt a tanácsot adá, hogy mivel már régen ismér, és ő medicus is, tudja bizonyosan, hogy minden nyavalyám a calida intemperie hepatis et frigiditate capitis vagyon, azért éljek józan, mértékletes életet, és minden ebéd, vacsora után igyam egy kis pohár vizet, és egészséges leszek; harminczöt esztendeje azt követi, s nem volt talám kétszernél többször beteg, akkor sem esett csak harmadnapig is ágyba. Én azt megfogadtam, és azóltától fogva követtem mai napig, ha mikor jó bort ittam; ha mikor (de az ugyan ritkán esett) vagy bort nem, vagy igen erőtlent ittam, úgy nem kellett a vizi

hivesités. Tiszta víz helyett kávét s herbathét ittam csak azért, hogy az is víz és hivesít; sokszor bizony kelletlen, emberek csudájára is csak ittam, és avval azt nyertem, hogy időközben és éjjel soha sem ittam akármely melegben, ha lovaglottam is; kit nevettem, kit feddettem az időközben való ivásért, oda nem értvén a pásztori munkásembert; ha mások erős kinálására csak egy kis üvegpohárka bort kóstoltam is időközben, de mindjárt a hideg kezdett borzogatni. Nékem azólta ebéd vagy vacsorai rendes praebendám a borból volt fél ejtel, vagy három meszely, legfeljebb, mikor barátimmal vigasságra akartam is innya, egy ejtel bor. Soha azután a fogadásom után, jó akaratomból annál többet nem ittam, kételenség egy vagy más tekintetekből ittam néha azután is sokat, három, négy s több ejtelt is, és gyakrabban húzonost egy meszely sőt fél ejtelig is, de ezeribe egyszer, nagy ok és kételenségből. Adok Istennek hálát, az eltölt negyvennyolcz esztendők alatt nem hiszem eszemet elvesztő részegségem lett volna huszonöt. — Pesdülésemről nem szólok, az meglehetett, volt is, de mindenkor nyavalyámra, s kedvem ellen volt, ha az én mértékemet meghaladta; azért is mikor már, hogy már uri névre kaptam, ab anno 1688-tól fogva, hogy a tanácsi rendben mentem, annálinkább azután nagyobb állapotomban, az én rendtartásom asztalomnál

ez volt : Minthogy jó boraim termettek, és mind én, mind a feleségem igen a bornak jovához szoktunk, vendégeimnek mindenkor jó bort s bőven adtam, melynek gonosz-akaróim előtt is hire, s irigységem volt; osztán megmondottam: édes uraim, kegyelmetek tudja, hogy én nem iszom, mást sem erőltetek, hanem jó szívvel adom a micsodás; ha tetszik, kegyelmetek maga légyen gazda magának, ki mint akarja, igyék. Igy a sellegből ürmös vagy más jó borból izibe megitták, mert az szakadatlan járt a hosszú asztalnál két felöl, azonban én kis kristálypohárt elköszöntem rendre a vendégimre, az elsön kezdvén, alább-alább rendre a vendégim egészségeért, rendek és nevek szerint, a melyet, kivévén azt, a kiért volt, mind megitták, és igy igen jól laktak. Sokszor osztán megmondottam: Édes uraim, én a kegyelmetek egészségeért köszöntem; én tovább a természetem szerint nem mehetek, kegyelmetek a gazdák. Ha fel akartak kelni, szabadság volt, de gyakrabban is inkább a nagy rendek néki riogatták egymást. Im hol az úr (úgy tetszett szólaniok), köszönt mi érettünk, hát mi ne köszönjünk a gazda, gazdaasszonyért? hozcza bort; annyi pohárt köszöntek egymásra, s ugy eltartották egymást s magokat, hogy merő mulatság volt; én józanon ott ültem, melyet is vétkül nékem senki sem vetett, mert én kicsiny fenékre töltött bor-

ral, csupor, kupa, ezüst pohár, egy szóval, láthatatlan kevés borral, s akármi mást részegíteni magát józanon tartani szokott csalárdsággal nem éltem; kristályból ittam keveset, látta minden mennyit, azt is tudta már minden ember, hogy én nem iszom, őket is meg nem csalom, és így az az ingenuitas az én részemről, a jó bor, és a magok jó kedve, kinek szeretetéből, kinek hizelkedéséből származott légyen, de őket jól tartotta elannyira, hogy osztán közönséges szó volt: Józan Bethlen Miklós örökké, még is senki asztalától sem mégyen több részeg ember el s annyi sem, mint az övétől. Úgy is volt; mindazonáltal erre vigyáztam, hogy rendkivül el ne részegedjenek, és valami garázdára magokban ne fakadjanak. Ez is nagy Istenáldása volt rajtam: engemet az idvezült Apaffi fejedelem, noha bizony sokat ivott, de soha sem erőltetett, sőt maga megmondotta: ne igyék kegyelmed, mi nem kivánjuk, tudjuk mi, hogy kegyelmed nem ihatik. Mások kivált elein, mikor Németországból haza jöttem, inkább erőltettek, de én akkor vizzel elegyitettem a bort, és engem csak nem vehettek reá, hanem ezeriben egyszer, Teleki Mihály, kitől félnem is kellett. Az ipam Kun István, felettébb részeges volt, de ő sem vehete soha reá; bizony elein míg el nem szoktathattam magamról az embereket, sok rosz barátságtalan ember nevet szenvedtem, nem

azért, hogy én a vendégemnek elég és jó bort nem adtam volna, mert azt bőven adtam, hanem azért, hogy mikor én más vendége voltam, nem ittam; úgy el is szoktak osztán rólam, talám felettébb is, hogy engem még alacsony állapotban is, országgyülésen, az uraknak a nagyán kivül igen kevés hivott ebédre, noha az én asztalom örökké teli volt vendéggel, kivált ebéden. Mikor lakodalmokban, vendégségekben voltam társas, nagy poharakból az én részemet kitöltötték, néha lopták is a társaim, engedtem sokszor; ha én legfeljebb egy ejtel bort megittam, elbucsúztam, elmentem, vagy az asszonyok háta megett sétáltam s beszélgettem; elég az, hogy Isten segedelméből a józan életet, eszemet, egészségemet megtartottam, becsületem is volt, még nagyobb mint sok részeges embernek. Csuda volt az is, mikor megrészegedtem is, a bort mind ízesen ittam a részegségig; ha ízi elveszett a bornak, nem ihattam azután; azonban sokszor elhagyott a lábam, mintsem az eszem; igen részeg koromban is azon búsultam, haragudtam, hogy miért részegedtem, roszúl is voltam felette igen utána. Néha egy hétig is, kivált mikor tokaji bortól találtam megrészegedni, egész hagymáz-forróhidegben voltam aztán miatta, egyszer tudom majd két hétig. Az égettbort örökké útáltam, és igen ritkán, orvossággal ha ittam igen keveset; pálinkát bor, ser,

nemlétiben uton, ételközben, ittam talán életemben háromszor, aquavitát, rosolist, fahéjvizet, igen keveset, és igen ritkán, nem gyönyörüség, sem részegségért, hanem orvosságért inkább; ser csiger, nyir, alma, kökény, s aféle csinált vizeket megihattam mind, de nem kaptam rajtok, a jó sert kivévén, azt szerettem, meg is próbáltam egyszer szántszándékkal a töle való részegséget, fejem lábam nem bírt, de az elmém épen, helyén volt. Valamikor ittam, szaporán kellett kimennem vizelleni, s hamarébb másoknál, mely is gyomrom s májom nagy melegétöl volt, ugy hiszem, noha különben mai napig is nékem, mind éjjel mind nappal gyakran kell vizellenem, nagy nyughatatlanságomra, sóbőség lehet a véremben, úgy hiszem s tapasztalom bizonyosan. Eddig az ital diaetájáról.

Quod ad motum et quietem, a mint erről odafent részben emlitettem, ahoz tészem ezt: soha dolog nélkül nem voltam, s haszontalan beszéddel s melancholizálással időt nem töltöttem, olvastam, irtam, vagy valamit delineáltam, computáltam, vagy kertben malomhoz hová sétáltam, az épités körül sokat pallérkodtam, köemelésben, hordásban, a szolgámmal együtt magam is sokat dolgoztam; csudálkoztak az emberek rajta, néha szénát is keményen takartam ifjanta, egy szóval, soha sem henyéltem. Ezenkivül voltak tisztem-

beli foglalatosságim. Álmot délben, kivált nyárban egy órát, néha kevesebbet is, többet pedig ritkán aludtam, melynek nagy hasznát is tapasztaltam, és ha elmulattam, a fejemre felmenő sok pára miatt roszúl voltam éjtszaka. Hat, hét vagy nyolcz órát aludtam, feküdtem rendszerint 9 vagy 10 órakor, keltem fel 6–7 órakor. Istenemnek nagy áldása volt rajtam a jó álom, mikor beteg nem voltam, jól aludtam, haszontalan beszéddel még a feleségemmel sem töltöttem én az időt az ágyban; mikor Fogarasban és Szebenben megfogtak is, alkalmas egynehány órát aludtam, első éjtszaka is, azután pedig Fogarasban még a vasban is jól aludtam; mert a házban bennt strázsa nem volt, de Szebenben két német strázsált, puska is, mezítelen fegyverrel a házban, kinek egyike csak egy sing s három fertálynyira ha állott a fejemtől; ezek minden órán változtak, és szokások szerint abgeleszt kiáltottak; én, minthogy felette ébren aluvó voltam örökké, ezek miatt minden órán felébredtem, bizony a születésem napját is megátkoztam, fülem bedugtam miatta. Te tudnád egyedül, Isten, megmondani, micsoda szenvedés volt ez; bizony nem hiszem, néha esztendeig is volt volna éjtszaka Szebenben egy óraütés, a kit én nem hallottam volna, söt úgy reá szokott osztán a minden órán való felébredésre a szemem, még az ö átkozott abgeleszt kiáltások után

is, és a mikor osztán nagy késöre egynehány esztendöre megtilták azt a kiáltást, csak felébredtem én minden órán, de Isten csudálatosan úgy adta, mindjárt ismét elaludtam, ébredtem, szunyadtam, s meg úgy, meg úgy; hanem már itt Bécsben, nem levén most aféle, kezdettem két három órát egymás után alunni. Isten minden keresztény felebarátomat örizze olyan álomtól, hanem adjon álmot Zsolt. 127. szerint. Ritkán feredtem kivált hideg vizben; lábomat két hétben, néha minden héten mosattam, számat reggel, ebéd és vacsora után mindenkor, és gyengén a szememet is hideg vizzel mostam, kezemet gyakran, de az orczámat, ha csak valami por, sár, vagy valami gaz nem érte, soha sem mostam, hanem a borbély, mikor hetenkint rabságomig a a szakállomat elberetválta. A fejemet talán huszonöt esztendeje van hogy meg nem mosták. A hasam rendszerint higan járt, és gyakran apró székem volt. Izzadást könnyen és gyakran sokat izzadtam, hideg italt nem ittam, hanem csak hivest, azért is a jégen nem törödtem; kivált jeges vizet teljességgel nem ittam. Mikor szükség hozta, kevés álommal voltam, s tudtam táborokban vigyázni, köntösben is, rút ágyban is alunni, hevet, hideget egyaránt jól tudtam szenvedni, szép vagy paraszt étellel jóllakni. Quod ad pathemata animi odafent szólottam III. részben; itt nem iterálom.

VII. RÉSZ.

Egészségemről, betegségemről.

Az itt közelebb levő diaeta után a dolog és rend úgy hozza, hogy szóljak az egészség és betegségemről, melyről gondoltam vala, hogy a felső részben szóljak, de úgy is reménységen kivül igen hosszu lön; de mivel én ezt nem a világnak, hanem csak az én maradékomnak irom, talán nem unják meg olvasni, ha pedig megunják, hagyják el, én meg nem pirongatom érette, ö dolgok. Azon jó Istenem, a ki nékem a mértékletességnek kegyelmét adta, azt jó egészséggel, erővel és hosszú élettel is megkoronázta, mert ez mindenik csak azon Isten ajándéka, és nem is köttetett a jó egészség mindenütt válhatatlanúl a mértékletességhez, úgy hogy csak attól függene, és adhatja az Isten az elsöt a másik nélkül, kivált az hosszú életre nézve; mindazonáltal a jó egészséget, ugy tetszik, maga az Isten a természet által láttatott összekötni

a mértékletes és természet szerint való élettel, a mely a testben levő tüzet, vizet olyan aequilibriumban tartja, hogy egyik a másik felett való erővétellel, és ebbe a microcosmusba való civile bellummal a test országát, a melyben ketten veszekednek, el ne rontsák; ez az egész medicinának is czélja, munkája és summája. Isten után volt életnyujtó és nemzőerőt adó eszköz a régi hosszú-életü patriarcháknak, Ábrahámnak száz harminczhétesztendő után hat fiat, és Jákobnak hetvenöt esztendő után tizenkettőt ez adott, evvel élt a Hippocrates, a doktorok fedelme száztizenhét, Galenus, Cato .... esztendőket. Én magamról tudom, ha úgy élhettem volna, a mint csak magam tudtam s akartam, mikor osztán észrevettem magamat, annyiszor sem betegültem volna meg úgy, hiszem a mennyiszer voltam, majd meglátszik.

Igen gyermekségemben is ugy hallottam az anyámtól, hogy nem voltam beteges; a mire magam emlékezem, szólok azokról. Anno 1653, mikor én még csak tíz esztendős voltam, a hólyagos hímlő erősen uralkodván az országban, én is megbetegedém belé, de minden testemen körül bé kétszázharmincz volt csak, noha nagyok voltak; hamar felgyógyulék, de ottan csakhamar minden testem megrühesedék szörnyen, mintha kásával hintették volna meg, nagy viszketéssel;

borbély egynehány hétig gyógyított, minden ember himlő-maradványnak mondotta. Az alig mulék el, veres himlő jöve reám, mintha az egész testemet veres posztóval vonták volna be; senki sem orvosolt, mint azelőtt a hólyagos himlőben, mert akkor Fehérvárott országgyülésében az atyám ott volt, s doktor kúrált, de ekkor noha Fehérvárott voltam, de sem atyám, sem doktor, sem nagyobb mesterem Keresztúri Pál ott nem volt, senki ügyemben gondot sem viselt reám, nem is akartam, mint gyermek s bolond, ágyban fekünni, nyárban volt ugyan a dolog, elég az, harmadnapra mind elmulék kivül a testemről, beüte, és én mind a két szememmel olyan nyavalyába esém, hogy fel sem nyithattam, csak szüntelenül folyt a könyem rettenetes böséggel, épen harmadnapig ugy, hogy nem is ehettem különben, kenyeret, húst elömbe metélték, s mint a vak, tapogatva ettem; harmadnap szinte egy kotyogós üvegből bort iszom vala, az ivás alatt nyilék fel a szemem, azután jól is láttam, a könyezés is elmult, a himlő és egész betegség is oda lett. Ez három mind egy végtében volt, talán öt vagy hat hónap alatt. Ha igaz a doktorok értelme, hogy a himlő az embernek anyjaméhéből hozott anyai rosz vérnek maradéka, és hogy azt a természetnek vagy egyszer vagy másszor ki kell a himlő által tisztítani, és azért ezer ember

közül sem kerüli el egy, az is nagy veszedelmével, experientia teste: igy hát Isten kegyelméből én ezt a természet adóját idején és könnyen lefizettem. Anno 1654-ben betegedtem meg ismét ilyenformán: Az én mesterem, Keresztúri Pál, mint fejedelem udvari predikátora Radnóton (az hol II. Rákóczi György fejedelem igen szeretett nyárban lakni, a lovai bálványi kedvéért), a veteményes gyümölcsös kertben szállott mindenkor, hogy a fejedelem fia is Rákóczi Ferencz oda, és a predikátor is könyörgésekre udvarhoz közelről jobban járhasson. Itt én mint gyermek, gyakran kaptam flöstökömre egy darab fejér czipót, elmentem véle a kertben, s egynehány fő fokhagymát kihúztam s megettem, s osztán jó radnóti bort ittam reá; akkor is, ebéd és vacsorán is, mert mesterestől tanitványostól avval bővelkedtünk. Ez a rosz diaeta engemet elhevített, fájni kezde a torkom, nyakam, és balfelől olyan fluxus ereszkedett a torkom, nyakam és állomra, hogy egy nagy disznószaka, vagy tályag lett belőle, melyet kiváltképen hogy elöször orvoslására s eloszlatására senkinek gondja nem volt, osztán csak ki kellett érlelni s vágni; míg ki nem vágták, rettenetes nagy fájdalmat és alatlanságot szenvedtem miatta, azután nem, noha nagy kérő járt belé, ha engedték volna, be is gyógyult volna hamar. Ez ekkor meggyógyula, de a természet

olyan igen ide csaponék és merő emésztő helynek csinálá ezt a fluxus, hogy azután is háromszor vagy négyszer lett olyan tályog mindenkor ott, és kiérleléssel, kivágással kellett, kivált házasságom előtt curálni, mert házasságom után csak egyszer volt; a fogam is mind onnét fájt, mely miatt mint bolond, két zápfogamot is vonattam ki onnét, melyet drága pénzzel is visszatennék most, ha lehetne. Ezt bizonyos részegségem belső hevitése és néha télben ahhoz járuló külső hidegség okozta, melyet osztán észrevevén, józanság, külső meleg, és szüntelen velem járó skorpióolaj, és a házasság megigazítá szépen és jól, hála Istennek. Ezzel bajlódtam ifjantan; egyéb betegeskedésem nem volt derekas tizennyolcz esztendős koromig, hanem az orrom vére néha felette igen folyt, meg is orbánczosodtam talán kétszer is, arczul köpölyöztek, lebelgettek, melynél mind jobb lett volna a Basirius ide feljebb említett praescriptiója: (VI. R.) Mikor eret vágattam, vagy máson levő érvágást néztem, hamar elájultam, de csak kicsidég ifjantan.

Anno 1660. hogy tizenkilencz esztendőbe fordulék, rettenetesen megbetegedém, alkalmatossága és szerző oka volt, ugy hiszem, sok mindenféle, mind szelíd mind vadgyümölcscsel való élés, dorbézlás és talán közbe-közbe gróf Rhédei Lászlóval való részegeskedés; elég az, én reám

rettenetes hányás és hasmenés esett, elannyira, hogy két nap, két éjtszaka az az alól s felül való üresedés meghaladta az ötven számot: Huszton volt ez, ott doktor és egyéb tudós és főember sok volt, akkor esvén Várad török kezébe, mindnyájan kétségbe estek életemről, a forróság is nagy volt mellette, akármi orvosságot adtak, csak kihánytam; osztán szegény öreg gróf Rhédei Ferencz, az atyámnak igen jó ura, ki engem majd mint gyermekét úgy szeretett, egész órát is elült az ágyam előtt, tokaji igen jó asszuszölö borában mártott két vagy három kis falat czipóval állitá meg azt a szörnyü hányást, harmadik nap osztán nem hánytam, csak a hasam ment, gyengébben mindazonáltal, mely is osztán elmulék. A doktor mit adott osztán s mit segített, nem tudom, de az Isten meggyógyíta, s felkelék egy hétre, de a gyomrom ugy megháborodott volt, noha valósággal rajtam vérhas nem volt, sem a betegségben sem azután, de gonosz diarrhoeám volt egynehány hétig, az étel csak emésztetlen többire általment rajtam, míg Isten azt a Basiriust oda hozá, s ö ada rebarbarumot, mely három vagy négy széken való tisztulás által helyben állitá az egészségemet, és én akkor fogadtam azt, az odafeljebbi részben említett fogadást, és azután sok esztendeig igen jó egészségem járt; ugy hiszem bizony, az említett Basirius — praescribált pohár víz

volt a panacea, melylyel akkor kezdettem élni. Az idegen országban jártomban egyszer kövér berbécspecsenyét evém, s ugy menék egy tengeröblöcskén más városba, rútul imelygett a gyomrom s fájt a fejem, annál is inkább, hogy én a tengeren nem igen hányhattam; ekkor igen megbetegedtem forró hidegben, de ágyba nem ejtett, noha ha más okom nem lett volna, vagy csak egy két nap bizony lefeküttem volna, de csak elkövettem utaimot, és Isten minden emberi orvoslás nélkül meggyógyíta negyednapra jól. Ez volt in anno 1663. decemberben. Anno 1664. májusban uton valami rosz sertől, reggel tiz óra tájban a kolyészán ivám benne valami száraz kenyérre, úgy megbetegvém hogy szörnyün, noha spanyor bort, égett bort ivám reá, s kihányám, de olyan szörnyü forróságom lön utána, mint egy bab olyan fakadékok lönek az ajakamon virradtig, és másnap útra menék, harmadnapra jól meggyógyulék, Istennek hála. Anno 1674. májusban Fehérvárott országgyülése alatt estve igen meghevülvén, egy pohárba bor közé jeges vizet tölték jegestül, egy czitromot is belécsafarék s megivám, lehetett egy meszely, ottan mindjárt megborzadék, és más nap felmenék a gyülésbe reggel, csak egy vékony selyem dolmánykában. Egy kis dara jégesöcske lön, megkezdém fázni, s a hideg ellele, az oldalam kezde nyillalni és erösen megbetege-

dém, pleuritisnek mondá a doktor, érvágás és izzasztókkal curált, hatodik vagy hetedik nap a huszti hányás, hasmenésforma kezde bántani, de nem olyan mértékben, azt a doktor cholerának mondotta, sem én, sem más senki nem hitte, hogy én felkeljek, holt hiremet is vitték a feleségemnek s szélyel, a feleségemet is kivitték a házból elölem, de az Isten még, látom, sok esztendöket rendelt volt nékem, meggyógyulék két hétre jól, Istennek hála. Anno 1677. a hosszas fogságban a gutaütésnek jelei kezdének rajtam látszani, kiváltképen a bal kezemen, a hüvelykemen s mutató ujjam között való nagy muskulus reszketni kezdett erösen, ugy, hogy akárki láthatta; ennek ereje hatott a fejembe egy szempillantásban és onnét a szívemre, melynek nagy nehézséget szerzett; felette igen fájdalmat nem éreztem, de rettenetes háborodást szenvedtem; ugy hiszem, ha még el nem bocsátottak volna, el sem kerültem volna a gutát. Szabadulásom után egy vén úr jó uram adá tanácsul, hogy olyankor szagoljak reszelt tormát. Egykor Székely-Muzsnán vacsora előtt s alatt próbáltam, de bizony csak alig maradék, hogy meg nem üte, annyira voltam, hogy tiz újabb újabb materiát is kezdettem beszéleni, s minden értelem s conclusio nélkül elhagytam s felejtettem, ugy hogy a vélem evö predikátor és szolgáim s magam is vettük eszünkbe, hogy nem

ügyiben vagyok, a jobb kezem is hülni kezde, elvetém én a tormát, hanem meleg téglát markomban vevén, meleg ruhával és gyánta-olajos égett borral dörgöltetém a karomat, következék jobb felől a fejem felének rettenetes fájdalma, és az egész jobb oldalamnak csak, nem a balnak, lábom, karom s fél testemnek igen erős izzadása, a főfél fájása más nap is tartott. Ezután két vagy három héttel érvágás, purgatio s a gyógyi feredővel curála az Isten. Egyszer a szemem sokáig fájván, purgátiót vevék egy hires és bizonyos tudós doktortól, valami liktárium-forma vala, reám bizá a véle való élésnek módját és regimentjét, tamquam in re plane innoxia, az is volt, úgy hiszem, bizonyosan. Ö haza ment Kolosvárra, csak útjából tért volt hozzám mint barátom. Élek én más nap véle (minthogy az első feleségem idejében a majális purgátio és érvágással én is minden betegség nélkül bolondoskodtam); olyan szörnyü purgálást követe rajtam, csaknem huszti módra járék, elmulék ugyan harmadnap, de én bizony majd három holnapig férfiságomat nem érzettem, és soha azután mai napig az ujjam hegyei, úgy mint azelőtt, meg nem töltek; a szemem ugyan nem folyt osztán akkor, de nem adom senkinek tanácsul, szemfájásban hogy úgy curáltassa magát a feneke bajával. Anno 1673. az én jobb lábamnak vagy talpamnak a szíve közepi fájt majd

esztendeig, jártam ugyan eleget rajta, de néha nehezecskén; én azt köszvénynek véltem, az inasommal meg is verettem vesszővel, laxativum és sudoriferumokkal bolondoskodtam; elmult, ma sem tudom köszvény volt-e. Az bizonyos, részegségeim után mindenkor érzettem kezemen, lábamon, az izekben fájdalmat, most is látom a chiragrának jelét a balkezemen. Stranguriát egyszer érzettem, egy kis égett bor — a szorulást egyszer egy csap curálta. Forróhideg és hagymázban egyszer egy hétig voltam, másszor kettőig, de akkor vadászat miatt kétszer estem recidivába, tizenhárom hét tölt el a sok jó és rosz egészségben. Ezek eddig első feleségem idejebeliek, az én életemnek negyvenharmadik esztendejéig.

A mostani feleségem idejében majális cura, purgatio, érvágás, köpöly nem volt körülettem, hanem csak egyszer forró-hidegben vágattam eret s vettem purgátiót, osztán a sós káposzta volt cura, ismét másszor, magam sem tudom micsoda alkalmatossággal vett nyavalyában, vágattam eret, egy hétig voltam roszul. Egyszer meg a bú, és nátha-hidegben, voltam roszúl, majd két hétig, de feküdtem, költem, utaztam, in anno 1691. Ezek az én szebeni rabságomig. Rabságomban egyszer vérben négy nap; Erdélyből velem hozott orvosság által gyógyított az Isten, kinek dicsőség ennyi kevés betegségért.

Most juta eszembe, anno 1654. őszszel kiakarván a fejedelem menni Várad és egyéb ország részeibe, menénk Gyaluba, Keresztúri Pál mesteremmel én is ott voltam, én mint bolond gyermek azt tudtam, hogy pokolba visznek, feltevém magamban, hogy valamint, de bizony megbetegítem magamat, hogy engemet hagyjanak Kolosvártt nagyapámnál. Szabad levén a gyümölcsös kert nekem, kellve, kelletlen is mind ettem, éhomra is minden gyümölcsöt, és kivált szilvát, de bizony nem betegedém akkor meg, hanem osztán Váradon kezde a negyednapi hideg lelni, s martiusig mind lele, egyszer a lépem is mint egy tyukmon kidagadott vala, és az a hideglelés csak déli álom helyett vala, hamar felbocsátott, tanultam volna is utána, ha akartam volna; vacsorán eleget ettem, martiusban orvoslás nélkül elhagya, soha azután sem betegséget nem kerestem, sem hazudtam. Házas koromban is a sok őszi dinnye miatt a negyednapi hideg, s vagy hat hétig lele, sok hánytató, purgáló, izzasztó orvosságokkal curála a doktor Isten után. Seb rajtam sohasem volt, de egyszer gyermekségemben a baltanyelet addig vagdaltam, kopácsoltam: a jobb tenyeremet feltöré; én azt kifakasztám, a hideg megcsipé, nosza dagadni, orbánczosodni kezde, olyan seb s lyuk lön rajta, ha derék borbélyhoz ne vigyenek

Segesvárott, legalább a bolond ujjam vagy elszakad, vagy megbénul vala. Ismét in anno 1693. azon jobb tenyeremet, a mint puskatöltéssel siettem, s a vad után vigyáztam, a puskavesszőbe ütém, mint egy poltura, annyi sebe volt; nem gondoltam véle, hó vala, csak betekerém, vadásztam, de ebbből is olyan nyavalya kerekedék, a hideg, és mivel gyülésbe is kelle mennem, egyéb akadályok miatt, alig hogy el nem kelle vágni bokában a kezemet miatta. Fizettem borbélynak hetven forintot, vagy még többet miatta. Tanuljon az én gyermekem az ilyeneken, én az ő kedvekért nem restellettem leirni.

VIII. RÉSZ.

Tanulásomról és Keresztúri Pál methodusáról.

Úgy hallottam, hogy mihelyt a hetedik esztendőbe fordultam, mindjárt tanítani kezdettek az abc-ére mint gyermeket játékkal. Első mesterem volt Naményi Mihály nevü, ki annakutána híres predikátor volt, marosvásárhelyi első predikátorságában hala meg, noha akademikus nem volt; én mind holtig szerettem, becsültem, ő is atyámat, engemet és egész házunkat. — Anno 1678-ban az atyám teste felett predikálván, akkor virágzó ellenségeimnek büntetéseket megjövendölte, alig hogy roszat nem ejtének rajta érette, de azután ugyancsak betelék, még pedig némelyiken hamar; ő tisztességes értékre is kapott vala. Második mesterem volt Fogarasi Mihály, ki nem régen még él vala szép nagy vénségben és esperességben, ez inviált a deák nyelvben, dirigáltatván Keresztúri Pál által, ki kedvéért az atyám országgyüléseire és terminusokra mindenkor elvitt mesteremtől, és ott maga szeme

előtt tanítatott, examináltatott véle Keresztúri Pál, és instruálta, hogy odahaza is mint tanitson, noha az atyám sem volt abban tudatlan, mint Keresztúri Pál tanitványa, minthogy Isten annak a Keresztúri Pálnak munkáját úgy megáldotta, hogy az ő tanitványában igen megvető csak egy sem volt. Egyszer Keresztúri Pál Búnra jöve az atyámhoz, akkor tájban az atyám s mesterem olyan rendet szabtanak vala nékem, hogy ebéd s vacsora előtt tanuljak 5—6 vocabulát, és a mikor innya akarok, mondjak el abból egyet deákul s magyarul, és ugy adnak innom, de ha nem tudom, nem adnak. Ott ülvén már asztalnál, én előpattanék nagy felszóval, mert úgy kellett mondanom nagyon, egy deák szóval, s innom adának. Hallván azt Keresztúri, végére mene, s meghagyá az atyámnak, hogy az napságtól fogva hagyják el azt a rendet, hadd ehessem bátran asztalnál s vígan, mert az az egynehány szó nem éri fel azt a kárt, a melyet bátorságom, elmém és egészségemben tesznek véle, mely bizonyos is. Elhagyák azért énnékem nagy örömemre, mert bizony nagy iga volt rajtam, oly móddal nem is ehettem jól, csak a vocabulákat mammogtam magamban; ha nekem Keresztúri Pál akkori eszemmel a mint voltam, egy falut ajándékozott volna, nem vettem volna kedvesebben tőle, meg is szerettem, dicsértem, hogy micsoda jó vén ember, az még az

apámnál is jobb. A mely is osztán a keze alatt való tanulásomra sokat használt volt igen, mert siettem keze alá, és örömmel tanultam tőle, mikor osztán in anno 1652. Fehérvárra vittek keze alá, annál inkább, hogy ez a Fogarasi rettenetes rútul vert, henyéltetett, a mint ezt szokták mondani vagy nevezni; mert hanyattán fektetett a földre, fejemet, két kezemet, lábomot feltartatta vélem, hol egyik, hol másik talpamot csapta a lapoczkával, hol fejemet a három ágú lapos korbáccsal, hol féllábra állított köre mire, egy szóval igen rútul és bolondul bánt velem, elannyira, hogy osztán az atyámnak panaszoltam, s megmondottam, hogy bizony nem tanulok; ezt pedig nem az én tanulásomért vagy latorságomért, hanem maga bolondságából cselekedte csak, melyet továbbá nem terjesztek, kedvezvén emlékezetének, minthogy azután tisztességes, tudós deák, és osztán predikátor lett belöle, de az bizonyos, úgy elkedvetlenített volt a tanulástól, hogy ha keze alól ki nem vettek volna, bizony nem tanultam volna, azért is osztán elbocsáták. Melyet mind a szüléknek, mind a tanitóknak kedvekért irtam itt le, én ugyan, noha reá nem haragudtam szemére sem vetettem, hogy emberkort értem, sőt patronusa voltam; és mivelhogy a második feleségemnek is a kathekizmusban preczeptora volt, nem igen régen is magam és feleségemért

megajándékoztam egy-egy aranynyal maga a feleségem keze alól, és megvendégeltem. Harmadik mesterem volt, Békési Bálint, kinek keze alatt hagyott az atyám, Lázár Ferencz, Lázár György fia, és Simjén Gábor, mind az atyám, mind Lázár György atyjafiával együtt. Fehérvárott az atyám házánál volt szállásunk, asztalunk, de scholába nem jártunk, hanem Keresztúri Pálhoz; ő inspector és főmester és igen részeges deák volt, mint az atyja is, bürkösi predikátorságában vénüle s hala meg; az egy borosságon kivül emberséges, jeles, tréfás ember vala, az atyja is bürkösi predikátorságában részegen kiesvén a szánból, úgy fagyott volt meg. Ezt az atyáink elbocsáták, és osztán maga Keresztúri Pál kezde egy Jászberényi Pál nevü deákkal maga szeme előtt tanítatni s tanítani; Fehérvárott asztalunk, szállásunk Fileki János prédikátor házánál volt, az atyám házával általellenben. Anno 1653. tavaszszal Lázár Ferencz azon a nyáron meghala, Simjén Gábor nagy ficzkó, árva is levén, a schólát elhagyá, csak egyedül maradék a schólában, hanem Rákóczi Ferencz, a fejedelem fia járt oda, és osztán csakhamar Kemény János a kissebb fiát, Ferenczet oda adá, és asztalunk, szállásunk a Kemény János házánál volt. Tanula Kemény Ferencz talán esztendeig, de roszúl, s elhagyá a schólát, és énnékem asztalom, szállásom, utazás-

ban szekerem osztán mind Keresztúri Pállal volt udvarnál, egész anno 1655. decemberig, mikor Keresztúri meghala.

Ez a Keresztúri Pál gyermek-tanítani ritka, és példa nélkül való ember volt, és Erdélyben s Magyarországon nem találkozott soha addig párja, a ki a gyermeket olyan hamar annyira vitte volna, és nem csak a latinitásban, hanem egyéb tudományokban is, melyet az akkori idő és szokáshoz képest ő tanult volt és tudott volt, melyben kivált Rákóczi Zsigmonddal és vélem dicsekedett, hogy soha olyan két tanítványa nem volt. Sokszor bántam, s ma is bánom, hogy a mig Németországban jártam, gyermeki könyveim, irásim Kolosvárott elvesztenek, hadd tudnám közönséges jóért kiadni azt a Keresztúri Pál methodusát, a melyet úgy is a mennyire lehet, letészek, talám lészen valaha valaki követője s felvétetője, mert én idvezült Csernátoni Pállal hijában igyekezém benne, opponálá magát a kevélység, az irigység és a restség a tudósokban, a tudatlanokban kivált a patrónusokban, magától a tudatlanságtól származó gyülölsége mind a tudománynak mind a tudósoknak, vagy azokat szeretőknek, és azok között az én személyemnek, melyről az ő helyén ide alább kell szólanom bővebben.

Keresztúri Pálnak az a boldogsága nem

abban állott, hogy ő a mikor élt s tanított, mindennél tudósabb lett volna, mert nagy professorok, predikátorok voltak az ő idejében, önálánál tudósabbak Erdélyben s Magyarországban, csak a kiket én ismertem is, nem is valami boszorkányos, babonás secretumokban, melyet hogy reá költsenek, egy részről maga (melyet nem dicsérhetek) adott okot reá, mikor a localis memoria, ars Lullianáról azt mondotta: hogy száz aranynyal alább senkit meg nem taníts reá, engemet sem tanított, gondolom növésemet várta vele, Istennek hála a Lulliánát nem tudom, azok csak bolondságoknak bolondságai, nemcsak hiábavaloságoknak hiábavalóságai, melyről többet nem szólok, hanem csak azt mondom: ha tudós embernek nagy busulása vagyon, vagy melancholiája érkezik, olvassa Rajmundus Lulliust, kivált cum iconibus, elfakad nevetve rajta; a localis memoria türhetőbb, melyről majd alább szólok. Nem is abban állott, hogy ritka elmékre akadott, mert azok sem voltak egyarányúak sem az elmére sem az épülésre nézve, de mégis ugyancsak ragadott valami reájok, mint Rhadák Imrére, ki is tanitványa volt, és ha nem egyéb, legalább jó iró, másképen életében profanus gonosz ember volt; hanem állott az ő tanitása, boldogsága ezekben summásan:

1. Megért ember lévén, mint atya gyermeké-

vel, úgy bánt tanitványival; hogy osztán keze alatt voltam haláláig, majd három esztendeig tanitott 11, 12, 13 esztendős koromban: ki hinné, hogy sokszor ne hibáztam volna, egyszer csapott csak arczul tanulásközben, nem hogy megvert vagy megveretett volna; említém odafel is, micsoda igát vett le rólam; szerette tanitványát, az is ötet, játékra annyi időt adott, hogy megúntuk, asztalnál és minden conversátiókban nagy szabadságot; játékban magyarul, egyébkor ugyan deákul beszélettünk, de úgy tudom, plága nélkül voltunk már nála laktomban.

2. A scholákban, classisokban való tanitásnak formáját nem követte, a minimis usque ad maxima mindent megkönnyített, mely majd jobban meglátszik per particularia; kerülte s megelőzte, hogy a gyermek meg ne unatkozzék, és felette terheltetvén el ne idegenedjék a tanulástól; igen reá vigyázott ama mondásra: „Omnia sponte fluant, absit violentia rebus," gyümölcscsel, dicséret, szép szóval etc. kedvet és kedvességet szerzett.

3. Olvasni s irni a sillabizálás után magyarul tanitott, melyben felette sokat félannyi s még kevesebb időre is megtanul a gyermek a maga nyelvén, hogy nem mint deákul olvasni.

4. Olvasni és írni egyszersmind tanított és igen szép irókkal, egy Feltólti András és Samar-

jai Péterrel (a kivel én szegény fiam, Bethlen Mihálynak is irattam vala) iratott hártyára exemplárt elömbe, többre amaz értelem nélkül való, de minden betüt magában foglaló verset: „Gaza frequens Lybicos duxit Karthago triumphos.“ — Sok szép n. b. vagyon ebben az irásbéli tanitásban, rút példáról szép hímet ki varrna?

5. Ez is szép dolog volt: a megtanulandó vocabulákat magával a gyermekkel iratta le, csak a mennyi in 8-vo egy faciesre fért deákul, magyarul osztán úgy tanultatta meg; melyben az a haszon volt, irni is tanult, és irván magát a dolgot is tanulta, és osztán könnyebben is jutott hozzá a gyerek.

6. Sem vocabulát sem phrasest, sem egyebet semmit soha memoriter nem repetáltatott, hanem befedtük a vocabulának, phrásisnak a magyarját, s olvasván a deákját, úgy exponáltuk; hol meg a deákot takartuk be s magyarból úgy fordítottuk deákra, ezt is hol felülről alá a columnán, hol alólról felfelé vissza s meg úgy, s meg úgy száma nélkül, maga jelenlétében. Ugyan csengett a ház, úgy garagyoltunk órákig, osztán hol maga examinált, hol egyikünkkel examináltatta a másikat; ez a szüntelenül való olvasás, expositio, lectio, relectio, elé s hátra, alá s fel való forgatása a szóknak, idiotismusoknak, phráseseknek, azt úgy bényomta elménkbe, mintha azt repetál-

tuk volna. A nagyobb arsok- és disciplinákkal is úgy élt, mint majd meglátszik.

7. Grammatica, syntaxis, prosodia reguláit megtanította ugyan, de a theorián igen felette kevés időt töltött, mind csak ad exempla et praxim ac exercitium sietett, és abban assiduus et indefessus volt. Corderius colloquiumát, és valami képecskékkel nyomtatott kis evangeliumot exponáltam kicsin koromban; Comenius munkái a latinitásban talám akkor voltak munkában, mert én egyiket sem tanultam.

8. Mihelyt a feljebb írt módszerint copia verborum et phrasium, és kivált a declinatio, conjugatio, comparatio igen nagy mértékben meglött, és a masculinum, foemininum s több genusokban initiatusok voltunk, mert ezekre volt neki derék gondja, nem amaz sok sovány regulákra,—én quot rectorum, quot obliquorum hirét sem hallottam a mi aulica scholánkban (mert az volt a neve),—mondom; ezek meglévén, minden időt a stylusokra fordított, melyekben is mind munkája mind mestersége nagy volt.

9. Úgy formálta a stylusokat, hogy a megtanult vocábulumok és phrásesek mind comprehendáltassanak bennek, és maga megmondotta honnét s mint juthatunk könnyebben hozzá, és a mennyire lehetett, gyermeki, könnyü, néha tréfás és nevetséges dolgokról volt a stylusunk, ugy

hogy míg dictálta s irtuk is, sokszor eleget nevettünk rajta; úgy hiszem Bebelius, és más hasonlók munkáiból sokat szedett, soha, de kivált elöször hosszú stylust nem adott, hanem csak rövidet, de egy nap hatot, nyolczat, tizet s többet is megirtunk, tudom egyszer talám két hólnapig mind csak stylust irtunk; nem merném, s nem is tudnám megmondani hány száz volt; voltak virtus és jó erkölcsre inditó példák, historiák voltak, fabulák etc. nagy részét ad calamum dictálta, melylyel hamarirásra is szoktatott; néha ajándékot igért, hogy ha közülünk, akármikor magyarul dictálja, a magyar leirás helyén deákul adja elö, melyet is én néha véghez is vittem. Úgy is gyakorolta néha az elménket: hét, nyolcz néha kevesebb magyar szót mondott, p. o. tüz, víz, ember, fa, ökör, város, falu, s meghagyta, irjunk valami magyar conceptust; mit irtunk nem tudom; bizony hihető, igen jó derék dolog nem volt, de ö megdicsérte, osztán velünk kivel-kivel a magáét deákra fordítatta, a stylust elöször maga, vagy Jászberényi corrigálta; mikor osztán annyira proficiáltunk, úgy is próbált, hogy ö megolvasván, visszaadta, mondván, hogy error, vagy errorok vannak benne, corrigáljuk; ha feltaláltuk, corrigáltuk, jó, ha nem, hát maga vagy Jászberényi a roszabbaknak munkáját a jobbakkal corrigáltatta cum laude hujus et vituperio istius,

mely nagy aemulatiót csinált és a koronánál haszontalanabb disputátiónál többet tett.

10. Mikor osztán a stylusban sokáig exerceált, és látta annyira való profectusunkat, és a prosodia reguláin is csak hamar általment vitt, egy, nem tudom, micsoda irást ada kezünkben; a. b. c. után szedett vagy irt vocabulákból állott, jut eszembe az m-betüben e vala az első vers : „morosus molestat monachum," a többi is olyan íz és értelem nélkül való volt; mind ennek a három szónak az első syllabája brevis, elébe is irta a papirosnak fenn a margóján, ki brevis, ki longa; ezeket az irásokat nagy szapora mammogással elolvastuk, karagyoltuk, sokszor előtte az asztalnál, schola, vagy maga házában, mert az volt a classis, vagy communitás; úgy hiszem, Smetiusból csinálta volt; ezekből a quantitásokat utcunque megtanultuk, megmutatta, hogy a hexametrum carmen hat et talis et talis, hic et illic pesből álló, pentametrum similiter; ira maga egy distichont, és mondja, irjunk verset. Dictionariumot, Smetiust, thesaurus poeticust és az emlitett elkaragyolt irást kezemben adá, elkezdém én a versirást, elhiszem bizony ahhoz az aetás és tudományhoz való volt, ő megdicsére, nosza a stylus helyett egy holnapig, vagy talám tovább is verset irtam, ő csak materiákat adott: nosza erről irj egynehány distichont, a mennyit lehet, mert számát

meg nem kötötte, erről is etc. Ö corrigálta, vagy mint stylussal, ut supra, úgy bánt és procedált, noha már csak egyedül voltam; akkor inkább mit irtam, nem tudom, kérdés kivül sok bolondságot, de arra a prompta versificátióra mentem, hogy egy nap hetven, nyolczvan, söt száz distichont is megcsináltam, melyet minden ember csudált; ritmusokra is magyarúl, deákúl tanitott, és jól succedált.

11. A rhetoricára tanítani nem akart; azt mondotta, hogy haszontalan dolog, avagy ha ember tanítja, vagy tanúlja is, hátrébb kell mind azt, mind a derék poesist tenni; tanúljon dolgot, valóságot elöször, és azokkal a dolgokkal együtt azoknak neveit, nemeit, minémüségeit, hadd legyen osztán miből s mivel poemát, orátiót csinálni; a mely tanácsáról azt mondom ennnyi experentiám után, ebben a vénségemben: hogy bizony salamoni bölcs tanács volt, és megsirathatatlan kár ez, kivált a nemes ember gyermekei részekről, a kiknek szüléjek kényeztetések és östől reánk maradott a schólát a judiciummal tanulható legszebb időben elhagyó gonosz szokás miatt kevesebb idejek vagyon a tanulásra, mint a szegény emberek, városi és paraszti rendek gyermekeinek; még is azt a kevés drága időt hiábavalósággal töltik el a classisban vélek. Irás, olvasás és az egy antichristiana latina linguának

tanulásában telik el tiz, tizenkét esztendő, mégis van-e egész Erdélyben is nemes ember jó, csak középaránt való latinus is? nem értek literátort, mert az egész Europában is szük. Ez csinálta Erdélyben a sok nyomorgató istentelen urat, főembert és ezekből osztán a sok istentelen hamis birót, igazgatót, a sok bolond egymással ellenkező, egymás házait elrontó, magoknak és mindnyájoknak s maradékjoknak is eszeket vesztő újabb újabb articulusokat; ez adta az alacsony és sokszor parasztember gyermekéből álló prókátor, doktor, secretárius és itélőmestereket, mert a főember gyermeke nem volt arravaló, s osztán morgott, mikor utól kellett mosdani, hogy nem becsülik a házafiat, hanem csak a sohonnaiakat, ki becsülné, mint szent Pál mondja. Beadták a vadszamár fiat a schólába, tizenkét esztendő múlva kijött egy mindenfelé orditó, visító, nyeritő nagy vadszamár, sem az Istene, sem hazája törvényét, sem a históriákat, még csak a maga viselt eleinek dolgait sem tudta, mégis országot, ecclesiát, politiát, törvényt és országos hadakat, követséges tractákat igazgasson; igenis, a kömíves csákány, kalán, kő s mész nélkül várat épitsen. De ennek orvosságáról, ha érkezem, másutt szólok, most ezt a caputot concludálom mintegy syntactica és poëtica classissal, melyből is engem Keresztúri Pál nem a rhetorikába hanem a logica, philosophia és theologiára vön.

IX. RÉSZ.

Tanulásom continuatiója Keresztúri Pál haláláig, anno 1655.

12. Nagy secretuma volt Keresztúri Pálnak etiam in majoribus disciplinis tractandis, ez: hogy valamit lehetett, mind in quaestiones et responsiones redigált; és a quaestiót láttuk az irásban, a responsiót betakartuk papirosocskával, melyet kezünkkel alá- és felvontunk, mint szintén a vocabulák tanulásában, és bizony sokszor, hogy már lopva megnéztük, meg bétakartuk; melyet is mintha neheztelt volna, szabadságot ugyan nem adott reá, de nem is igen tiltott, mert tudta mint bölcs ember, hogy annak gyakor bé- és felfedése, elrejtése, ugyancsak mind olvasás, tanulás, és repetálás: semper aliquid inhaeret. Ugy is volt; például adom elő. A logicában. Quaestio: quid est genus vel species? responsio volt a definitio. Metaphysicában. Quid est ens? similiter responsio a definitio. In quo constituebant sum-

mum bonum Platonici? Responsio etc. In quo peripatetici? etc. Theologia. Quot sunt libri didactici in scriptura sacra? Responsio etc. Quot sunt historici? Quot sunt personae in deitate? etc. Responsio : tres. Quot sunt essentiae? Responsio : una; és így minden disciplinában mindenről.

Ezeket a quaestiókat, responsiókat sokszor meg sokszor elkaragyoltuk olvasva előtte, osztán examinált, mint szintén oda fel irtam a vocabulák és phrásesekről. Ez in rei veritate repetitio volt, de a scholákban szokott repetitióknál százszorta jobb volt, mert a) svavis és könnyü volt, insensibiliter inhaereált a memoriában; b) hogy, mint a maga házában, praesentiájában volt, mert így nem lehetett a tanulás és repetitióra való időt játék, s ímezt amazzal elvesztegetni, a mint a gyermek azt el szokta vesztegetni, mikor a szokás szerint pensumot adnak: abite, discite, repetite, cras vagy ekkor s ekkor repetetis lectionem; nosza ekkor osztán : aha, asine nescis, extende, da isti colaphum etc. Ritkán hallatszott a mi scholánkban olyan szó. Assiduitas vicit.

13. Micsoda authorokat tanított, alig tudom jól leírni, mert mind csak az olyan excerpta quaestio-, responsióból álló irások voltak a kezemben; mindazáltal, mivel akkor, mikor ő az akademiákban tanult, a peripathetica és aristotelica floreált, Rámus ellen tusakodtak, Carthesius

pedig csak ezen gyermekségemben támada, úgy Coccejus is : úgy tudom Keckermann logicáját, Timplerus metaphysicáját, Zacharias Ursinus cathechesisét, és maga Aristoteles excerptáit redigálta in quaestiones et responsiones, a mint fentebb említém. A logicában sok időt töltöttünk, Barbara celarent etc. sokat gyakorolta; egyszer, mikor avval a sok quaestióval s responsióval eltöltötte elménket, és az argumentumok, syllogismusok formálására kaptatott az eltanult quaestiókból, csak a materiát kezdé adni. Erről irjatok argumentumokat; lássuk, melyiktek tud többet írni. Mit irtam én, bizony nem tudom, de mint felebb a versekről mondám, én az argumentumokat olyan szaporán írtam, mint a distichonokat azelőtt; nagy kár, hogy megnincsen; Raimundus Lullius és Epistolae obscurorum virorum mellé talán odaillenék, gyönyörüségemre volna nézni pupas ingenii puerilis. Kérdéskivül abban solidum semmi nem lehetett, az aetas sem szenvedte volna.

Sokan az akkori tudós emberek közül ki nevette, ki kárhoztatta, de csakhamar csudálni s dicsérni kezdék, mikor látták, hogy én tizenkét, s annál is inkább tizenhárom esztendős koromban mind theologiában mind philosophiában publice opponálok bátran, Kolosvártt az unitárius híres professor Bongárdus praesessége, és

Fehérvártt nagy tudós Joannes Bisterfeldius alatt, ki is a thesiseket elküldötte idején, és engemet névszerint invitáltatott mindenkor. Egyszer maga a fejedelem Rákóczi György, urak, püspök, predikátorok mind eljöttek a fejérvári collegiumba, alig fértek az opponens deákokon kivül be az auditoriumba a' deákok, a sok idegen auditor és spectator miatt. Én az opponensek között legelöl ültem a fejedelemmel általellenben. Thesis a mely ellen opponáltam az vala az egyik : „an ignis infernalis post resurrectionem corporum, sit materialis vel formalis?“ Affirmatur. A más thesis nem jut eszembe a mely ellen opponáltam, de valóságos dolog, hogy sokáig opponáltam cum applausu et admiratione omnium et ipsius principis, ki is azt mondotta, hogy ha megvehetné tölem azt a fia Ferencz számára, megadna nekem tizezer forintérö jószágot érette. A disputatióra ugyan engem otthon Keresztúri Pál készített, de imitt osztán in publico messze ült, és semmi suggestioval senki nem volt, hanem ha maga a szegény idvezült Bisterfeldius praeses segített volna, ki is mint keresztény nagy tudós ember gyönyörködött bennem mint szajkóban, adott Istennek hálát rajta mint ritka példán, dicsért, szeretett. Bongardus ellen de deitate Christi opponáltam; szokás és illik, megdicsért. Elég az énnekem, az emberek közönségesen

„kis bölcs“ nevet adtak; elhiszem bizony, attól, mint hogy most is, akkor annál is inkább messze voltam, de hála Istennek.

14. Nem tudom, mások szavától indítatott-e, vagy ugyancsak maga már idejének itélte, mondá egyszer : Veni Nicolae, discamus et nos rhetoricam; két vagy három árkuson való irást ada a kezembe, hat hetet fordíta reá, többet nem, általmenvén rajta, csak megmutatá : ilyen a chria, ez az epistola, ilyen az oratio; nosza csak ad praxim et exercitia; számtalan epistolát irtunk, azután chriát és oratiót is.

15. Egyszer reágondolá magát, hogy idegen nyelveket tanuljunk, oláhul, tót- vagy lengyelül, törökül, németül, francziául, de ezeket nem egyszersmind, hanem egymásután, elöször oláhul ezer vagy kétezer vocábulát leiratott ugy, mint oda fel irtam a deákról; megtanulám; tudom egyszer próbára hogy egy nap hatszáz, söt többet is mondhatnék, szót megtanultam; osztán mindcsak a beszélö praxisra adott időt; kevés idö alatt vagy négy nyelven kezdék én érteni és csacsogni, ö pedig azt egyikét sem tudta, és annál is inkább csudálták az ö tanitását és tanitásában való dexteritását. Ezt akkor ugyan én egyiket sem tanultam jól meg, söt azután sem perfecte, söt már némelyeket nagyobbára el is felejtettem, de ugyancsak nagy seminis thesaurus volt jöven-

döre, és akkor nékem s néki nagy fama s admiratio, mert én ugyancsak azon a fundamentomon épitettem azután, noha mind materia, és ha ez nem annyira is, de a forma igen különbözött. Quod ad philosophiam et docendi ac discendi formam, mely ide alább világosabb leszen, az én tanulásbeli sok akadályaim és boldogtalanságaimból a Keresztúri Pál halála után, én az én istenfélő ritka jó mesterem methodusáról ezt leirni próbálom, publico rei literariae Transsylvaniae et Hungariae bono szükségesnek itélem, melyből egy nagy tudós, jóra igyekező és buzgó ember, kiváltképen immár ebben a mind lelki, mind természetire illő tudományokban megvilágosított idejében, mit nem tudna csinálni, ha elméjét reátenné és patronusi, segédi lennének a méltóságok; de erről másutt szóljunk. Mathematica scientiákra nem tanított, úgy hiszem, maga sem tudott, mivelhogy azok a magyar nemzetségben hirrel sem hallattak, Apáczai János idejéig, az arithmeticának négy első speciesin kivül, kiváltképen a tudományt utáló fő s nemesi rend előtt, a kik Bethlen Gábor halála után peregrinatióra sem mentek és nem is mehettek, az öreg Rákóczi György nescio quo, nisi Moscovitico brutali consilio csinált tilalma ellen. A mi szegény deákok akademiákba mentek vagy promoveáltattak, mind csak theologiára, predikátor-

ságra készítették magokat, jus, medicina, philosophia s kivált mathesis és a valóságos literatura, ethica, politica, historia ujság s csuda volt a magyar akademikusnál. No az én jó mesterem, apám, in anno 1655. decemberben az ő életének hatvanhatodik esztendejében Görgényben meghala, kit a fejedelem siratásával és Fejérvárott a fejedelemnek temetéséhez a templomban való közel helylyel is megbecsüllött. Isten becsülte volt meg. Említettem oda fel, hogy a localis memoriát mint nagy secretumot száz aranyon adta; láttam magam, Kemény Ferenczet annyiért tanitá reá, minket mind kirekesztett olyankor a házból; ezt az ő holta után egy Bocsárdi Ferencz nevü nemes ember régi tanitványa mutatta meg nekem. In substantia csak ez: a bibliából két vagy három ezer locust kiszedett, kezdvén a Genesisen Apocalipsisig, és részszerint jegyekkel, részszerint csúfos figurákkal, nevetséges képekkel, fabulákkal distingválta s töltötte el az ember elméjét. Csak egyet hozok elö. 1. Móz. 15 : 5. Ábrahámnak az Isten egy tölcsért ada kezébe, hogy az által nézvén az égbe, számlálja meg a csillagokat: hoc pro paradigmate sufficiat. Ez merö bolondság; de azonban a sok olvasással és examinálással az excerpált locusok inhaereáltak a tanitványnak, és ez nem volt rosz, de csak fucus volt; úgy tetszik, drága volt száz aranyon, én ezt

nem tanultam, de ma Keresztúrival is versenyt futhatnék a locistaságból, csakhogy sok időre és nagy munkával tettem szert reá, és mégis jobban kivánnám tudni a szentirást; azért amotis nugis et quaestu, javallom ezt : hogy a bibliából szedjen ki az ember egynehány száz vagy ezer locust, sine filo vel ordine historico, a mint következnek a szentirásban, sive secundum locos communes et controversias theologicas, sőt jobb lesz, ha külön könyvecskében mindeniket elköveti. In quaestiones pedig et responsiones így csinálnám; e. g. Ubi est : semen mulieris conteret caput serpentis? Responsio : Gen. 3 : 15. Ubi : justus ex fide vivit? Responsio : Hab. 2 : 4. Rom. 1 : 17. Igy szépen rendesen két columnába irván a quaestiót és responsiót modo supra scripto, fedje be papirosocskával a responsio-columnát, és kezdje úgy repetálni, garagyolni, mint a vocabulát vagy phrásist. Másszor meg ismét fedje be a quaestiós columnát, és a más columna, mely az imént responsio vala, quaestióvá válik, mint ha így volna írva: quid est Genes. 3:15.? Responsio : semen mulieris conteret caput serpentis. Az examinálást is belőle a praeceptor, csak vegye a kezébe a gyermekéből, jól elkövetheti a szerint; melyben ad familiaritatem sacrae scripturae et localem memoriam sibi faciendam, szükséges, tempore examinis legyen a biblia a gyermek ke-

zében, és ha tudja is, ha nem tudja is, mikor a praeceptornak felel, még is csak mondja ezt neki: Quaere. Kerestesse fel vele, és leszen az igaz, valóságos localis memoria. Ezt akárki experiálhatja magán. Caputot, versét sokszor nem tudja, hogy a faciesen mely tájan van, úgy talál reá. — Második secretuma ennek ez : a kiszedett locusoknak mindenik classisának legyen külön jegye, és a bibliában azt a locust jegyezzék meg plajérczczel, azzal a jegygyel; ezeknek a jegyeknek syllabusát, clavisát pedig akár elöl, akár hátul irják be a bibliába; úgy reá tanul és szokik az olvasó erre, hogy valamikor forgatja a bibliát, mindjárást megismeri, ez a locus erre a controversiára pápisták vagy unitáriusok ellen, vagy erre vagy emerre való. Ezt az utolsót én a szegény fiammal Bethlen Mihálylyal próbáltam, talám Tőke-Vásárhelyi úr praeceptorsága alatt, de az első nélkül, melyet igen bánok, mert a kettő együtt teszi az egész dolgot; azt is bánom, hogy eddig közönségessé nem tettem, talán lett volna haszna, de nem rajtam mult, a mint ide alább megmutatom valósággal. Anno 1654. engem Keresztúri Páltól, nem tudom mi okon, Kolosvárra vittek volt, ott akkor a mi scholánk az óvári templom mellett volt; egy Sikó Mihály akademikus, és egy hontanúlt, de igen tudós, és jámbor, istenfélő, Porthalmi András nevü meste-

rek valának benne, a kik engemet tanitának egy kevéssé, de csak ismét hamar visszavivének Keresztúri Pálhoz. Ekkor disputáltam volt Bongardussal, mint odafel említettem, meg egy Kobzos István nevü deákkal; görögül tudós polgár embert küldött vala az apám el velem, a ki maga is erösen disputált, melyben ma is sok jut eszembe. Ekkor Bongardus keze alatt vala Bethlen Farkas, Gergely és Elek, de az atyjok ekkor halván meg Bethlen Ferencz, anyjok Kemény Kata, noha reformata, a bátyja Kemény János, és a fejedelem szólására nehezen adá a két nagyobbat a Keresztúri Pál keze alá, Eleket kicsinségére otthon tartván maga mellett. Igy térének osztán meg in anno 1654. Csenger vagy Nagy Paczalon a sógorok Kapi György jószágába. Én Keresztúri Pállal Ecsedben levén a fejedelemmel, ök imitt karácsonyban communicáltak, ekkor perpetuáltattak a balkácsi és sitvei jószágban, mert ezelött csak inscriptióban birta az atyjok; együtt tanultam Farkassal és Gergelylyel az udvarnál és Rákóczi Ferenczczel, ennek a mai Ferencznek az apjával a Keresztúri haláláig, de Eleket otthon tanitatta az anyja imigy amúgy, mely is alkalmas latinus, és in historicis versatus volt, de igaz reformatussága holtig kétséges volt az emberek elött. Farkas igen composite viselte magát gyermekségében,

jól is alkudt velem. Emberkorában is valóban csinos és velem jól alkuvó ember volt, és én bizony igen szántam élete, becsületi virágában való halálát; én úgy hiszem, ha élt volna, nekem nagy jóakaróm lett volna, mutatta atyafiságának egynéhány és bizonyos jelcit, én is a fiát szerettem, ma is szeretem, és Józsefnek is azt hagyom. Gergely gyermekségében is gyülölt, mordálylyal kétszer ütött meg, aztán mindjárt elszaladott; igazán : quod nova testa capit, id veterata sapit. Haláláig mind ellenségem lön szegény, ellenben a fiát Ferenczet igen szerettem, ő is; én éretlen halálát igen szántam, ma is szánom. Tiz annyi virtus volt benne, mint az atyjában. Isten nyugoszsza meg mind a szegényeket, s engemet is.

X. RÉSZ.

Ab anno 1655—59-ig való tanulásom-, és idővesztegetéseimről.

Keresztúri Pál halála után engem vivének paripán, mert már jól nyargalóztam, Kolosvárra, de nem a scholába, hanem a néném Borbálának Haller Pállal való kézfogására, és onnét Búnra a lakadalomra anno 1656. farsangban, mely is meglőn, noha azután mind az atyámnak anyámnak nagy keserüségére, mert az anyám arra való bosszujából, hogy Bethlen Ferencz veji Kapi György nagyságos úr, azért ő is a leányát nagyságos úrnak adja, nagy részint az atyám kedve ellen adta Haller Pálnak, a kinek abban az időben a nagyságos tituluson kivül semmije sem volt, mert az atyja Haller István a két fiának Pálnak és Jánosnak az egy Fejérházán kivül semmit sem adott, az anyámnak kellett jó szerint tartani a vejét, azonban a néném pápistává lön az ura kedvéért. Az anyám igen buzgó levén vallásához, megátkozá a nénémet, lönek gyermeki,

de egygyel megsérvék, s meghala; azután a gyermekek is meghalának, magva szakada, vő, titulus, vallás, minden oda leve; tanulhat erről, a kinek Isten eszet adott. No én a telet otthon ellézengém, vadászám, egy szóval, elvesztegetém.

Vün osztán az atyám Fejérvárra a gyülésbe, és azon alkalmatossággal ada a scholában Isacus Basiriusnak keze alá, kiről más alkalmatossággal emlékeztem rövideden, de itt már bövebben kell szólanom róla. Szállásunk, asztalunk az atyám házánál vala egy Nitrai Pál nevü öreg legény gondviselése alatt, szakács volt, szolgáló s minden. Az öcsém Bethlen Pál is ott volt, privatus praeceptora volt, de én attól nem tanultam, sem hallgattam, mint immár a szokott név szerint publicus, hanem a professiókra jártam, noha bizony volt volna még elég szükségem ide alább valókra is.

Ez a Basirius volt natione Gallus, patria Ratomagensis, religione reformatus, educatione et meliore patria Anglus, Carolus I. megöletett angliai királynak sacellánusa, és a mint ö mondotta, annak a veszedelme alkalmatosságával, propter vitam salvandam, profugus, exul; feleségét, gyermekit odahagyta, ment Konstantinápolyba, és mind ott, mind Syriában, Aegyptusban és Ázsiában bujdosott, a míg Isten Erdélybe vezette, a pedig így történt.

Anno 1655 az erdélyi szokás szerint a tizenöt ezer arany adót (mert akkor az adó csak annyi volt) vitte be Barcsai Ákos, ehez akadván Basirius, hozta ki magával Erdélybe sub spe melioris conditionis ipsi dignae, hogy a fejedelem accomodálni fogja, és Bisterfeldnek collégája leszen. Bizony jól is jára, mert a fejedelem 1000 tallért fizetést, professori hivatalt rendele neki, ottan csakhamar Bisterfeld is meghala, és az egész collegium Fejérvárott, az elötteni nagyhirü Alstedius, Piscator, Bisterfeld hire neve, tekintete becsületével együtt reá szálla, kivált hogy ez is idegen, még pedig anglus nemzet, és ott is micsoda rendü, és onnét micsoda formán kiüzetett exul, semimartyrnak tartatott, ob causae justitiam; mely annál is könnyebben succedált neki, hogy abban az időben a szegény magyarok kivált Erdélyben úgy hitték, hogy ha nem német, s a plundrában nem jár, nem lehet tudós ember; professori nevet, theologiae, philosophiae vagy medicinae doctori titulust felvenni sacrilegium lett volna, valamig Apáczai János, (kiről ide alább) ezt a jeget el nem rontá. Fejérvárott négy akademikus simpliciter, stultis titulis syntacticae, poeticae, rhetoricae, logicae facultatis rector volt, a német gallér sacrae scripturae et theologiae professor. O vanitas et miseria nostrae burdae gentis!

Ebben az időben invalescálni kezdvén a reformata ecclesia Angliában, az ecclesiae regimenre nézve az episcopale et presbyterianum név, úgy ismét a hollandiai akademiákban philosophia peripatetica, harmonica, carthesiana, ramea, neoteriana etc. et theologia coccejana[1] és egyéb efféle : a mi deákink onnan felül lehozták ezeket a neveket és veszekedéseket Magyar- és Erdélyországba. A vén papok és mesterek, és azok között Keresztúri Pál is (noha ő igen moderatus) episcopalis és a philosophiában aristotelicus volt, úgy ez a Basirius is; de ez mint Anglus, archidiaconus Northumbriae, felette zelosus és szeles volt, melylyel az immár praeoccupatus fejedelem, urak és a vén Csulai György püspök, és a predikátorok előtt kedves, de moderatusabb és tudósabb emberek és akkori hires pataki collegium és jó indulatu ifjuság előtt unalmas volt, a minthogy haszontalan disputatiókkal (melyre Patakon cum sale et pipere megfeleltek neki) importunus turbo volt, és azt a szikrát nagy tüzzé gerjesztette annyira, hogy Erdély (az ecclesiát értsed) a fejedelem s urak episcopalisok, ellenben a fejedelemasszony Lorántfi Zsuzsánna, a pataki schola, a predikátorok szine Magyarországban, presbyterianusok voltak; jámbor emberek Heraclitusok, a pápisták Democritusok lettenek miatta. Én is episcopális gyermek, még pedig

igen mérges voltam, míg az idő nem corrigált. Erről a Basiriusról azt irhatom : jámbor, mértékletes, józan életü ember, tisztességes magaviselő, affabilis, jó conversativus, kegyes és eloquens ember volt, latinus is jó, kivált a szólásban, promtus, tersus, cum pronunciatione gallica, theologus mediocris, et in aliis etiam praeter mathesim tinctus magis, quam solide eruditus, zsidót, görögöt is igen gyengén tudott, noha tanitani akarta. Engem szeretett igen és optimus és charissimus discipulus nevem volt előtte, ugy Apáczai Jánostól is, kiről ide alább; derék emberek és az ő maga tanitványi itéletek szerint is nem volt elégséges arra a provinciára és fizetésre. Predikátornak a maga nyelvén, ugy hiszem, híres volt, abban is holt meg, visszamenvén in anno 1661. Angliába, megadatván sub Carolo II. tiszti, becsületi, szerencséje ; meg is érdemlette hosszas számkivetésiért.

A theologiában Vollebiust tanitotta, a philosophiában bizonyos authora ki volt, nem tudom, mert maga irt otthon magának, és osztán minekünk sokat dictált; elkezdette a szón, azt egy darab ideig anatomizálta; hucusque onomatologia, eamus ad pragmatologiam; a bizonyos, hogy abban a dictálásban sokféle volt : philosophia, philologia, ethicum, politicum, historicum, de én, és az én nálamnál sokkal idősbek és tudósabb

deákok semmit töle nem tanultak, és ha az alumnia a deákokat és engemet az atyám ott nem tartott volna, bizony mind odahagytuk és Kolosvárra Apáczaihoz mentünk volna, a minthogy a deákoknak java azt is cselekedte, Kolosvár, Debreczen s Patakra. Semmi alatta való dolgomat nem tudom megírni, hanem hogy theologiában, philosophiában mindenkor opponens voltam, és egyszer de laudibus metaphysicae, publico frequenti auditorio peroráltam. Igy veszett nagy kárommal az idöm ab anno 1656. márcziustól fogva usque ad annum 1657. júniusig; csak hogy a Keresztúri Pál kincsét el nem vesztettem mind, mert azt ugyan a talis qualis dietalis professio, disputatio s exercitium mind conserválta és szaporította is.

Anno 1657. júniusban Fejérvárról el kelle futnunk, Munkácsnál kiütött lengyel hir miatt, és következék a lengyelországi, és tatár miatt való nagy veszedelme édes nemzetségemnek. Én otthon az atyám mellett fütöztem, fürjésztem, nyargalóztam, az idvezült Bethlen Mihály defectusán a keresdi jószágot foglaltam. Ritka dolog is esék egyszer rajtam. Nekem volt egy ölyvem, mely a házi ludat, réczét, pujkát, macskát, kicsiny malaczot, kis városi vizslát is elfogott; azt gondolám én, hogy én nyulat, vadréczét, ludat mit rakással fogatok véle, de olyan vad

madarat, fürjet, foglyot, réczét nemhogy fogott volna, de üzni sem akarta, mely miatt szörnyen elébeztem; és iszonyu rivó volt. Egyszer a szölöben Búnon egy szakadásban nyúl-süldöre igazitának el; én mindjárt a szegény Pál öcsémmel a szölöben az ölyvvel csak gyalog, még menöleg egy gémnek is bocsátám, de egy kevéssé ment utána, visszajöve, noha könnyen eléri s elfoghatja vala; menénk a szölöszakadásban, kerestetjük a vizslákkal, az én ölyvem rettenetesképpen rí, mely a madarászás idején szokás, és majd csaknem természet ellen vagyon; én haragomban levetém az ölyvet a kezemröl a földre, osztán ismét kezem mutatásával hivám, félvén, hogy azalatt a nyúl kiugrik; de az én ölyvem nemhogy a kezemre, hanem egyenesen arczul az orrom s ajkamban ragada olyan erösen, hogy némelyik körme az orromon által az orrom lyukában, némelyik az ajkamon pofámon által a szájamba ment. Isten tartotta csak a szemeimet meg. Megfogtam két kézzel a derekát, úgy húztam, de ha a számba hatott körmét a fogammal meg ne harapjam, soha bizony el nem szabadíthatom vala magam töle, nem is szólhattam, a szememmel se nézhettem, addig osztán a földön összerontám, cséplém, s utána megsiratám. Puerilis vanitas! hogy ha magamon nem történt volna, bizony el sem hinném, de valóságos igazság, késöre nehe-

zen gyógyula meg az orrom kivált. Szintén akkor szaladván a fejedelem ki Lengyelországból, Szamosujvártt csinála országgyülését, oda az én atyám is, de csak a véle Krakkóban levö haddal tisztességesen elérkezék, mert a több erdélyi had vagy rabbá esett, vagy elveszett mind. Az atyám eleiben menvén, Németiben voltunk szálláson. A gyülés után hazamenénk Búnra, vadásztunk, de csakhamar az atyám gondolá, Isten nyugossza meg, hogy énnékem nem jó lézegnem. Egy hitvány tollas, fekete nyelü csákányom vala, büszkélkedtem vele, azt elvéteté, hogy nem gyermeknek való, és az atyámmal együtt Berkenyesre és Kolosvárra menénk, és ott mindkettönket az öcsémmel együtt, Váradi Miklós gondviselése alatt a scholában Apáczai János keze alá adának, és az új farkas-utczai collegiumban nappali tanulószállásul a kapu felett való házat rendelék, melyben a senior Uzoni Balázs lakott, kiről ide alább leszen szó. Ez a szállás is nagy jómra lett, és bár az Apáczai János keze alá való kelésem az országos akkori sok változások miatt anno 1658-dik kezdetére vetödött, melyekről itt szólani sem hely, sem idö nincs, megyek Apáczai János dolgára.

Apáczai János volt Barcza-apáczai szegény, ott minémü szabadsággal élnek olyan ember gyermeke; öcscsével Tamással, mindketten szép

állapotra mentenek. Tamás tanulótársam, azután Zemplénben, onnét beszorulván a vallás üldözése miatt, Hunyad vármegyében; igen szép iró volt, de ö tovább nem ehhez az iráshoz való. János pedig theologiae, philosophiae doctor volt, és nemcsak tituláris, hanem valósággal ugyan doctus doctor volt, a zsidó és ahhoz tartozó chaldeica, syriaca és görög nyelvben csudálatos nagy perfectióra ment volt Hollandiában, meg is házasodott volt, és ha nemzetségéhez, hazájához, abban a dicsöséges Istenhez való szeretet le nem hozta volna, professori tisztességes hivatala és kenyere lett volna oda fel. De az Isten házának és nemzetségének szerelme emésztette meg, melyet megmutat az ö magyar encyclopaediája. Bizony dolog, ha az Isten hamar el nem veszi vala, és bár csak azt a mit éle, a hazában, békességben fordíthatja vala a közönséges jóra, sok nagy tudós embert csinál vala, és mind az egész nemzetséggel, külsö-belsö renddel megkóstoltatja, szeretteti vala a solida eruditiót, kiváltképen a mikor osztán Kolosvárott tiszteséges állapotra mene, elöször Keresztúri Pál kegyes patrociniuma által; melyböl is itélhet az ember Keresztúri Pál nagy kegyes moderatiójáról, melyet is a közönséges jóért megjegyeznem szükségesnek itélék.

Mikor ez a nagy tudós ember lejött az aka-

demiából, az akkori erdélyi szokás szerint Fejérvárott adják kezébe a poetica classist, melyet is nem lehetett megvetni az obedientia és szokás szerint, mind a mindennapi kenyérre nézve, melyre szüksége volt maga, felesége s gyermekének. Bezzeg ő tudott ex necessitate virtutem et gloriam csinálni; fogja a Virgilius Georgicáját, azt kezdi fordítatni magyarra a poetákkal, de nem hogy azok tudták volna, de az egész collegium mesterestől együtt sem tudta volna, (a micsodások akkor voltak) végbevinni. Ő azért maga foga velek együtt hozzá, és annak alkalmatosságával physicát, astronomiát, geographiát kezd tanítani, ugy hogy egyszer azt az ő Georgicáját irni s tanulni kezdék a theologiára s philosophiára járók is, Bisterfeld német nagy professornak és Apáczainál ordine et professione elsőbb, de tudománynyal infinite alsóbb, rhetoricae et logicae magyar asinus rhetorainak nagy gyalázatjára és boszuságára. Ez a jóravaló igyekezete Apáczainak először gonosz, de azután nagy jovára lett, mert minthogy az említett secták szerint, theologus presbyterianus, philosophus carthesianus volt, a fejedelem előtt ugy elvádolták, hogy hallatott olyan szó akkor, tudom, de a fejedelem szájából-e vagy a vádolókéból, nem tudom : megérdemlené ez az Apáczai, hogy a fejérvári torony tetejéből vetnék le.

Ellenben Keresztúri Pál fiának hivja, és ritka ebédje vagyon nála nélkül, ő adja tanácsul a fejedelemnek, vegye ki ebből a collegiumból, tegyék mesterré Kolosvárott, a rákot a Szamosba. Igy is lett; és osztán esztendők és sok változása után a hazának, az atyám szerze neki Barcsai Ákostól a rendszerint való kolosvári fizetésén felül esztendőnként az aknáról négyszáz forintokat. A nagyatyám Váradi Miklós is jó patronusa volt. No elég az, Apáczai nyitá meg Erdélyben a tudós embereknek mind a becsületnek ajtaját, megmutatá magán, hogy a magyar is megérdemli a doctor és professori nevet, és elviselheti. Szép projectumot irt vala egyszer, melyben megmutogatja vala, hogy a Basiriusnak rendelt ezer tallérból és az akkori fejérvári collegiumra esztendőnként menő költségből nyolcz professor, akademia, és classisok tanitására való gymnasium kitelik; nem hiszem, Barcsai Ákos, ha floreál vala, hogy fel nem állitja vala, de Isten ezt máig Erdélynek nem engedte.

XI. RÉSZ.

Azonokról.

Minthogy Apáczai engemet még Keresztúri Pál keze alatt ismert, és minden, oda fel említett dolgaimat kit látott, kit hallott, és jól tudott: tudta azt, hogy mint egy confusum chaos, ugy van az elmém, de még is a tudománynak holmi magvai vadnak a fejemben, és talis qualis jól megértő latinitásom vagyon, és az elegy-belegy materiáknak rendes formaadások jót tehet bennem, igen örült nekem, ő is optimus és charissimus discipulus nevet adott, és mind publica professióban, mind házánál in privato collegio szorgalmatosan kezde tanítani. Publice a theologiában Amesiusnak a Medulláját, philosophiában a Carthesiust és Regiust tanitotta, privatim Ramus arithmeticáját, Metius geometriáját és a jusban Justinianus institutióit kezdé tanitani, de mind ő, mind én szerencsétlenek lönk kettőben igen. I-o: tanulótársakat, mint magyarok között uj

tudományokra nehezen találá, kedvetlenek voltak hozzá, csaknem erővel voná reá Macskási Boldizsárt, ki azután Erdélyben tisztességes uri ember, Vadas Gábort, ki egy haszontalan ember, Köpeczi Jánost, ki azután derék medicinae doctor, Apafi fejedelem udvari medicusa, Szentgyörgyi Györgyöt, ki theologiae doctor és jó predikátor lett. II-o: Mikor legjobban belekapunk vala, bejövének a tatárchám, moldvai, havasalföldi vajdák, kozákság Erdélybe, túl meg a fővezér Jenöt, Lugost, Karansebest elvevén, Barcsai Ákost fejedelemmé tevé, s elbomlánk. Lön szertelen bomlás és változás az országban, engemet vivének az öcsémmel együtt atyám s anyámhoz Segesvárra, rettenetes tanulásbeli kárunkkal; quasi vero Segesvár erősebb Kolosvárnál; de az Isten igy akart meglátogatni és tudományomban meggátolni, mert ez a futás volt anno 1658. júniusban, és én Kolosvárra tanulni nem mentem, hanem in anno 1659. januáriusban. Ez fél esztendö alatt való idötöltésem vagy veszteglésem igy volt.

Barcsai Ákos fejedelemmé tétetvén a fővezértöl, Jenönél jöve bé Segesvárra, ott lön hogy már fejedelemválasztó gyülés, ne látszassék mere csak töröktöl obtrusus, ott azért választák, conditiózák és köték; de Rákóczitól való féltében mene Dévára és véle együtt az atyám, anyám s én is; ott igen kurta levén a fejedelem-

séghez képest a kanczellaria is, én voltam egyik kanczellista; a szegény Haller Gábor és a szegény atyám rettenetes sokat irattak publicumokat velem, úgy hogy ugyan elállottam belé; akkor jócskán és hamarébb tudtam írni. Ott hirdetének gyülést Maros-Vásárhelyre, és oda jöve mintegy másfél ezer török hozzájok, melylyel először Segesvárra, és azután Maros-Vásárhelyre menénk gyülésbe. Jut eszembe, egy nagy óriásforma magas, testes, erős ember vala a törökök tiszti, Hadzsi Mustafa-bég vala neve, magyarul jól tudott igen úgy, hogy a gyülésben egyszer maga tolmács nélkül proponálá a templomban a státusoknak, hogy legyenek hívek a hatalmas császárhoz és annak czirákjához Barcsaihoz; másként ha tökéletlenkednek, azt nyerik, hogy a kemencze nagyobb lesz a háznál. Nevetve beszélték akkor azt a napkeleti proverbiumot, de bizony, keserves magyarázatja volt a sok égett faluban felálló sütőkemencze; de az nem idevaló. Én addig nyargalóztam, puskáztam; menjünk a scholába.

Anno 1659. januáriusban visszavün az atyám a nagyatyám és Apáczai János keze alá Kolosvárra sok károm és lézengésem után, mert kikapott az elmém lóra, kutyára, kupára, és kicsiden mult, Isten kegyelme által, hogy a nyöstény személyekre is nem; de ez maradjon másuva. Hozzáfo-

gánk ismét az elhagyott leczkéinkhez, a kik megmaradánk, de nagy baja volt a szegény Apáczainak ez is : hogy mathematicum instrumentumokra szert nem tehettünk; két globust ugyan szépet vön a nagyatyám énszámomra, melyek még ma is megvagynak, abból a geographia és astronomiában is belé nyalintata engem Apáczai : ekkor már a theologiában respondens is voltam, nevezetesen egy celebris disputatiót irt vala de peccato originali, és én annak corollaria responsiót ex theologia et philosophia, melyet, ha a háború engedje, ki is nyomtatok vala. Unitárius professorok, papok, pápista páterek is invitáltattak és opponáltak. Ezalatt meghala a nagyatyám Váradi Miklós, és az atyám s anyám odajövén, eltemették, és engem s az öcsémet ott a háznál hagyának; onnét jártunk fel, mint azelőtt megirtam, a scholába, de nem sokáig tarta, mert ezen esztendőben nyárban bejöve Rákóczi sebes haddal Magyarországból, Barcsait kiüzé s kiszalasztá Erdélyből Törökországba, kivel az atyám is elmene, és ezekre nézve engemet öcséstől, nem tudom micsoda világi okokból, de az Istennek (mint ez másutt meglátszik) az én lelkemre való kegyelmes gondviseléséből, az atyám elvitete magához. Eddig van az én erdélyi scholám.

Következik két esztendeig való káros vesztése

az én tanulásra való legjobb ifjuságomnak, a melyet, bizony, keservesen említek, és álmélkodván Istennek adok hálát, hogy Keresztúri annyira készített volt, hogy a deák könyveket megértsem, és sokféle scibilének magvával eltöltött; Basirius ha igen sokat ujat nem épitett is azon a fundamentumon, ugyancsak nem hagyta elpusztulni; mint a jó gazda a házát legalább fedéllel tartja s tatarozza : igy cselekedett velem; Apáczai pedig az elébbeni chaost rendbevette. Az ó philosophiát az ujjal conferálván, annál nagyobb világot hozott az elmémbe, úgy hogy jómra fordult a hiábavalóságnak is tanulása. A solida theologiát, és az Erdélyben uj de legszükségesebb, a világi életre, és főember gyermekének kivált legillendőbb és györörüségesebb tudományokat megmutatta. A probatus authorokkal megismerkedtetett, és egy szóval a tudományt és könyvek olvasását ugy megszerettette velem, hogy azt senki és semmi ki nem üzhette az elméből s kezemből; a világnak jó, gonosz, minden munkái között, változási között is kivánva kivántam tanulni valamikor lehetett, olvastam, még vadászó napjaimnak estvéin is, kivált a bibliát; ugy conserváltam, a mennyire lehetett, két esztendő alatt, azt a kis tudománymagot, reménlvén s vágyódván az akademiákban, hogy ott Isten megszaporítja s megneveli s

érleli. Apáczait azután nem láttam, mert az Isten ebből az ostoba háládatlan magyar világból, mely öreá méltatlan volt, kivette, azután az igen gyámoltalan belga feleségét, gyermekét is magához szedte; ha maradéka maradt volna, és módom lett volna benne, bizony megmutattam volna, hogy én Apáczait mint atyámat úgy tartottam, szerettem, becsültem, s emlékezetét ma is becsülöm; a szörnyü tanulás, és az Isten háza és közönséges jó miatt való buzgó szorgalmatoskodás betegité száraz betegségben, melyben is semmit sem kedvezvén az erös lélek az erötlen testnek, ki kellett menni belőle, úgy tetszik ultima die anni 1659., hogy az égben mondhassa igazán és örökké : uj esztendöben mi vigadjunk, dicsöült Jézust mi imádjunk.

Tanuljanak ebből, mert én ezt nem magamnak irom, a tanitó szülék, curatorok, a tanitók és tanulók, hogy a gyermeki időt siessenek jóra fordítani, mert nem tudják meddig tart, non aestas est laeta diu, componite nidos. Ha valahol ezen a világon, bizony Erdélyben van helye s ideje amaz apostol szavának : drága pénzen, nagy áron is megváltsátok, vegyétek a jó alkalmatosságot, mert a napok gonoszok. Az Istenért ne tékozoljátok tanitók a hiábavalóság tanitására a gyermekek szép gyengeségének, mint a viasz vagy spongyia akár mit

bevevő elméjek idejét. Oda feljebb említém a biblia és locusok tanulását; nem volna-e jobb azt praemittálni amaz sok haszontalan grammatica, syntactica, poetica repetitióknak, vagy bár csak conjungálni a kathekismussal? hány poeta, rhetor vagyon, és kit a bajusza s azt csirakoló magistra felettébb is megtanit, s mégsem elég, hanem Ovidius kell, de arte amandi, Catullus, Tibullus, Propertius; familiaris ez egyéb könyvek között, de Esaiás, szent Pál stb. az egész biblia sunt peregrina; a mi pedig legveszedelmesebb, in aetate lubricissima vesztegetődik abban a két classisban el az ifjuság elméje, a philosophiát praeoccupálja a füles Zsófia és a theologiát az atheologia. Az tanulná-e jól az Istent és annak igéjét, a kit már az ördög elfoglalt? Bezzeg az a tövisben való vetés; ez pedig nem az ifjak, hanem a vének, a tanitók vétke, keservesen hallgattam és panaszlottam a tudós embereknek. Az én ipam Kún István, kivált mikor osztán jól ivott, annyi verset citált a poetákból, hogy elcsudálkoztunk rajta, de a bibliából ezeriben egyet, noha azt vénségére vagy csak a predikációkból kellett volna tanulni. Mi ennek az oka? actus memoriae in puerili aetate et adolescentia nugis occupatae. Mivel nehezebb Mózesből: in principio creavit deus coelum et terram, mint Ovidiusból: in nova fert animus mutatas dicere formas? min-

denik 35 betü csak és hét szó. Nem evangelicus ember szájába való pedig ama bibliaolvasást tiltó vallásnak a szava : nem gyermek, vagy leány, vagy asszony-ember kezébe való a biblia; mert mást mond Mózes sok helyeken, és Pál apostol Timotheust arról dicséri és inti, hogy anyja, nagyanyja az igaz hitben volt (az pedig tudomány nélkül lehetetlen), és hogy ő is gyermekségétől fogva tanulta a szentirást. Filep apostolnak (evangelistának) négy prófétáló leányt olvasunk, melyen nem jövendömondót, hanem tudós dicséröt kell érteni. Actorum 21 : 9.

Tanuljátok szeretni a könyvolvasást oh főrenden való ifjuság, ha vagy a scholától elvett valami gonosz idő, a mint engemet, vagy ha rendesen hagyjátok is el a scholát, olvasás által tartsátok meg, a mit tanultatok. Söt az idővel, érő elmével való olvasás, nem hinnétek mely tudóssá teszen benneteket fáradság nélkül, gyönyörüségesen. Annak felette sok büntől oltalmaz meg az olvasásbeli gyönyörü magad foglalatossága. Rút idő vagyon, nem mehetünk ki, mit csináljunk? kártyázzunk, igyunk, hazudjunk, trágárkodjunk, vagy még roszabbat is kövessünk; nem jobb volna-e annál egy szép historikus, politikus vagy geographus, vagy valami szép fabulás, tréfás, mulatságos könyvolvasás, sine peccato, et cum profectu ac delectatione? Osztán az is jusson

eszedbe, egy ló-esés, bénulás, köszvény, vénség, háboruság, rabság elrekeszthet minden mezei és lóháti mulatságtól, olyankor mit csinálsz? Hála Istennek, hogy én az olvasást szerettem, és az ördög azt el nem vehette; bizony ha az nem lett volna Isten után ebben a szörnyü hosszas inségemben, vagy gutta, bolondulás, vagy még roszabb is ért volna. Édes fiam József, bár csak teneked használjon ez az irásom.

O mihi chare puer, peperit quem Julia chara,
Quam vel pulchra Venus quondam vel casta Minerva
Invida palpebris potuisset cernere limis,
Pervenit ad nostros oculos tua carmine scripta
Charta, voluptas est pueriles cernere ductus;
Consulo sed prosam verborum carcere salvam.
Nam natura jubet pedibus, puer, ire solutis,
Ut primo discat juveniles quam dare saltus,
Docta quibus certas jam sanxit fiistula leges.
Sis prius orator quam vanus forte poëta.
Nam quod miramur quos donat Mantua versus,
Vel suaves nobis quas cantat Horatius odas,
Non illos pueri, cani docuere capilli,
Quos natura prius multum scrutata, vel orbem
Mellifluo scribens sermone historia doctos
Reddiderat, magnos sic tandem curia regis,
Augusti magnos sic fallax aula poëtas.
Admirabatur sapiente aetate magistros.
Sic tu sis sophus, sis rhetor, sisque poeta,
Praecedant vocum, praecedant horrea rerum,
Quae tibi tu capitis condas in divite cella,

Aetati dum stat viscosa memoria bellae,
Nec delet pictas olim de mente figuras
Annis, et curis, et morbis fessa senectus.
Nec diu detineat verborum picta figuris
Ars, neque in argutis sapientia garrula tricis,
Quas nobis finxit multo molimine sudans
Quem Stagyra dedit spinosum graeca magistrum.
Accedendus erit Siculus defendere turres,
Quique loco terram se praecipitare paratum
Dixerat, et solem vitro temerare sereno
Ausus, qui damno alterius mox ipse fenestrae
Sensit quid Phoebum speculis perrumpere prosit,
Et qui naturae nominatur filius unus,
Atque docens hominum, mores mollire feroces
Ethica, et aetates historia promere prompta :
Hae tibi sint artes, studium sint, cura laborque,
Et fortunati per te sint gaza magistri;
Omnia sed superent summo de numine curae,
Quas docet inceptus codex ab origine mundi
Per scribam, Nilum baculo domitare salumque
Doctum, et qui scivit de coelo jungere panem,
Quem finit Magnus, quem fervens frigore lebes
Nescivit squalens, nec scivit claudere Patmos.
Inprimis discas : quid sis tu, vitaque morsque,
Obsequium matri, doctoris amorque timorque,
Omnibus aequus honor, mens sobria, vitaque casta,
Lingua tenax, pia mens, ad numen vota precesque.
Haec sint ex vinclis tibi nunc praecepta paterna,
Quae Deus ut faxit, valeasque, precorque precabor.
Amen.

Datae sunt Viennae ex aresto vel carcere.
Anno Domini 1708. mense Augusto.

Vén füzfa poetaságom emlékezetire, a neked ekkor irt levél titulusa :

Hae pateant puero Bethlen cognomine nato,
Nomen Sphynx dicet, sapiens tantum Oedipus adsit,
Valde seni charum, quem rupit bestia ficta,
Solvit avara manus sed vinxit foeda libido,
Ulnis amplexus; quem mundus non capit alter;
Tertius hunc Saxo condit qui condidit ipsum :
Haec tria sunt unum, si vis numerare ter aurum,
Dic mihi, nam magnum me semper habebis amicum :
Daca urbs incolitur per mures quos dat Hamela,
Flumen Aluta Getis ubi se infert alpibus, adstat.

XII. RÉSZ.

Ab anni 1659. Augusto usque ad anni 1661. Augustum.

Az atyám elmenvén Barcsaival, az anyám gyermekeivel mene Segesvárra s én is, Rákóczi fejedelem pedig az atyámnak minden ingó bingó marháit elajándékozta. Jószágát is eligérte kit egyiknek, kit másnak s kiváltképen Szentpáli Jánosnak, Kende Gábor és Csató Albertnek. Az anyámat minden gyermekeivel, javaival együtt árestom alá veték, Segesvárott boltját elpecsétlék, jószáginkat Szent-Pálon kivül elfoglalák, a szállásunkra szász őrzőket rendelének. Csató Albert az én aranyos kardomat az oldalamról, varratott lódingomat a nyakamból voná el. N. B. Ez nagy szegénységre jutván vénségében, egyszer a többi között Husztra jöve hozzám udvarlani, már én főispány levén Mármarosban, és én tiz köböl buzával alamizsnálkodám neki, s maga majd sírva követett a régiről, s köszönte a buzát.

A szász strázsa csak alant volt a szállásunk kapuján, és szabad volt akárkinek hozzánk jöni s menni; az árestom-hírre a szegény Bethlen Ferenczné odajöve az anyám vigasztalására, és neki biztatá, hogy az elpecsételt boltnak kivül sülő kemenczéjének lyukán bútassunk be, s a mi jobb egyet-mást lehet, hordassunk ki, és neki a szállása csak általellenben levén, vitessük oda, ő gondját viseli; melyet mi elköveténk, maga a palástja alatt is vitt ezüst marhát úgy el, és azután mindent megadott az atyámnak igazán; azért a házfelverésért nem tudom, hogy az anyámat fartatták volna azután is, mikor a boltot jó részint üresen prédálták el; ugy hiszem a fejedelem maga conniveált benne, mert a jószágunkat is visszaadatta szüret után üresen, noha azután oda lön minden.

Ez alatt az árestom alatt, én nem tudom, engem magam bolondságom-e csak, vagy mások szava elijesztett, én egyszer kilopám magam a szász strázsák között, hogy kiszaladjak, de minden efféle dologban kivántató készület és dispositio és az anyám hire nélkül egészen gyermeki bolondsággal menék egy házba be, de onnét a szászné nagy óvégatással kiigazíta; ha az alsó várasban lött volna a dolog, elmehettem volna, de a várban voltunk; elindulék a köfal mellett, és egy istálóban, valami üres hordók

mögé bújván, de kevés idő mulván, a szászok nyomomba igazodván a hordók közé, kezdének bészurkodni hosszu csákány vagy a dárda nyelivel, és mint a hörcsöknek, mikor a lyuk fenekén tovább nem vonhatja magát, az oldalamot kezdék döfni és kiáltani : hejsze. Én csak kibuvám, s visszavivének, de sem szidtak sem ütöttek; jó, hogy el nem szaladhattam, mert úgy hiszem, ha lóra kaphattam volna, több nyavalyát csináltam volna magamnak s anyámnak.

Csak hamar, ugy hiszem a fejedelem akaratjából, a szegény néném Bethlen Ferenczné engem magával együtt Keresdre vün, és innét a szegény Bethlen Farkas maga paripáján magával vün Radnótra a fejedelemhez, ott senki sem örzött, csak megmondák, hogy valahová ne bolondoskodjam, mert semmi nyavalyám sem leszen, a fejedelem hazabocsát, söt az anyámat is elbocsátják és jószágunkat is visszaadják. Én a fejedelem palotáján és osztán Maros-Vásárhelytt a gyülésen, (mert a fejedelemmel együtt Radnótról odamenénk) szabadon jártam, ételem, italom, ágyam Bethlen Farkas provisiója által, és az ő szállásán volt, véle együtt a hopmester, vagy bejárók, vagy valamely ur asztalánál ettem. Urfi módra tartottak, Isten áldja meg emlékezetöket érte, kiváltképen Frater Pál az atyámnak kiváltképen való barátja és atyjafia lé-

vén, ekkor a fejedelemnek igen belső és mindenese, jó patronusunk volt; éntőlem a fejedelem reversalist vétete, hogy hü leszek, és ha az atyámtól valami hír jöne, azt is hirré adom. Én adék reversalist, de a szegény Bethlen Farkasnak mondám, ő levén a reversalisnak expeditora és mediatora, hogy én sub patria potestate levén, ha az atyám visszajő, félő, hogy a reversalis exspirál. Haza bocsátának, a fejedelem protectiót ada, az anyámat is elbocsáták, a jószágot is pusztán visszaadák, de a res mobilist nem. Az anyám nem mervén az akkor szélyelkóborlók miatt sem Búnon sem Kercsden a maga házánál lakni, Fehéregyházra, a néném Haller Pálné házára, asztalára szorula. Én ismét lovat szerzék s fegyvert, és menék Szent-Pálra, távol akarván az anyámtól lenni, egyikért kiváltképen azért, hogy ha az atyámtól az anyámnak valami tudósitása jö, ne kellessék vagy az adott reversálist, vagy a fiúi kötelességet megsértenem; meg is mondottam az anyámnak is, hogy énelöttem szintén úgy titkolódzzék, mint Rákóczinak akármely katonájától, mert ha valamit értek, reversalisom szerint kiadom.

Szent-Pálra menvén, én megértvén, hogy akkori boldogtalan alkalmatosságon kapván, a mi jobbágyink közül tizenheten szerzettenek magoknak szabad-levelet a fejedelemtől, elküldék

hozzájok, hogy jöjjenek szolgálatra, de közzülök egynéhány odaküldé hozzám a fejedelem (ő úgy tudta, veszett) szabadlevelét; hát csak akkori conservátor deák (mert cancellárius és secretarius nem tudta) csalta meg szegényeket, lecta alatt adott nékiek protectiót és szabadlevelet. Én azzal megbátrodám, találkozának szolgák és jobbágy tanácsadók is, neki készülék felesd magammal, Lövétére menék éjtszaka, hogy felkötözzem az ottvaló nemes jobbágyinkat. Egy Endes Jakab nevü jó asztalos mondja : csak a bocskort kötöm fel; azalatt mezitláb az ajtón kiugrott, hátra a kertre s az erdőre; más, egy Endes Tamás nevü, hogy zaklattuk, bezárá az ajtót, és az ablakon kidugván a fejét, tolvajt kezde kiáltani; egy kis rekesz kertecske volt az ablak alatt, mely miatt az ember az ablakhoz nem mehetett, épen én paripán ülvén, a kertecskéhez menék, és mind a két pistolyomat hozzá csappantám, de egyik sem süle el, hála Istennek, mert gyilkosságba estem volna, noha bizony erősen szikrázott; osztán mondók egymásnak : menjünk el, mert a falu nagy, éjtszaka vagyon; különben is akkor az én atyám neve büdös volt, bizony agyonvernek; mely meg is lett volna, ha késtünk volna; csak csoportra verök magunkat tizenheten lovon, meg én büszkén, mint harczra, a hegyes tört meztelen a mentém karján által ütém, és a pistolyt jobb

kezembe, és úgy jövénk el, az emberek már lázadni kezdettek vala, de semmit sem kezdének sem ők, sem mi.

A jobbágyok pedig azalatt elküldtek supplicálni a fejedelemhez, és nyertek ott énellenem erős parancsolatot, melyben a nevek mind fel vala téve, hogy ne háborgassam őket, mert megbúsulok miatta. Ez a fejedelem subscriptiója alatt nékem szóló commissio, ez legelső volt hozzám életemben, Rákóczitól pedig első és utolsó. Én a commissiót fogám, eltevém, és gondolám, hogy nem jó nekem ott Szent-Pálon azok között laknom, noha nagyobb része hü és jámbor volt, hanem az anyámat, Fehéregyházát megtekintem, s valamely felé osztán elvonszom magamat; leindulék.

Amint éjtszaka a Szederjes erdején megyünk, hát ihol jő a vaskapui harczról szaladó Székely csoportonként. Ekkor láttam az igen megijedt ember mely rosz; hol vagyon Vaskapu Szederjeshez? még is ott is úgy féltek, a mint egy szolgám, mint éjtszakai dolog, megriaszkodék: micsoda ember vagy? mindjárt szaladni kezdének, kettő a lováról is leugrék, idehagyá, gyalog futa el az erdöre; talám heten voltunk, bizony megfoszthattunk volna, nem tudom mennyit is bennek. Ezektől megértvén, hogy Rákóczi fejedelmet a török megverte, s Barcsait behozta, gondolám

én, hogy az anyámhoz mennem nékem nem jó, mert együtt a fejedelem engem onnét elvitet, vagy ha láb alatt járok, valami csavargó csoport megfoszt; más felé fordulék, és imitt-amott Sink és Segesvár s Köhalomszékben s Fejérvármegyében tekergék facsargék, gyakrabban csak éjjel-éjjel jártam, noha erdön, vagy igaz, bizott emberünknél napoltam. Kevés nap volt ez; azalatt a török felérkezvén, a Kis-Küküllö s Maros-Vásárhely felé, az atyám haza jöve Búnra, és én is odamenék, és az atyám magával a török táborra vün. Itt ha historicus volnék, sokat irhatnék, de nem én dolgom az most. Rövideden azért : a török noha victor, de kevés levén, sem Rákóczit Tordánál tovább nem üzte, sem Erdélyben kvártélyba szállni nem mert; Barcsai s az asseclái meg ismét Törökországba sok okokra nézve nem akartak visszamenni; nehezen, sok tractákkal vevék Szebent reá, hogy ezer jancsár és ötszáz lovas törökkel és talán két vagy háromszáz magyarral befogadja öket. A vezér hazamene, és mi Szebenbe be december utolsó napján, én az öcsémmel együtt. Az anyám addig mulatozott Haller Pál vejivel, superveniált Kolosvár felöl a Rákóczi hada, kirekede, az anyámnak szörnyü bosszuságára és szomoruságára, és ö magának keserves romlására.

Mert Rákóczi fejedelem anno 1660. talám

szinte ujesztendő napján, megszállá Szebent, és az anyámat Bethlen Gergely (maga sollicitálván magának azt a hivatalt) által megfogatá, ki is hozatá először valami hitvány szász postaszekeren Szeben alá, és ott Rákóczi azt üzente be, hogy az anyámat az ágyúhoz kötözteti vagy az ágyuból löteti be, ha az atyám fel nem adja, s adatja a várost; melyre az atyám hasonló durva s kemény szókkal felelt, minthogy nem is állott csak rajta; onnét az anyámat vitték Balásfalvára, Szamosujvárra és Kővárba, nagy részint ökörszekeren, csak egy hitvány szolgálóleánynyal és egy Nagy György nevü nemes ember öreg szolgájával, a kit az atyám száz aranyon váltott volt ki a tatár kezéből; azért is adta volt az atyám a hejas-falvi jószágot neki; és ott a Zólyomi Dávid rab-boltja mellett egy rosz kis setét boltban betették; Isten tudná megmondani micsoda keserü becstelen és nyomorú szegénységgel élt rabságban, majd hét holnapig.

Mi ott Szebenben megszállás, lötetés, és mindennapi csatázás alatt a lovaknak kivált nagy koplalásával töltöttük az idöt juniusig. A mi lovaink sok másokéhoz képest jóllaktak, szénát jó reggel, délben, este s éjfélkor egy-egy kis markocskával adtak nékik, magam voltam a szénaosztó, abrakot kétszer, annak felette kenyérhaját, korpát, és hogy tavaszodni kezdék, nád-

jövést gyökerestül adtunk nékiek; elég az, avval a hússal, erővel táborba menénk ki Ecsedig s meg vissza Erdélybe rajtok, még az előttök levő hosszú bikfa válut és fürész deszkát is elrágták, a mieink ugyan nem, de másoké egymás farkát, serényét megette. A czigányt láttam a kutyahúst megenni; megnyúzta. Az atyám fő strázsamester levén, a jel vagy parolya-kiosztást énreám bizta; minden este Haller főgenerálishoz mentem, és ő kiadván, a városi polgár emberrel minden éjjel a várost belől lovon megkerültük, minden bástyákra (nem értem a tornyokat) felmentünk, megczirkáltuk, s a jelt kiadtuk; egynehány holnapig én csak egyszer sem feküdtem le előbb egy órakornál vagy néha éjfélkor, mindaddig, mig az én szokott torkombéli tályoggal megbetegedém, szerezvén azt egyrészint az, hogy a kerülő polgár elhivott néha a kerülés végén a házához, és ott jól megittunk.

Rövid n. b.-ékben irhatom : 1. Barcsai Ákos maga és az atyjafiai parázna életét. 2. Rákóczival, szines volt-e vagy szives, de a dolog megmutatta, szines volt, az urak hire nélkül való tractáját titkon a város feladásáról, melyből olyan észveszés következett, hogy Barcsai egynéhány kevés alávaló magyarral, a szászoknak aljasával és a lovas törökökkel azon volt vagy láttatott lenni, hogy a várast feladjuk, magyarnak, szásznak a

jova és feje, és a jancsárság ellenben hogy ne; sokáig kész, tekert, felporozott puskával, strázsával voltunk, kivált Haller Gábor, az atyám és Toldalagi Mihály szállásain éjtszakákon, és a jancsársággal olyan correspondentiában, hogy a bástyákon levő jancsár, ha valami támadás esik a várasban, csak maradjon helyben a bástyán, a többi pedig Haller és az atyám és a polgármester házához jöjjön, mert a polgármester realis ember velünk volt. Én törökül tudván egy keveset garagyolni, voltam ebben egyik munkás. Nem csak a török, hanem a német császár is küldött biztató levelet, hogy fel ne adjuk a várast. Egy Ormándi János nevü magyarországi procurator hozta vala be parasztruhában másod magával, ki is ott marada, és a társa a választ kicsiny golyóbis-formában spanyol viaszszal becsinálván, elnyelé, s az hasában hozá ki; én írtam vala, csudálkozám rajta, méltán is. Tavaszszal azonban Sejdi Amhét basa, budai vezér, Rákóczit Gyalunál megvervén, mi Bonczhidához menénk hozzá és onnét Zsibó felé Szatmár és Ecsedhez. Ezalatt Rákóczi Váradon sebben meghala. Kővárban az ott rabul tartott Ugron István, Basa Péter, Száva Mihály és az én anyám magokévá tették a praesidiumot és a várat; és a kapitányt, Mikest vasban tették szállására és az anyámat a kapitányéra; odamenénk az atyámmal, ki is az anyámat beküldé

Erdélybe, mi a táborra menénk. Szatmárt Barcsainak feladták, Bányát is, de Ecsedet nem is kérték; onnét a török Barcsait Váradhoz elvivé, és az atyámmal visszamenénk mi Erdélybe. Én akkor már karabinos katona voltam, szép ezüst csatos majczon hordoztam; az öcsém is jól nyargalózott idejéhez képest, és oly kalyibacsináló mester volt, hogy jobbat nem láttam, ketten háltunk egy kalyibában.

A török ekkor szállá s vevé meg Váradot, a melyre nézve az én atyámnak első gondja volt, hogy az anyámat s gyermekeit Husztra küldje; Beszterczéig el is menénk, de az anyám ott elmarada, hanem engem elöször, azután az öcsémet, Husztra küldének. Az atyám Barcsai visszamenéséig a tanácsurakkal a locumtenentián volt Erdélyben, a hová visszajövén Barcsai, keveset uralkodék, mert Kemény János számos katonát gyüjtvén Aranyos-Meggyesen, Barcsaira reá mene, és magát, Gáspár és András öcscsével a fejedelemségből s e világból kitudá. Azon télen az én anyám is meghala s eltemetők Keresden, talán csak egy holnappal érkezvén én be halála előtt Husztról hozzája; keserves élete, halála és betegsége lön, mert terhes lévén, az hala meg a betegsége miatt, és osztán ő a megholt gyermek miatt. Az én voksomból bizony a patikárius, a ki curálta, abortivumot adott volna a

holt gyermek kiüzésére, de az atyám s a patikárius nem mere avvagy akara. Igy tetszett Istennek. Ez volt in anno 1661. februáriusban és martiusban. Ha azért ember felveti ab anno 1655. decembertől fogva, usque ad annum 1661. augustusig, mikor Hejdelbergában tanulni kezdettem ismét, az én lézengésemet : Isten kegyelmes csudáját találja benne ; hatodfél esztendö alatt a tanulásnak ideje, minden tanulás Basirius és Apáczai alatt nem teszen többet huszonkét holnapnál, ez is diribban darabban, kivált Apáczai alatt, egyszer öt máskor hét hónap, gyermekségemnek s ifjuságomnak 14. 15. 16. 17. 18. 19-dik esztendejében. Ha már én rosz szokás szerint akkor a scholát elhagytam, és az akademiákba nem mentem volna, mi lett volna belölem? De az Isten igazgatásából halálban vágytam oda úgy, hogy egy igen ritka szépségü kisasszony sem maraszthata hon. Tanulj énrajtam, gyermek, jódra lészen.

XIII. RÉSZ.

Peregrinatiómról, akademiai tanulásomról.

Gondolhatja akárki, hogy mind a haza közönséges, mind a maga nagy romlási között az én atyám pénzzel nem bövelkedett, még is nem szánta utolsó szükségére való költségével is engem elküldeni az akademiába, melyet, bizony, ha tudatlan, fösvény, és valami eszem-iszom ember lett volna, soha sem cselekedte volna; azért hétszázötven aranyat, ephorusul Csernátoni Pált, kiről oda fel emlékeztem, hogy Kolosvárott Apáczai alatt logicae et rhetoricae rector et classium inspector volt, és szép instructiót ada, melyben egyik nota bene volt : hogysem valami tisztátalan életre vetemedjem, inkább házasodjam meg.

In anno 1661. májusban indulánk el Besztercéről országgyüléséből, Kemény János fejedelem passusával és recommendátiójával Bécsbe, Teleki Mihály és Kászoni Márton pápista paterrel együtt, kiket akkor Bécsben levö fö követje

Bánffi Dieneshez küldött Kemény János a török ellen való segitség sollicitatiójára, mely is azon a nyáron be is ment Erdélybe Montecuccoli generalissal, mely is ott semmit sem vitt véghez, de ez nem idevaló. Szatmárig magunk lovain mentünk, onnét osztán a német igazgatása által már régen felállítatott rendes postákon, de mind lóháton, mert akkor még a postakoleszák nem valának Magyarországon. A posták voltak : Szatmár, Tokaj, Kassa, Eperjes, Lőcse, Bajnócz, Galgócz, Pozsonra; Csernátonit a postalovak kevés volta miatt elhagyá Teleki Szatmártt, és osztán egyedül magára jött külön utánunk, Teleki pedig és a pater halálban siettek, mint olyan sietö országos dologban járó követek.

Sok jeles nevetséges dolgokat irhatnék erről az utazásomról, de restellek ennél is nagyobb hiábavalóságokkal papirosot tölteni, csak ezeket jegyzem meg, magamon levö Isten gondviselésének tanúit. Rettenetes esők, árvizek lévén, a mint Somkerék felé megyünk vala, csak közel a faluhoz jö az erdőről le egy patak, melyen, hihető, gyakor áradásai miatt jó erős hosszú hid vagyon; ez a patak akkor úgy kivetett volt mindkét partján a rétre, hogy ö maga árka nem látszott. Teleki mint okos ember, megyen elöl a hidra; a pater, mint bolond, vagy engem játszattatni, vagy el is veszteni akaró lator, mondá nekem : úrfi, csak

erre menjünk, hiszen a sárga virág is mind látszik, a lónak a térdit sem éri a víz. Úgy is volt ott, de elébb lön a bökkenője. Én mint bolond megindulék elöl, a páter utánam, de messze s lassan; én csak hamar belé bökkenék a patak árkába, talán kopjával sem érték volna fenekét, úszni kezde a ló, Teleki meglátá, s biztatni kezde: ne félj, ne félj, fordítsd a ló száját; nekem ugyan az ö szava nélkül is volt arra gondom, s fordítám a ló száját; a mint úszott a part felé vissza, a holott beestünk volt, hát meredek martja volt, csak hogy a víz miatt a nem látszott, a ló szügye megütközék belé, azért alább kellett usztatnom, és ott ismét a part felé fordítám a lovat, megfogám a sarkantyúval, de ott is meredek martos volt, de jó kemény paripa levén, úszva is néki keménykedék, s a két eleivel kiugrék a partra, és ott osztán kiesék csudálatosan, majd övemig érö vizben velem együtt.

Az Isten irgalmas gondviselése lön, hogy nem vissza esék hanyat a patak árkába, a mély vizbe, mert nem mentem volna, úgy hiszem, akademiákba; osztán gyalog kigázlék, szolgám is érkezék azalatt, a csizmámból kifordítván a vizet, felülék s bemenék Somkerékre szárazkodni. Engem Teleki megpirongata, de a pátert a tanácsadásért ugyancsak ugy elszidogatá, kinél feljebb nem lehet. Ez volt második halálos vesze-

delmem a vizben. Az első pedig volt in anno 1659. Kolosvártt a Nádas patakában, rákászás, halászás alkalmatosságával, kicsiny vizből másuva, ide s tova nézvén, úgy estem volt egy nagy kerek mély göbébe, és a fenékre lemenvén, felütköztem egyszer, s egy füzfa-ágat kapván meg ekkor, a kezembe törék, s ismét lemenék a fenekére, de ezt senki sem tudta; hanem egy Jancsi nevü inasom jövén le a patakon utánam, az is olyan bolond, véletlenül beesék utánam s engem a fejével felütött a vizben, s kivetödvén én annyira, egy nagy vastag, épen a viz közepire becsüggö füzfa-ágat ragadék meg, az inas az én lábamon kikapaszkodék az ágra, és azon mint a mókus kifuta szörnyü nagy tolvaj-kiáltással. Arra futottak osztán oda, ott én a fán csüggöttem a vizben, osztán az övemet veték bé, kivonának. Ekkor énnékem a szivem úgy megrettent volt a viztöl, noha az eszem el nem veszett volt, hogy azon a nyáron valami helytt a víz a szivemig felért a feredésben, mindjárt ájulni kezdettem, mely is nekem nagy lelki jómra lett. De menjünk vissza az útra, honnét a vízi veszedelem elvetett volt.

A mint Majtín s Vállaj között mentünk, az én szablya-tarsolyom, negyven tallér s egynéhány harmincz forintig való folyó pénzzel leszakadott s elesett; én eszembe sem vettem, hanem késön,

és minthogy sok vizen gázoltunk, úgy hittem, abba esett, s oda vagyon; de hát az utánam járó Teleki szolgája, Kézmárki, úgy tetszik, János, megtalálta, és kevés busulásom után megadá önként, azért én is jól megajándékozám, és az Istennek kegyelmes gondviselése és ajándéka volt. Az arany a foszlányomban volt, valóban is megverte a két vállamot Bécsig.

Teleki s a páter, mint énnálamnál akkor mind testekre mind rendekre nagyobb emberek, a postalovaknak a jovát nyergeltették magoknak, Kézmárki is mind maga, mind az ura turbájára nézve, és így énnékem mindenkor a legrosszabbik maradott, mely miatt két ló is állott el alattam, de másként nagy Isten áldása volt rajtam csak egyszer sem estem, noha a páter kétszer, Teleki is kétszer rutul elestek lovastól; sőt valamig szélyel, s Németországban peregrináltam, noha bizony sokat nyargaltam, éjjel is bolondúl postálkodtam, de csak egyszer sem estem el, úgy hogy én majd elhitettem magammal, hogy én soha lóval meg nem esem, de azután otthon egy róka, egyszer egy öz, még másszor egy nyul miatt, meg más alkalmatossággal háromszor megestem; és a hetedik esésem volt gyermeki tizennégy esztendös koromban.

Pozsonba érkezvén Bánffi Dienest ott találók egy Lanzer Gábor nevü főpostamesternél, ki

ugyan maga magyar, de a felesége német, igen szép, ifjú, kényes, czifra, de nem igen jámbor asszony vala. Csernátoni Pál is odaérkezék, és osztán menénk Bécsbe a három követtel együtt; szállásunk volt a Dunakapuhoz nem messze levő Aranyos Szarvasnál, mely is az éjtszakai királyhadának minden éjjel ott való szállása miatt, valóban nagy, de rosz büzzel vala. Asztalom Bánffi Dienesnél volt, de másként kevés atyafiságát tapasztaltam; minthogy fekete hitvány gyászban voltam, azt tudták elöször az udvarban, hogy inasa vagyok; maga ment az antikamarában, és én is tudván, hogy sum, quis sum, bátran megyek utána, de az ajtónállók zurückot kiáltának; egy szóval megigazithatta volna, de nem cselekedte.

Egyszer Laxenburgban az erdöben nappal is igen ritka császári comoedia lön, abban sem vün be, kinn a szolgával hevertem, s bizony neheztellettem; Isten egy emberséges, nem tudom kicsoda, embert támaszta, az engemet a muzsikások rekeszibe vün, a honnét a comoediát úgy láttam, hogy akárki sem jobban. Bécsben pedig látván egy becsületes magyar úr, Petö Zsigmond kinn a palotán, monda : miért nem jö be kegyelmed öcsém uram ? Felelék : mennék, de nem bocsátanak. Fogá a kezemet, s mondá az ajtónállóknak hogy ki s micsoda ember gyermeke vagyok, ha

feketében vagyok is; érkezék Szelepcsényi György is, cancellarius és akkori kalocsai s azután esztergami érsek, s minden ajtókon való ajtónállóknak megmondák, hogy szabadon bocsássanak, kik az eddigvalókról megkövetének, és azután szabadon jártam be az antikamarákban, Bánffi Dienes fáradsága nélkül, talán nem is hirével. Szelepcsényi különben is jó patronusom volt, ebédjére egynéhányszor hivott, és minthogy maga is a bécsi késő ebéden majd minden nap megrészegedett, engem is ugy megtartott, hogy a maga hintóján küldött haza, fiának hivott, az udvarhoz is maga hintóján felvitt. Sokszor ott is az úton a hintóban ülő káplánja precálván a breviariumot, azt mondotta, egy s más jövő úrnak köszönt, felelt : servus etc., meg vissza az imádságra; én azon csak el nem fakadtam nevetve, osztán a káplánt a császár vára külső kapujánál kiszállitotta, lelkére kötvén, hogy megjegyezze igazán, hogy hol szakasztják félben, hogy másszor ismét ott kezdhessék, valami el ne maradjon benne. Énnékem passust is szépet irata a császár nevével, mely, úgy tudom, ma is megvagyon az akkori diariummal együtt a fortunatus erszényével a régi nagy tolyóka iskatulyás leveles ládában.

Bécsben Antoni Ferencz nevü gazdag olasz kalmár ada Wechselbriefet a hétszáz s egynéhány

aranyról Francofurtumban ad Moenum, jócskán meg is dézmálá, talám minden százból hármat vagy négyet, ha nem többet; de osztán Csernátoni Pállal együtt jól megvendégle a legalsó pinczéjében, mely három rendben volt egymás hátán a háza alatt a föld centruma felé; soha annyi és annyiféle, olyan bort egy helytt nem láttam, étel és csemege, confectumok és az időkhez képest gyümölcs is úgy volt, fejedelem is megelégedhetett volna olyan ozsonna vagy vacsorával, tokaji, cziprusi, candiai, olasz, canariai, és nem tudom hová való is volt, hordóstól pedig, a minthogy borból is állott egyik derék kereskedések; alig tudánk a pinczéből kijöni, hintón külde haza. Német köntösben öltözénk, s felmenénk Lincz, Ratisbona, Norimberga, Würzburg, deákul Herbipolis, Francofurtum ad Moenum és Heidelbergába in Julio.

Az úton semmi derék akadály nem talált, hanem csak két kicsiny. Egy Lesekolg Márton nevü ratisbonai kereskedő emberrel jöttünk mi Bécsből Ratisbonáig, kihez hasonló kövér, és reggeltől fogva mind estig evő embert soha nem láttam, és az úton az ülésben sem ülhetett fel, hanem csak a nagy landkocsi ablakában, két ember helyén ült, mégis Ratisbonában a harmadik contignátióban vagy épen a ház héjján lakott, és oda egy hitvány fürész deszkagrádicson járt, vagy

csigán tekerték talám fel. Odamenénk hozzá, és eljötömbe, még a czipellőshöz szokatlan lévén, a grádicson lefelé megbotorkázám, ha egy ajtó ne legyen, majd harmada levén a grádicsnak hátra, és annak a felső küszöbit meg ne ragadjam a kezemmel, talám a nyakam is kitört volna. Más : Ratisbonában mi egy kocsicskát fogadánk ketten, Norimbergáig alkudtuk két tallérban, azt mi úgy értettük, hogy mind a kettőnkért, ő pedig úgy értette, hogy egyikünktől két tallér, azaz négy tallér kettőnkért. Norimbergában odaadék két tallért, de ő többet kér, öszveveszénk szóval, és Csernátoni Pál nyakon csapá, termete s kezéhez képest ugyancsak jól a kocsist, s az ajtón kitaszitá; a csapástól esett volt-e, vagy odaki osztán maga indította-e meg az orra vérét (mert Csernátoni ezt állitotta), én nem tudom; elég az, ő ment a magistratushoz panaszolkodni véresen, ki is oda külde hozzánk, de csendesen, és a gazdánk jó patronusunk lévén, semmi sem találá érette, csak a két tallért adók meg a kocsisnak és a nyakcsapást; a nyelvnek jól nem tudása volt oka, és a passusunk s a gazda használt.

Városokon imitt-amott mit láttam, nem irom, sok volna az; hanem csak felvévén Francofurtumban a pénzt, menénk Heidelbergába, és ott szállást fogadánk a város kapuján kivül, a mint a városba felmegyen egy utcza, egy szegeletház-

nál szép helyen; asztalt meg ismét egy Husel vezetéknevü medicinae doctornál a ki maga szakácskodott többet a coquánál, örökké a konyhán ült, ott is olvasott könyveket; emberséges, tudós, de atheus, a felesége pedig rút, kicsiny, rosz asszony vala, mindkettő franczia nemzet.

Az elector Carolus Ludovicus igen jó kegyelmes úr volt, asztalához kivált vasárnap sokszor hivatott, vadászni is hol maga paripáján, hol magával együtt hintóján elvitt, ő hátul, én elül, majd mindenkor csak ketten ültünk; nyájasan sokat beszélgetett velem. Vadászatban egyszer, a mint ököztök szokás, hogy ha ki a vadászat regulái és szokásoknak formái ellen vét valamit, a vadászat végén általfektetik a fogott vadon, és széles jágerkés lapjával magok a fejedelmek egyet kettőt ütnek csak gyengén az alfelére, engemet is pro memoria meggratiáza olyan két kis lapáttal, egy erdei disznón általfektetvén. Vétkem ez volt: az erdei disznóról azt mondottam volt: es stinkt; a jáger terminus pedig ez: es wildlt. Mikor osztán elmentem Heidelbergából, maga szép viselő ezüstös koszperdjével és egy pár hebenumfa-agyu pistolylyal ajándékozott meg, ennél jobb pistoly soha sem volt a kezemben, a lakatosok magok is legalább negyven tallérra becsülék.

Laktam Heidelbergában usque ad Majum

1662. Tanulásom e volt : annyi esztendei felejtésem helyrehozására Csernátoni Pál revocálta velem 1. Ramus rhetoricáját, logicáját, privatim a szálláson. 2. Ramus nagy arithmeticájára privatum collegiumot tartottam Luneschloss nevü hires matheseos professornál. 3. Spanhemius, Fabritius és Hottinger theologiai professiójokra jártam. 4. Samuel Puffendorf akkori igen ifjú, de azután nagy hires tudós juris doctor professiójára jártam, de jure belli et pacis Hugo Grotiust tanitotta. 5. Német nyelvet szállásomra járó mestertöl tanultam. Algebrát is kezde tanítani Luneschloss, de még elsö speciesét tanulni beléuntam, mint világi életre haszontalan, felette speculativa, mély tudományt. Hottinger, nem tudom, hizelkedett-e, de csudálatosan jövendölt nekem világi nagy szerencsémröl. Vala ugyan Heidelbergában ekkor egy Joachimus Camerarius nevü vén ember, ki Fridericus V. cseh, et Gustavus Adolphus svecziai királyoknál secretarius és consiliarius volt, a ki nekem igen jóakaró oktatóm volt, az electornak is tanácsa, és igen tudós, nagy látott, hallott ember lévén, minden emberek elött nagy tisztesség- és becsületben volt. A Neckarparton, a városon felül vala szép udvarháza. Eddig heidelbergai tanulásom, anno 1662. májusig.

XIV. RÉSZ.

Tovább való peregrinatióm és tanulásomról.

Anno 1662. májusban hajón indulánk le először a Neckar- és az Manheimnál a Rhenusban beszakadván, a Rhenuson Hollandiába. Micsoda sok szép városok-, várakban vagy mellettök mentünk el, bizom a geographusokra, quantum fieri potest, brevitati et compendio studeo. Menénk azért Ultrajectumba ad Rhenum, a mint szokták nevezni Mastrichttól való megkülönböztetés kedvéért. Itt esztendőnél tovább laktam; tanulásom ez volt a publica professiókon kivül, mert azokból az akademiákon senki tudóssá nem leszen: 1. Theologia. Amesusra collegiumot tartottam Burmann Ferencz hires theologiae doctor és professornál. 2. Physica vagy philosophiára Henricus Regiusnál. 3. Justinianus Institutióira Paulus Voë vagy Fuciusnál. 4. Geometria. Euclidesre Dimmerbruck matheseos professornál. 5. Universalis, kivált sacra historiára, Letusra,

Voë vagy Futius Gisbertus vén nagyapósnál. 6. Fortificatoria vagy militaris architecturára, egy Wasner nevü igen vén, részeges, de nagy hires mathematicus tanított, a szállásomra járt, öten tanultuk urfiak, deákul sem tudott csak belga nyelven, a keze úgy reszketett a vénség és részegség miatt, hogy egy lineát sem tudott vonni, nem hogy szót írni, valamig reggeli órán egy jóforma kristály égett bort, és ebéd után két pohár nyers bort meg nem ivott; ha azt megitta, osztán jól járt a keze. Azért még mikor megszegödtünk, ez hogy meglegyen, belé alkudá; mindennap reggel is, délest is egy órát tanított. Ezen a tudományon én igen kaptam, és azért Ádám Freytag architecturáját németből magyarra is fordítottam volt, az irásim között van, ha el nem veszett. 7. Franczia nyelvet derekasint tanultam, a nyelvmester járt hozzám. 8. Fechtelést, voltizsálást is. 9. Virginát is kezdék tanulni, de semmi sem lön belöle, csak húsz tallér károm, melynek oka az én és mesterem bolondsága volt, mert a kotákat ugyan megtanulám, és egy lineált könyvben a mesterem ira egy falka német, franczia és mi ördög nótát, courante, allemande, sarabande, de én annak egyiknek sem tudtam az elmémmel, szájammal nótáját, csak pengettem, dongottam a koták szerint a hitvány virginát, de annak sem izi sem büzi nem volt, én

megunám, s odahagyám; ha a zsoltárokat tanultam volna rajta verni, ma is jó virginás volnék, így semmit sem tudok; erről tanulhat akárki. 10. Könyveket sokakat olvastam ezeken kivül.

Szállásom egy vén özvegy asszonynál volt, kinek két leánya vala: Hadviga a nagyobb, a kisebb Sára; Hadviga mind csak olvasott szentirást és imádkozott; Sára viselte gondját az egész háznak, anyja, nénje számára; egynéhány szállást ott tartó német urfi és mi számunkra mind ő vásárlott, főzött, mosott; bizony sok dolga volt; magunk mondottuk meg mindenkor, hogy mit főzzön; igazán jól vásárlott; felírta igazán, számot vetett minden héten; nekünk olyan jó magyar módra főzte az étket, mert a sok magyar deák már megtanította volt; derék specialékra nem vágytunk, az erszény sem bocsátott; tehénhus, berbécshus petrezselyemmel, káposztával, murokkal, paszternákkal, néha birsalmával is, rizskása téjben, pecsenye, saláta, hal, ott pedig a lazacz igen bő, s a stokfis, héring, platajcz; vadrécze, tengeri nyúl, disznóhus, kolbász; nem tobzódtunk ugyan, de ugyan eléltünk, bort kevesecskét mindenkor, sert eleget ittunk; forró czipóban a szép irósvaj nyersen is igen jó volt kenyérrel, mert derék vajok vagyon, bő s nem drága sajtjok is, de én erre nem vehettem semmiképen a gyomromat, noha mindenféleképen

próbáltam; Csernátoni sokat ett. Kenyerünk háromféle volt; igen szép fehér franczia zsemlye, de hosszukán sütötték, majd olyan volt ennek az íze s szine, mint az erdélyi szép fehér czipónak, de ez ritka és igen drága volt, csak csemegének hozattam néha egy-egy kis német fehér zsemlyét, kivált az irósvaj kedvéért, hanem a második rendbeli kenyérrel éltem. Búzakenyér volt, meglátszott, mert minthogy szitálatlan is és lábbal dagasztva sütik, a három négy darabban tört buzaszemet láttam s megettem; Erdélyben az olyat az asztali vagy alábbvaló szolgám sem enné meg, de itt jó volt. Harmadik rendbeli kenyér Roggenbrot volt, és szinére nézve mint a szederjes vagy fekete posztó, nehéz mint a só, tömött mint a szappan, az ember nem is szelheti, hanem a késsel apró lepény vagy szeletekre fürészli vagy szeli; izét sem tudom, mert kóstoltam ugyan, és valami savanyú sebes ízét érzettem, de soha reá nem szokhattam; ott igen eszik, még a gazdag kényes ember, asszony, leányok is, Csernátoni is jól ette. Házunk kettő volt, egyben én laktam s tanultam, háltam, másban Csernátoni; hideget bizony sokat szenvedtünk, nem lévén ott a szokás szerint semmi tapaszos padlásu házak, sem kemencze, hanem csak kéményalyok, sem fa, hanem csudálatos égni szokott föld, Törfnek hivják az ö nyelveken, melynek

másként igen sebes tüze vagyon, de büze nagy nincsen, hanem csak mind lángba, hamuba, füstbe megyen; ekkor pedig ritka s erös hideg tél volt, a tüz elött kuczorgottam s úgy tanultam; aféle vékony fekete cserépforma követ, mely Németországban terem, és a házakat fedik vele, tartottam a tüznél, megmelegítettem s úgy irtam rajta; ha meghült, ismét megmelegítettem, még is csak végbevittem tanulásomat. Templomba a gallica ecclesiába jártam; vasárnap böjtöltem (negyedfél esztendeig).

Köntösöm, mint föember gyermekének, tisztességes, de czifra és igen drága nem volt; azonban, minthogy ott akkor bélelt mentével nem éltek, bizony a télhez rosz volt, én az alsó ingen felül egy kurta jó vastagon töltött selyem japonikát, mely is ott akkor elsö volt, viseltem; azon felül más szép vékony keményített ujju gyolcs inget, mert annak az akkori módi szerint a kihasitott ujjain a kurta, csak ágyékig érö dolmány- vagy kazáknak ki kellett bugyogósan látszani; ezen felül vettem a kurta dolmánykát, vamsznek is hítták; ezen felül télben a kazákot, hogy már mente volt volna; ez ugyan tartott a mi kevés meleget, mert valami fodor posztóval vagy micsodával meg volt bélelve, mert a vamsz csak olyan volt, mint az asszony-embereknek válla, vagy a kit gyermekkorunkban az asszonyok filés-

nek hívnak vala, a derekam mind kinn volt, övem sem volt, hanem a keményített ing alatt szorítottam, azt is csak télben, meg a hasamat; bizony a mostani német köntöshez képest bolond köntös volt, de jónak kellett lenni, mert franczia módi volt, nyárban jó is volt; még akkor a kazákot, mely is akkor csak vékony selyem materiával volt bélelve, fel nem öltöttük, sem vettük, hanem csak a belkarunkon összefogva hordoztuk, tudják meg hogy vagyon, mint most a paróka fodrát féltő németek a hónuk alatt a kalapot; plundra, salavári, czipelös és a plundra vagy nadrág alatt térdig érő jó kemény gatya, melyben hosszú ingeket, kit alól kit felül befoglaltam etc. Télben a nagy jó bélelt palásttal vetettem ellent a hidegnek; parókát nem viseltem, hanem csak a magam haját, melyet is osztán az ő akkori találmányok szerint kétfelől jól lefüggő fodorított hajjá szaporítottam, hanem osztán Londinumban vettem volt parókát, és czifra köntöst is ott csináltattam volt, mikor hazajöttem; de ez oda hátra lesz.

Minthogy a franczia bor, kivált nádméz, vagy nem tudom micsoda belga mesterség nélkül, sőt még avval is igen derekas, hetenként, kivált szombaton elmentünk reggel ketten Csernátonival a Rhenus korcsmájára, és ott mint egy-egy budai icczécskét megivott egyikünk-egyikünk,

franczia fehér czipó, és jó víg törftüz mellett, a torkunk bizony tovább is, vagy csak gyakrabban elhivott volna, de az erszény nem bocsátott, a minthogy minden takarékosságunkkal is, majd minden pénzünk elfogya Ultrajectumban úgy, hogy alig, és a vén gazdasszonyunk pénzével, hitelével menénk Lejdába, maga is mindenestől fogva Lejdába költözvén, és ott is mind szállással mind asztallal hitelben tartván pénzem érkezéséig. A mely német urfiak azon szálláson voltak Ultrajectumban velem, Lejdában is mind egy házhoz szállánk, az említett anyós és Sára gondviselése alá, ez pedig, úgy tetszik, lön in Julio, anno 1663., az akkori diariumomban jobban meglátszik, de ez semmi. Nagyobb ez : hogy Erdélyben in anno 1661. et 1662. egy darabig nagy veszedelem és romlás lévén, az atyám pénzt nem küldhetett, hanem csak in anno 1663. a portán lakó hollandus orátor által 200 aranyat, és addig mi nagy szegénységre és desperatióra jutottunk volt elannyira, hogy mivel Lejdában a német urfiakhoz ereszkedtem, a szegény Csernátoninak külön, igen olcsó szállásra kelle menni, noha az én költségemen; inkább akart szegény koplalni, csak én lakhassam jobban. Annakfelette a német commensálisim is azt találák fel, hogy ne együnk kétszer, hanem csak ebédet, az mindazáltal az eddig való ordinari ebédnél legyen jobb,

és hogy így kevesebbel érjük meg, mégis jól elélünk; de ebből semmi jó nem lön, mert annyit ettünk-ittunk ebéden, hogy osztán majd estig csak fúttunk mint a disznók, nem is tanulhattunk, nekem pedig balfelöl a nagy hurkám s lépem körül rettenetes zörgés, bögés és fájdalom indula; adák a kenyeres társaim tanácsul, hogy minden reggel egy-egy pipa tubákot szíjjak fel; elkezdém, de nemhogy használt volna, a fejem is megbolondult töle; odahagyám, azután soha sem vevém számba. Menék egy hires medicinae professor Lindánus nevühez tanácsot kérdeni, ki is végére menvén a nyavalyámnak és diaetámnak, monda : diaeta peccat, tantum illa corrigatur, omnia salva erunt; ifjacska nevendékeny vagy, még is csak egyszer eszel, távol legyen, háromszor egyél, vagy legalább ebédet vacsorát jól böven; ti Erdélyben, Magyarországon, száraz földön szép vékony meleg aërben hússal, fűszerszámos étkekkel, és rendszerint mindenkor jó borral éltek, a sört talán nem is tudjátok mire való; te itt ebben a merö viztócsa országban tejet, vajat, halat egyél, osztán sört igyal rá? magnus error, absit; hanem bort igyál rendszerint, még pedig a franczia bornak a javát, Rhenanum et Mosellanum, Hispanicumot, mivel inkább közelit a magyar borhoz; jó konyha, jó pincze legyen a patika csak. Én szánnálak téged orvosságokkal veszte-

getni, nincsen semmi szükséged reá : Isten áldjon meg édes fiam. Most meg én is mondom, mondtam akkor : Isten áldja meg ötet is, mert igazat mondott. Menék én Csernátoni Pálhoz a szállására, megbeszélém neki; monda : bizony jó tanács, ada-e pénzt melléje? Ekkor volt a mi legnagyobb szorulásunk, már a vén asszonynak voltam adós ötven tallérral, és az apám azt irta vala in anno 1662., maga is kiszorulván akkor Erdélyből, hogy úgy fordulhat, talán soha Erdélyben sem lakhatom, hanem ha szolgálat vagy házasság által életet szerezhetek magamnak tisztességesen, az alkalmatosságot meg ne vessem. Levél is nem jött osztán, Isten tudja mennyi idöig hozzám, Kemény János halálával elvágódván a bécsi és velem való correspondentia is. A doctor tanácsa után csak hamar érkezék Isten kalácsa a kétszáz arany, az atyám Isten tudja mikor költ levelét, az orátor küldvén Konstantinápolyból Lejdába Jacobus Golius matheseos et arabicae linguae professor által kezemhez, hála Istennek; úgy látszott, mint az Illés hollója. Odahagyám én is az anyóst, a német asztali társaimat, és Csernátonival egy szállásra, asztalra s azelötti diaetára menénk, ideértvén a Rhenanumot is a Lindanus tanácsa szerint, de nem a Hispanicumot. Lejdában a deáknak privilegiuma van, ha általaggal veszi a bort, az ország számára való accisát elen-

gedik neki, és annyival olcsóbban veheti a bort; én is itt azért általaggal vevék; csuda, két háromféle bornak összeelegyitésével való borcsináló mestersége is vagyon a hollandus köpöczéknek, hogy az embernek szája izint való bort csináljanak, melyet az arithmeticában regula alligationisnek hínak. Én Erdélyben is próbáltam, jó mesterség, csak hogy egyik se legyen rosz.

Így jut eszembe, voltunk ekkor cives academiae, mindenféle deák kétezernégyszáz, professor huszonkettő, theologiában hires Hejdanus, és még inkább Coccejus, philologiában Gronovius, Hornius etc. De én itt privatum collegiumot senkivel sem tartottam, hanem csak az astronomiara Gassendusra Goliusnál, úgy az ő kedvéért egynéhány hetet és tallért odavesztegeték az arabica linguára, talám ketten vagy hárman voltunk abban tanitványi. Ismét egy Nicolaus Goldmanus nevü német öreg embernél, (de ez professor nem volt) tartottam collegiumot a civilis architectura és perspectivára német nyelven; a publica professiókra, kivált a Gronovius, Hornius professióira jártam és a disputatiókra; Coccejust igen ritkán hallgattam, úgy Heerebordot is, noha híres ember volt. Disputatiót úgy mint respondens soha sem bocsátottam ki, aetásom, rendem, erszényem, és elhiszem, tudományom is nem bocsátott reá, noha valami hitványkára én

is rátudtam volna talán vergődni, de láttam, hogy a förendü ifjuság nem szokta, haszontalan büszkélkedésre költeni nem akartam. Eddig van az én tanulásom usque ad annum 1663. novemberig, mikor már huszonkét esztendőbe fordultam volt septemberben. Ezután következik csak peregrinátióm.

Excurrálánk egyszer Csernátonival Franekerában, annak a csekély kis városnak benne levő hires academiájának látására, de talán csak öt vagy hat napot voltunk ott, fordulánk Zwolle, Kampen, Daventria, Neomagum, Rotterdam, Dordracum és vissza Lejdába; bizony néhol csak gyalog jártunk; igen nagy, szép városokat láttunk, de bizony nem tudom, mi haszna csak sok kőfalt és embert látni. Qui multorum mores videt et urbes, ez használ. Ez alatt felérkezék az öcsém Bethlen Pál egy inassal Lejdába.

XV. RÉSZ.

Peregrinatiómról anno 1663. December és 1664.

Minekelötte Lejdából elindulnék, egy beteges szegény Anglustól öt vagy hat hétig angliai nyelvet tanulék, hogy avval csak az ételt-italt tudjam megkérni, mely tanulás noha kurta volt, mégis nekem nagy könnyebbségemre s kedvességemre volt Angliában, a hol kénytelenítettek, ha rosszul is, ha rosszat is, csak mégis az ő nyelveken beszéleni, mert pap, professor is, merő csigázásnak tartja, ha deákul kell beszéleni.

Az öcsémmel jött volt fel egy Háromszéken torjai Könczei Mihály nevü, inasnak, és egy Udvarhelyi Mihály nevü typographus legény, de ez a maga költségén akarta a mesterséget tanulni, szolgált mégis ételért, mert énnekem eddig Németországban szolgám vagy inasom nem volt, az egyéb költség azt nem engedte, mert a sok collegiumra, mesterekre és könyvekre s mathematicum instrumentumokra is sok pénz

ment. Hozott a szegény öcsém nékem száz aranyat és az atyámtól olyan instructiót, hogy Csernátoni maradjon az öcsémmel, Könczei velem jöjjön haza. Én az öcsémet, Könczeit, Csernátonit hagyám Lejdában, magam egyedül decemberben anno 1663. indulék Angliába, de mind a tenger szélességétől félvén, már télben, mind hogy Hispanicum Belgiumban valamit lássak, azért intézém utazásimat e szerint.

Lejdából menék Hágába, noha voltam ott azelőtt is, de keveset, és most is csak kevés mulatásom után Rotterdam, Dordracum, Middelburg, Zierikzeere és onnét egy tenger öblén által Slusára. A mint Middelburgról Zierikzeere csak egy kis vitorlácskáju hajón éjjel mentünk, a refluxus egyszer a szárazon hagya, mert nem is a tengeren voltunk, de én a setétben azt tudtam, hogy a tengeren feneklettünk meg, és már csak elveszünk; én fogám a pennámat, és hártyára két kis czédulában felirám deákul, francziául és németül nevemet, hazámat, atyámat, és tudósitásra való alkalmatosságot, és ezt kis mértékbe öszvehajtogatám, s papirosra tüzvén, czérnával erösen betekervén s spanyolviaszszal oly erösen beöntém, csinalám, hogy a víz sokáig sem hatotta volna meg, és kis zsinórkánál fogva egyiket a nyakamba, másikat a balkezem bokájához kötém a végre, ha a tengerbe vesznék, és testemre akadna

valaki, tudják tudósítani a kiket illik; ezt azután is, valamikor tengerre mentem, mindenkor úgy praktizáltam. A víz nappal megjöve, s hamar Zierikzeere jutánk, én ott ebéden valami kövér berbécs pecsenyétől és osztán a tenger szeszétől megcsömörölvén, olyan betegen érkezém Slusába, hogy rettenetes; de hát az Isten gondviselöt rendelt nekem. A mely nagyobb hajóban Zierikzeeröl Slusába mentem, abban akada hozzám egy franczia öreg nemes ember, Svecziából hazájába igyekezö; Lugdunum felé volt, a mint mondotta, egy faluja. Ez a hajóban megismerkedvén velem, azon vendégfogadóba és szobába is szállottunk, látá hogy roszul vagyok, tudakozá hogy ki vagyok, mint s hová megyek s a többi. Megértvén mindent, monda énnékem : az útom nem az ugyan közel is, de én bizony el nem hagylak, valamig jobban és kedved szerint való helyen és ismeröidnél nem leszesz. Melyet meg is teljesíte, Calais, vagy deákul Caletumig elkerült énéremet többet husz vagy huszonöt mérföldnél, és úgy viselt magamra s egyetmásomra gondot, testvér, atyámfia sem tett volna többet; útunk volt Bruga, Nieuport, Ostenda, Dünkirka, Calaisre, mindenütt kicsiny hajón, canalisokon.

Brugában olyan nehezen voltam, hogy ha attól nem féltem volna, hogy pápista, még pedig Hispanicum birodalomban reám jönek, kivált ha

nehezedem, a páterek, nagy fizetésért sem keltem volna fel az ágyból; az hónyam alatt fogva úgy segített menni és a hajóból ki s be. Nieuportnál hogy a terehhordó felettébb sokat kér vala az én egyetmásomért, és ő annyit adni (noha az én erszényemet odaadtam, és kértem, hogy kicsinyért ne veszekedjék) nem akart, és emez morgani kezde, hogy a turbát kivészi a hajóból, a koczperd maroklatjára veté a kezét, mondá az embernek: vedd ki a turbát, de az ördög elvigyen engemet, ha mindjárt meg nem öllek ezen szempillantásban; emez nem mere hozzányulni, elmene és mi is elmenénk a hajóval. Mondám neki: az Istenért kérlek, ne veszekedjél velek, kiváltképen énérettem, te Gallus vagy, ezek Spanyolok, vagy azoknak a subditusi, ti egymást gyülölitek, bizony megölnek. Nem ölnek, de ha tudnám hogy megölnek is, énvelem ne veszekedjék, mert az ördög elvigyen, ha meg nem ölök elébb bennek. Igen kemény, noha csak kisded, vagy középtermetü ember vala, leányokon igen kapdosó, csicserézö vala, religióra pápista vagy katholikus, de hozzám az aránt is igen jó ember volt, melynek bizonyságát is adá, tudván, hogy reformatus vagyok.

Calaisba érkezvén, ö kereste-e vagy csak az Isten igazgatta, református emberhez szállánk, kinél is recommendált, az már Franciában levén,

ki is mint gyermekét, úgy fogadott s tartott; itt egy két nap nyugodván, jobban lök, ő mind ott volt és nem az enyimen, hanem mindenütt a maga költségén. Egykor kisétálánk a tengerhez hogy én Angliába menő hajót tudakozzak; távolkán egy kis kapun hozzák a venerabilét ki előttünk oldalfélt, ő vallása szerint letérdeple valami ott heverő vas ágyúra, mert a föld havas, jeges és rút sáros vala; és nekem mondá : eregy hátra emerre, ne tégy botránykozást ezeknek. Én elindulék a tengerparton hátra; sok hajós volt ott, de nagy sár lévén, nem térdepelhetett, egy vén asszony is vala, ki is a pálczája végére támaszkodott és úgy imádkozott, én pedig csak megyek; kezdék némely hajósok egyszer mondani az ott való neve szerint a reformatusoknak : voyez un gueux, un huguenot; a szüle meg ismét : csak fogjátok, vessétek a tengerbe. De a hajósok csak nevették; mindazáltal az én jó franczia társam meghallván, felugrék az ágyuról, odajöve, s mondá, hogy senki hozzám ne nyuljon, mert bizony tizet is megöl bennek; s koszperdre veté a kezét, fordula a szülének : aha vén boszorkány, ilyen szép ifju gavallért kellenék a vizbe vetni? inkább nosza hajós kenyeresek, vessük be ezt a szülét, próbáljuk meg, lemegyen-e a vízben, boszorkány-e, nem-e. Kaczagták a hajósok, a szüle elmorgá, mi is nevetve hazamenénk a városban a

szállásra. Ö másnap hazaindula, s kére, hogy ha arra Lugdunum felé mégyek, keressem fel, bizony jó szívvel lát, vadászni is viszen, mert vagyon tiz vagy tizenkét kutyája; magának, falujának nevét akkor felírtam volt, de most nem jut eszembe; én pedig általmenék Angliába Dover nevü portus és városba, mely szép idöben meglátszik, kivált perspectivával jól egyik a másikból, és onnét Londinumba, de azután nagy szerencsétlenségem lön.

Egy nagy imperii comes de Waldeck, ki azután fejedelemnek is tétetett volt, jövén Párisból Londinumba, engem a doveri postamester avval indita el paripán, ö négy szolgájával volt, sietett, az én lovam elálla, ök csak elmenének. Egy erdöben, éjtszaka, havas esöben, csak egyedül ott maradék, gondolhatja meg akárki, ha volt-e busulásom; sarum, sarkantyum nem volt, csak czipellösben strimpfliben voltam, mérgemben a bicsakommal öklödöztem a ló farát, de mivel setét volt, és a palást is a nyakamban bekötve volt, annak a szárnyát mind elvagdaltam a szurkálással, mégis a lovon is sok esett, merö véres volt alja ott a szakadozott palástnak, melyet csak azután ott a házban vettem eszembe; leszállottam, vezettem, de a locs-sárban nem lehetett, csak a czipellösben, a vizes palástban meg a lóra felülni is majd lehetetlen volt; féltem is, idegen ország,

nyelvtudatlanság, éjtszakai setét, lovon sem ültem volt már harmadfél esztendőtől fogva, kalauz csak a ló volt maga és az út. Egyszer éjtszaka kilencz óra felé bemászánk Rochester nevü városba, de én akkor az iszonyú setétben, város-e, falu-e, nem láttam. Egy házhoz csak be, az özvegy asszonyé volt, és noha vendégfogadó nem volt, mégis befogada, jól felserdült ifju legény fia és eladó leánya vala. Mondom nekik, a mint tudtam : hogy a ló állott el, s én is roszul vagyok; úgy is volt, a legény a turbámat leoldá s a lovat elvivé, az asszony s a leány szép, jó meleg házba felvivének, néztek, szántak, a palástot levették rólam, a sáros czipellöst, salavárit is levoná a leány, s melegvízben cseberben jól megmosa, nem is mosta meg teljes életemben leány még az én lábam, csak akkor; az anyja jól látta hogy félek : biztatott. Egyszer hallám, hogy az óra üte kilenczet, úgy tetszik; megbizám magamat, de mégis nagyobb bátorság okáért, hogy el ne sikaszthassanak, egy czédulát irék s küldék a predikátornak a legénytől, ki is választ és egy kanna finom sert hoza, noha volt a gazdaasszonynak is. Látom én, hogy az Isten ló-kalauz által anyám, öcsém, hugomhoz vezetett, bizony úgy cselekedtek rajtam; jó vacsorát is készitettek, de keveset ehettem, azelött egynéhány napi betegség maradéka és fáradság s hideg általverése miatt; szép paplanos

derekaljas ágyat melegitének, és én abban virradtig aluvám jól. Reggel megköszönék, fizeték nekik mindent, a lovat még éjtszaka elvivék az ő helyére, és noha én azt rútul megsebhettem volt, de énnékem elő sem hozák; menék a predikátorhoz, látom hogy szép nagy mezővárosban vagyok, flöstökömet ada, a mely bizony jól esék, ló és postilio jöve, s bemenék Londinumba, hol is az Istennek ilyen gondviselését tapasztalám. Jászberényi Pál a Keresztúri idejében való praeceptorom, Londinumban hires gyermektanitó ember volt a Keresztúri methodusával úgy, hogy osztán a király engedelméből publica schólát tartott, de kivált urak, főemberek gyermekeiből usque ad invidiam malorum et ipsius exitium; azután egynehány esztendővel mérget fogtak volt adni szegénynek. Evvel én Lejdából correspondeáltam, s megírta, hogy hol és micsoda utczában és micsoda jel alatt való házban lakik: Charingcross etc. Mondám én a hajósnak Gravesandnál, ki is engem csak nem messze szállita onnét ki; és ott egy terehhordozó, ki a turbámat vitte, elvezete abban az utczában egy vendégfogadóba, hogy onnét osztán a szállását könnyen felkereshetjük. Hát Isten Jászberényit, noha semmit akkor énrólam nem tudott, épen abba a vendégfogadóba hozta, valami barátjával pityizálni; bemenvén a házba, sem ő, sem én egymást meg

nem ismertük, kilencz esztendő kivált az én gyermekségemben, és mind a kettönkben a köntös nagy változást csinálván. Én ott a gazda szolgájával kezdvén tudakozni a Jászberényi szállásáról, meghallá, odajöve, kérdé, hogy mit akarok, talán Bethlen Miklós vagyok? Mondám hogy az, elhüle, megölele mintha fiát vagy öcscsét kapta volna, megcsókola, és felette sok emberséggel, barátságagl volt hozzám valamig Angliában laktam, és pénzt is majd százhetven vagy kétszáz tallérig adott, kit ajándékon, kit kölcsön, melyet azután egynehány esztendövel fizettem meg egy Jászberényi nevü atyjafiának és legatariusának, az ö halála után szegénynek. Bezzeg ez ha Isten éltesse, és az enyedi collegiumban az atyám és én munkám által lejöhessen, feltámasztja vala Keresztúri Pált és Apáczai Jánost.

Megtelepedvén én Londinumban, irék az öcsémnek, hogy jöjjön el oda mindenestől, el is jöve ö, Csernátoni, Könczei, Udvarhelyi; mely bizony valóban roszul és bolondul esék, mert mi, a Jászberényi erszénye is taszitván, szállás, köntös, asztal dolgából, mindenből urizálni kezdénk csak azért, hogy a királyt, dux Eboracensist, Rupertus palatinus Rhenit köszönthessük és udvarhoz járhassunk. Mivel a király Carolus II-dus ekkor gyászlott, fekete köntösre nagy haszontalan költséget tevénk; meglön ugyan a király kö-

szöntése in publica solenni audientia rettenetes sok úr jelenlétében; egy palotában a király a tüz előtt fenn állván, kalap a fejében, egyet kettőt elélépék a tüztől a palota közepe felé, bizony nem hiszem érettünk, hanem hogy a sok herczegek és urak körüle férhessenek, kik olyan közel állottak hozzá kereken, hogy alig volt egy singnyire messze a kezek a királytól, jobb kezeket mintegy a királyt rátolulástól oltalmazó formán feltartották a kik legközelebb estek hozzá. Franczia nyelven köszöntém, és a keztyüt elfelejtvén idején a jobb kezéről levonni, fél térden ott kelle állanom, míg levoná csókolásra nékem és Csernátoninak az öcsémmel együtt; osztán fenállván én is, tudakozék szép kegyelmesen holmit Erdély felől, és hogy hol tanultam, rövideden, s elbocsáta. Egy ceremoniarius magister vitt fel a szállásáról a maga hintóján, s az is hozott vissza; az említett két nagy fejedelmeket is házoknál köszöntöttem. Némely nagy urak híttak ebédre, gazdag és pompásan tartottak, a minthogy rendszerint úgy is élnek, és bizony barátságos emberek is, az Anglusok természete szerint.

Egy gallus predikátor Duval nevüvel esmerkedtetett volt meg Jászberényi, minthogy urvacsoráját is a gallica ecclesiában vettem karácsonyban, az ismerkedtetett osztán sok emberekkel, még kivitt Hamptoncourt királyi lakóhelybe

és Windsorba, itt hallottam legszebb orgonát, és itt láttam legszebb asszonyt életemben, egy windsori canonicus feleségét.

Minthogy Angliában az asszonyoknak, leányoknak köszöntésének módja a szájok végének megcsókolása, mint a magyarok között a kézfogás, egyszer én s az öcsém rútul jártunk. Ebéd előtt egy főembernél rendben állván a felesége és egy házas s két hajadon leánya, a leányt megcsókolók, de az asszonyt nem, melyet megszégyenle, de Duval megmente, és osztán megtaníta, hogy kezdjük azt a tisztesség csókját a nagy asszonyon, a mint rendet állanak, és végezzük az ifjabb leányon, gyermeken; ebéd után pedig csak a gazdaasszonynak köszönjük úgy meg csókkal e jól tartást. Úgy követtük osztán mi is, de Csernátoni soha sem csókolt egyet is.

Oxoniumban is a nagy hires academiát látni elmenénk, és ott öt napot mulatánk, ennek magának, collegiuminak, bibliothecájának, tanuló számának, épületeinek etc. leirására könyv kellene; a professorok igen becsülettel láttak s rendre vendéglettek, de nehezen beszélettek deákul.

Egy Vilhelmus Curtius nevü öreg német úrral is ismerkedtem volt itt meg, a ki Fridericus V. cseh király tanácsa volt, nagy tudós ember, ezt adta volt Isten nékem itt atyául. Mint

könyörgésemben is említém, én mind a részegségre, mind a paráznaságra szintén vetemedni kezdék vala. Sok szép intéssel intett, menjek el onnét, mert ő tudja az ő ura Fridericus mátkaságában mennyi sok jó erkölcsü ifjak vesztek ott lelkekben testekben el az Anglikák miatt, maga ira Párisba Turenne fejedelem predikátorának felölem, s elkülde. Bizony részegen egyszer a jó intésért Csernátonival egymás haját is megtépték. Isten bocsássa meg, és dicsöség ő felségének, hogy elvetemednem egészen, nem engedé.

XVI. RÉSZ.

Peregrinatiómról anno 1664. a Martio ad Junium, szélvész, hajótörés a tengeren.

Az öcsémet Csernátonival s Udvarhelyivel visszabocsátám Lejdába, és én Könczeivel hajón indulék Francziában Dieppere mártiusban. Első nap gyönyörü szép időnk, csendes illendő szelünk volt; csak gyönyörüséges volt széllyelnézni a tengeren s a két partra azon a keskeny fretumon; de hogy osztán Calais és Dover között elmenénk, egyszer mintegy porozni, vagy mondom, szikrázni kezde a tenger, mely szélvésznek elöljáró jele szokott lenni; csakhamar osztán szél kezde, de nekünk ellenkező, és mind nagyobb-nagyobb; egy darabig mind igyekezénk a szelet megcsalni oldalfélt keresztül-kasul való evezésekkel, hogy egy Lydd nevü kis portusba szaladjunk, de hiába, csak meg kelle fordulni, és a szélnek kelle ereszkedni, nagy szerencsének tartván, ha Doverbe szaladhatunk, hogy a rette-

netes szélvész vagy el ne sülyeszszen, vagy egynehány száz mértföldnyire el ne vessen valahová; és valami nagy nehezen ugyan oda beszaladánk. De a mint a portus szája vagy kapuja erős tölgygerendákkal, czövekkel vala megerősitve : a szélvész ereje miatt-e, vagy a kormányos tudatlansága miatt, a hajónak az oldala balfelől, csak gyengén mégis (Isten kegyelméből), valami fában vagy kőben megütközék s meglyukada benn alatt a vizben, melyben mi semmit sem tudtunk a hajóban; bevetődénk az ütközés alatt a portusba, és a hajó azonban kezdett vízzel telni, melyet a parton levő sok ember vevén eszébe, kiáltani kezdék anglusul : sunk, sunk, azaz : sülyed, sülyed, és mint egy sereg récze, a számtalan csolnak körülvevé a hajót. Én Könczeivel csak néztünk, nem tudván mi dolog; a kormányos mondá francziául : sauvez vous, azaz : szaladj; és egy csolnakba ugrék. Én is Könczeinek mondám, hozza a turbát, ott csak közel volt, kapá s a csolnakba ugránk, más is minden ember, még pedig egyetmása nélkül, mert sietö vala a dolog; talám a partra sem érkezénk jól ki, csak lemene a hajó fenékre, csak az árboczfája látszék ki; Isten irgalma volt, hogy erösebben nem ütköztünk, mert úgy a portus kapujában sülyedtünk volna el, és nem sok jött volna ki, mert ott csolnak nem volt; én legalább, mivel

olyan jó uszó vagyok, mint a kő, odalettem volna; rettenetes spitzen maradánk, mégis egy ember sem vesze; a refluxussal leapadván a tenger, az egyet-mást is mind kihordák a hajóból, de a víz sok kárt tett benne, negyven ezer tallérra vetették; a hajót is azon apadás alatt megfoltozták, de én belé nem ültem volna, ha mindjárt indulhatott volna is, noha az mikor és mint lehetett, nem tudom. A fő hajósmester, vagy gazda sírva kért alamizsnát, mondván maga: én tudom, hogy nekem semmivel sem tartozol, de én már koldus vagyok; mert a viz tette e kárt, énrajtam keresik; én megszánám, egy vagy két tallért adék neki, a kezemet, köntösömet is csókolá, de más sok szidta, fenyegette, hogy tudta ő maga hajója sorvadtságát; meg is parancsolták volt már neki, hogy azon egy útnál többször a tengerre ne üljön véle; nekem ugyan semmim sem vizesedett, mert nem volt.

Szörnyü lön a szélvész azután egynehány nap, mely miatt ott kelle várakoznom nagy boszuság és békételenségemmel; harmad- vagy negyednap csendesedvén a szélvész, mondák az emberek: a Paket-Bot, levélvivö posta ordinaria, elmegyen Calaisra által, az közel vagyon, hamar általkaphatunk, és onnét osztán szárazon Párisba hamar általmehetek; különben is dicsérék azt a hajót, hogy az kicsid, épen borított, csak

ugy jár a vizen, mint egy tök vagy récze, és ezeriben vész el vagy egy afféle hajó. A szó, s kis szél-csendesedés beleültete; de jerünk elébb, majd megbánjuk.

Nyolczan vagy kilenczen (hajósokon kivül) kik között egy svéd ifju gavallér is, ekkori úti és kenyeres társam, bele ülénk, és egy darabig szépen megyünk, noha borongott ugyan a tenger, és az ég felleges volt; egyszer villámlani kezdék messziről jobb kezünk felől, és olyan szélvész indula, hogy semmi volt az előtti, hogy nemcsak én, (ki egyébkor is nehezen hánytam, csak főfájással voltam a tengeren), hanem a hajósok is, úgy okádtunk, a mint kifért a szánkon; a mi tökhajónk, mint a récze felemelkedett a habnak, mint egy hosszu halomnak vagy bérczneк a tetejére, osztán meg mintegy hosszu keskeny völgybe beereszkedett s meg kihágott a más habnak tetejére, s meg alá, s ez mind igy volt. Mikor elöször láttam, hogy ereszkedünk majd csaknem fömeredek le, azt tudtam, hogy no most sülyedünk, még az ülőhelyemből is emelkedtem, mint a nyargaló a nyeregben; de hogy osztán látám, hogy szépen ismét felmenénk, s meg le, meg fel, megbizám aziránt magamat, hanem máson ijedék meg. Én nem tudom miformán esett, úgy hiszem csak féligmeddig volt a szél miénk, ha ellenkező nem volt is épen,

azonban rettenetes volt és a mi vitorlánkat oldalfélt fútta. Árboczfánk a hajóhoz képest mint egy lószekér olyan volt, a vitorla is ahoz képest kicsiny, melyet egy istrangnál fogva a hajós kezén tartott, hogy a mikor akarja, elbocsáthassa; ezt a vitorlácskát a szél oldalúl fúván, a hajót úgy felfordította, hogy a hajó baloldala majd félig a vizbe, és a hajó feneke a vizből jobbfelől majd félig kifordult, mint a ki féloldalon úsz, és igy sokszor az árboczfa s vitorla talám egy sing vagy félölnyire látszott a viz szinitől, és olyankor a hajós a kötelet, vitorlát elbocsátotta hirtelen, és ugyanazon szempillantásban az árboczfa fel s a hajó rendesen a maga fenekére állott. Ez százszor meg százszor mind igy volt, ha a kötelet, vitorlát ugy el nem szalasztgatta volna, a hajó fenékkel felfordult volna, és mindennek vége lett volna; szörnyü volt ezt nézni is és képzelni, én nem hittem soha, hogy a szárazra jöjek, mégis.

Csudát irok, s tudja Isten hogy igazat. Elgondolván én azt, hogy életem halálom, noha ekkor ebben a kis tökhajóban, de valósággal az Isten kezében vagyon, és akármint nézzem, elmélkedjem, szepelkedjem, abból a hajóból ki nem ugorhatom : csak imádkozám és Istenre bizám magamat, befekvém oldalfélt egy lyukban levő ágyába a hajósnak, és minthogy a fejem is

erösen fájt a sok hánykodás és okádás miatt, az Isten olyan mély álmot bocsáta reám, mint Jónásra régen, és elaludván igen jól, egyszer oda jön a hajós, felkölt, és érzém, hogy csak szép gyengén egy helyben hintázik a hajó. Mond a hajós : megholt a szél; én mondám : de bár régen holt volna meg; azzal kibuvám, és a hajó tetejére menvén, látom hogy beesteledett, egy szálnyi szél sem fú, csak helyben lóg a hajó, napnyugatról erösen villámlik; a hajós mutatá a calaisi portusban a nagy lámpást, s mondá : ihon jött ide két csolnak Calaisból, az ide még vagyon másfél mértföld, ha el akarsz vélek menni, elviszsznek; én az idövel nem biztatlak, mert sokszor mikor a szél igy meghal, rendszerint még nagyobb szélvész szokott támadni, de ezek az evezökkel majd kivisznek oda jól. Nem sokáig tanácskozám én, hanem csak kérdém azoktól a hajósoktól, mit kivánnak; mondák : egy tallért egy személytöl; mindjárt megigérém s beleszállék Könczeivel; gondolám, micsoda két tallér; talán százat is megadtam volna, ha kérte és sok pénzem lett volna; a svéd sokalja vala, pedig ö csak egyedül volt, lepirongatám és ö is eljöve. Kétfelöl vala jó erös lapátos, én bizony nem tudom hány ember, négy pár fogott lenni; jó hosszu és közel egy kis öl szélességü volt, deszkáit is belé tudván; ezen megindulánk még

éjtszaka, és csak Isten tarta meg, kiváltképen egyszer, hogy a hab el nem boríta, egy része ugyan a hajó farában majd reánk loccsana, de jól vigyáztak a habra, és úgy megrántották a lapátokat, hogy a habot elugrottuk. Csakhamar rá a hirtelen megholt szél a hajós szava szerint hirtelen feltámada, és megkezdette vala bánatni velem a csolnakban való ülést, de Isten osztán kivün Calaisbe, majd éjfél felé; az elhagyott postahajónk másnap flöstököm nyolcz óra tájban érkezett oda sok veszedelmes hányattatási után, mert a szélvész messze elvitte vala Calaistől Dünkirka felé.

Calaisben csak egy nap mulatván a decemberi gazdám embersége által messager (a mint ök mondják) alkalmatosságával paripán, mely énnékem igen kedves dolog volt, elmenénk Boulogna, Montreuil, Abbeville, Amiens, Clermonton át Párisba jó egészségben.

Párisban St. Germain hósstatban volt szállásom, asztalom Isten vezérléséből egy református emberséges embernél; maga, felesége, cselédje mind a volt, vendége sokféle nemzetből álló, mind fö- s nemes ember gyermeki; talám tizenketten voltunk egy asztalnál, és magamtól szállás és asztalért egy hónapra husz tallér, és Könczeiért tiz, bizony a szállás és tartáshoz képest kevés volt, mert jól tartott étel- és borral,

csak a sótalan kenyér a hasamat hogy elcsapta vala, mert a párisi kenyér jó, de igen sótalan. A felesége kisded, jókedvü, meglehetös ábrázatu, és a haja, mikor ritkaságul nekünk megmutatá, a földön is vondozódott utána, mását nem láttam. Felkeresém én az Vilhelmus Curtius levelével az Turenne maréchal és fejedelem predikátorát, a ki urával, asszonyával és atyjafiaival, és a többi között marchio de Ravigny, a gallica reformata ecclesiáknak Párisban resideálni szokott generális procuratorával, igen emberséges, értelmes, jámbor, buzgó ember vala, és énnékem sok emberséggel volt; de én Párisban keveset mulattam, mind azért, hogy kevés pénzem volt, és hazáig az utra sok kellett, mind pedig, hogy haza siettem, melyhez ilyen ösztön is járula.

Nagy hadakozása lévén ekkor a töröknek Magyarországban a kereszténységgel, a franczia király is adott nyolczezer válogatott hadat oda; én erre nézve annál is inkább siettem haza, ott elkészülvén, a hadban kijöhessek, noha talám ha akartam volna, engemet Turenne fejedelem, a ki procurálta ennek a hadnak készitését és küldését, úgy mint legelsö maréchal de France, abban a hadban tisztességes állapotban beszerzett volna. Ez a Turenne engemet a királynak hirré adott, és csakhamar a király nevével mondá, hogy a király kegyelmességét ajánlja, hanem

menjek de Lionne nevü secretarius-statushoz, egy ennek szóló bepecsételt czédulát ada kezembe. Ez a négy nagy secretarius-statusok közül való volt. Ezt értvén, elmenék, és a czédulát megadám, melyet megolvasván, engem becsülettel fogada, sokat beszélett velem, kiváltképen az erdélyi dolgokról, Török- és Oláhországról etc. s osztán elbocsáta, hogy harmadnap mulva, vagy ha mikor ő hivat vagy Turenne küld, menjek oda ismét őhozzá, szállásomat is megtudá. Ekkor elmenék, és nem tudom hány nap mulva, Turenne kérdeze, hogy ha elhozhatnék-e Erdélybe a fejedelemnek egy levelet a királytól, de azzal sietni kellenék, mert az Erdélynek és a fejedelemnek nagy javára való; én mondám, hogy jó szivvel elhozom; hagyja, hogy menjek Lionnehoz, ki ismét beszéle velem; a többi között a levélvitelről ada egy pecsételt czédulát hozzám, Colbert nevü urnak szólott, ki volt surintendant de la maison du roi, nagy tiszt felette igen, első és igen kedves ministere a királynak, másként nemzetségére nézve nemes ember volt csak, nem is akart titulusokat acceptálni a királytól is, köntös és minden egyéb magaviselése is mind alázatosságot mutatott, de annyi volt az audientiát kérő a házánál, hogy rettenetes, urak, úrasszonyok és egyéb mindenféle közép és alacsony rendek.

Ezt observáltam pedig nála, mely előttem ritka csudának tetszett (kivévén az igen nagy urakat, mert látám, hogy egy cardinál jövén hozzá, az ordinaria audientiát elhagyá, és kiméne eleibe s maga házába vivé el, és egy kevés idő mulva azt ismét kikéséré, és visszajövén, az audientiát kezdé folytatni, melyet igy követtek el) : Az házában, mely noha kicsiny nem volt, de nagyságára nézve palota nevet nem érdemel, jó és csak szép nagyocskás, középaránt való háznak mondhatom, egy darab által volt rekesztve olyan aranyos faorsókkal, övig vagy valamicskével fellebecske érőkkel, ő azon belől állott, ott volt asztal, tenta, penna, papiros, deák is nem messze a rekeszen kivül; ellenben azon házban, mondom, a rekeszszel ellenben, a sok supplicáns; úgy vettem eszembe, szolgájánál volt a series, a ki mikor érkezett, mint a malomban szokás, a szerint szólitották, és elöment a rekeszen belöl, ki csak supplicatiót adott és elment, némely ha akarta, beszélett is valamennyit kellett, de nem igen nagyon, úgy hogy az ellenben sem igen közel, sem igen messze, de ugyancsak ott jelenlevő népecske nem hallotta; kinek csak elvette supplicatióját, kinek csak szóval, kinek irással felelt, compendiose csak, és igy örlött. Egykor mondja a szolga : ennyit s ennyit ütött az óra. Csak fejet hajtott, egyszersmind mindeneknek,

mondván a szolga, holnap vagy mikor jöjenek, az ur bémene a maga házába, és csakhamar fel a királyhoz, minden pompa nélkül, két ló, két lokaj, közönséges hintó. Én is megadám az audientia végin a czédulát, kevés emberséges szó után külde egy, hihető komornyik vagy deákkal második vagy harmadik házba, és ott énnékem, mikor álmomban sem láttam, adának száz aranyat, quietantiát vévén tőlem az odavitt czédula hátára; megijedék töle, mint a koldus a garastól, noha én bizony nem kértem, nem is gondoltam, de a levél odaviteliért maga magnanimitásából adatta a király, noha evvel szemben nem voltam, itt nem is udvariskodtam, sem nagy emberekkel nem társalkodtam. Ebéddel sem igen terheltek az egy Ravignyn kivül; akademiát, bibliothekát, király házát, nagy királyi ispotályokat, és sok számtalan ritka dolgokat, parlamentet és egyéb igazitásoknak rendit, pompáit csudával néztem, a városnak rettenetes nagy voltában csak belébámultam, de Párist esztendeig sem győzné az ember kitanulni, a mint Londinumot is, noha én Párist nagyobb, szebb és mindenképen elsöbb városnak tartottam. Néztem azt is, a mint a király a golyvás embereket kezével illette nagypénteken Tuilleries nevü kertben, és sok egyéb dolgokat, melyeket le nem győznék irni, sokat el sem hinne az olvasó.

Kezembe adá azonban Turenne a fejedelemnek szóló levelet; husvét elérkezék; a reformatusoknak a városon kivül Charenton nevü faluban lévén templomok, akkor én is ott communicáltam, Turenne is akkor vallásunkon volt, de azután vénségére pápistává (vide de Bussières historiam francicam 1661) lett volt. Ugy hallottam akkor huszonhárom ezer ember communicált volt, a templomon kivül két helyett is osztották az ur vacsoráját; azután ez a templomi cultus és minden elvétetett a reformatusoktól szörnyü üldözés által.

Indultam Párisból hazám felé 24. Aprilis, és mintha az egész világ megmaradása abban a levélben állott volna, bolondul éjjel-nappal úgy siettem: 1-sö Junii Huszton, és osztán úgy tetszik 9. Junii Fehérvárott a fejedelem táborában voltam, a melylyel semmi hasznot nem tettem, kárt pedig a költség, törödés és egynehány országnak (kiben csak általnyargaltam) nem experiálásával magamnak sokat tettem, mert a posta kétszer drágább volt a más alkalmatosságnál; noha ugyan postán nem mindenütt, nem is tölt volna ki az erszényböl, hanem Páristól fogva Bruxelláig, Chambray, Valenciennes, Mons által, Bruxellából Antverpia, Dordracum s Lejdában, ott az öcsémmel talám három nap voltam, az uton Bruxellában is talám egy napot mulattam, a

király vára, és egyéb sok szép dolgokért. Ott a király kertjében olyan echo volt, hogy a szót vagy kaczagást háromszor vagy négyszer perfecte, osztán apadva, szakadva kétszer vagy háromszor, in summa majd hatig visszaadta. Bruxellától fogva Hamburgig nem postán mentem, hanem vizen néha, de többet csak lassu szekéren.

Lejdából Amsterdam, Franekera, Levardia, Groninga, Oldenburg, Brema, Hamburgumban, ezekben mindenikben napoltam, Oldenburgban betegségem miatt másfél nap. Bremában egy magyar, a város és academia : Hamburgban maga a város és egy lengyel, és az ordinaria kolyesza indulása napja kedvéért; az emlitett magyar és lengyel az ő helyekben jól megvendéglettek.

Hamburgumból az ordinaria posta-kolyeszán a levelekkel együtt kételen éjjel-nappal mentem, (mert másszor csak az én kedvemért szekeret s lovat nem adtak volna) Francofurtumig ad Oderam. A kolyesza parasztféle, keskeny, bak nélkül való, úgy rázott, hogy azt tudtam, hogy az agyam, fogam is kihull, mert halálban sietett az órás czédula miatt; ha mondottam is, lassabban járjon a rút helyeken, nem fogadta; lehetetlen volt csak mi keveset is alunni rajta csendesen, mert úgy ütötte az ember a lajtorjában a

fejét, hogy szörnyü, ülve is nehezen fértünk el rajta hárman, én, Könczei s a postilio. Egy városban várakozván másunnan jövő ordinária után, majd egy napot aludtunk, Könczei a házban felállva elaludt s feldölt. Megsirathatnám azt a bolond sietést, kiváltképen hogy Berlinben és Francofurti ad Oderam nem mulattam bár csak egy vagy két napot egyik egyikben; ugyan a két helyben való mulatásom tenne talám egy napot.

Baraszlóba érkezvén Schmettauer nevü nagyhirü kereskedő emberrel és Henrikus Schoellenius nevü svecziai residenssel végezék de correspondentia epistolari, melyet egynehány esztendeig tartottam. Ugyanott lévén gróf Szunyogh evangelicus ur (kinek huga volt Rhédei Lászlóné), az emberségesen látott és parancsolá levele által bilszkói embereinek, hogy jól lássanak és segitsenek elébb Árváig; meg is cselekedték és recomendálának egy lengyel podstárosztának, mert itt Lengyelország széliben mentem, Krakkóhoz talám csak tizenkét mértföldnyire. Ez a lengyel alattavaló jobbágyihoz felette kegyetlen, de énhozzám merő emberség vala, ajándékon jól tarta, jó kocsin tizenkét hajduval Árváig külde.

Árvából a gróf Tököli István praefectusa Kézmárkra külde az urhoz, ki is igen becsülettel, örömmel láta; négy nap nyugodtam, és osztán

maga paripáján két vagy három szolgával Husztra külde, odaérkeztem 1. Junii, és ott Rhédei Ferencz, noha menyétől, fiától megfosztatott, igen keserves ember, nagy örömmel láta, egynehány nap ott tarta és osztán Erdélybe bekülde. Huszton egy férj nélkül való, más férjes de mégis özvegy, két igen szép ifju úri dáma pántlikás köntösömet s magamat sokat nézett, dicsért, szeretett.

XVII. RÉSZ.

Anno 1664. a Junio ad finem anni.

Édes hazámba érkezvén, az édesatyám mint látott légyen, az itélheti meg, a ki első-szülött fiát annyi esztendö, annyi költség és busulás után felnevelkedve és reménysége beteljesedésével látja; mert az én atyám énvelem contentus volt mindenképen. A fejedelem, urak, förendek is mind jó szivvel mutatták magokat, hihető az atyám tekintetiért egy részről, és másról: uj szita szegen függ.

Megadám titkon a fejedelemnek a király levelit, és mivelhogy francziául volt irva, magammal is fordíttatta meg; kapa rajta a fejedelem s az atyám, de ebben osztán semmi sem telék, azonban az atyámra s énreám az akkori uraktól a titkolódásért azaránt nagy nehézség esék, de azt is elfútta a szél. Kiöltözém én a pántlikás köntösböl magyar ruhába; elég botránykozásra voltam mind egyik mind másik köntösben a dá-

máknak, mint az ide alább meglészen, talán bövebben irva, de nékem ekkor csak a Marssal volt teli a fejem, nem Vénussal, csak a hadba siettem az atyámnak nem kicsiny kedvetlenségével, mert az atyám hontartani és minélhamarébb megházasítani kivánt volna, de én mind csak azon unszoltam az atyámat, készitsen és bocsásson a hadba, Zríni Miklós akkor leghiresebb vitéz magyar ur mellé. Meg is cselekedé, köntös, jó paripák és szolgákkal elkészíte, költséget is jócskán ada ugyan, de megmondá, ha kevéselem, hát az anyámnak maradott tiz ezer forintból harmadas lévén, én költsem azt, mert többet adott már tanulás- és járásomra ezerkétszáz aranynál, és azonkivül sok ló, köntös etc.; néki több gyermeki is vadnak. Nem vádolom ez aránt, mert én ugyan bizony sok pénzt el tudtam volna költeni, sétálni, csak adtak volna böven, noha kártya, koczka, kurvára s kupára nem költöttem.

Megindulék én augustusnak a végin, és az uton Kassán egy hires pánczélcsinálónál alkuvám egy halhéjas karaczélt sisak- és karvassal együtt, czifrát, aranyos egynehány pléhek rajta, kin a czímerem, symbolum, kin egyéb emblemák voltanak, és hogy stucz, muskatély meg ne járja; szép, jó volt, de százharminczöt magyar forintot adtam érte és igen nehéz volt. Első rabságomkor a feleségem Teleki Mihálynak ajándékozta, de ő

megadta az árát igazán, nem vette el a nélkül.

Menék feljebb jó bizott gróf Tököli Istvánhoz Kézmárkra, ki is nemcsak jó szivvel tarta, láta, vendégle mind ott, mind Rosenbergen, hanem szálokon maga jobbágyival ajándékon lekülde Trencsínig. Ennél szebb, magunknak, lovunknak nyugodalmasb és kevesebb költségü utazásom nem volt sohult és soha.

A töröknek szent Gothárdnál való erős megverettetésének hire még Erdélybe nem ért volt, és annál inkább siettem; de itt Tököli István a békességet is megmondá, melyen én megszomorodám, mint az én experientiám alkalmatosságának elveszésén, de feltevém, hogy csak elmegyek a felől, az akkor hires bátyám Zríni és több magyar urak kedvéért; és onnét Velenczébe, és ha a velenczések meghadakoznak a törökkel Candiába, odamégyek, valamint járok véle.

Trencsinben akada hozzám Radics András, ekkor kassai secretárius és város követe Pozsonban, kihez és miért, ö dolga. Ez azután hires kurucz, munkácsi kapitány volt. Már a békesség meglévén, a hadak oszlottak téli kvártélyokra, ki épen hazájában. Trencsin s Pozson között a föld a két fegyver miatt elpusztult, sok tolvaj, éhség volt, Trencsinben rakással hevert a ganéjdombokon a gyermek, az éhség miatt ki halva, ki betegen; szomoru spectaculum volt. Az emberek

és a kételenség tanácsából, mi a Fejérhegyen által bemenénk Morva szélibe, és osztán úgy fordulánk Holics, Sassin, Malaczka, Szakolcza és Pozsonba.

Morvában egy nagy, nem régen tatártól elégetett és ujabban épülni kezdett faluban egy az utcza közepire csak egyedül épitett kis viskóba szállék én a szakácscsal, a lovak, legények és Radics a derék utcza-szerben házakhoz szállának csak délre. Az én szakácsom mindjárt fanyárson pecsenyét kezde sütni, nem tudta ő, hogy a kürtő, még pedig igen bölcsen, pozdorjával mivel be volt dugva, senki sem mondotta; a dugó meggyulván, attól a heján való gaz, és a ház fedele belől; eszembe vevém én, kapám az asztalon levő pár pistolyomat, melyet abban az időben mindenkor magam szoktam volt a tokba ki- s betenni s vinni, és nappal az asztalon, éjjel fejem alatt tartani; mondám a szakácsnak : jere menjünk el; én menék a lovakhoz, és mondám : lóra katona, hoccza a pejt; ahhoz biztam leginkább, minthogy a paripának a legjava is volt; felülék, öket is felültetém; Radics szolgástól a tűz oltásán szorgalmatoskodék, mondám neki : bizony jobb ha felül s elmegyünk; ő is megfogadá, a szakács a nyárspecsenyét úgy hozta mint a flintát. Hát ihol jő mindenfelé a falu, de nem cseber vagy kártyával, hanem dárda, dorong és fejszékkel,

szidnak veszedelmesül bennünket; és mi csak eljövénk, és a falun kivül meg is rugaszkodánk, félvén én attól, ha a falu derekasint meggyul, utánunk jönek, de nem gyult meg, a viskó külön egyedül a patak mellett, és csendes idő is lévén. Más faluban megsüté a szakács a flintát, abraklánk, hálni meg elébb menénk. Holicson Czobor Ádám gyermek-tutora Sennyei István veszprémi püspök egy nap jól tarta, nemet vetvén vélem mint erdélyi familia, és az én nagyatyámnak a néhai Sennyeiek Erdélyben kedves atyjafiai és barátjai lévén közelről.

Pozsonban keveset mulattam, az érsek Lippai György igen kegyelmesen látott, és öcscse, ugyan Lippai, de ifju házas báró, és egy Liptai nevü komornyikja barátságosan éltek vélem. Majd minden nap ebéden az érsek asztalánál voltam. Irhatnám szép, de csendes vélem való disputatióját, kit a vallásról thézis vagy kérdésül tett fel: elkárhoznak-e mind a pápisták? Én feleltem: az apostoli első ecclesiától fogva a Luther Márton és társai által lett reformatióig sok különbkülönb formában volt az ecclesia, de valamint hogy akkor sok ember idvezült, úgy ma is sok pápista név alatt való idvezülhet. Sok volt a szó, nem ide való.

Pozsonból mentem Sopronban, hires lutheranus prokátor és főember Vitnyédi Istvánhoz, on-

nét Köszeg és Rohonczra, Batthyány Kristóf nagy gróf urhoz, ki is igen jó szivvel látott egynehány nap, de elsiettem, félvén a részegségtől, melylyel azelőtt a Batthyány-udvar hires volt; azt is költöttem, hogy holmi okra nézve bort nem iszom egy ideig (nem merék innya). Emberséges szolgát ada késérőt épen Csáktornyáig, a ki a szentgothárdi harcz helyén mindent megmutogatott. Németujvárból s Dobráról mentünk Rakiczánra gróf Szécsi Györgyhöz, ki is egy nap becsülettel látott, és onnét Csáktornyába Zríni Miklóshoz. Érkeztem pedig oda 13. novembris, nagy szerencsétlenségemre, mert csak öt nap lehete véle esmérkednem, s oda lőn.

Engem ez a nagy ember érdemem felett becsüllött, és a mennyire azt egynehány nap tapasztaltam, szeretett. A várban egy szegeletházban nekem tisztességes kárpitos házat külön, lovaimnak, szolgáimnak a városban jó szállást és tisztességes bő prebendát rendele, minthogy olyan rendet tartott, hogy maga, felesége, két-három kedvesebb urfi, vagy olyan kedvesebb első rendü szolgája s papjával, nyolcz személylyel, benn a maga kis palotájában ett, lévén más nagy asztal uraiméknak a nagy palotán. Melyet az akkori időben nem is igen dicsértek, mint németes szokást a magyarok benne, minthogy a magyar felesége holta után, a német feleséggel

kezdette volt, és csak akkor ett a nagy palotán, a mikor sok uri fő és vitézlő rend vendége érkezett. Nékem benn volt véle asztalom; ekkor kevesen ettünk benn : maga, felesége egy kis aszszonyka, Zichy Pál urfi, Vitnyédi csak akkor érkezvén oda, Guzics Miklós udvari kapitánya, a páter és én. Nem sok tál, mint a német szokása, de ugyan szép uri asztal volt a belső; a nagy palotán hosszu, igen magyaros és bő, tisztességes asztal volt, minthogy nagy udvara is volt.

Magáról hogy irjak, nincsen erőm s időm reá, csak azt irhatom : igen tudós, vitéz, nagy tanácsu, nemzetéhez buzgó, vallásban nem babonás, képmutató s üldöző, mindent igen megbecsülő, nemes, adakozó, józan életü, az olyanokat és az igazmondókat szerető, részegest, hazugot, félénket gyülölő, nagy és szép termetü, lelkü és ábrázatu, in summa : akkor magyar virtuosus és hires ember hozzá hasonló nem volt, sőt az én vékony itéletem szerint Bethlen Gábortól fogva maig sem, — ha olyan országot és szerencsét nem birt is, — sőt talám ezután sem lészen, noha az Isten titka és tárháza véghetetlen.

Ezalatt érkezék hozzá, tamquam intimus consiliariushoz, nemcsak a szokott nagy pecsétü mandatum deákul, hanem egy kurir által császár (kis titokpecsét alatt, a mint szokták hivni) Handbriefje, németül irt. Úgy láttam : az a dupli-

cata kis levél, kurir, suspectum volt előtte; Vitnyédi dissvadeálta is menésit, mert sietve hivatta ő felsége Bécsbe tanácsba a magyar dolgokról, és az ekkor a törökkel tanácsolt békesség- és portai követségről etc. A franczia király küldött volt neki tiz ezer tallért ajándékon hire és jószága pusztulásaért, melyet noha a császár hirével vett volt fel, és Bécsben vendégeskedett el, mégis gyanuban volt miatta. Vitnyédi dissvasiójára hallám, hogy mondá: conscia mens recti famae mendacia ridet; semmit sem vétettem, ha veszek, ártatlan, tisztességesen, az igazságért, nemzetemért veszek, hogy ezt a törökkel való gyalázatos békességet nem javallottam, melyben nem voltam egyedül etc. Elvégezé, hogy csak postán, kocsikon megyen; Zichyt, engem, egy inast, deákot és szakácsot viszen, Bécsben elég szolgát talál.

Ezalatt szép őszi idő járván, majd mindennap vadászni jártunk, paripát adatott mindenkor alám. 18. novembris erdei disznókra menénk, ebéd után hintón, volt ugyan paripa is, Vitnyédi az első, én a hátulsó ülésben bal s ő jobbfelől ültünk csak hárman; egy fabulát beszéle, méltónak tartom leirni, nem tudván ő, hogy három óra mulva meghal, talám cygnea cantiója helyén volt. Az pedig ez: Egyszer egy embert az ördögök visznek volt; találkozék egy barátja szem-

ben véle, kérdi : Hová mégy kenyeres? Nem megyek, hanem visznek. Kik s hova? Felelék az ördögök : Pokolba. Mond emez : Jaj szegény, ugyan roszul vagy, kinél roszabbul nem lehetnél. Felele : Roszul bizony, de még is lehetnék én ennél is roszabbul. Melyre emez álmélkodva : Hogy lehetnél roszabbul, hiszen a pokol mindennél roszabb. Felele : Ugy vagyon az, de most mégis visznek ök engemet noha pokolba, de a magok vállán, hátán, hogy már nyugszom addig; s hátha megnyergelnének, magokat is velem vitetnék, mégis úgy is csak azon pokolba mennék, hiszen roszabbul volnék úgy ennél is. Applica Magyarország s Erdélyre, és a törökre, németre.

No, elmenénk vadászni. Ő maga levetvén a nagy bő csizmát, melyeket a telekes bocskorra is felvonhatott, puskával beméne, és szokása szerint csak egyedül búkálván, löve egy nagy erdei disznót, a gyalogok is lövének egyet a szállónál s vége lön a vadászatnak. Kisereglénk a hintóhoz, az ur is, hogy immár hazamenjünk; estefelé is vala. Azonban odahoza a fátum egy Paka nevü jágert, ki mondá horvátul : én egy kant sebesítettem, mentem a vérin, ha utána mennénk, elveszthetnök. Az ur mindjárt mondá nékünk Zichyvel ketten, látván hogy elakarunk menni véle : öcsém uraim, kegyelmetek csak ma-

radjon itt; Vitnyédinek, Guzics kapitánynak: csak beszélgessen itt kegyelmetek, öcsém uraimékkal, csak meglátom, mit mond ez a bolond t. i. Paka, mindjárt visszajövök. Csak bocskorban lóra kapa, stucz kezében, Paka után nyargala; egy sabaudus, Majláni nevü ifju gavallér, Guzics öcscse inasa, még egy Angelo nevü kedves olasz inasa és a lovász nyargalának utána; mi ott a hintónál beszélgeténk. Egyszer csak hamar ihol nyargal Guzics, mondja a bátyjának: hamar a hintót, oda az ur. Menénk a mint a hintó nyargalhat és osztán gyalog a sürübe befuték én, hát ott fekszik, még a balkezében, a mint tetszett, a pulsus gyengén vert, de szeme sem volt nyitva, sem szólott, csak meghala. Majláni igy beszélte: hogy a mint Paka után bément a disznó vérin az erdőbe, a mig ők a lovakat kötözték, csak hallják a jaj-szót; Paka szava volt. Majláni legelébb érkezék, hát Paka egy horgos fán, az ur arczczal a földön, s a kan a hátán; ő hozzá lő, elfut a kan, érkezik Guzics és Angelo, az ur felkél és mondja: rútul bánék vélem a disznó, de ihol egy fa (melyet csatákon is magával hordozott zsebébe) állitsátok a sebnek vérét véle, az arra igen jó. Eléggé próbálták véle, de hijába, csak elfolyt a vére, először ülni, azután hanyat fekünni, végre csak meg kelle halni, mert a fején három seb vala: egy balfelől a fülén feljül a feje csontján ment

csak, és a kannak agyara a homloka felé szakasztotta rútul a feje bőrit; más ugyan a bal fülen alól az orczáján, a szeme felé, rút szakasztás; de ez kettő semmi, hanem harmadik jobbfelől a fülén alól a nyaka csigájánál ment bé s elé a torka felé ment, és a nyakra járó minden inakat kettészakasztotta; az ölte meg, a vére elmenvén; volt a kezén valami kis körmöcslés, de a semmi sem volt. Rettenetes sirás lön az erdőben, a legalábbvaló, csak a gyermek is siratta. Azt akarják vala, hogy én vigyem a hirit a feleségének, de én, mint uj esméretlen ember, elvetém magamról Zichy Pálra. Fogók a testet, és a mely kétfelől eresztős hintóban kimentünk volt, abból az üléseket kihányván, abban nyujtóztatók, és én az ablakban ülék és hazáig fejét, mejjét tartottam. Otthon fejér bársony dolmányba öltöztették és osztán eresztették a feleségét hozzája, a ki eszén sem volt buvában. Igy lön vége Zríni Miklósnak; csuda, olyan vitéz sem lött, sem vágott a kanhoz, stucz, spádély lévén nála.

Én osztán ott voltam, az öcscse Zríni Péter odajöveteléig; azalatt Légrádot, Kotorit, minap romlott Zríni-Ujvárát jártam meg. Odaérkezvén Zríni Péter, emberséges magyar ember szolgáját adá mellém egész Grobnyik és Buccari tengermelléki jószágáig, a hol ekkor a felesége lakott. Utunk volt: Varasd, Zábrág, Breznovicza

(itt által a Száván) Oszályra a Kupa vize mellé. Ez akkor Zríni Péter vára vala; szakácsom, lovászom, s lovaimat ott hagyám kvártélyban, az ur tartotta jól ajándékon; Rettegi, Istvándi István és egy olaszul, deákul, magyarul tudó uj szolgámmal, a commissarius adatván mindeneket ennünk, Brodra, és onnét Grobnyikra menénk karácsony előtt egy nap. Az asszony igen nagy becsülettel látott, tartott egynehány nap, és az innep eltelvén, jobbágy jó lovain elkülde Tergestumba, és onnét osztán a tengeren, a hajón mentem Velenczébe talám szinte ujesztendő napjára. Velenczébe is recommendált az asszony ismerőinek. Csaknem Oszálytól fogva Tergestumig az olyan ország, hogy az emberek a szekeret és az ekét nem tudják micsoda, sok mértföldig nem föld, hanem csak köszikla; de ezt a geographusokra hagyom.

XVIII. RÉSZ.

A Januario anni 1665. ad finem ejusdem anni.

Szép csendes széllel érkezvén Velenczébe, szállottam a Rialto nagy utczában, Fejéroroszlán alatt levő hires nagy vendégfogadóba.

Velencze leirása sem tisztemben, sem tehetségemben nincsen; Páris vagy Londinum és talán még Amstelodamnál is kisebb, vagy az utolsóval egy arányu nagy, de mindeniknél szebbnek itéltem; ekkor bünnel felette teljes, kivált paráznákkal; de igazság és bölcs igazgatásnak is kell lenni belsö és lelkiképen benne, hogy Isten már tizenharmadik száz esztendeig tartja, szabadság és világi boldogságban. A mi kiváltképen valót láttam: 1. az arsenal vagy czejtház, mely vagyon akkora, ha nem nagyobb, mint Meggyes vagy Szászsebes. 2. A szent Márk kincse, mely egynehány carbunculus és drága kövekből és reliquiákból áll, nem pénz, vagy arany, vagy ezüstből. 3. A herczeg noha a du-

cale palatiumban lakik, de mikor csak tanács nélkül in suo privato statu vagyon, asztala, konyhája, cselédire nem esmered meg a brassai birótól; nem is szabad nékie pompáskodni, söt ki is járni úgy mint Dogenak a tanács nélkül, hanem búkálva incognito. Mind erő, pompa, dicsöség a tanácsé, respublicáé. 4. Az egész nemesség, mikor a calculusokkal a tisztjeket választja, és a tanácsnak minden rendi bezzeg megmutatja az igaz aristocratiát; nem hijába kerül a velenczei nemesség, ha kit közikbe bevesznek, a mint mondták, nyolczvan ezer scudi vagy tallérba; nem él véle, de bizony reális gróf a velenczei nemes ember. 5. Az ő farsangi sok ezer maszkarájok, bolondságok; mely álorczák alatt mind országos titkos jó és gonosz dolgok, mind privatus embereknek, ur, pap, barát és község szörnyü paráznaságai mennek végbe, noha ennek egyéb idöben is szemérem nélkül való szabadsága van az avval kereskedni szabadítatott kurvákkal. 6. Comoediák vagy operák. 7. Muran nevü szigetbeli üvegcsür, és egyéb sok dolgok.

Ide érkezvén, mindjárt megmondák, hogy a törökkel megbékéllettenek, és igy én meheték Candiába veszni; azonban hogy hijába ne jöttem légyen oda, olasz nyelvmestert fogadék, s belékapék abba a nyelvbe. A mesteremnek a jobb kezén való kis ujján olyan körme volt, mint az

igen nagy sasnak, szántszándékkal maga hagyta volt úgy megnöni ezt az egyet, hogy el nem metszette; a többi néki is olyan volt, mint más emberséges embernek; azt mondotta, hogy feje vakarni tartja, nem széles, hanem mint a medve- vagy sas-köröm összekuporodott, hosszu, horgas és hegyes volt.

Látván hogy sereggel gyült körülöttem a bámészkodó nép a magyar köntös miatt, franczia köntösbe öltözém és a farsangot ott töltém, mely bizony elég bolondság volt, bárcsak Páduát jártam volna meg. Ennek a bolondságomnak valóságos okát és mentségét ma sem találom fel. Én ugyan Istennek hála, nem k . . . . . m, ha Velencze is; de a szolgáim, kivált Istvándi István, minthogy az atyja gazdag ember lévén, sok pénzt adott volt neki, felette igen elvetemedett; az én nevem alatt is fogott néhol járni, osztán nem fizethetvén meg a k . . . . . k, az engemet irás által supplicált (Lucietta volt neve) hogy fizettessek én meg. Én megszidogattam Istvándit, kiverém elölem, fizessen meg; de nemhogy megfizetett volna, inkább házához menvén kardot vont, korsóit, üvegeit rontotta; ma is meg fog lenni a supplicatiója. Egykor el akarván én osztán indulni Velenczéből, a hajóban vagyok mindenestől; odajöve egy város szolgája, egy irás a keziben, mint a szolgabiró citatoria instructiója,

Lucietta távol fátyolboriték alatt, egy ház szegletinek veté a hátát. Az ember az irásból meghirdeté nagy felszóval: hogy ilyen s ilyen Bethlen ur szabadon elmehet, de Istvándi István nevü szolgáját semmiféle hajós el ne vigye nagy büntetés alatt, valamig Lucietta asszonyt meg nem elégíti szolgálatjáról. Soha életemben olyan haragom nem volt, ha a hajó fedele meg ne akadályozzon, hogy a koszpergyet ki ne vonhassam, és Rettegi István meg ne öleljen: megöltem volna Istvándit. Osztán ott akarám hagyni, veszszen ott örökké k.-tól Velenczében; Rettegi szóla, hogy az atyjáért Istvándi Bálintért, ki Kolosvárott igen gazdag első reformatus ember, és a veszett tékozló fiu egyetlen egye volt, és az atyám s az én hiremért adta volt inasnak hozzám, ne hagyjam el; maga meg a lábomat ölelte, csókolta. Adék három aranyat neki, elméne az említett szegletnél álló k . . . hoz, és noha sokkal több volt a praetensiója, de lehagyá csak hamar, kevés beszéd lévén közöttök, és azon tiszt által felszabadítá felszóval: elmehet már Istvándi ur is.

Meglátszik ebből is, mint vagyon ott a k . . . k dolga; és hogy mihelyt beérkeztem, mivelhogy Velenczében minden utczának közepin vízcanális, (és noha mindenüvé szárazon is elmehet az ember de ott lónak, hintónak, és hordozó széknek hire sincsen); szép, könnyü, feketén festett (némelyben

fedeles szép ülőhely is vagyon), csolnakok vannak hintó helyett, gondolának hivják : az ilyen gondolás, a ki Zríni Pétert és feleségét is hordozta, mindjárt becommendálta nékem magát, hogy néki szép fedeles gondolája vagyon, maga pedig minden velenczei uraknak, idegen követeknek és a legszépségü k . . . . . k házait tudja. Jött énhozzám termete, ábrázata és emberkori aetása s köntösire nézve, hogy már tisztességes formás ember keritő; jött zsidó is azonféle mester. A ki Zríni Péternek rendszerint való szállásadó gazdasszonya volt (mert sokszor járt Velenczébe), egy öreg asszony, az is kinált szállás, ágy, és kiváltképen ha akarom, szüz háló társokkal is . . . . . .

. . . . . .

No én Sodomából kiindulék februarius vége felé csak egy kis hajócskán ; mint két öreg, hosszu csónak tenne, nem sokkal volt nagyobb; volt egy öreg abrosznyi vitorlája, egy szekérrudnyi árboczfája, hajós épen egy, neve Pavinato. Egy darabig jó kedvünk szerint vitorlázánk Tergestum felé, egyszer nekünk jöve az éjszaki szél, Bóra a neve; ha az Isten tizenkét erős lapátos csónakot ne hozzon, és az ő nagy kötelek hajónk orrára ne kössék, és erős evezésekkel kine vontassanak az aquileai folyóviz torkába, elragad vala a Bóra be a nagy tengerre; nem hiszem

hogy el nem vesztünk volna azon a borítatlan katyma csónakon, kivált a micsoda szélvész osztán éjjel lön, mi pedig szinte alkonyodatkor szaladánk ki. Abban a háboruban Pavinato az imádság helyén csak a bórát szidta : buzzaróna, buzzarade, idest : patiens vel agens sodomitasággal és minden éktelen szitkokkal. Istvándit pedig tekintém, hát egy olvasót vetett a nyakába; én Pavinatót megintém, de nem fogadta, Istvándit pedig erösen megpirongatám, szidogatám : ez s ennek a fia, ihon a te paráznaságod s hittöl való szakadásod miatt az Isten majd ideveszt bennünket. Azalatt, mint feljebb irám, kiszaladánk Caorle nevü falucskába.

Ott a tenger mellékin a parasztság nagy szerencsének tartja, gyermekének ha valamely szélvésztöl vettetett embert híhat, kivált úri rendet, keresztapának; e szerint engem egy odavaló paraszt ember mindjárt komának hiva, hozzátevén, hogy az ö méltatlan voltához képest ha nem megyek is, csak szolgámat küldjem képemben. Küldém Istvándit a horvát szolgámmal és egy tallért a keresztfiamnak. Az én komám egy berbécs czimert, tyúkot, tyukmonyat, kenyeret, nagy kancsó bort, egy cseréptál czitromot, egy tál mondolát, egy tál malozsa szölöt hoza ajándékban a pater és a falu eleivel. A két szolgámat sokáig vendéglették éjjel, én a tenger miatt

roszacskán levén, keveset ettem. Reggel mondja Pavinato, hogy mivel a szél rosz, várakozzunk ott, mig csendesedik, ő osztán alkvása szerint elviszen Tergesztumba. Én mondám : hogy ha kételen nem leszek véle, soha ebben az életben tengerre nem ülök; illendőképen megfizetek neki, és ökörszekeren Aquilejába megyek, csak közel lévén oda. Ez most csak egy olyan falu vagy városka, mint Kis Selyk vagy Nagy Ekemező vala ezelőtt. Én Atilla tekintetiért felmenék a templomnál levő, nem régen épült kötornyocskába, a régi Aquileja romlásit nézém; úgy látszik, nagy hely volt, most csak a helye s neve. Innét lóparaszt-szekéren a Timavo vizéig; ott mivel ez nagy viz is, áradva is vala, nehezen hidason által gyalog menénk egy rosz faluba. Itt látám, mely hamar sütötték rostélyon a tehénhús pecsenyét, vékonyan szelvén mint a pirítni való kenyeret. Innét ökörszekeren vagy talyigán Szent-János kútjára. Ez ilyen forrás. Erős köszikla nagy hegynek a töviből három vagy négy kútfőbe ömlik ki olyan nagy víz, mint a Maros Kocsárdnál, vagy talám még nagyobb; de csak annyira, mint Csüged vagy a váraljai hid Fejérvárhoz, a tengerbe mégyen, és azért csak a Szent-kutja névvel marad, folyó víz névre nem méltóztatták az emberek. Itt mi sem ökör- sem lószekeret nem kaphatánk, hátas lovat sem; a nagy forráson

levő malomnál vala két szamár, megakarám azt fogadni, az egyetmásunk alá, de azt sem adták, mint malomba hordó talyigást; csak kiadák a választ, hogy Santa Croce nevü faluig gyalog menjünk, ott hátos lovat eleget találunk; e pedig vagyon egy erős erdélyi mérföld. Én mondám a szolgáimnak, hogy mivel sem az emberek, sem Krisztus Urunk lovát nem adják, menjünk el az apostolok lován: ugy is lön; elmenénk, de Istvándinak egyik lába rosz lévén, csak alig jöhete el. Santa Crocén jó erős, hátas lovakat kapánk s fogadánk, menénk Grobnyikba, a hol és Buccáriban egynehány nap mulatánk Zríni Péterné asszonyomnál, de nem sokat. Két raritást említek.

Buccarinál vagyon a tengerparton egy kőbarlangban egy nagy darab kő, úgy hiszem nyomna legalább másfél vagy kétszáz mázsát, de ez úgy áll egy kis szegelethegyen a lapos kő padimentumon, imilyen-amolyan gömbölyéksége lévén az oldalainak, és a teteje is hegyes, hogy már az ember is alája vetheti a vállát. S szemünk láttára egy erős hajós jól megmozgatá. Más jeles dolog előttem: Zríni Péterné hív egyszer kártyázni, hogy véle, leányával, (e volt osztán Rákóczi Ferenczné), fiával, (ez halt meg azután rabságában,) és a paterrel játszodjunk. Én mondám: nékem fogadásom, soha pénzben nem játszom; mondá: fogadásom bántása nélkül való játé-

kot tud ő. Egy zacskó veres rézpénzt hozata elő, mindenikünknek egy-egy marokkal ada, sokat játszánk, osztán mind nyerő mind vesztő odahagyák s a zacskóba visszatölték. Adná Isten, hogy királyok, fejedelmek, és utánok valók vennék fel ezt, megorvoslódnék az ördög nagy mühelye. Ez volt az én utolsó kártyázásom; az emlitett fogadást pedig tettem volt Bécsben in anno 1661. elvesztvén akkor három forintot; nem is játszottam azután eddig, és ettől fogva maig, ult. die anni 1708.

Az asszony lovakat és commissarius szolgát adván Oszályig, az urat ott találám, elhagyott szolgámat is jól; és az ur Oszályban, Karlóczon egynehány nap vendéglett; száz aranyat is ada, én azt tudtam ajándékon, de hát kölcsön adta volt, noha akkor obligatoriát nem vett volt; én megfizettem, a kölcsön is jól esett akkori szükségemben. Szolgát ada mellém Csáktornyáig. Oszályban nagy csuda raritás, Istentől csinált köszíklagát a Kulpa vizén által, és azon a malom, rettenetes szakadatlan vízzúgás, egymás szavát ember nem hallja, hacsak nem kiált. Ez a Kulpa vize a nagy Küküllőhöz majd hasonló Oszályon alól szélességre, de olyan mély, keskeny, három Küküllőben sem hiszem annyi viz légyen, kivált alól Karlóczon.

Igen rút időben, márcziusnak közepi táját

rosz úton, Bosákovina, Brezovicza (mindkettő Zriniek jószága), Zábrágra mentem; két raritást jegyzek meg: Breznoviczán az udvarháznál láttam a Menyankcsics (úgy tetszik Pál) képét — hires kapitány volt, — a mint harczon egy töröknek, mind magának mind lovának fejét elütötte a pallossal. Ezt ur, főnemes, paraszt, igaznak mondotta. Ezé volt ez az udvarház, a dolog sem volt régi. Ezen faluban láték egy paraszt embert, volt hatvan esztendös legalább; oda Zábrág városa csak annyi, mint Váradja Fejérvárhoz; másik is, maga is azt mondotta, hogy soha Zábrágon nem volt; kérdém töle: hogy állhatta meg? azt felelé: semmi dolga, járója nem volt ott.

No én Csáktornyára, és onnét minden uti mulatozás és urak udvarlása nélkül Sopronba, és a jég, hó, sár miatt igen megsebesedett lábu lovaimat, szolgáimat ott Vitnyédi házánál hagyván, menék landkocsin negyed magammal Bécsbe az aranyos szarvashoz. Sopronban való mulatásom alatt én addig próbálám, hogy ki ugorhatik tizenkét lábnyomnyit, a mint csizmás lábbal azt elmérhetni: az én bal lábam térdemben megficzamodék, alig tudám Bécsben egy hétig meggyógyitani. Itt az Isten több pénzt adván, vásárlék holmit, képemet leiratám nagy és kicsiny mértékben, Sopronba a szolgáimnak irék

(már egy Topos Ádám és Ebner Dániel nevü nemes emberek gyermekeivel meg is szaporodtak volt), hogy a lovaimat hozzák Pozsonban, én is odamenék, és az egy érsek Lippai Györgyöt udvarolván csak meg, hazafelé indulék aprilis vége felé.

Menöben én (az Osztrozith urak közül lévén egy Miklós, de már meghalt volt, ez házasodott volt Erdélyben) Ilovára betérék Osztrozith Mátyás becsületes evangelicus urhoz, a hova is engem a fatum vetett volt inkább, mint a tanács, vagy szándék, mert én Kaszára Petróczi Istvánhoz akartam menni, imide nem is gondolkoztam volt; de látván hogy a nap szintén hanyatlik, bemenék Ilovára, ott az becsülettel láta; nézem, hát itt két kisasszony vagyon, egyik Osztrozith Miklós leánya Borbára (ez a Bethlen László anyja), másik Osztrozith Pál leánya, Erzsébet, úgy tetszik, ennek is az atyja és anyja megholt volt. Én ezt megszeretém, de ekkor semmit sem szólék, a marasztásra pedig jó szivvel megmaradék más napra is, de osztán hazasieték, Petróczi István, Tököli István, Keczer András, Barakonyi Ferencz jó uraimhoz térvén csak be utamban, érkezém haza május vége felé, és otthon elsö gondom is ez lön :

Az atyámat kérém, hogy a leányt megkérjük nékem, irjon maga, irasson a fejedelemmel is

Osztrozith urnak; nehezen reá vevé magát, Rettegi István szolgámat felküldök. Válasz ez lön : A leány még gyermek, mindazáltal ha kedve lészen hozzám, a maga asszonyságában vagyon, sem apja sem anyja nem lévén, és a bátyja nem erőltethetvén. Ha a szerelem miatt eszem lett volna, az elég negativa volt; de lássuk jövendő esztendőben, mert ezen esztendőben jegyezvén el Bethlen Farkas az emlitett Borbárát, én azon annál inkább megbizakodtam.

XIX. RÉSZ.

Anno 1666. harmadik vándorlásomról.

Mind a szerelem, mind a curiositás, már majd megszokott, édesedett, vándorló nyughatatlanság és egyéb okok, in anno 1666. kihozának engemet Erdélyből. Indulék májusban Teleki Mihállyal együtt, ő igen nagy pompával, vezeték, szolga, katonák, hadnagyok, hetven lóval volt; noha én úgy is abban az időben elébb mosdottam nálánál az atyámra s familiámra nézve: ő maga előtt bocsátott, másként a valóságos becsület bizony az övé lehetett volna, de mind nékem mind az atyámnak hizelkedett, hogy arra mehessen egy részint az atyám által, a mire azután ment; énnékem is kötelezte ultro hittel és a barátságra magát, és mind az atyám mind az én hirem nélkül kéretlen szerzette a fejedelemtől az udvarhelyszéki fökapitányságot énnékem; nagyobb okai és alkalmatosságai ennek máshová valók. Most mégyek csak vándorlásomra in meo privato.

Rettenetes árvizek voltak Szamos, Tisza, Bodrogon; de hogy az uton ne mulatozzak, menénk Késmárkra gróf Tököli Istvánhoz, kinek Telekivel már igen nagy, szoros barátsága, fogadott atyafisága volt régen, mindkettőnek nagy világi haszonra czélozó okai lévén; szörnyü vendégség, részegség, muzsika, táncz, vadászat, mulatság telék el tovább egy hétnél, mert Tököli István ebből a roszból Magyarországban minden urakat, sőt egyéb rendeket is meghaladott, melyet ha megmértéklett volna, bizony nagy virtuosus emberben való qualitások voltak. Józanok is voltunk ugyan néha én és Teleki Mihály, de a gazda és a több vendége kivülöttünk minden Istenadta nap részeg volt, és gyakrabban kétszer is napjában; mégis csuda ez az ur igen gazdag volt, nemcsak el nem tékozlotta az atyjáról reámaradtat, hanem sok uri jószágokat is vett, maga pedig pompás, splendidus és liberalis épitő ember volt. De mindezekre ötet segítette egy Keczer Ambrus nevü, köszvény miatt kezetlen lábatlan, ágybanfekvő és székben hordozott főember-szolgája, kihez hasonlót sem láttam, sem hallottam, sem olvastam soha, hogy a más ember dolgában, kihez sem atyafisága, sógorsága, sem semmi világi testi relatiója nem volt, sem magának, sem semmi atyjafiainak semmi haszna, interesse nem volt, (mert magának sem felesége, sem gyermeke,

másként szép főemberi jószága, melyet vesztiben hagyott az öcscseinek András és Menyhártnak, kik tisztességes gazdák, főemberek voltak) olyan szorgalmatos légyen; mert az erre az emberre magára, gyermekeire (mert özvegy volt ekkor Tököli) a disznópásztorra, a béres bocskoráig úgy viselt gondot, hogy azt nem lehet kimondani. Fuit miraculum voluntariorum servorum. Szép compendiumba vette, mondván Teleki néki az én hallatomra: ti urastól elkárhoztok, te azért, hogy sem Istennek, sem magad lelkinek nem szolgálsz, hanem csak arra van gondod, hogy az uradnak jóra, roszra minden böven kiteljék; az urad azért, mert semmire gondot nem visel, nem dolgozik, Istenét sem szolgálja, eszik, iszik, tánczol, pompáskodik, bujálkodik. Adta légyen Isten, lelkére nézve lett légyen hibás próféta Teleki, világ szerint bizony keserves végek lön magoknak és házoknak, noha buzgó evangelicus, tisztességes emberek valának.

Belé fáradván a sok tobzódásokba, mind gazda, Teleki és én menénk a palatinushoz Vesselényi Ferenczhez Murányba, hol is sok főembert találánk, itt is sok vendégség lön, a palatinus mint erőtlen, kéz és láb nélkül való ember Tökölit vallván gazdának. Innét Teleki méne Erdélybe; más kiki házához; én Petróczi Istvánnal Kaszára, Ilovára leányt kérni. Utunkban mentünk

Beszterczebányára, és mivel az én szeretömnek, anyja Ujfalusi volt, annak atyjafiához Ujfalusi János és András református derék föemberekhez Divék-Ujfaluban, hogy consensusokat vegyem; kik is jó szót adtak, palatinus, Tököli és sok református, lutheránus förend mind commendált, Petróczi fogadott bátyám szivesen kérte, a leánynyal magam úntig beszéltem. Ide s tova elajándékozék majd negyven aranyig, a leány sem lön, csak eljövék nagy inam-szakadva. Még a volt boszuságom : a szegény Bethlen Farkast nem tudom kicsoda, rosz büzbe keverte, annak a mátkájával kináltak, hogy töle elveszik s nekem adják; de illendő választ adtam. Menék Rosenbergre Tökölihez, és onnét Batizfalva, Szent-Iványra, s által osztán Csertova-Szvábda nevü (megfelel nevének, mert ördög-lakodalmat tészen) úton Breznó, Polonka, Murányba a palatinushoz, ki is a várban uri szállást, magával asztalom, szolgámnak lovaimnak elégséges prebendát rendele tisztességesen.

A palatinusnál laktam septemberig; azalatt lön ilyen dolog. Egy Balassi Imre nevü nagy vitéz, de igen zavaros elméjü gróffal a palatinusnak veszekedése lévén, arra vitte a dolgot, hogy mint notorius proscriptus ember megfogattassék; emez se el nem tudta vagy akarta magát vonni, sem rabul adni magát : fegyverhez nyult, sok ka-

tona tartott hozzá, több szép urasági között Diviny várát is birta, és innét kivált a palatinus jószágiban sok kárt tett. Ez a vár nem erös, de ö nagynak tartotta; volt szép lövöszerszám, munitio, és gyalog benne, minthogy véghely is volt; ebben bizott és hogy abból megszerzi dolgát. A palatinus instantiájára a császár az akkori végházakból, kivált Fülekről rendele bizonyos számu magyar hadakat, lövö szerszámot és német gyalogot is nyolcszáz tájba, hogy vonják ki onnét. Elmenének a palatinussal Balogvárra, Fülekre; és osztán Diviny megszállására; a németeket egy Delon nevü gallus vice-colonellus commendirozta; erösen lött bizony ki egy Sándor Gáspár nevü föember, sellei kapitány lábát is bokában ágyuval ellövék, de még sem hala meg. Sánczot vetvén csakhamar egy éjjel, négy vagy öt ágyuval reggel löni kezdék; én is ott peczkelödtem, a palatinus küldözött, kivált hogy Delonnal is tudtam beszéleni; megijedének a mellette levö nemes embereknek az elei, s elárulák, feladák a várat discretióra. Ezt a terminust a közkatona, talpas nem értette meg elébb, hanem csak akkor, a mikor maga puszta kézzel s a felesége egy hitvány párnával méne el, noha Balassi és én a kik jártuk a tractát, megmagyaráztuk nekik, maga a palatinus is megparancsolván magyarázását, de a corruptus, magokról titkon

gondot viselő, egynehány nemes ember eláltatá őket, voltak háromszázan. Rút spectaculum volt. Szoros várban, a sok ló s marha étlen, majd térdig a ganéj az udvaron, még osztán hogy mindent elprédálának, egynehány száz párnai derekalyt kihasogatván, mind a földön, mind az aërben úgy volt a toll és pih, mint a nagy hó és fergeteg. A palatinus harmadnap jöve a várba, mégis akkor is volt pih, esönek mondá.

Én a palatinus parancsolatjából addig is benn a várban Balassi salva gvardiája voltam, és felette nehezen tudám megörzeni a boltját, belső értékit egy Balassi Bálint nevü gonosz atyjafia és Delon ellen. Azt mondá Bálint, néki csak a leveles láda kell, lészen harminczezer tallér nyereségünk. Delon az osztozásban felit nékem igérte, osztán összeveszett, ő koszperdre én kardra vetettük kezünket, de tovább ő se mere menni. Nékem azért a nagy szolgálatomért Balassi a nagyobb fiától külde egy szép gyémántos rózsát, úgy hiszem hogy legalább ezer forintot ért volna, de visszaküldém, izenvén neki: volt az ideje, hogy az én atyámnak mindene úgy veszett el mint az övé most, anyám s magam rabok voltunk; nékem fogadásom: supplicáló perlő embertől soha ajándékot nem veszek, hanem küldjön egynehány darutollat, s azt külde. Csúfos zelotypiából azután reám panaszlott a palatinusnak, hogy a

feleségét, ki erdélyi Barcsai Zsigmond leánya volt, szép, ifju, szeretem, de bizony hazudott; vette volt abból, hogy mikor az uráért és javokért törekedett, sírva a mejjemre borult, kezével rajtam esdeklett; de az sok ember előtt volt. Vége lévén ennek a divinyi dolognak :

Menénk Murányba; Balassit is igen tisztességes arestum alatt, felesége javai és fiaival együtt lévén, vivék oda. Engem a palatinus, palatinusné száz arany, s majd meg annyit érő ezüst markával megajándékoza ; menék haza Erdélybe. Ennek a Teleki és én járásomnak oka volt titkos követség Apafi fejedelemtől a magyar, maig is tartó, még in anno 1663. kezdett nehéz dolgokról.

XX. RÉSZ.

Ifjuságom büneiről.

Igy folyt az én életemnek huszonnegyedik esztendeje, Salamon mint mondja Praed. 12 : Örülj ifju stb. de tudd meg, hogy az Isten ítéletre vonszon; és a 9. R.: Az ifjuság hiábavalóság stb. Nem szégyenlem Augustinussal, Petrarcával megvallani ifjuságom mocskait, és azok között az én Istenemnek körülöttem levő, majd emberi hitel felett való gondviselését dicsöiteni álmélkodva, mert betölt én bennem nemcsak az, a mi vagyon 1. Mós. 6 : 5. és 8 : 21. hanem az is, a mi van 2. Kor. 2 : 9. és 1. Mós. 20.-nak az utolján.

Alig haladtam vala tizenhat esztendöt, az anyámnak egy dajkáját megkésértém a vétekre, de csak nevette, s elvete magától. Egy frajczimert véletlen találván az árnyékszéken, ha megbirom vala, és ha enged vala, megfertéztettem volna, ellenben más frajczimer imeznél is majd szebb, hanyat is dölt elöttem szemtelenül, ugyan

elváltozott s halványodott bujaságában, és hivott, csak ketten bátorságos helyen voltunk: de nem akartam én. Noha ez két próba után volt ez, úgy tudom, Segesvárott. Egy jóforma szászhoz elmegyek csak egyedül, kit azelőtt ismertem, csak magát találtam, kezét szoritám, tenyerét vakarítám s mondám, hogy szeressük egymást; ő az én szómat nem érté, gyümölcscsel kezde kinálni. Menék mindjárt máshoz sokkal ifjabbhoz és szebbhez, ott sem kapék semmit is, jámbor pedig egyik sem volt, kivált az utolsó. Ezután egynehány esztendővel reám is izent készségéről, és minden ahoz kivántató alkalmatosságról, de én akkor nem akartam, jobb eszet adván Isten már akkor; noha az egész erdélyi szász natióra vetették, hogy ő a legszebb asszony, és az ura legrútabb férfi. Az én próbám volt anno 1658-ban a végén, az övé 1665-nek a végén; ez én előttem csuda.

Anno 1659 Kolosvárott láték egy igen szép, ifju, de nem oda való, hanem másuvá való nemes asszonyt; egy igen jószavú inasomat küldém hozzá cantáló mendicans képében, ki is kész voltát meghozá . . . . . .

. . . . . .

nem nyultunk a Vénus játékára, hanem csak úgy válánk akkor el. Igérkezék, hogy eljö hozzám a kertbe; el is jöve kevés nap mulva, csak egy szol-

gálóval; messze a városon kivül volt ez a mi kertünk a Szamos mellett, szép filagoria volt benne; én is csak egyedül voltam szolga nélkül, a szolgáló elméne a kertben messze, hogy a szót se hallja; mi ketten fel a filagoriába, voltunk legalább egy óráig ott; csók csecsin, orczáján sok volt, de

. . . . . .

nem hogy a Vénus lett volna; csuda Isten megzabolázásából lett ez, kivált az ő szemtelen bátorságát hogy úgy megtartóztatta. Ez majd elhihetetlen dolog; de hogy úgy volt, az Isten tudja, nagy inaszakadva méne el, mert igen szeretett. Egyszer szemtelenül csak bemenék hozzá, hát bibliát olvas, én az énekeknek énekét, mert szinte azt olvasta, kezdém rászabni, Isten bocsássa meg; ekkor egy-két csókkal hamar elmenék, de elvégzök, hogy azután többre menjünk, de az Isten azt nem engedé; kicsiny hija, mint a XIII. részben írtam, hogy a vizbe nem halék, melyen megijedék, és a mint a XII. részben megirtam Kolosvárról elmenék, hála Istennek; mert emberi mód szerint soha többször úgy el nem váltunk volna, azután pedig soha sem láttam.

Anno 1660. öszig semmit affélét nem próbáltam, hanem ekkor igy esém késértetbe. Huszton a több sok odafutott fő rend között vala egy nagy nagyságos ur, kinek termetre, ábrázatra, s minden

a szépségben kerestetett dolgokra nézve ritka hires felesége, nagyságos kisasszony, circa tizennyolcz esztendös vala. Ennek az urnak szállása épen az enyém mellett lévén, gyakran mentem beszélgetni hozzá, mint az atyám nagy jóakarójához; legkisebb gondolatom sem lévén arról, a mi kerekedék belöle. A szállás ott szük lévén, az udvar vagy fehér háznál azon házban lakott a feleségével; csak deszkával volt külön rekesztve az asszony asztala, ágya, és minden alkalmatossága az urétól; a deszkarekesz ajtaja volt a közepén, és nyilt be a házba, az ur asztala sem messze, sem felette közel a rekeszhez, és két ablak között volt. Engemet, mint emberséges ember vendéget, az asztalnak felsö végéhez ültetett, maga másfelöl az alsó vége felé ült, és úgy beszélgettünk. Egyszer, kétszer a meglévén; tekintem egyszer, hát a rekesz ajtaja kicsinydég nyitva vagyon, és az asszony ott ül egy kis széken, és ez úgy esett, hogy ö engemet és én ötet jól láttuk egymást, de a hol az úr ülése esett, nem látta az ur, hogy az asszony ott ül, söt az ajtó nyitva lételét is (csak afféle hitvány s egyszerü deszkás fakilincsü lévén), egy szóval, semmit eszébe nem vehetett. Az asszony mint akármely szemét is elvonhatta volna; oldalfélt kezdém nézni szemre én is : hát egyszer szemével, keze intésével, mejje tapasztásával, és messze hányható csókkal oly

hathatósan kezde velem beszéleni, és én is, de igen vigyázva felelvén néki, hogy mi felette nagy szerelembe esénk egymással, úgy, hogy ebéden, vacsorán, mindennap együtt lévén, mások is észre vették. Izenék neki és bizony rosz véggel, de ő azt izené, hogy ő bizony k . . . nem lészen, hanem ha elveszem, minthogy mint lány ő az urától elválhatik törvényesen, valamint az első felesége is elvált volt, elválik, s hozzám jö feleségül; talám el is hagyhatom érette németországi utamat. Tovább ennél a mi szerelmünk nem ment. Ez után negy esztendövel becsületes özvegy föaszszony által is üzent e szerint, és az atyám el is akarta vélem vétetni, mint vallásomon való úri nemü, tisztességes jószágu, szép személyt; de nem akarám én, mert Isten nem akarta, melyen minden ember csudálkozott. Ez az, a kiről emlékezém a XII. részben, hogy az akademiától el nem vonhatott; ekkor volt a betegségem és fogadásom, mely van a VII. részben.

Ezután egy szoptató szép menyecskének a gyermeke szájában levő csecsének tapasztásán kivül jámbor voltam sok esztendeig; de csak alig hogy Londinumban el nem veszék ilyenformán : Hallván én azt, hogy ott, noha reformátusok mind az emberek, de mégis sok bordély, titkos házak vannak, mondám Jászberényi Pálnak és Enyedi Gáspárnak : menjünk el ex curiositate,

lássuk, úgy vagyon-e. Enyedi szegény bizony minthogy medicus vala, nem volt jámbor ez iránt, s tudta az ilyen helyeket, de az Istenért megkértem, rá ne bocsássanak teljességgel épen a vétekre. Menénk egy szerecseny király képe alatt való házhoz, ök ott ismeretesek voltak, a vendégfogadós vén asszonynál. Este későn volt a dolog, nosza mindjárt collatiót, spanyol bort, kanári szektet k . . . . . kettesével, melynek egyike csak tizennyolcz esztendös leány k . . . volt, és azon panaszolkodott, hogy ö nemes ember gyermeke volt, de apjától, anyjától árván maradván, a bátyja elüzte és úgy kénytelen adta arra a keresetre magát. Szép vala . . . . . de jól adta Isten, Enyedit bevittem volt vélem, és nem közösülénk véle, egy ducatont adék néki.

. . . . . .

Bocsássa meg az Isten, és áldassék, hogy tovább engem nem bocsátott. Ennyire sem az elött, sem azután sem mentem, de ha az Isten Vilhelmus Curtiust, kiről a XV. részben, ne támaszsza, és ha a francztul nem féltem volna, bizony elmentem volna. Ez volt 1664-ben. Jámbor voltam azután 1667-ig, ekkor ismét kicsiden maradék.

Fogarasban menék udvarhoz; a gazdaasszony jószágos, szép tizenkilencz esztendös tájbeli menyecske vala, az ura öreg ember, barátom volt, hon nem volt; kevés beszéddel megalkuvánk,

csókot váltánk és a más házba menénk a többiért. Az Isten a szolgálót mindjárást behozá; mintha csak beszélgettünk volna, mindjárást elválánk. Én sem próbáltam ezután sem mást, sem ezt soha, hanem házasságra adám elmémet.

Ezeket gyóntam meg Istenemnek, az én leirt imádságimban, és itt is a zabolázó Isten dicsőségére, és az én pirulásomra, és az olvasónak tanuságára.

(Az első könyvnek vége.)

MÁSODIK KÖNYV.

I. RÉSZ.

Anno 1667.

Látván az idővel és testi erővel a bünnek is bennem való nevelkedését, édes atyám intését, jóakaróim tanitását, és az Isten parancsolatját 1. Kor. 7 : 2. megfogadám, és in anno 1667. adám elmémet valójában az házasságra; és eltökéllettem volt elmémben azt, hogy mivel Isten engemet addig, akármint, de csudálatosan, meggátolt az asszonyember megesmerésétől : özvegy asszonyt, ha nem tudom micsodás lészen is, de soha sem veszek, hanem leányt, hogy osztán házas koromban az ördög és a test szüz leányra ne vágyódtasson és rútabbul meg ne essem mint nötelen, és világszerint szabadságbeli koromban; mert e volt valósággal az oka, hogy szép, ifju, özvegy személyeknek alkalmatosságait, melyek másként készek, és bizony nem alávalók voltak,

megvetettem. Feltettem azt is, az atyám is azt javallván, hogy pápista vagy unitária feleséget soha sem vészek, hanem magam vallásomon valót, vagy a mint nevezik lutheránát. Volt ugyan köztünk emlékezetben egy havasalföldi igen nagy ur Dragicsan Cantacusenusnak a leánya is, mely is úgy hiszem, végben is ment volna, de Istennek nem tetszett; eszközképen a mostohaanyám veré el mind az atyám mind az én elmémet róla. Másként ekkor az én rendemen és vallásomon való, s tölem atyafiság gátlása nélkül elvehető eladó leány Erdélyben szük vala, Magyarországban pedig már elpróbáltam vala.

Az atyám s mostoha anyámmal kettőt találánk : 1. Béldi Pál, ebben az időben Erdélyben nagy ur leányát, kit azután Bethlen Elek eljegyze s odahagya, és osztán Vesselényi Pál vevé. 2. Osdolai Kún István tisztességes, de imeznél sokkalt kisebb és alábbvaló főember leányát Kún Ilonát, melyet a többi felett commendált Basa Tamás, jószággal, gazdagsággal, és uri tisztekkel hires neves, hogy lészen száz ház jobbágya, pénze etc. Volt is a mi volt, mint ide alább látszik. A szegény atyámnak kedves jóakarója lévén Nemes János (ki is már ekkor a Basa Tamás igen bölcsen cselekedett tisztei letétele után háromszéki főkapitány vala), véle közlök és ugyan véle elmenénk Fogarasból in anno

1667. márcziusban ilyen szándékkal, hogy mind a két személyt megnézzem, és melyiken az Isten elmémet megnyugottja, azt az atyám megkéreti számomra. Elmenék én azért Nemes Jánossal Bodolára való szándékkal Brassóba, hol is az előtt soha nem voltam; atyám és egyéb tekintetekért a szász szomszédok igen jó szivvel láttak s tartottak ott Brassóban. Megtudók bizonyosan, hogy a Béldi kisasszony Vargyason Dániel Ferenczné keze alatt vagyon, nem az atyja és anyja neveli; erre nézve én Bodolának feléje se menék, hanem csak egyenesen Zabolára Basa Tamás és akkor ugyan itt lévő Kún Istvánhoz. Nemes János fogta volt disponálni, hogy Osdoláról oda jöjjön az ipához.

Zabolán engem, mint afféle tüzház-látót igen jó szivvel látának, vendéglének; Kún István, mint ki azon kivül is borozó ember vala, innya kezde Nemes Jánossal; az öreg Basa ur igen idős, circa hetvenhárom esztendős, és másként is józan, mértékletes ember lévén, nem ivott; én sem akartam innya, meglévén már ab anno 1660. józanságról való fogadásom, melyre nézve én is abban az időben a bort vízzel elegyitve ittam, kiváltképen ha hol köszöneteket kellett innom, hogy ha az embernek kedveskedem is italommal valamit, az eszem maradjon meg. Ott Kovásznán igen derék hires savanyu viz lévén, Basa Tamás

is azzal elegyitette rendszerint a maga italát; én is mondtam, hogy adjanak egy palaczk savanyú vizet az inasom kezibe, hogy az én boromat az én szokásom szerint azzal elegyítse. Szemem előtt adtak, de minthogy gonosz szokás, hogy a leánynézőt, ha lehet, megrészegítsék (Hab. 2:15.) : valakitől sült ki, kerestek szász bort, olyant mint a savanyuviz, szinére nézve, és hasonló üveg palaczkba tették a savanyu vizes palaczknak helyébe a jeges vizbe; az inas sem tudta, nem hogy én. Gyógyi bort ittunk, de ők, hogy már savanyu vizzel bőven elegyitem, köszöngetni kezdék nagy fennyen. Mondok magamban : ezek engem a borral akarnak kitanulni, de bizony megcsalják magokat, én iszom ki őket bezzeg úgy. Természetem és szokásom szerint gyakran menvén ki vizelleni, tekintém, hát oly részeg vagyok, hogy az embernek az orra is kettőnek látszik. Hihető, Venus asszony innyaadó inaskája Cupidó is töltötte. No én ki nem menék asztalhoz többször, hanem csak lefeküvém, de haragudtam; noha azt a fortélyt akkor nem tudtam, hanem csak a sok, noha elegyes bornak tulajdonitottam; és jó hogy nem tudtam, hanem azután esztendővel, mert valami roszra fakadtam volna, úgy lehet.

A leány gyászban volt Basa Péter bátyja miatt, és csak nem régen gyógyulván meg hagymázból, haja is igen elhullott volt, ugy hogy fel

sem csinálhatták kisasszony módra, de nékem mégis tetszék, a minthogy bizony alkalmas, szép, mind termetü, mind ábrázatú asszony is lön azután belöle testére nézve, lelkére pedig kiváltképen való jó asszony lön : tudós, jó hamar iró, kegyes, tiszta erkölcsü, jó gazdaasszony, engem halálban szeretett. etc.

Másnap engemet ebédre marasztának, de roszul lévén a tegnapi bortól, keveset ettem és csak savanyu vizet ittam. Ebéd után elindulék hálni Nemes János urhoz, ki még reggel eljött elébb Zaboláról. Voltam olyan szándékkal, hogy Vargyason a más leányt is megnézzem, és úgy válaszszak a kettő közül; de nézd az Isten rendelésit : Teleknél találám elöl Dániel Pétert, tisztességes szép készülettel; kérdém, hogy hova szándékozik? mondá : hogy Basa és Kún István urhoz. Elválánk. Gondolat ütközék elmémbe, talán ö is leánynézö; úgy is volt, és mivel én semmi szót nem adtam a leányos házhoz, hátha elüti a kezemröl? azonban hátha a vargyasi nékem nem fog tetszeni, osztán sem egyik, sem másik nem lészen. Én hirtelen mindjárást csak resolválám magamat, és egy jeles tréfás, Bacsó István nevü, jó iható prokátor, Basa Tamás ekkor engem kisérö szolgájától, kezem beadásával visszaizenék, hogy a leányt én elveszem. Én osztán a másiknak látására sem menék Vargyasra,

hanem csak haza az atyámhoz, ki is helybenhagyá, és kevés hetek mulva Nagy Tamás tanács ur, s az atyámnak s nékem jó akarónkkal Osdolára menénk, és megesküvénk a mátkámmal; de mivel igen gyenge és kicsiny idejü is volt, esztendeig kellett várnom mátkaságban, és in anno 1668. 11. juniusban volt a lakodalmunk ugyan Osdolán, lévén ő akkor tizenöt esztendős három holnapi csak, én pedig huszonöt esztendős hét holnapi. Bár lett volna idősebb, talán egészségesebb lett volna.

Ezen 1667. esztendöben instelláltattam én az udvarhelyi fökapitányságban boldog emlékezetü Apaffi Mihály grátiája, az atyám resignatiója, és Teleki Mihály mind az atyámtól, mind annálinkább tölem nem kért szerzése által. Ezen esztendöben bocsátotta az atyám kezembe a székely-musnai portiót, melyben akkor kilencz vagy tiz jobbágy, szántóföldek, és egy, mint szokták mondani, pokol idö malma is volt, hogy jószág és residentiátlan kapitánynak ne tartassam; a szent-miklósi, kápolnai, szászvölgyei, szt.-istváni portiókat is, de nem a örményesit, vajda kamarásit is; a tordai ösanyai jószágocskát is, melyben az öcsém Bethlen Pállal és húgom Bethlen Zsófiával való osztozásunk és alkuvásunk is ezen esztendöben lett, ugy tudom, egymással. Kevés anyai arany és ezüst marhát is

hármunk között felosztotta, az anyánk pénzéről is hogy már excontentálni látszatott, tizezer forintot adván, hármunknak, de felette károsan, mert 1668-ban a szegény húgom Lázár Imrével mátkás korában meghalván, az aranymübeli része majd mind a mostoha anyámhoz vesze. A néki tiz ezer forintokból jutott részéből is nékem az atyám pro florenis ezer, ötven ökröt ada, az öcsémnek is úgy; igaz dolog ugyan, hogy az atyámat magát is megcsalván a marhaszedő szolgái (mert akkor az ökör Erdélyben olcsó volt), annyiban állott. Vétette vala az atyám azért, hogy Bécsbe hajtsák tavaszszal, és a hugomnak aranymüvet vásároljanak véle, de néki az Isten mást rendelt volt az égben in anno 1668. májusban, mátkájának s nekünk, és az atyánknak is nagy szomoruságunkra. Öróla szállott, noha az atyám néki a magáéból adott és osztán imide jó helyre fordíttatott, négy ezer forint az udvarhelyi scholára, melylyel áll az a schola. Emberi mód szerint szólván, hala meg azért, hogy meghimlözék Szent-Miklósról Ozd felé menö utban; megmondám, hogy maradjunk Ozdon, vagy hagyják ott, én hozzálátok; nem akará az atyám s mostoha anyám; nem lehet, ugymond, az árva Pekri Lörincz jószágában, hanem ereszszék le a hintó böreit, menjünk holnap Kutyfalvára, holnapután Teremibe. Apri-

lis végén igen erös hideg idö vala, beüte az himlö, s meghala circa 4-am maji; így tetszett Istennek.

Ezen 1667. esztendöben intézteték nékem közmegegyezésböl a szent-miklósi ház, hogy a többinél roszabb lévén, minthogy bizony négy rosz alacsony ház és egy kis bolt vala csak, azt rontsák el, és közköltséggel nékem csináljanak olyat, aminémüt én szeretek, fundáljam magam. Úgy rajzoltam, fundáltam el bizony nagy munkával, pepecsléssel, melyröl ide alább eleget, s felettébb is szólhatok.

Kezdettem azért a világi élethez, avagy gazdasághoz in anno 1667. Legelöször a tordai alsó házat vettem fedél alá ab anno 1658-tól fogva való pusztulásából, ott való ös puszta szölöket felfogni, és elöször keveset szántatni; minthogy Péterden két, és Okloson kilencz hitvány jobbágy volt csak hozzá.

Elsö lószekerem volt egy régi magyar kék posztós, ernyös kocsi, valami cancellaria-taksáért adták vala a brassaiak, ehez én négy szürke, vagy fehér lovat szerzék, melyen ugyan csak háló szerszám, kalamáris ládám és egyéb egyetmásomat hordoztam : mert én mind paripán jártam forgósan, hol sas-, hol daru-tollasan. Büszkécske lettem volna, ha a festékem érte volna, de az nem volt kivánságomhoz képest, noha az atyám adott volt harminczöt negyvenes hordó bort korcsmára va-

lót, mely circiter ezer forintra ment, bö és olcsó lévén akkor. Nötelen koromban az atyám szekerében is ritkán és nehezen ültem.

Egy nagy hiábavalóságomat nem hallgatom el. Én tánczhoz semmit sem tudtam, és azt szégyenlettem, Németországban hogy nem tanultam volt, hála Istennek. Erdélyben, a hun csak a hajlandóság, a bor és a muzsika a mester, akarám megtanulni; az atyámnak egy Mihály nevü hegedüsével elbujtam messze, félvén, ö vonta s mondotta is néha : így, ne úgy etc. Én mint Noë részeg csapja ugrottam, mentem elé s hátra, de abból bizony semmi derék dolog nem telék; mégis ugyan én is széltiben bolondoskodtam a többivel, és kivált a süveges táncz igen kedves volt elöttem, de osztán anno 1670 tájban örökösen elbucsuztam töle, a mint a kártyától, koczkától in anno 1662. per votum, quantum possibile, és paráznaságtól is, ajándékvételtöl is.

Török lovam kettö, paripám egynehány volt, szépek, s jók, de nagy boszuságomra egy sem volt udvarias benne; a török lovak ki is veszének még ebben az esztendöben kezemböl, még esztendösök sem voltak kezem alatt, elhalának.

Az atyámtól külön ebem s peczérem sem volt addig, minthogy külön sem laktam, hanem egy pár igen szép és jó Armás és Talpas nevü

agaram, vizslám, pudlim; fegyvert sokat hoztam volt utolsó utamban Bécsből, melynek egy részét küldém Moldovába a vajdának és bojároknak ajándékba; de megcsala amaz vers : „munera qui mittit, sperat majora remitti.“ A vajda adott egy nagy gindárt, mely olyan átkozott volt, ha árpába takarták volna is, mint a szekszena úgy állott a csipeje; egy szolgámmal cserélém egy huszonöt forintos fejér szekeres lóért el; a bojárok tizenkét talléros fegyverért egy két forintos keszkenöt küldtek. Pénzen hoztak két paripát; jót, és tizenkét kancza lovat. Hic sit finis anni 1667.

II. RÉSZ.

Anno 1668.

Híttak elöször regalissal januariusi gyülésre Beszterczére, és kezdettem az ország között voksolni. Külön szálláson, de az atyám asztalánál voltam. Sokat irhatnék erről a gyülésről, ha historiát akarnék irni, de ez nem ide való. Ezt az egyet jegyzem csak meg: nem jut eszembe mi felett, az ország és fejedelem között nagy contestatióra jutott a dolog, annyira, hogy Bethlen Gergely által felküldé az ország a fejedelemnek a conditiókat, és emlékezteté azokra tett hitire; kapja a fejedelem a keziből a conditiókat, akkori nyomtatott articulussal (köszöné Bethlen Gergely, köszönvén is követte, hogy rajta több nem esett) a földhöz csapja a conditiókat; és öket kipirongatja vagy szidogatja. Rútul bomlék el, kicsiny hija hogy nem conclusum s articulus nélkül a gyülés.

Marháit az atyám ebben az esztendöben

maga, felesége, én, Bethlen Pál, Sámuel és Zsófia húgom részére felosztatá deákok és nemes emberek által in formam realis mobilium bonorum paternorum divisionis; czélozott, a mint a dolog osztán megmutatta amaz locusra Decr. Par. tit. Mert sem nékem sem Pál öcsémnek soha azután az atyámnak res mobilisében egy pénz ára sem jutott, hanem csak ezzel maradtunk. Jutott ekkor nékem marha, tinó, binó, borju in summa harmincz; juh, bárány gidóval százharminczöt; disznó, süldö, malacz circa huszonhét; ménes semmi; méhkosár száz; pénz, arany, ezüst marha semmi. Állitotta az atyám azt, hogy nékem és az öcsémnek Pálnak tanulásunkra sokat adott volt; ez ugyan igy is volt, de Sámuel öcsénknek is kiadta volt arra az ezer aranyat, Zsófia húgomnak is ezeret, mely osztán, mint feljebb emlitettem, az udvarhelyi scholához adatott: mégis maradott volt az atyámról a mostoha anyámra és Sámuel öcsémre pénz, arany és ezüst marha csak könnyen harmincz ezer forintig. Nem az atyám becstelenségére irom, mert hiszen azzal már sem néki, sem a mostoha anyámnak, sem Sámuelnek, a kik kedvéért az, és idehátrébb több hasonló s még nagyobb is esett, semmit sem csinálok, magamnak sem sokat használok: hanem azért, hadd tudja meg az én maradékom és minden, a ki ezt látja, ezeket: I-o. Hogy én csak ennyivel marad-

tam az atyámtól, és ennyivel kezdettem a világi életet. II-o. Bethlen Sámuel kezében azt az Isten meg nem áldotta, sőt a házasságával kezére ment husz ezer forint készpénzt sem; én ez mostani háboru előtt gazdagabb ember valék sokkal Sámuel öcsémnél, mind külső belső értékből, maga a szegény öcsém panaszlotta nékem, hogy annak nagyobb részét az ő gyermekségében Pekri Lőrincznek vesztegette az anyja. Ihol az Isten mind el is vevé őket életeknek legjobb korában; inkább én holtam volna meg, már megért gabona, mintsem az Isten házának és hazánknak olyan erős, ifju oszlopai. III-o. Ne vádoljon engem senki engedetlen fiui névvel és az atyám átkával, mert még nehezebb dolgok következnek, a mely valóságok és az Istennek ötödik parancsolat mellé tétetett igéretinek rajtam lett teljesedése, engem attól eléggé megment.

Bethlen Pál öcsém is in anno 1667. mátkásodott vala, és jegyzette vala el Bucsesti Sárát, kit azután Székely László és Haller István vettek volt; ezt a mostoha anyja csudálatos mesterséggel rontotta vala el, csak visszaadaták a gyürüt az ártatlan és egymást szerető személyekkel : „O quantum potest apud senes etiam sapientes uxoris pulchrae facies!“ Az is atyafia volt ugyan a mostoha anyámnak, de közelebb lévő atyafiát Tordai Margitot szerzé néki, és lakodalmok lőn anno

1668. elébb, mint az enyím, úgy tetszik, márciusban.

Azután, mint feljebb irtam, hala meg a hugom májusban.

Azután juniusban lön az én lakadalmom, és azután öltözénk minnyájan gyászba; igy elegyité meg az Isten a szegény, ekkor egyszersmind három mátkás gyermekü atyám keziben a lakadalmas pohárt keserü ürömmel. A szent-páli jószágot, mint az atyám pénzén vettet, az atyám az hugomnak intézte volt.

Noha valóságos osztály köztünk az atyámmal még ekkor nem volt, hanem csak derék intézés a derék lakó helyekről : mindazonáltal együtt nem laktunk, nem is lehetett volna, hanem én laktam Szent-Miklóson és birtam oda a szent-iványi részt, Tordán az anyámról való részt, Vajda-Kamarást és a muzsnai portiót. Pál lakott Búnon és birta Berkényest, és az anyám után a kolosvári házat, szőlőket. Igy, úgy tetszett mindennek s magunknak is, igen szépen és jól élünk, mind az atyánk, mind a mostoha anyánk, mind mi a fiai; de következők megmutatják, mely szüntelen való házi kereszt és a sátán agitatiója volt minnyájunkon; kit-kit az ő helyére és idejére hagyok.

Ezen 1668. esztendőben májusban kezdettem a szent-miklósi ház rakatását, a végén májusnak,

melyhez való derék készület tétetett volt in anno 1667, a mint erről oda a negyedik részben írtam; azt itt nem kettőztetem, csak ezeket: 1. Csudálatosan mutatta az Isten disznó-turás és egy disznópásztor által a galgoviczi határon egy régi pogány várnak a fundamentumát meg, melyből áll a köveknek a dereka; irtóztató régi épületnek kellett lenni, mert annak sem historiából, sem levélből, sem traditiókból árnyékát sem vehettük fel; semmi faragott követ és irást sem találtunk; iszonyu temérdek és olyan erös fala volt, sokszor könnyebben elhasadott az erös vizi kö, mintsem a mész felszakadott; sok vasat emésztett meg a hányása, olyan tölgyfák nöttek volt rajta mint egy negyvenes hordó kereksége. Három forint, nyolcz véka buzáért mutatta meg az az ember; elöször alig hogy oda nem hagyta a tiszttartó, harmadnapig tizenkét emberrel, semmit mészpornál és apró schifereknél nem találván egyebet; de mi osztán az atyámmal beszélgetvén, száz embert küldénk reá, s meghagyók, hogy ássák keresztül a hegy tetejin, és úgy akadtunk reá a fundamentumra; volt a kerületi hatvannyolcz öl, és a formája a helyhez képest ovalis, melynek két végin egy-egy torony, melynek az ki a bércz felöl esett, temérdeksége volt egy és fél öl. Ha Isten ezt nem mutatta volna, nem hiszem, semmi is abban a házban tölt volna, mert: 2. Ott

a tájott Balásfalván kivül a palakönél egyéb nem igen vagyon, az is a kis-aknai határon, és a melyre nem igen régen találtam, a balásfalvi erdötetön. Nagy öreg dufla téglát még in anno 1666. csináltatott volt az atyám száznyolczvan ezret, az alsó kertben amaz nádas tócska abból áll, de nem próbálták volt meg. Egyszer égetni kezdék, úgy pattogott, mintha egy compánia vagy regiment muskatélyos lött volna, százban sem maradott tiz vagy husz épen, az is csak olyan volt mint a málé; semmi hasznát sem vettük, hanem az istállót csináltattam belöle, égetetlen jobb volt; a házban csak azt a pogont csinálták belöle a pinczében az elsö palota alatt, a kin közfal nem áll, és a pincze két tyúkmony ablakának pogonját a tanuló-bástya felöl; erre nézve elhitették az atyámmal, hogy Szent-Miklóshoz közelebb téglát nem csinálhatni, hanem Ozdon a pogonok téglái ki ozdi, ki segesvári, ki medgyesi. — Én keresém osztán a téglaföldet a kápolnai akasztófánál. 4. Mikor a feleségemmel hazaérkeztem, azután rakták a tanuló-bástya fundamentumát, tettünk ketten egy kis faragott követ belé, melyben az én és ő neve vala metszve, — annus, dies; én egy aranyat, ő egy tallért tettünk reá, az aranyat Tóbiás apám, a tallért a többi kömives vette el. 5. Még eddig a régi udvarház fenállott, és az egyik oka a hibák-

nak, hogy egyszersmind nem ásták volt fel és egyszersmind nem mérték jól ki; és a ház ott állott, a hol most a pitvar, leányok háza, és a mellette levő bástya; ezt én ezen nyár kezdetin elrontatám, a fedele rontásában pallérkodván, a kakasülőről leszalasztott egy fejsze nyele vagy foka csak kicsindég úgy éré balfelöl a fejemet, süveg is volt pedig ott, mégis fél tyúkmonynyit gulyázék. Ha a fejem tetejére esett volna, három vagy négy szál deszka lett volna a házam. 6. Én költözém lakni a hol most az élés, sütőkemencze, sütőház vagyon; az élésház volt az ebédlő palotám, a sütő köz pitvar volt, a sütőház a feleségem és leányok háza, a mellette való kis viskó téli hálóház; nyári két házat csináltaték pedig kettőnknek a kertben, egyet magamnak, mást a feleségemnek szép gyalult deszkából, szélessége circa egy és fél öl, hosszusága circa két és fél. Egyik oldala volt a sütőház mostani fala, fél kis zsendely fedélkéje, mert magassága is egy ölt kicsinynyel haladott meg; szép fél boltozása volt, az is mind deszkából állott, tölgyfa deszkából, ablaka papiros kristálylyal; egy ágy, egy kis asztal, négy vagy öt embernek való szék elfért benne. Az én házamra az ajtó nyilt a kertben az ebédlő házból, és a feleségemére a leányok házából egy hosszuka köztornáczka, melyen mi egymáshoz is mehettünk és a kertben is. Öt, hat

szönyeg mind a kettönek a házát bekárpitozta, ezekben laktam majd öt esztendeig, és talán ez volt az én életemnek legjobb és gyönyörüségesebb része. 7. Öt esztendö alatt készüle az alsó rend ház annyira, hogy in anno 1673. beleköltözém az elsö, vagy udvar felöl való részébe, én a tanuló bástyában, a feleségem az ellenibe valóban. Ebédlö ház volt a hol most egy deszkarekesz vagyon, az leányok háza azzal ellenben való. Mennyire készült esztendönként, nem is tudom, nem is szükség emlitenem; elég az, hogy énnékem eszem, kedvem, munkám, költségem ment erre egészen az öt esztendö alatt annyira, hogy sok tapodás miatt alig hogy meg nem köszvényesedtem. Az atyám elsö két esztendöben minden jószágával, pénzzel, borral, buzával erösen kezde segiteni, ugyancsak valójában úgy, hogy bizony semmi panaszom sem lehet; de a harmadik esztendöben megcsökék a segitség, söt osztán egészen elkopék, és csak az én szegény nyakamra, erszényemre marada minden tereh, melyben bizony nagy károm és injuriám volt, az igazság, decretum és megegyezés ellen; azért is haladott a felsö rend annyi esztendöre azután, söt csak le is tettem az elmémröl annak soha is megépitését.

Az én lakadalmom (ha a sok gyülevész ember, tékozlás valami hasznot tenne) elég nagy

volt; fejedelem képe volt Bánfi Zsigmond első tanácsur, de más nagy rendek a vármegyékből és magok a Bethlen atyámfiai is restelték Osdolára fáradni, hanem Rhédei Ferencz, Teleki Mihály nagy jóakaróim eljöttek; násznagy ugyan Rhédei Ferencz volt, az átkozott ambitio nem engedvén Béldi Pálnak, hogy felvegye, csak azért, hogy miért nem kértük ötet elöször csak egyedül, hanem más urakat is kináltunk véle. De itt a lakadalmi hiábavalóság, ám múljék.

A Basa Tamás és Kún István értékéhez képest az én feleségemet bizony roszul, igen csekélyen házasitották, hintót s lovakat sem adának véle; én ugyan szép kék bársonyos hintót és szép választott hat pej lovat vittem volt. Adott volt az atyám énnékem még in anno 1667. Rákóczi Zsigmond inasi számára csinált vén, kétfelé eresztös hintót, melyet én kétszer is ujítatván meg, a kuruczok vagdalták el anno 1704. Sem magyar sem német szekerem ilyen nagy, és ilyen könnyen rengö nem volt. Nyolcz ember beleülhetett. Azzal jól járék, hogy a lakodalomkor a fejedelem Bánfi Zsigmond képe által egy nagy öreg virágos kupával, a szász városok is egynehány szép virágos kupákkal ajándékoztak meg, azon kivül más vendégek is, úgy gondolom hat vagy hét száz forintot meghaladott; másként

mikor haza menénk a menyecskével és számot veték ládával, erszénynyel, nem hiszem huszonöt forintnál több pénzem volt volna.

Még in anno 1667. kezdettem volt predikátor-házat csináltatni; ez megkészülvén, fogadék predikátort, Uzoni Balázst, néhai condiscipulusomat, Apáczai János tanitványát, hon tanult emberben sok akademikust tudományával, buzgóságával meghaladó merő apostol embert; ez volt, a ki Szent-Miklóson legelőször az evangeliumot az ő tisztaságában hirdette, mert Szent-Miklós régen pogány, azután keresztény de pápista, azután unitárius volt. Ez az Uzoni fundálá itt a reformata ecclesiát, itt is az asthmában hala meg; az ur házának szerelme emészté meg, mert noha Bethlen Farkas, kivált elöször semmit nem fizetett neki, mégis mindennap kétszer tett nála könyörgést, nálam kétszer, a faluban kétszer. Scholát is csináltata vélem, és mind férfi, mind leány gyermekeket tanitott. Vasárnap reggel én mentem Bethlen Farkashoz, déljest ő jött énhozzám a predikáczióra cselédestől együtt. Igy kezdők itt az ecclesiát, legelőször egy Ispány András nevü nyolczvanhat esztendös ember tére meg. Légyen ez elég itt, eddig, pro anno 1668.

III. RÉSZ.

Ab anno 1669. usque ad annum 1673. inclusive.

Esztendőnként megyek ugyan, a mennyire lehet, boldogtalan életem folyására, de mindent, és mikor esett rajtam, nem irok meg, nem is jut eszembe; nem is érdemel annálist egy ilyen hitvány privátus embernek az élete. Jegyzem csak meg maradékim tanuságára életembeli nevezetesb munkáim, igyekezetim, akadályim és szenvedéseimet, aztán compendizálom. NB-be vévén mindenkor és mindenben az Istennek reám kiváltképen való gondviselését, és az ördög, és e világ ellenem szüntelen követő üldözései között való vigasztalást, melyet az érdemes olvasó eszébe vehet mindenütt az én egész életemben, és tanulhat énrajtam, úgy tetszik, nem közönséges, nem rendszerint való, sem teljességgel megvetendő tanuságokat, hogy experiálja valósággal amaz versnek igaz voltát: „Nunquam bella piis, nunquam certamina desunt, et quocum certet, mens pia

semper habet.“ Bizony tüköre vagyok én ennek egész mai napig, mikor szintén hatvannyolczadik esztendömbe lépem, ha én esztendömnek mondhatom; hát még halálomig mi lészen, Isten tudja.

Szép és jó feleségemmel ifjuságom esztendeit gyönyörüséggel töltöttem volna, de egymást érte a kereszt, boszuság, kár, gond és akadály; mely gazdag voltam, meglátszik ide feljebb, bezzeg nem mondhattam én ekkor, a mit a gazdag. Azért az anyámról maradott és a lakadalomkor adott aranyos kupákat eladám hatszáz vagy hétszáz forinton, és mind korcsmákra való bort vevék véle; ezt az Isten megáldotta, ezt azután is mindenkor elkövettem, öszszel mindenkor szüret után annyira töltöttem pénzzel is a pinczémet, hogy asztalom, korcsmám esztendeig meg ne szüküljön. Ez volt az én arany bányám nagy részint, második a buza, melyet is, mikor olcsó volt, száz söt néha ezer köblönként pénzzel is megszaporitottam, és noha igyekeztem eladásában si aliis non melior, saltem minus malus esse, mégis szépen nyertem rajta. Erröl ide alább bövebben való irást hoz a dolog magával. A majorkodást a mennyire a szegény jószágom ereje és a nagy épités terhe engedte, követtem, tehenet, disznót, juhot, ménest pénzen vettem, kerteket, szölöket magam plántáltattam vagy vettem,

mert nékem mondom, semmi majorság, szölöm nem jutott az atyámról, mikor derekasan termett, sem ment ezerötszáz vedernél feljebb, az is a legjobb és nagyobbik, a kápolnai elsülyede, ott már szintén gyümölcsöző majd háromszáz cseresznye és egyéb mind magam ültette oltoványokkal, azért kellett a Függöt csinálnom a sok veszekedéssel és a Vashegyet, ezek is sülyedni kezdvén, meg a Sütöné vápáját. A tóim is egyen kivül mind puszták voltak, egy jó csür, egy jó istálló sem volt sehol, nemhogy ház volt volna, és igy volt bizony énnékem mivel töltenem az idöt, elmémnek, testemnek hiába való forditása nélkül is; nem talált az ördög soha henyélve, azonban ö is értetett ottan-ottan mulató szegekkel, melyeket örömest elhallgatnék, hogy Cham nevet ne nyerjek, de lehetetlen ennek az irásnak, ha életemet akarom leirni benne, a nélkül lenni teljességgel; mindazáltal mértékletes leszek abban is a mennyire csak lehet, azt is kiváltképen azért, hadd tudja az én maradékom magát alkalmaztatni a két öcsém maradékával a jószági dolgában, mindazonáltal gyülölközés nélkül.

Régen irta volt egy poëta: „Lurida terribiles miscent aconita novercae.“ A mostoha anyámnak solennis rendtartása vala: vagy velem, vagy az öcsémmel örökké összevesztette az atyámat,

de nem egyszersmind mind a kettönkkel, az öcsémmel gyakrabban a felesége miatt, kit, noha igen közel való atyafiát, soha sem szeretett, emez sem viszont ötet, de énvélem nagyobb materiák felett. Esztendö sem telék jó móddal el, az atyámmal Kamarást elvéteté tölem, hogy ott Samukának kell marhát tartani, Sz.-Miklósban elég nagy a mezö. Itéld meg uram, hát Pagocsán, Teremiben, Bonyha, Keresd, Szt.-Pálnál nincsen mezö, széna, és szalma? No ez csak oda lön, de Isten engem megszána, ottan mindjárt adá helyette Szilvást, Csürülyét, Szelecsét, melylyel az én tordai majorságom, házam felálla. Egy Laskai Szabó György nevü öreg legény szolgám volt a feleségem mellett, kit az atyám nevelt volt többnyire fel, magyarországi legény volt, ez az én száraz dajkámat vette volt régen, emberséges vén ember vala; csak rám izent az atyám, hogy az asszonynak hoppmesterre vagyon szüksége, bocsássam oda. Ez is meglön, mintha az én feleségemnek nem lett volna öreg emberre szüksége, és hiszen tiz olyat is könnyebben kaphatott volna az atyám, mint én egyet. Egy Rettegi István nevü Magyar- Horvát- és Olaszországban velem járt szolgámat, szent-miklósi már derekasan megtanult tiszttartómat, a ki már félkezem, mindenesem volt, hasonlóképen erövel, magának Retteginek is kedve ellen csak elvéteté. Azután ismét néhai

nagy tudományu Meggyesi Pálnak a fiát Sámuelt, hogy én jól megtanitottam, szintén úgy: az urnak jó iródeákra vagy praefectusra van szüksége, mert Rettegi praefectus volt, emez deák; mintha a fő kanczellarius megszükült volna deák dolgában és a legelső ur praefectusból. De jaj nékünk szegény gyarló embereknek. Az én mostoha anyámtól semmik ezek a következőkhöz képest. Budai Péter fehérvári, az Ompolyról egy lóval vízhordó és azt pénzen eladó szegény ember gyermekéből, virtusa után főemberré lett magtalan gazdag ember birván Rákost, és sok kivánója lévén, az atyámot vevé bátyjának, Bethlen Sámuel öcsémet fogadván fiának, én mondám az atyámnak: édes apám uram! hiszen Rákost a kegyelmed atyja is birta, per contractum bocsátotta ki kezéből egy részből, hányszor sollicitálta kegyelmed arra a jusra a fejedelmektől, hányszor mondotta, hogy Macskási Ferencz, kegyelmed mostoha atyja tutora malitiose impetrálta, hányszor akarta kegyelmed perleni, hiszen ahol vannak a leveles ládában mindenek hozzá, ne igyekezze hát kegyelmed a mi kirekesztésünkkel csak az öcsémnek szerezni. Meglön a válaszom; ez is meglön; de itt NB. Bethlen János öcsém vagy maradéka és József a sükösdi jószágról való leveleket kezetekből a Sámuel maradéka kezébe ne adjátok. Isten megtanít.

Minden én és Pál öcsém kivánása nélkül (mert mi az atyám életében soha említeni sem akartuk) micsoda erőszakos és kivált énnékem elszenvedhetetlen divisiót tön Kutyfalván in anno 16 . . . sok szóval sem irhatnám le, nem is akarok Chám lenni, megvadnak az acták. Bona conscientia az én gyermekeim uj divisiót kivánhatnának a Sámuel gyermekeivel, melyet Borgó megtartásával igazíthatnának legcsendesebben meg. Én mind Sámuel mind János öcsémmel úgy akarom vala megigazítani, ha ez a háboruság ne legyen, hogy Borgóban ne praetendáljanak kiváltképen Sámuel, mert noha Kutyfalván Pál is sokkal jobban járt énnálamnál, de kész volt nékem mindjárt pótolni; Sámuelnek pedig Teremi s Rákoson kivül is jobb rész esett sokkal mint nékem.

Ez légyen azért második NB-jek. Lehetetlen lévén azért énnékem a kutyfalvi divisio mellé állani, tiz koldus puszta testét és tiz czigány gyermeket acceptálnom, úgy haragvék meg az atyám és az örményesi részt is elvevé. Isten tudja mind, mit szenvedtem halálig töle, de az Isten és ezeket tudó jámbor emberek megitélék Teremiben in anno 1678, és ugyanazon Isten mai napig is itéli az én ártatlanságomat az iránt, söt az én esedezésem az Istennek, hogy azt a méltatlan átkot ő felsége nem retorqueálja to-

vább is a Sámuel öcsém házára, melyről sok tekintetre nézve is bizony igen féltem.

Az Isten engem akkor is mindjárt megszána, Zabolát, Örményes helyén adá, és a bényei, medvesi jószágocskákat, úgy hogy az én sz.-miklósi alkalmatosságom lábra álla, sőt sokat terjede, és azután Örményes is fiastól jöve vissza. Ilyenek az Isten munkái.

Felette sokat gyakorla az ördög engemet az ipam lábáni és nábáli törvénytelenségével, mert Basa Ilona holta után soha az anyai jószágból és a sókból feleségem részét szépen ki nem adá; hol az ő életéig, hol a fiai defectusáig akarta a feleségemet részetlenné tenni, mindenben kénytelenitettem osztán erővel nyulni hozzá. Basa Ilona halálának esztendeje előtt Gyógyon lévén Kún István, Zabolára beszállék feles fegyveres emberrel, uti plenipotentiarius uxoris : ha Béldi Pál s Nemes János ne vigyáztasson, sok ember hal vala meg. Harmadnap alatt menék Brassóba a Basa Tamás ezer kétszáz forintos zálogos szállására, ott a gazdát megrészegitvén, magam lakatosommal házat, boltot megnyiték, circa tizenöt forintot elvivék töle, az ipam semmit nyere. Én is osztán divisionaléval procedálék, én is, ők is osztán eléadánk mindent, osztán felosztták a sógorim, feleségem és maga Kún István között, irtóztató furor s átkokkal volt, majd a

feleségem haláláig, ha néha juhászott, de gyengén, tovább tizennégy esztendőknél. A leánya temetésére se jött, alamortis törvénynyel kellett felosztanom s úgy esék más kézre; mégis azután én in anno 1690. s azután conserváltam jószágit; sírva követett meg, nem fiának, hanem atyjának hitt, jószága jövedelmét is azalatt néki adattam.

Isten házasságomat meggyümölcsözteté, egybekelésünk után circa husz hónappal lön leányunk Zsófia, azután ismét esztendővel Mariska, és azután egy és fél esztendővel Mihály fiam; hogy a fiu olyan későre adatott, bizony nagy szomorúságunkra volt, mikor lett pedig, nagy örömünkre, de az mindjárt ismét nagy keserüségünkre változék, mert a fiu meghala, egy héti alig vala; a két leányka egyik három esztendősnél, a másik kettőnél nagyobb, szép nyelves, futkosó korokban tizenkét óra alatt egymás után meghalának in anno 1673. juliusban, a végén, Zsófi pénteken este felé, Mariska szombaton reggel. Zsófia vérben megbetegedvén, hozaték medicust Kolosvári Tolnai Jánost, másképen theologiae doctort és professort, a ki hires medicus is volt. Ez a mint Zsófit orvosolja, Maris ott futkos, játszik, tánczot jár; mondja a doctor: szép gyermek, de sok geleszta van benne, ehol adok egy kenőcsöt, csak kivül kenjék meg a köldökit

véle, elvész a geleszta. Megkenék, csak hamar számos apró gelesztát emészte, de osztán olyan szörnyen purgálódék a gyermek, ötven széke volt egy nap; eleget mesterkedék a doctor, soha bizony meg nem állithatta; a kenés után öt napra, nénje után tizenkét órával meghala, együtt nyujtogatták, temették. Faolajban tört földi tök, colocynthis volt az a kenö; busult, szégyenlette, de ez csak megtörtént. Tanuld megfogadni a Krisztus szavát: „az egészségesnek orvos nem kell.“

Ekkor a vér az egész házamra úgy reá esék, hogy énrajtam, Mihályon és a dajkáján kivül senki el nem kerülte; fekütt egyszersmind huszonnyolcz cselédem, a feleségem is; de meg nem holt senki, hanem csak a két gyermek, és a feleségem öreg asszonya.

Mint ember én is igyekezvén a világon, a járai porcziócskát perleni kezdém; úgy hittem, igazságomhoz képest mindjárt elnyerem, de ezt a levelemben meglátják gyermekim, mennyi esztendövel jutottam azután hozzá.

Lupsát Fekete Pétertöl, kinek is mint sógorának az atyám szerzette volt, elalkuvám, de praevaleála a mostoha anyám, ezt is azután Isten énnékem adá; ott vagynak a levelek.

Az udvarhely-széki fökapitányságból pénzjövedelem felette kevés volt, tudok oly esztendöt,

harminczöt forint és tizenkét szita volt; itták pedig meg derék székek alkalmatosságával egy két negyvenes boromat, mert engemet a szék nem tartott ajándékon; nagyobb hasznom volt esztendönként száz kaszás egy hétre Sz.-Miklósra, noha ritkán jött el csak kilenczven is, de a jó munkát tett. Én is bizony panasz nélkül jól tartottam, hús, kenyér, sajt, ser, és a tisztjeket borral, utravaló kenyér és egy-két tallér ajándékkal. Elég ez anno 1673 végéig. Hanem egy, noha talám hiábavalóságot jegyzek meg. Anno 1668. augusztusban feleségemmel aluvám, hajnal felé álmomban Keresztúri Pál régi mesteremforma tisztességes vén ember, fejér szakállal, kalapban, violaszinü papi köntösben az ágyhoz jöve, jobb kezével megillete, s monda : fiam, ne szorgalmatoskodjál felettébb a világon, mert az Istentöl néked harminczöt esztendönél több napjaid nem rendeltettek; és ezzel oda lön, én felébredék. Beszélém reggel Uzoni Balázsnak, feleségemnek s Szabó Györgynek, s mondának : álom s esös idö ! avagy ezután harminczöt esztendeig élsz; ez sem semmi, ötvenhat esztendeig élni. Én ettöl mind tartottam, mikor a harmincz esztendömet elértem, ugymint in anno 1672; azt elugorván, ismét mint bolond féltem, a dato somnii harminczadik esztendöben, in anno 1698.

De a mint Salamon szól Praed. 5. 7. vanitas;

hanem gyanakszom : hogy in anno 1673 költöztem abban az én szörnyü gonddal csinált szentmiklósi házamba, in anno 1703. kiköltözém belöle ugyan augusztusban, azolta nem voltam, talám nem is leszek soha is benne; valljon mintegy köd által, nem arra az harminczra czélozott-e? mert én ugyan ab anno 1703. Szebenbe menetelemtöl fogva való idöt nem tarthatom napjaimnak, hanem keserüség és halál éjtszakáinak : fiat voluntas tua Domine.

IV. RÉSZ.

Ab anno 1673. usque ad annum 1674.

Nem elegyítettem a felső három részben semmi publicumot, ha valamennyire engemet illethetett, vagy az én kezem benne forgott is, szántszándékkal. Ezután is olyanokat, mint historiára tartozókat én csak annyi részből illetek, a mennyire az én életemet és azokba való elegyedéseimtől való itéletit az embereknek nézhetik azokban. Én pedig a mit irok, tudja az Isten, igazán irom; ha mások megbántatnak is véle, arról nem tehetek, ezt pedig én nem a világnak irom, hanem csak az enyimeknek, hadd tudják azok iránt is a valóságot; és ha mit attól távozót, vagy azzal ellenkezőt hallanak, tudják megigazitani vagy czáfolni, és magokat igazgatni. Az esztendőkre pedig nem felette vigyázok.

Az én atyám, a mig a mostoha anyám el nem idegenité, engem igen szeretett, és az Isten nálam levő ajándékit igen becsülte, a publicu-

mokat vélem közlötte, sőt a deák expeditiókat nem csak vélem közlötte, hanem mind én concipiáltam; ezt tudták a tanácsurak is, és nemcsak javallották, hanem magok is, kivált a nagyja, mint Bánfi Dénes, Zsigmond, Kapi, Béldi, Teleki, Rhédei közlöttek velem minden nagy dolgokat. Ehhez képest sokban forgottam. A szegény idvezült fejedelem nagy erőtlensége, melyet egész Erdély közönségesen érzett, és az uraknak azzal az erőtlenséggel való visszaélések csudálatos monstrumokat szült egymásután mindaddig, mig ők elmulának; és az haza a mint igen megaláztatva maradott vala is, teljességgel felfordula, és erre juta, a miben ma fetreng, mint Ezsaiás mondja 51 : 20.

Székely László két lovu szegény jenei nemes ember, postamester név alatt a fejedelemnek olyan kedves embere vala, hogy a felesége, minden atyjafiai és tanácsi sem tettek elötte annyit, mint Székely László. Ez egyszer egy ide nem irható rosz és rút alkalmatossággal és okokból a fejedelemmel megfogatá Fleischer Andrást, szebeni királybirót, tanács urat, küldeté Dévába a tanács urak hire nélkül. Ez nagy gonosz példa, az urakat felette megrettenté, és minél hamarébb lehete, megszabaditák, és büntetének alávalókat. Implicat ut muscas, transmittit aranea vespas. És hogy több olyan ne légyen, a tanács urak

conceptis verbis összeesküvének, és a mennyin valának, annyi párt subscribálának, pecsételének, hogy mindeniknél egy-egy álljon, melyet, ha ki meghal, felesége vagy gyermeke felszakasztatlan (mert kivül is megpecsételték) a mely tanácsurat legközelebb ér, küldjön annak. És noha felette igen nagy átok volt, de én tudtam; summája csak ez volt : hogy a fejedelmet olyan excessustól oltalmazzák, és olyat semmiképen meg nem engednek; ha pedig mégis csak megfogat valakit, ha különben nem lehet, extremumot, erőt is adhibeálnak megszabaditásában. Ezt magok közül egyik, Nagy Tamás a fejedelemnek elárulá; csak hamar az Istennek irgalmassága lön csak, hogy a fejedelem s az ország, szinte gyülés is vala akkor Fejérvárott, egymást le nem vágák; ur, főember, szolgástól mind fegyverben volt, kivált egy éjjel, mikor a fejedelem a gyalogit fel akarta gyüjteni a várba, és az urakat fogatni, vagy öletni is. Mi egynehányan a statusokat az urak részére disponáltuk. A fejedelemasszony, Gilányi Gergely és Topheus udvari pap, kit ugyan én ráztam az én atyám szállására gyült urak akaratjából fel az ágyból, hogy felmenjen a fejedelemhez, csendesítették első furiáját, és másnap osztán addig járának, Teleki kiváltképen, noha pars söt mások felett inventor és author volt, mediator mere lenni hála Isten-

nek, az mint lön. Ha olyan fejedelem és olyan tanácsadói lehettek volna, a Báthori Zsigmond kolosvári gyülése mása lészen vala. Ez lön sok tragoediáknak prologusa Erdélyben, melyekben az én szegény fejem is belevonatott sokszor azután, hol nagyobb hol kisebb mértékben.

Ennek más actusa lön a fejedelem belső emberinek, Gilányi Gergely, Toldalagi János, Székely László, mások és többi között fogarasi Boër Zsigmond notára való evocáltatása, kiket a fejedelmet roszra késztető oldaltanácsoknak neveztek ekkor; talám ártatlanabb sem volt Boër Zsigmondnál, azt in specie megnótázták és az ország előtt térden állva követteték meg az atyámat, Bánfi Dienest és Fleischer András királybirót véle, hogy a portáról kapitihaságából nem tudom mit irt volt a fejedelemnek a három úrról; osztán elereszték, és nem sokára Fogarasban fő porkolábnak tevék. Hoc erat catellum coram leone castigare.

Más de igen titkos actus lön. A szegény boldogtalan fejedelemnek a Báthori Zsófia fejedelemasszony régi szépségét fejébe ütötte az ördög; annyira ment a dolog, hogy Inczédi Mátyás által jártatta a fejedelem, hogy ő a feleségét elüzi, teszi ide vagy tova s amazt elveszi. Horrendum et incredibile, de igy hallottam az uraktól. Elvégzék, hogy Inczédi szerzőt azután

megölessék, sőt ha ugyancsak megforr a dolog, hadat állítsanak, a menyasszonyon is az uton feladjanak, és az elméjében annyira megbántódott fejedelem helyébe mást tegyenek. Járt az elméjek Rhédei Ferenczen, de az én atyám a fejedelem egész kivettetésén meg nem egyezett, a többit az éktelen házasság aránt, hogy meggátoltassék etiam extremis, ut supra, hibitis javallotta.

Harmadik felette szomoru actus lön a Bánfi Dienes tragoediája, már in anno 1674., melyben az én atyám már a vizi betegségben csak házánál veszödvén, semmit sem tudott elöször, én sem tudtam; Teleki Mihály és Székely László volt a kezdője, Teleki vette reá Béldi Pált, másképen a generalisság praecedentiája és Szinyefalu miatt Bánfi Dienesnek nagy ellenségét, úgy Kapi György és Bánfi Zsigmondot is, nagy gyülölöit. Teleki concipiálta az ellene való ligát, iratta purumba Macskási Boldizsárral, subscribálták: Bánfi Zsigmond, Kapi György, Béldi Pál, Haller János és Pál, Teleki, Rhédei Ferencz tanácsurak, Naláczi István fö hopmester, Székely László belsö favorita, gróf Csáki László, Kornis Gáspár, Keresztesi Sámuel, Macskási Boldizsár. Két originál volt, az egyik Telekinél, a másik Béldi Pálnál olyan végzéssel, hogy mindenik minél több föemberrel lehet, subscribáltassa hit alatt.

Én akkor udvarhely-széki fő kapitány lévén, eszközül felvettek, minthogy a dolgot a székelységgel akarták véghezvinni, és Teleki politica subtilitása volt, a fejedelmet, ki ebben semmit sem tudott, a székelységgel s tumultusával ijeszteni, és az egész dolgot Béldi Pálra fogni a fejedelemasszony és Bánfi Dienesné előtt, noha ezután mind napfényre jött, a mint Idvezitönk mondja. Matt. 10 : 26.

Nekem in privato Bánfi Dienes ellen semmi nehézségem nem volt, sem az én atyámnak s atyámfiainak, sőt jó uramnak tudtam, az is volt, mert mikor in anno 1674, mint oda fel első könyvben, VII-dik részben megirtam, igen beteg voltam, holt hiremet vivén fel vacsorán a fejedelem belső kis asztalához, mindjárt elveti a kést Bánfi Dienes, mondván : bár három, négy holt volna meg más, csak ez ne; dicsért, becsült, és osztán felfuttatott egy inast, és életemet értvén, örült, mind ő, mind a fejedelem; noha én ezt igy az ő halála után tudtam meg, bár elébb tudtam volna meg, mert nem hittem volna mindent olyan könnyen el felöle. De Teleki Mihály hivata engem Sorostélyra magához, és hosszu ahoz készült praefatio után kivána tőlem parolát de secreto rei mihi et pro publico, et pro privato intellectu necessariae, et quod periculum extremum in mora. Én Telekit is abban az időben jó

confidens urammak és barátomnak tartottam, ugyan hitet is adtunk volt még in anno 1666. állandó barátságról egymásnak, azért is könnyen adék parolát de silentio, akár mit mondjon, csak szintén hogy Isten, úr és hazámhoz való kötelességem ellen ne légyen. Arra mondja : nemhogy azt megsértené, sőt annak javára vagyon épen. Én mondám : no hát én kegyelmedet sub bona fide christiana assecurálom de silentio; halljam mi a dolog. Elévevé az emlitett sok pecsétü ligát, s adá kezembe, hogy olvassam meg. Hosszu vala; ha el nem veszett, az én leveles ládámban megvagyon egy kis fasciculusban, melyre ez van irva : . . . . . Bánfi Dienes tragoediája. Megolvasván én, mondám : ezek rettenetes dolgok, de ezeket megbizonyíthatni-e rá? Esküvéssel mondá : meg, sőt annyiban van a dolog, ha Bánfi Dienes erre a 18-dik novemberre hirdetett gyülésre eljöhet, Apafi tovább nem fejedelem, és sok förend, s azok között te is nem élsz tovább; azért ez a tanácsi rend conclusuma: Kegyelmed Udvarhely, és Kornis Gáspár Marosszékről vegyetek számos hadat fel, és Bánfi Dienest Fejérvárra jöttében, vagy a miriszlai berekben vagy a hol lehet meg kell fogni, vagyis ölni. Béldi ur Háromszéket, Csikot kihozza Haller Jánossal Szent-Pálra, és Kornis Gáspárral correspondeáljon kegyelmed,

és ezzel sietni kell, mert Bánfi Dienes ante 18-vam novembris egynehány nappal akar Fejérvárra jöni és a fejedelmet maga birtokába venni. Most uram az ideje, ha Istennek, urunknak, hazánknak akarunk szolgálni : aut nunc, aut nunquam! Mondám én : mi mellett ültetem én fel a hadat, hol a fejedelem parancsolatja? Monda reá : a fejedelemnek az ö nagy gyengesége és a felesége sógorsága miatt ezt nem lehet, nisi post factum, megtudni, az ömagok javára, et propter multas rationes; de Kapi, Bánfi Zsigmond, Naláczi, Rhédei és én, megmondjuk a mikor kell. Erre én : akár csak a tanácsi rend parancsolatjának, de kell lenni valaminek, a melyet én a szék eleinek mutathassak. Mondá : itt egyéb nincs ennél a ligánál, instructio pedig Haller Jánosnál. Erre én : azt a pecsétes ligát hadd adja ide kegyelmed. Difficultálá. Én mondám : hogy a nélkül én bizony meg sem indulok. Osztán ideadá, és hogy az atyámmal, Bethlen Gergelylyel és más förendekkel is az alkalmatosság hozván, subscribáltassam, hit alatt mind; azonban hogy járjam meg uti ember képében Csanádon a Bánfi Dienes házát, hogy ha úgy történnék, hogy ahoz a házhoz jöne a gyülés elött, ott mint verhessük fel. Ezt másnap erre térvén ebédre, én megjárám. Vége ez beszédnek ez lön : Én elmegyek, és mint el tudok járni

benne, eljárok, ha lehet megfogatom, de én bizony meg nem öletem, lássák osztán a gyülésben ország s fejedelem, mit csinál véle. Ez a beszéd circa 1. vel 2. novembris volt, úgy jut eszembe, vagy még később; elég az, hogy a koppándi dolog előtt csak kevéssel, úgy, hogy Sorostélyről Sz.-Miklósra menvén, kevés napok mulva mindjárást csak megindulék a dologban, és

Menék Keresdre beteg atyámhoz, kivel közlém, s monda : én ugyan ezeket ennyire nem tudom, de régtül fogván ismerem Bánfi Dienest és ambitiójához képest könnyen elhiszek akár mi roszat is felőle, én ötet affélétől mind feltettem, Kemény János is meg akarja vala öletni. Engem már Isten a világi dolgokból kitett, én itt Keresden fekszem, te menj el és járj el az urak rendelésében, Isten igazgasson minden jóra benneteket. Menék Búnra Bethlen Gergelyhez, ki is subscribálá, s még azt végzé vélem, hogy Szent Lászlónál megegyez vélem, és ő is eljö a munkára; de megmáslá, söt Bethlen Eleknek és Farkasnak a hit és tilalom ellen prodálta, és Farkas ló halálában tudósitotta Bánfit, de akkor érkezett a szolgája, a mikor Koppándra érkezett Csáki László és Kornis, Macskási Boldizsár, Keresztesi Sámuel; és Bánfi elszaladott volt Kolosvárra, és a feleségét az emlitett urak egy

rész maros-széki haddal küldék fogva Maros-Sz.-Pálra fogságban. Ez pedig csak azért lett, hogy Bethlen Farkas hirt nem tehetett, hogy ő is későn vette volt a két öcscsétől, mivel én is csak akkor közlöttem volt Gergelylyel, mikor másnap indulni akartam Kereszturról a haddal; mert:

Szent-Miklósról én irtam volt, hogy ordinaria mustrát teszek Kereszturnál, azért ott készen volt a had; a pecsétes ligát egynehány főemberrel subscribáltattam, és azt költök, hogy Kolosvárhoz kell a váradi török excursiója miatt nyolczezer vagy kilenczezer lovassal mennünk. Dictum, factum, csak megindulék és első szállásom Nagy-Cserged lön; onnét hamar éjfél után megindulék, és mindenütt úgy mentem a bérczeken, egész a Hari-határban lévő Somodi nevü faluhelyig, ott szállék meg este felé, hogy a Kornis urék tudósításához képest alkalmaztassam magamat; menöben senkit a faluban menni nem hagytam az hadból, gyalog vagy lovas utazó embert, akárkit, a ki szembe találkozott velünk, felfogattam, és csak este bocsátottam el, két szárnyul közel mindenkor lovasom járt.

Bethlen Gergely dolgából divinálván az imide feljebb emlitett tudósitásokat, harmincz lovast gyalog hagyék, csak a lovakat adám vezetékül más harmincznak; és elküldém a Maros révihez, Kocsárd, Nagy-Lak etc. Kicsinyben

mult, hogy a Bethlen Farkas szolgája beléjek nem bökkent, csak avval nyerte, hogy Mikes Kelemennek is azon szolga vitte azon hirt, Csesztve felé ment az ispánlaki oldalon, látta is az én portásom; ugyan az atyám, és azután Bethlen Farkas és én szolgám volt, Papocsi Györgynek hivták.

Somodihoz az én portásom visszajöve Fekete János és Czipó János hadnagyokkal, külön voltak tizenöt katonával. Czipó azt hozá, hogy Kocsárdon ő német trombita szót hallott; hazudott pedig, mert semmi sem volt, hanem a mint azután, szegénynek halála után, (melyet ide alább) megértettem, azért költötte volt, és másképen is megértvén, hogy Bánfi a czél, a kinek ő conventiós prokátora volt, el akarta zsibongásával a hadat állitani mellölem, hogy csak menjenek haza, de a fő emberek ezt megelözték, noha én akkor nem tudtam. No én arra a hirre nézve mindjárt portákat küldék Nagy-Lak, Kocsárd, Maros-Ujvárra külön-külön, és egyet csak heted magával, hogy ha elmehet Koppánd és Tordáig. Magam a haddal menék a kocsárdi révhez; kicsiny volt igen a Maros, gázló seregenként jöhetett volna, ha lett volna ellenség, és az én székelyem bizony elfutott volna mind a Czipó János zsibongása mind a maga roszasága miatt. Kiteszek egynehány főembert, és kivált Sándor

Gergely vice-királybirót, mert arra a hazug trombita hirre nézve, melyet én akkor egyébre nem gondolhattam, hanem a kolosvári praesidiumból való Csáki német compania trombitásának, vagy maga Bánfi Dienes trombitásának; egyebet is sokat hazudott vala ez a Czipó öszve. Elég az, összebeszélvén Ugron Ferencz és Sándor Gergelylyel Somoditól megindulék rendelt sereggel a Maroshoz, olyan resolutióval, hogy az elbocsátott portások meghozzák, mi dolog, ha Csákiék és Kornisék vadnak-e ott Barátinál; ha Bánfi, azt is megtudjuk, mint jö, s mennyid magával. Azonban csak jobb a rendelt seregben való menés a nyulankozásnál; a ki tudja rá, mindenkor a Marosnál álljon meg, oda várjuk a portákat vissza, és ha oda reánk jö is, jobb a kevéssel aprónként az általjövetelt perleni, mintsem egész mezöben megverekedni.

E szerint elrendelök, a mint tudók, épen abban a kerék fordulóban a révben magunkat; egyszer tekintém, hát a kopjátlan nemes szász mind kivonta a kardot (bizony féltében esze nélkül volt). Én nevetve, de farkas nevetéssel mondám : tedd el a kardot, mert bizony százszor is kivonhatod addig, a mig vágnod kell. Éjtszaka szép holdvilág vala, osztán a vizparton leülék s mondám : hozzák elé a mi sült vacsorának vagyon; a föemberekkel, hadnagyokkal evém, a

had is a strázsákon kivül ett, de seregbontás nélkül; azalatt a három említett faluba küldött portám megjöve, s meghozá, hogy sehol semmi nincs, nem is volt, minden ember aluszik. Bizony haragudtam Csáki és Kornisékra, hogy semmiről sem tudósitottak, csak mint a bolond mentem. No én falatozás után azon órában megindulék s bemenék Kocsárdra, Úti István aranyos-széki első hadnagy és vice-királybiróhoz beszállék, s meghagyám, hogy másnap a szék vitézlő rendit felvegye mimellénk; onnét menék Harasztosra, és ott tudtam meg a koppándi dolgot, melyről ide elébb. Onnét ugyanazon éjjel Tordára csak vigyázva.

V. RÉSZ.

Bánfi dolga continuatiója.

Tordán én a piaczon megállitám a hadat és három zászlót küldék az új-tordai templomhoz, magam sem mentem be a házamba, hanem a korcsmaházam előtt egy köre leülék, s hivaték az emberekből oda, kik között Jó Mihály első ember az egész dolgot megbeszélé, hogy ő ott volt Koppándban, és szemével látott dolgot mond.

Vitéz Ferencz hívta volt Bánfi Dienest keresztelőbe; eljött, és mikor már az étek is az asztalon volt, mosdottak, s ülni akartak, érkezik Bánházi Pál és Teremi András sebes nyargalvást ilyen hirrel : A király-étiben vagyon ezer, vagy plus, minus lovas, micsoda nép nem tudjuk, de a hegyeken strázsájok vagyon, és minden utazó, járó, dolgozó embert felfognak, minket is sokáig üzének, alig szaladhatánk el. Erre a hírre nézve az úr mindjárt szólitá Pályik Jánost, s

mondá : ülj fel erre s erre az én paripámra, s a mint mehetsz, menj, és az egész lovas praesidiumot, városi seregeket, summa, minden erőt hozz ide énutánam, ha ez a paripa meghal sem nagy kár. Pályik evvel elméne; ugyan mindjárt az úr az asszonyt vivé által Vitéz Ferencz házától a Vitéz Gáboréhoz, és egynéhány dragonynyal ott hagyván, lóra üle, s elméne Péterd felé. Bizonyosan nem hiszem csak a hegytetőre is érkezett volna, addig ott termének Csáki, Kornis uramék a marosszéki haddal, és a Vitéz Gábor házából kevés puskázás után kivevén az asszonyt, fogva elküldék Szent-Pálra, magok is a haddal az estve vagy éjtszaka itt a városon vagy hidon menének által, merre, én nem tudom. Ez a beszéd lőn hajnal előtt mintegy két órával. Harasztoson ugyan Alvinczi Zsigmond ennek valami részét nékem megmondotta vala, hozzá tévén azt, hogy ő reggel leindul parancsolatja szerint a gyógyi feredőben, Kapi, Teleki, Rhédei, Naláczi uraimékhoz ezzel a hirrel, mint kik ötet várják, osztán ugy fogják magokat alkalmaztatni. Öszvevetegetém én a Jó Mihály beszédével az időt és órákat, és úgy itélém, hogy Pályik a kolosvári haddal Koppándnál lehet addig, a minthogy úgy is lett volna, de Bánfi Dienes a Felek alatt találván elől, visszavitte, csak Salis német kapitányt küldte Koppándba, hogy a feleségéről bizonyost

értsen; ott is volt Salis Koppándban companiástól, a mikor én Tordán; ő sem tudott engem, én sem ötet, Kornis urak sem tudósitottak semmiről, mely bizony nagy fogyatkozás volt.

Én az nap és éjjel kerengettem legalább nyolcz mértföldet, a hadamnak lovát, és az estéli kardvonásból a szivét is ismérvén, lehivatám Új-Tordából a zászlókat, s által a hidor, épen mikor világosodni kezde, szállék Gyéresre a Rhédei Ferencz házához, ott megnyugodván lovastul, menék Lónára, s megegyezém Csáki, Kornis, Macskási, Keresztesi, Vér Györgygyel etc.

Ezek verték volt fel, ut supra, Koppánt, úgy gondolom, 13-a vagy 14-a novembris anno 1674. Sokat feddödém a nem tudósitásért, és az asszonyembernek fogásáért, fosztásáért; azt mondák, az asszony megfogása parancsolva volt, hogy a fejedelem mellé ne menjen észveszteni etc.

Azon nap és éjjel nyugattuk a hadat, a hová hozák a Bánfi Dienes feddödő levelét, mely alkalmatossággal irék én külön néki egy levelet, hogy küldje hiteles emberét, hadd vigyem ki abból a tévelygésből az elméjét, hogy nékünk egynehány ifju legénynek tulajdonitja; bizony megcsalja magát, mert országgal vagyon dolga, mi csak szolgák vagyunk, eszközök benne. Nem hivé, sem emberét ekkor hozzám nem küldé, ha-

nem ezután (melyről az ő helyében). Azonban somlyai, cschi, segesvári, kolosvári praesidiumokat összehiván, Kolosvárról ment Szamosujvárra, mi pedig Lónáról Szent-Mihályfalvára, a hol Szamosujvárra való menését értvén, menénk Mező-Csánba olyan elmével, hogy aranyosszéki és mindennap várt, de rákháton jövő háromszéki, csiki haddal megerösödvén, Szamosujvárba szoritsuk. Csánba jöve tőle az akkori reformatus püspök másod magával oly véggel, hogy Fejérvárra menjenek a fejedelemhez, de nékünk az uraktól az volt az instructiónk, hogy mindenek felett csak az légyen gondunk, hogy valamig az urak a fejedelem mellé nem mennek, sem magát sem emberét a fejedelemhez ne bocsássuk semmiképen; azért ekkor a papokat csak visszaigazitók, relegálván az urak tudósitására mind magunkat mind a papokat. De Csánból visszaszállának Gyéres-Szt.-Királyra Csáki urék, és engem hagyának Egerbegyen, melyre én mondék : ezt én értem, de hiszen még tegnap s azelőtt is megmondám, hogy a mi kevés hadunk (mert Marosszék egy része a prédával, az enyimből is sok hirem nélkül elszökött) nem arra való, hogy harczot álljon avval a praesidiumokból álló német és fizetett katonákból összehivott haddal; ha Bánfinak esze és szive lészen a reánkjövésre, számmal is nem igen haladjuk mi azt meg; azért

jobb távol berzenkedni, irogatni, tractálni, időt nyerni, mig a több székelység is érkezik Béldivel, és az urak is a fejedelmet magokévá teszik, és tudósitanak, és segitséget is küldenek, mintsem láb alá menni, hogy felverjenek, vagy futva többire retiráljuk magunkat; azért jobb a Marost sáncznak tennünk Nagy-Laktól fogva Enyedig, és a toroczkai s több utakra vigyáztatnunk, ad communicationem praescindendam; ha azért retiráljuk magunkat, a mint látom, már menjünk épen által a Maroson, tisztességesen etc. Nem tetszék nékik, kivált Vér Györgynek, ki azelőtt somlyai kapitányságában a töröktől sebet is kapott volt, és tanult vitéz embernek tartatott, idősebb is volt mindnyájunknál. Szégyen volna, ugymond, de csak maradjon itt kegyelmed, igy s amugy segitjük, Isten úgy segéljen. Mondám; jó, én itt maradok, Isten kegyelmetekkel s velem is. Elmenének Gyéresre.

Én beszélgetvén Sándor Gergely, Bihari Péter régi sok hadakban forgott hadnagyokkal, három vagy négy rendbeli fiók és derék strázsákat veténk az egerbegyi és boldóczi völgyeken messze a falutól majd fertály mértföldig; osztán a hadat seregenként a falu végére rendbe állitám ilyen dispositióval: hogy oda vigyenek szénát a falusi emberek (vittek is eleget) és csak kézről étessék a lovakat, fele alugyék minden seregnek,

ha csak elnyomja az álom, de fele ébren legyen. Én, mondám, csak rövid vacsorát eszem, én is mindjárt kijövök ide kegyelmetekhez a faluból, egy éjtszakai alatlanság keveset teszen. Bemenék az eleivel egynehánynyal s vacsorához ülénk s eszünk, hát ihol hozzák a gyéresi atyafiak levelét. Úgy találák, nem jó szakadozva lennünk, menjek által én is a haddal Gyéresre hozzájok. Elküldék a strázsák után, addig jóllakánk, osztán által Gyéresre; de hát az én társaimnak hült helyek, alig érem be öket Gerendnél késő éjtszaka éjfél tájban, és osztán általszállánk Nagy-Lakra a vajdaszegi réven, de könnyü volt mennünk, mert egy csepp szekerünk sem volt, falun, hol voltak. Conscius ipse sibi de se putat omnia dici Mikor én Lónán az urakkal szemben voltam, Czipó az ablaknál hallgatódzott, kik is Bánházit, Teremit szidták, igy amugy kellene nyársolni. Ezt Czipó magára vette, és másnap Szent-Mihályfalvára menö útjában a pistolyát a mejjébe csappantotta, de nem sült el; én megtudván, biztattam, vigasztaltam, és hogy az emlitett lármáért még csak pirongatás sem találja, nemhogy nagyobb; assecuráltam, de nem tudtam akkor a más oda fel emlitett factióját, és igy arról nem mertem assecurálni. Vacsorán poharakat köszöntettem reá, semmit sem használt, irtoztató volt a keresztül való nézése és ábrázatja, azért

strázsát rendeltem néki, hogy ne bánthassa magát. Csánban egy ingben, nadrágban elszökött, a strázsái aluván, a pallosát a nyakában elvitte vagy keziben, és harmadnap a szováti határon egy vad gyümölcsfán találták, a pallosa szijánál fogva felakasztva s halva; szántam igen és neheztellettem nemcsak a strázsáira, hanem a főemberekre is, hogy azt a factio-csinálást nem mondották meg, talám ha arról specialiter assecuráltam és meggratiáztam volna, megcsendesedett volna. Reformatus ember, alkalmas prókátor, lovas puskások hadnagya volt szegény.

Ezalatt a Felvinczi Zsigmond és Csáki uraimék tudósitása felhozta az urakat Gyógyról Fejérvárra, s ihol jö nyakokra egy bejáró ifju a fejedelem levelivel, mind az hadhoz a nagy, mind mihozzánk, Csáki, Kornis és énhozzám a titokpecsét alatt, melyben maga ügyének agnoscálja az egész dolgot, dicsér de praeteritis, parancsol de futuris, biztat, igér etc. A tanácsi rend is hasonlóképen Ilyen a világ.

Nagy-Lakról menénk Tövishez, és én utamban Csesztvén Mikes Kelemennel subscribáltattam a ligát, promptissime cselekvé, de féltében; nékem parancsolatom volt, hogy ha reluctál, megfogassam, azért még mikor Somodinál voltam, akartam hivatni, vagy ha ellenkezik, erővel is elhozatni és Sz.-Pálra küldeni. Ezt a tökéletlen

hadnagy Lajos István azután kifecsegte néki, s megszaporitva; mely énnékem nagy veszedelmemre szolgált azután, a mint ide elébb meglátszik; sok helyeken fakés helyében a ki kardot köt, gyakran jár rosszul.

Ezalatt a szegény Bánfi Dienes az én lónai levelemre nézve, küldé hozzám Pályik Jánost (kiről Jó Mihály szavait feljebb megirám). Ez azután holtig kolosvári vicekapitány lön. Én ennek a subscribált originalis ligát megmutatám, s üzeném Bánfi Dienesnek: ne fegyverkezzék, hanem minden késedelem nélkül menjen Magyarországra, és onnan békéljék vissza, mert bizony elvész. Ezt én csak magamtól és titkon cselekedtem, és mikor osztán megtudták, én sem felettébb titkoltam. Teleki igen neheztellette, de én két okokért cselekedtem: 1. Nem kivántam sem néki sem másnak halálát senkinek, hanem hogy ez a tragoedia vér nélkül végződjék; láttam pedig azt, hogy ha ö el nem megyen: avagy ő, avagy mások, avagy mind a két fél és talám az ország is consequenter elvész; mert olyan desperata conjuratiója volt ez az uraknak, hogy a kiket a gyógyi feredöbe menteknek irtam, oda olyan resolutióval mentek volt, hogy ha Bánfi a fejedelemhez mehet, és azt magáévá teszi, ők Gyógyról mindjárt Karánsebesbe menjenek, Béldi hasonlóképen Háromszékről be Ha-

vasalföldre és osztán megegyezvén, a portára és más fejedelmet kérjenek etc. A minthogy mikor mi egynehány ifju Bánfira mentünk, Béldi postán ment be Háromszékre, késöre is tuda haddal kijöni. Ezek valóságos dolgok.

2. Jó, és a mienknél sokkal jobb, és talám számosabb haddal, lovas és gyaloggal, kiben circa négyszáz német volt és toroczkokkal megindula Bánfi és Ajtonig el is jöve; semmi kétségem nem volt benne, hogy a mi székelyünk két mértföldnyire sem várja meg, bizonyosan elfut, mert szive sem volt, kedve sem a dologhoz, és Fejérváratt az urak sem várják meg, hanem vagy a fejedelmet is elijesztik, elviszik magokkal Dévára s Törökországra; vagy elfutnak mellöle, s ök elmennek; vagy a fejedelem maga nyakon löveti öket, és Bánfival összebékéllik rajtok. Ezek is valóságok; ha eljö vala, bizony praevaleál vala. Tanácsi rend, Bethlen Farkas, Nagy Tamás nem is tudta, nem is javallotta; egyéb úr, föember és az egész szász nátio similiter; de az Isten megforditá vissza Ajtontól, pedig a csiki, háromszéki hadat csak mi hiresitettük, de Köhalom-székben ha volt akkor. Ez mint Isten csuda munkája lön, reánk sem tuda jöni, el sem tuda szaladni, a fejedelem és urak megcsinálák a praesidiariusokat s azok fogák meg magok, de mi még azt nem tudván, hanem csak hogy Ajtontól visszatért, és

hogy a Fejérvárra járt egynehány praesidiarius tisztet (kiket is infelici suo fato maga küldött oda, hogy törekedjenek mellette) a fejedelem s urak megnyerték, s mennek vissza: mi is megbizók magunkat, nosza Enyedhez, és onnét egy nap egy éjjel Hidas, Mészkő, Szind, Szilvás felé Gyaluhoz menénk; és azalat arestálta a praesidium.

Menénk osztán kész dologra Kolosvárra. Béldi is Nemes Jánossal, háromszéki haddal más vagy harmadnappal elérkezék azután, mert Nemes János sem tudott semmit benne idején, hanem én circa 12. novembris casualiter, mikor az udvarhelyszéki hadat inditani akartam, útban találkozám véle, s úgy ment be a had felvételére, s jött ki késön Béldivel, a Csáki had pedig annál is később.

Eddig jöttön jött a fejedelem s urak levele Csáki László, Kornis Gáspár és énhozzám in titulo conjunctim, ezután már az egész fő commendo Béldié mint fögenerálisé, kinek is eleibe menénk, s békisérök Kolosvárra, a trombitákat nem engedte fúni. Bánfi Dienes a maga házában volt arestumban azelött ötet tisztelö praesidiariusok örizeti alatt.

Jöve ide a fejedelem s urak parancsolatja: 1. hogy a praesidiariusok fejedelem s ország hüségére újabban esküdjenek meg. 2. A székely hadak tétessenek kvártélyba a Bánfi Dienes

jószágiban és Nemes János commendirozolja. 3. Hogy Bánfi Dienes vitessék fogva Betlen várába, és ott őriztesse maga Kornis Gáspár. 4. A feleségét is vigyék oda hozzája. 5. Béldi a több förenddel menjünk be Fejérvárra a gyülésre. Ezek mind meglönek. Én megmondám Béldinek, hogy ha százszor parancsolnák is, de én bizony az én váramba nem küldeném, hanem az ország várába Szamosujvárra, mert bizony megbánja. Nemfogadá, s azután maga, maradéka siratja ma is.

Látván én (melyet bizony nem is javallottam) hogy Bánfinak, a ki mijét kaphatja, prédálja, én magától kérék öt pár kopót, s ada. E volt a Bánfiéból minden nyereségem. Menénk Fejérvárra, a hol már a gyülés megvolt, de nem kezdettek semmi dologhoz.

Sok hosszu tanácsok tartattak ennek a munkának fejeitől, és ez a Béldi szállásán mindenkor és néha a Bánfi Zsigmondén; melyekben engemet felettébb is adhibeáltak azután következett nagy veszedelmemmel. Summa consultationis: mit kell Bánfival követni? Oda kell-e hozni, és úgy kell-é véle jure procedálni? Én azt mondottam, hogy oda, mert nec conscientia, nec fama, nec consequentia, vel exemplum permittunt ut inauditus condemnetur, avagy csak elsikaszszák. De úgy találák, hogy ha oda hozzák, bizonyosan meg-

szabadul, a fejedelem lágy ohatatlansága, a fejedelemasszony sirása, a maga dexteritása, eloquentiája, és sok barátinak, és a dolgot nem javalló embereknek voksa által; hanem azt végzék: az ellene való vádak az ország előtt elolvastatván, itélő mester pecséti alatt küldessenek el néki; adassék idő, hogy irásban feleljen meg, úgy de merito; hogy finalis deliberatiója és sententiája lészen. Én bizony sokáig vitatám, ut coram audiatur, de evincálának mindnyájan, hogy bizony nemcsak megszabadul, hanem a fejedelemmel úgy nyakaztat meg sok embert, mint a felső saeculumban Kolosvárott Báthori Zsigmond cselekedett volt; melyet nem lehetett nékem is el nem hinnem ex magna personarum et circumstantiarum notitia et consideratione. Találkoztak, a kik ettől az irás által való mentségtől is féltek, fogva tartásától is féltek propter eosdem respectus, és csak elsikkasztását avagy a vádok neki küldését, és mentségének meghallgatása nélkül való megsententiázását javallották volna; de én a segéljével mondám: ha legalább úgy irások által meg nem hallgatják, én reá nem voksolok, és úgy hiszem, más is sok azt cselekszi. Ha törvény nélkül megölik, lelkek rajta. Az lön azért a conclusum, melyet fejedelem, tanács, ország-tábla és minden akkor elkövete; szivében ki mennyire javallotta, azt ő tudta. Bethlen Pál

öcsém bizony teljességgel nem javallotta, és azt a voksot akarta mondani: hogy Bánfi Dienesben sok és nagy büntetést, notát érdemlő vétek vagyon, tudom, de nem egyedül ő olyan, azért ha büntetni akarja az ország, az olyanokat is tegyék melléje. Ezek pedig magok voltak az ő elméje és sokak itéleti szerint, kivált Teleki, Kapi, Béldi. Ezt az urak tőlem bizonyosan megértvén, voksot töle, noha ott ült, nem kérdeztek egyszer is, kivált utolszor. Bánfi Zsigmond mint Bánfi ad tempus a praesidensségből kiálla, substituálá a fejedelem Kapi Györgyöt. Teleki concipiálta a vádokat in punctis harmincz, úgy jut eszembe, és énvélem concipiáltatának praefatiot a propositióknak, melyek között legelső volt a Bánfi Dienes dolga; arra a praefatióra csinálták volt azt a hirt, hogy én irtam volna a vádokat, de igy vagyon, Teleki irta, nem én; ugyan is mit tudtam én akkor azokban a titkos dolgokban, a melyek a harmincz vádok között találtatnak.

Bánfi Dienes leveles ládáját hozák a Béldi szállására; nékem és Dániel Istvánnak parancsolák meghányását, de én a jószágokról való leveles ládát teljességgel nem hánytam. A missilis levelek között találók a fejedelemnek a maga kezével irt egy levelét Bánfi Dieneshez, melyben irja, hogy már bizvást nyuljon Örményeshez, mert Haller Gáboron elébb adatott. Oh Isten! né az

Ábel vérét mint elé tudod keresni. Ez árta legtöbbet Bánfi Dienesnek, és valljon nem-e nyomja-e ma is egy részről az Apafi nagy házat?

Teleki a fejedelemmel subscribáltatá, és a nagyobbik titokpecséttel megpecsételteté a ligát, és consequenter úr, főember statusokkal, és az ország pecsétjeivel, vármegye, székely, szász, egy szóval, mindennel, a ki ott status számban volt. Azután modo praefato elvivék a vádokat Bánfi Dienesnek, és talán hatod vagy heted napra a mentséget elhozák, melyet Pataki István professorral (ki maga alumnusa volt, és haláláig segéltette) bizony szépen elaborált vala. Lőn osztán törvénye e szerint:

A tanácsurak (bizony úgy hiszem némelyek kedve ellen) felállának és mondák azt legelől, hogy azok a vádok mind igazak, akármint mentse és magyarázza emez az ő dolgait; egyébaránt ugyan mind elolvasák attente, meghallgaták mentségét, osztán a voksolásban is nem voksolának a tanácsurak személy szerint külön-külön, hanem csak igy: a tanács voksa szerint notát érdemel; azután rendre a többi. Sok csak azt mondta: az urak voksa; a kik segiteni akarták: ad perpetuos carceres. Az én voksom ez volt: de rigore juris notát érdemel; mindazáltal az fejedelem és ország discretiójára hagyom sorsát. A jóakarói perleni kezdék, hogy a nagyobb voks nem

notázta meg, kivált a szász natio, hanem kérdezzék ujolag. Elé álla Zimbriger Mátyás a szebeni polgármester s monda: megegyezett a natio, az urak voksa nota. Ez lön Bánfi Dienes ultima unctiója, melyet ez a szász, hitte minden és én is, ex stupiditate mondott inkább, mintsem ex malitia vel praedisposito consilio. Tanuljon ebből minden olvasó: quid sunt suffragia transsylvanica praesertim in nota infidelitatis, ubi princeps et summates sub nomine judicum saepe actores et testes et mox executores. Egynehány példa lészen ilyen idehátrább, és én is. Talán ha de majoritate votorum nem perlenek vala, jobb lészen vala nyavalyásnak: mert ugyan bizony suspectum quid volt, hogy noha az itélő mester Sárpataki Márton is tiszti szerint colligálta a voksokat, de Kapi praesidens is az approbatában egy-egy levélforditással; a catalogusból a voksot kérdező deák is, Csengeri, (ki azután prókátor és Kapi manumissus jobbágya volt, de boldogtalan, egészségtelen ember lön) suspectus volt. Elég az, megnótázók, és megparancsolták, a kiknek abban módjok volt, Sarpatakinak, hogy a sententia az nap készen legyen. Ugy is volt; félt is, elhiszem, de dispositus és szerencsére vigyázó is ember volt, mint paraszt ember gyermekéből lett prókátor, post director fiscalis, és protonotarius.

Ez nap ebédre sok uri és förend embert

hivott vala Kapi György, egyszer pitizálni kezdének, énrajtam felül ülő urember Mikola Zsigmondnak sugám : bizony nem ivásnak, tor vagy áldomásnak napja ez, hanem tanácskozásnak; ha megtették a törvényt, már lássák, mit csinálnak tovább. Mikola feljebb odasugta és felkelénk, és osztán öszvegyülve ők a nagya, tanácskozának, és a fejedelemhez felmenvén, disponálták, hogy az nap menjen el Csáki László, másként is Bánfinak esküdt, és töle (halálosan) megbántott ellensége Betlenbe, és vétesse fejét; mely végbe is ment. Megvallom Isten és ember előtt, hogy én ezt értvén, jóváhagytam, és izenettel Csákit siettettem Kálnoki Bálint által, melyet sokszor megbántam, és az Istentől mai napig is bocsánatját kérem; noha azt az Isten tudja, hogy én ezt is, és mindent, a mit ebben a tragoediában követtem, semmit Bánfi ellen való ránkorból, sem az énreám azáltal jöhető haszonért nem cselekedtem, hanem ex boni publici studio, per informationes in me excitato; et 2-do : ex metu non tam de mea persona (mert én bizony véle megbékélhettem volna, ut supra patet), quam de multis aliis, sollicitudine Apafi ne sit Báthori, mely bizonyosan meglett volna, mint azután sokból meglátszik; mert ha Csáki nem sietett volna, halála után három órával érkezett Betlenbe a fejedelemnek az urak hire nélkül neki

adott gratiája; és mikor halála hirét meghozák, Baló László ezekben nem interessatus, másként a fejedelemasszony belső kedves hopmestere, nékem, külön hiván, ezt mondá : hodie lanienae civili supremam manum imposuisti. Jaj mennyi ember holt volna meg!

Énnékem ugyan ebből az öt pár kopónál több hasznom nem lön; mert az urak felülteténck halála után, hogy Örményest kérjem, ök megszerzik a fejedelemtől, mert megvallják, hogy én legtöbbet szolgáltam, és ha én nem lettem volna, ök nem tudom most hogy hol volnának; ezt igazán is mondották, de a többiben hazudának, nékem semmit sem adának, melyért Istennek hála az én részemről. Ök pedig a Bánfi Dienes keresett jószágaival együtt (nagy kegyességnek tartván, hogy az ös jószági intacte a fiaknak maradjanak) felosztozának, úgy mint : a fejedelemnek Gyalu, Örményes juta, de Gyalut a fiának visszaadá, Örményest Bánfi Zsigmondnak pro tizenöt ezer forinton eladá, Visát Kapi, Köbölkutat Székely László, Batizt Naláczi, Szokolyt Csáki, Libátont Kornis, Kórod-Szent-Mártont Nemes János, Gernyeszegi nagy Sarmasági successiót Teleki, ezer tallért Daczó János stb. ki ezt, ki amazt, a melyeket én nem tudok; Béldi a peres Szinyén kivül semmit sem kivánt, söt azt mondotta, hogy ha a légy a szárnyán vinne is valamit

a Bánfiéból, lerázná; mégis ő és én lakolunk majd idehátrébb érette.

Kevés idővel azután olvasván én Péld. 1 : 10. 16. felfogadám, hogy soha senkivel senki ellen nem ligázok, effélét nem subscribálok, és nem lészek mint a macska, a kinek a körmével kaparta volt ki a majom a gesztenyét, azt hazudván néki, hogy hús. Noha nékem bizony ugyan semmit sem adának, sem nem igértek volt a conjuratio fejei a dolog elején, hanem mint említém, halála után biztatának fel, s megcsalának. Ismét meg ismét, hála Istennek, hogy semmije nem elegyedett a jószágomba. De tanuljon az én fiam, és azt is tanulja meg, de secreto rei incognitae ne esküdjék meg praevie mint én ide feljebb Telekinek, mert olyat mondhatnak néked, hogy kimondása testedet, titkolása lelkedet veszti el. Tartsa magának a barátom az olyan titkot, jobb.

VI. RÉSZ.

Magyarországi dologban és curátorságban, publicumokban való forgásomról post annum 1667. usque ad annum 1675. inclusive.

Az mint odafel megirtam, hogy palatinus Vesselényinél laktam Magyarországban, és akkor forraltattak ennek a mai napig tartó nehéz dolognak munkái, és azokban azután ennyire forgottam.

Igen kevés emberrel közöltetett elöször. A fejedelem, az atyám, Bánfi Dienes, Teleki, én, Baló László hopmester, és Inczédi Péter conservátor tudtuk. Legelöször Inczédi Pétert küldök be a portára a magyarok oblatiójával, de a porta nem acceptálá, azután Baló Lászlót; ennek ugyan valamivel jobb szót adott, és valahára ha a husz esztendö exspirál, reménységet, de akkor is nem acceptálá. Ezek az expeditiók az én kezemen forgottak; látván mi ezt, az atyám, Bánfi és én azt javallottuk: üljenek veszteg, és temessék titokverembe a dolgot, de Teleki mind ellenkezöt állitott.

A bécsi udvar Vesselényi palatinus halála után megtudott mindent, de dissimulálta, és magát Zríni Pétert rendelé tractára Eperjesre, és a fejedelemnek offerálá, hogy küldjön követeket oda, s legyen minden jó accomodatio. Erre a követségre a fejedelem engem rendele, de azt Teleki magának vevé, nagy színt és feneket csinálván néki, hogy oda egy tanácsur kell fökövet, az légyen Kapi György, és a három natióból egy egy, a vármegyékről ö, a székelységről Nemes János, és egy szász. Dictum, factum, parturiunt montes, nascitur ridiculus mus. De jaj bizony nem ridiculus mus, hanem mint a Medea sárkány fogvetésének olyan aratása lön. Titkon Zríni Péterrel contrariumot végzett, de csak maga nevével, Kapiék semmit sem tudtak benne. Mik következének utána, historiában s az emberek emlékezetiben vagyon, nem idevaló. Hanem

Látván én s az atyám és más szegény magyarországi exul förendek is, hogy a török vagy soha vagy igen későn segíti meg, gondolkozánk igy : a fejedelem küldjön követet a protestans fejedelmekhez, hogy interponálják magokat a császárnál, és conciliálják a magyarokkal. A fejedelem reáállott volna, Bánfi Dienes is, de Teleki azt mondta : a követség igen jó volna, de igen költséges és veszedelmes. Azonban kit is tudnánk küldeni (noha tudta, hogy a fejedelem

engem akar); veszedelmes, úgymond, a törökre nézve, mert azt a porta apprehendálná és a fejedelem romlanék meg. De ebben semmi sem volt volna, mert a török a fejedelemnek megizente volt, hogy ő arra nem érkezik, s nem is bontja fel a békességet, hanem a fejedelem vagy adjon helyt az exuloknak, vagy accomodálja a mint jobban tudja a dolgokat. Hanem, mond Teleki, levelekkel próbálja ember azokat a keresztény potentatorokat; az meglehet. Erre nézve azt végzők, hogy expediáltassanak levelek ilyenformán:

A fejedelem nevével kétféle vagy formáju, egyik a pápista fejedelmeknek, mely politicis rationibus remonstrálja a magyarországi motusokból közönségesen a kereszténységre és közelebb Németországra jöhető sequelákat etc.; a másik a protestans fejedelmeknek, melyben praeter rationes politicas a religiosa ratiók is meglegyenek. Azonban a lutheranus püspök irasson a maga nevével az udvari predikátoroknak és akademiáknak, az augustana confession lévő potentatorokéhoz. A reformatus püspök similiter a reformátusokéhoz, és mind ezeket vigyék együtt a fejedelem levelével. Az elvitelére maga offerála Fleischer András egy német lutheranus officiert. A fejedelem igére száz aranyat, más senki semmit. Ebben az időben Berlinben a brandenburgai elector ex pietate et gratiositate

tartott tisztességes fizetéssel és consiliarius titulussal egy Harsányi Jakab nevü magyar embert, a ki gyermekségében sokáig a fejedelemnek praeceptora volt, osztán a portán erdélyi török-deák tolmácsnak tanítatta Rákóczi fejedelem, kinek halála után vetödött Berlinbe; tisztességes tudós ember volt; úgy végzök, hogy ehez vigyék az irásokat mind, és ennek mintegy sollicitatornak, az electornak pedig mintegy patronusnak kössük lelkére az egész dolgot. Én s az atyám sokat instálánk a fejedelemnek, a régi praeceptorának ut publico ex respectu küldjön száz aranyat, de ö bizony egyet sem. Hanem ez a válasz : a száz aranynak fele elég az útra a levélvivönek, felét ajándékozzák az ö nevével Harsányinak. Hát a levélvivönek fáradságára mi lészen? O acerbia! o miseria! azt is csak kétszáz öreg tallérul adatá. Én szegény fejem a magaméból adék száz aranyat érette.

A fejedelem nevével én concipiáltam, expediáltattam, mind a fejedelem és atyám reám bizván, és azok elkészülének. A szász püspökhez magam mentem Berethalomba talán kétszer is, az is igen jó szivvel mindent elkészite. Kovásznai Péter református püspök, kolosvári professor Pataki István similiter mindent. Szebenbe menék és Fleischer Andrással elkészitök, inditók az embert, hogy menjen Kövárba Telekihez, és onnét

az ő dispositiójával Máramaros és Lengyelországon Berlinbe. Még én külön irtam vala Heidelbergába Joachimus Camerarius, és több, az elector körül lévő jó uraimnak és az én praeceptorimnak a professoroknak, adjungálván az akkor Bársony püspöktől kijött Magyarországban kibocsátott „veritas toti mundo declarata“ nevü könyvecskét cum refutatione Joannis Posaházi sub titulo: „falsitas toti mundo detecta“ még holmi ahhoz tartozó maradékokkal. Alárd János nevü szolgámat küldém Kővárba az officier után, örültem, kit az Isten tud, tamquam re praeclarissime gesta; de tekintém egyszer, hát az én officierem visszajött Kővárból és az egész dolog füstbe ment. Teleki vetette Bánfi Dienes, Fleischer Andrásra és Gilányi Gergelyre, hogy azok contramandáltatták a fejedelemmel, de azok tagadták. Tudja az Isten, ki mint viselte abban magát, és az azután következett dolgok megbizonyitották, hogy Teleki gátolta volt meg. Az irásokban is csak alig kaphattam valamit vissza, bár csak pro memoria tarthattam volna meg pro posteritate. Én Istenem, emlékezzél meg énrólam a jóra. Nehem. — ult. Ezeknek a bizonyságát ugyan tanálni, ha ebben az esetemben el nem veszett, az én leveleim között, és az én nyomtatott apologiámban. Nem jut eszembe, hogy ezekben az időkben magyarországi dolog a kezemen for-

gott volna egyéb ennél, mert azt Teleki vette egyedül a kezére; még azért is reám izent, hogy az exul fő embereknek gazdálkodtam. Isten panaszneven ne vegye, erőm felett is adtam, és vélek társalkodtam.

Mikor Szatmárnál megverék is, szándékát nem tudtam, és a közhirből értvén szándékát, levelem által dehortáltam in anno 16.., de nem fogadá; még inkább haragutt jó intésemért akkor, noha azután megbánta.

Curátornak tettek engem mindjárt házasságom után, lévén akkor fő curator az atyám, Bánfi Zsigmond, Bethlen Farkas; velem együtt tették Macskási Boldizsár és Keresztesi Sámuel uraimékat is; nem is igen jött azután a collegiumnak feléje is az első három úr, kivált Bethlen Farkas egyszernél többször nem hiszem Enyeden lett volna a collegium dolgában, sem azelőtt sem azután. Vicecurátorok voltak Lipcsei György és kiváltképen Szabó Keresztély, és a pénz ennél állott, és minden tereh ezen fordult meg; de mivel én a curátorságot és collegiumot illető dolgokról másutt böven irtam, itt keveset említek.

Csengeri István nagy tudós theologus és hires predikátort theologiae professornak, curátornak, és részszerint perceptor s erogatornak tevék malo et exemplo et eventu, kárt is valla a collegium miatta. Nadányi János szegény profes-

sorságra alkalmatlan és igen zavaros emberrel sok baja volt felette a collegiumnak, és osztán minekünk is. Nékem noha semmi vétkem nem volt, mégis botozást igért a fejedelem miatta, noha nem szememben, hanem Lipcsei György előtt, ki nékem megirá, hogy udvarhoz egy darabig ne menjek, mert félt; szintén akkor akartam pedig odamenni, de elhagyám, divina providentiának ismervén a Lipcsei tudósitását.

Anno 1673. fellázasztá Tophaeus a fejedelmet, committtálván a Patakról Fejérvárra jött professorokat enyedi Dézsi Márton és Csernátoni Pál és kolosvári Pataki István professort a Coccejana theologia és Cartesiana philosophia miatt, és kelle Radnóton lenni nagy ecclesiastico-politico mixta synodusnak, melyben a fejedelem, úr, főember, a predikátorságnak a színe ott volt az egész reformata ecclesiából. Az Isten, az igaz, ugy az én apám, Bánfi Dienes és Kapi György authoritása, és Kovásznai Péter püspök moderatiója tarták meg, hogy a professorságból ki nem veték öket, Csernátonit az atyám, Dézsit Kapi, Patakit Bánfi Dienes protegálta, kiki alumnusát. Tudja Isten mennyit fáradtam ekkor ebben.

Épen ekkor Radnóton létemben született az én elsőszülött fiam Bethlen Mihály Sz.-Miklóson az uj házban. Születése után harmadnappal a feleségem maga és gyermekéről irván, és tudakoz-

ván akkor, hogy mikor megyek haza, szinte akkor érkezett a levéllel a szolgám, a mikor fenn a palotán a voksolás volt. Hogy ötet az ajtónálló be nem bocsátotta, azt hazudja : az asszony halálán vagyon, bocsáss be az úrhoz; ezzel a hirrel az ajtónálló bejöve, s nékem megsugá. Felette megháborodám (tudtam már azelőtt harmadnappal a gyermek születését), s kimenék a tanácsból, s megadá az inas a levelet, hát semmi gonosz nincs benne. Mondék az inasnak : ihol az ajtónálló azt mondja. Felele : csak azért hazudtam volt, hogy magam vihessem be a levelet. Micsoda nequitiája az ördögnek, mint hazugság atyjának. Visszamenék a gyülésbe, s hát szinte akkor került reám a voks; vége lön osztán a zsinatnak, és én is hazamenék örömmel örömre; de hamar mint megkeseredék, odafel megirtam. Gyermekem halála, házam égése etc.

Teljes életemben olyan szép idővel járó, tiszta, és sok buzával, sok és igen jó borral böves esztendőt nem értem mint ez az 1673., zab hogy kevesebbecske volt. Minden héten, és az majd mindenkor vasárnap, volt, de nem nagy, nem káros, sem dolgot nem akadályoztató esö. Az aratás idején volt; ha a gyermekem betegsége, halála, mely 30. julii esett, ne légyen, minden buzám usque ad 2. vel 3. augusti benn a csürben lett volna, igy is ultima julii majd fele

benn volt, szalmájában sok buza nem volt, mert a kévében teljességgel semmi fü nem volt, csak a buzaszalmaszál, és igy igen eresztős volt, a legalábbvaló is legalább két vékát adott kalongyája, ki hármat, ki többet is. Sink és Segesvár-székben termett borban találkozott sok olyan, hogy más esztendőben Berethalomban termett borokat meghaladott. Bizony kis-sinki bort ittam ekkor nemcsak édes, csipős, sütöst, hanem gyönyörüséges jó illatja is volt; ez a jó szag pedig, és kiváltképen való kedves íz és édesség közönséges volt akkor minden jó bortermő helyeken. A fügyöből malazsa-szölöt és aszu-szölö borát sokat csinált a feleségem.

Ennek az esztendőnek vége felé lön Segesvárott egy közönséges nagy számvétel az ország adójáról egynehány esztendőkről. Exactorok voltunk az ország rendeléséből : Kapi György, Rhédei Ferencz, Mikola Zsigmond, Bethlen Gergely, Én, Mikes Kelemen, Sárosi János. Sok depeculást találánk, de nevezetesen a portán restantiat liquidálánk negyvenezer tallért, Péter János forgott a nevezetben, de bizony csak olyan volt ö abban, mint a vaskót lopó czigány gyermek a végbársonyt lopóhoz képest; legtöbbe a Székely László és magánál nagyobb ur társai ládájába ment. Fogaras földin is liquidálánk harminczezer tallért. Nagy solenniter a számvétel registrumát subscribálók, pecsétlök és osztán az országgyü-

lésére reportálók. Első gyülésen csak elüték, veték, halaszták, de azután más gyülésen, ugy tetszik in anno 1674. eljöve Teleki Mihály az országhoz a fejedelemasszony szavával és lekéré a fogarasfoldi harminczezer tallért. Dispositusok voltak némely emberek, csak felkiálták : engedjük el, jó anyánk ő nagysága. Quasi vero, mintha az a fejedelemasszony vagy a szegénység javára lett volna; egynehány lopónak jutott. Ottan mindjárt subjungálá Teleki : azon becsületes exactorok adósitották meg Péter Jánost; de hunn ördögbe venne olyan rosz ember negyvenezer tallért. El sem várák a dispositusok az oratiónak végét, nem hogy mitölünk exactoroktól valamit kérdettek volna, csak engedjük el. Mi exactorok, de bizony nem mi, hanem a szegény gyámoltalan ország, cum longo naso marada. Egy esztendei adaja kitölt volna igazán s jól abból a számvételből, egy batkája sem lön, sőt még egynehány ezer forintot kelle fizetni a mi segesvári harmadfél héti vendéglésünkért a szászoknak, mert mi bizony sokan voltunk exactorokul, számadásra jött ember is sok volt, és a számadó igen keveset, a számvevő pedig egy pénzt sem költött az erszényéből, mégis lovastól, szolgástól uri módon laktunk a szászéból. Ilyen igazság vala akkor Erdélyben. Nékem bizony a lelkem fájt és sírt rajta, mert én tudtam s láttam a nyargaló hamisságot, és nem

is lehetett szó nélkül hagynom, melylyel hanemha lelkemnek, de egyébnek senkinek sem használtam; világ szerint pedig magamnak sokat ártottam. Egyébaránt ebben az időben Bethlen Gergelyt, Mikes Kelement és engemet, három clámánsnak nevezett Teleki, mert tudtunk ugyan szólani az ország között. Sárosi János ifju rend és csak Küküllő vármegye követje volt, de activus, bátor és szókimondó ember volt, politici boni studiosusnak látszott lenni az ő akkor alacson rendihez képest, és Küküllő vármegyét bátor voksolásáért, postulatumiért nevezték vala Kis-Bihar vármegyének, mivel az a vármegye régen azt követte. Mi a három clamáns igen ritkán egyeztünk meg, mert hazugság nélkül irom, a kettejének, de kivált Mikesnek igen ritkán volt szerencséje az igaz ügy oltalmazásához, és mindenkor Teleki, Bánfi, vagy egy szóval valamely potens ember sipja volt sine discretione justae vel injustae causae, mint a prokátor, et loquentiae quidem multum, malitiae plurimum, sapientiae parum, conscientiae nihil habebat; azért noha nékem akkor in privato sem barátom, sem ellenségem, sőt a zabolai osztozásban a maga hasznáért, tudniillik a szentléleki ezerötszáz forintos jószágért segitöm volt, de ritkán lehetett in publicis megegyeznünk. Az atyámnak pedig és Basa Tamásnak nagy gyülölője és majd énnékem is halálos

ellenségem, üldözöm lett halálig mind Bethlen Gergelylyel együtt, melyről ide lenn sokat kell irnom.

A görögöknek nagy elhatalmazását a házában, a kinek esze volt és lelke, látta és fájlalta. Apor István, még ebben az időben igen alávaló fejér kis-mezér (melyet Apor-posztónak is híttak) köntösben járó, de másként felette szós, elévágó, meg-meg Mikes Kelemen sipja fogója vala. A haza fiaiból álló kereskedő rend egyszer supplicatiót ugyan énáltalam adata az országnak a görögök ellen, de csak explodálák mind supplicatiójokkal öket : adják olcsóbban ök a görögöknél, s tölök vásárlunk. Vármegyék, székek, az egész statusok postulatumot adtak ellenek ex boni publici et patriotarum amore, én is buzgottam ellenek. Sokszor Teleki fellázasztott ellenek, osztán ő volt legfőbb patronusok a tanácsban, minden postulatumunk csak eludáltatott, ök egynehányszor jól megfejték a görögöket, és azok is osztán, a mit nékik ajándékoztak vagy olcsóban adtak, árujok közönséges drágitásával országul rajtunk vevék meg. (Görög vagy Horváth András, harminczadok árendálója, felesége egy lévén a mostoha anyámmal, egy pár szönyeget vetett az én atyámnak, másoknak száz aranyat mit etc. Ezt én kitanulván, egyszer osztán, mikor a görögökre lázasztának vala, mondám az ország között voksomban : én ugy vettem eszembe, hogy

minélinkább postulatumozzák öket, annálinkább szaporodnak és mindent drágábban adnak; ennek pedig az oka az, hogy a mit patronusiknak adnak, azt osztán modo praescripto (melyet megbeszélék sine personalibus) rajtunk veszik meg : azért vagy serio üzzük ki, vagy tegyük le ezt a minden gyülésen mások hasznával s magunk kárával hányt vetett materiát. Mondja Mikes nékem : hej Miklós, a hátulsó ajtón mentek bé hozzád! Felelém : énhozzám bizony nem, mert arra szükségek nincsen, én ha szegény vagyok is, affélét nem visznek, tudják ök, kihez menjenek, s azok között hozzád is; legalább én nyelvemet ezután, mint eddig bolond voltam, senki sem teszi kovács fogójának, vagy ganéjhányó villának. Sokan mondák státusok közül : a bizony úgy vagyon, koldus az haza s hazafiai.

Ezen esztendöben kezdék a sóaknákat is árendálni az országnak, fejedelemnek és kinek-kinek az hazafiainak szörnyü kárával. Elöször Szegedi György rácz, azután Pater János hogy már görög, de valósággal Szegedi háta megett Székely László, Teleki elöször, azután Bánfi Dienes, és osztán végtére mind a tanács. Ekkor irtam volt legelöször projectumot, mint lehetne mind a só, mind consequenter egyéb kereskedést jól felállitani, de a privatista nihil publici boni exspecta nec ab idiota.

Ebben az időben lön a Macskási Boldizsár enyedi pénzverő háza sociusok az atyám, Kornis Gáspár, Macskási Péter, János, kolosvári Jó János ötves. Én is belé akarék állani, de nem állék, sőt vélek is elhagyatám, remonstrálván annak lehetetlenségét. Mind erről, mind arról a közelebb elaborált projectumról volt nékem irásom a többi között; ideirni sok volna, ha jelen volnának is.

Ezen esztendőben erigálók az udvarhelyi scholát is annyira, a mint lehete. Én voltam curátora; megmutatják az irások és a dolog, hogy mire igyekeztem. Emlékezzél meg én Istenem énrólam az én jómra. Nehem. ult.

Pro anno 1675. ezt jegyezhetem meg, hogy olyan rettenetes eső lön tavasztól fogva mind őszig majd szakadatlan, hogy a gabonák is nehezen értek meg, el sem takaríthatták, fejszével vágták el a köteles kévét, kalongyát; a kenyér olyan dohos volt, hogy a tésztát tüzes kővel és vassal kellett a szegény sütőknek és asszonyoknak igazítani, meg sem ehették volna különben. A szőlő pedig Hunyad vármegyében hogy valamennyire megserdült szüretre mint más időben septembernek az elein; de másutt az országban, kivált az alávaló bortermő helyeken teljességgel csak egresül maradott, hogy csak zsákban, kosárban vitték haza, nem kádban. A szeme sem nőtt

meg a jobb boru helyeken is. Szent-Miklóson, Szent-Iványon is csak mint az öreg borsó, vagy minél nagyobbacska volt. Külübe törték sok helyen, az is igen kevés volt, egy hold szölöben két három zsákkal; leve sem volt. Egy szóval az országban bor nem lön; a kit ugy kisajtoltak, facsartak is, sem enni, sem innya, sem eczetnek jó nem volt, söt az eczetet is elvesztette. Nékem s a jobbágyimnak Szent-Iványon, Szent-Miklóson, Tordán, mindenütt lön tizenkét negyvenes olyan egres keserü lév, megvevém a jobbágyimtól pénzen, de a kocsis, a peczér sem itta meg, csak kiöntötte; hallatlan dolog.

Az Istennek énrajtam ekkor is ritka csuda kegyelme lön. Zaboláról jövén ki a feleségem, soha nyugodnom nem hagya, hanem szokásunkon kivül, Holdvilágról menénk Szent-Iványra, szörnyü esöben, sárban. Isten dolga volt. Septembernek 9-ik, 10-ik napja tájban járom a szölöket, hát olyan mint a borsó, még csak egy lágy szem sincsen benne, gerezd is igen kevés. Mondom Simon nevü szász birámnak : apa, Szent-Mihály napja csak harmadfél hét, mit gondolsz erröl? Felele : ugyan Isten tudja, ilyen dolgot ember nem ért; de ugyan félek ez idén, ez meg nem érik; de ugyan gerezd sincsen itt, nem tudom mit tegyünk. Én sokat nem vélekedém, az nap mindjárt Szent-Iványon, Örményesen huszonöt

hordó ó-bort vevék, huszonnégy forinton egy-egy negyvenest. Hazamenék, barátimtól pénzt kérék, Ekemezön, Szászsebesen, Sárdon hatvan hordó ó-bort vevék. Jó borok lettek vala in anno 1674, huszonegy forinton vettem. Csudálták az emberek, még Bánfi Zsigmond nagy jó uram egy levelet ira: tudósitsam, micsoda oeconomia az az én borvásárom. Én ezt irám : a gyülésben novemberben magam megbeszélem. Eljövén a gyülés, monda szegény : értem már, bár ne mondd. Bezzeg itt telék ám be : a tyukot a tyukmony tanitja. Én ezen nyertem majd két annyit in anno 1676.

VII. RÉSZ.

Rabságom elöljáróiról anno 1675 et 76.

Eddig éltem, a mit éltem, a mint Mózes a 90-dik zsoltárnak 10-dik versében mondja. Ha kedves vala is valamennyire, de bezzeg azután a 39-dik zsoltárt, és a 88-dikat s 69-diket adá az Isten az én számba, és ada az Isten az én életemnek legszebb idejében a sátán és a világ kezébe. Bizony csudával olvashatja ezután minden keresztény értelmes ember az én életemet. Eddig is ugyan bizony eleget szenvedtem, még pedig a honnét jót kellett volna várnom, de ezután annál is többet a hazugságnak lelkétől, az attól elfoglalt fiaitól, az ezektől megcsalattatott, és minden gonoszra reávett magistratustól, fejedelemtől, a kitől igazságot és oltalmat kellett volna várnom, és az atyámfiaitól, kikkel együtt jártam a templomba. Psalm. 55 : 14. 15. De lépem a siralmas historiára.

Anno 1676. januáriusban lön octavalis termi-

nus Segesváron, a melyen Bethlen Farkas és öcscsei perlék Betlent Béldi Páltól, de nem nyerék; ez a kezdete és centruma az én és Erdély sok veszedelmének, noha Béldi részéről énnékem ehez semmi közöm, sőt kivántam volna, ha az én Bethlen atyámfiai nyerhették volna; és az én atyámnak is ebben nagy vétke volt, mert még in anno 1659. kezéhez vehette volna, ha tizezer koszos forintot nem szánt volna, mert kinálták véle az akkori fejedelem és emberek, volt volna is módja benne. No bizony megadja majd az árát ő is szegény az elmulatott alkalmatosságnak. Ekkor veszté el az atyám az örményesi, éntőlem elvett részportiót is; bizony hamis törvényt tönek néki. Actor lévén az atyám, deponálni sem engedék; de Kendi, Sárpataki, jobbágyból lett itélőmesterek, tudják vala a törvényt odatenni, a honnét többet adnak vala. Mikes Kelemen pedig táblafia, vagy inkább mostoha atyja, Petki Jánosnak édes atyja, mindent a sok szóval elnyom vala. Én is a járai perrel menék a mire menék, de nem messze.

Lön Fejérvármegyében Enyeden törvényes szék, ott én megnyerém Mikes Mihálynén azt az ezer forintot, melyet az ura Basa Tamástól elpredált volt, de Mikes Kelemen a fejedelemtől commissiót (en magistratum) nyert a tisztekre, hogy exequálják.

Ekkor kérette egyszersmind az éntölem említett Bucsesi Sárát, énáltalam Macskási Boldizsár özvegy főember, és mások által Székely László postamester; több szó között találám én mondani Jósika Istvánnak, a leány mostoha atyjának : hogy én inkább adnám a leányomat tősgyökeres főembernek, mintsem egy postamesternek. A leány az özvegy szakálnál inkább szerette a szakálatlan, és valamivel ifjabb szerencse emberét, és Jósika levitásból kiadta, még jó borosan és jó toldással, hogy én sohonnai bitangnak neveztem volna; noha nem jut eszembe, hogy azt épen olyan vastagon mondottam volna, mert én abban az időben Székely Lászlónak sem voltam gonoszakarója, és úgy tetszett, ő sem énnékem.

Daczó János szegény főember, de tisztre, méltóságra halálig, jószágra halálban vágyakozó ember, másként az atyámnak még ab anno 1658. igen kedves fiui nevet nyert embere vala. Ez a fejedelemtől Czikmántort per defectum familiae Darlóczianae ugyan az atyám által megkérte vala, de Béldi pro jure familiae Baladfi keresztül állá benne. Nékem Daczó jóakaróm volt, én is néki; én és Nemes János által találtatá meg Béldit, ne akadályozza, inkább vegye az ő szolgálatját, de emez kedvetlen választ ada Daczónak. A köny az orczáján lemene rajta, s mondá : no

a szegény legény is a mit tud, elköveti. Egyébaránt Daczó hazug, és boszorkányoktól is tudakozó ember vala, végtére Tököli alatt tanácsur lön és Havasalföldében hala meg szegény számkivetésben.

Bethlen Gergely és Mikes Kelemen rettenetes barátosok voltak, merő Pilades és Orestes; Bethlen Farkasnak is és Eleknek is barátja Kelemen, és Béldinek halálos ellensége volt, ugy az atyámnak, Basa- és Kún-házaknak is. Telekinek, Székely Lászlónak is igen kedves emberek volt, tudott mind szót, mind ajándékot böven adni, melylyel is nyerte táblafiui, itélömester, tanácsur, praesidens és Fejérvármegyei főispánságot, nemcsak érdeme nélkül, hanem érdeme ellen. Hallottam én és mások sokszor Teleki szájából : hej Kelemen, soha sem volt az itélömesterség ilyen persecutióban, mint tealattad; pedig mindennek ő tette. Maga is sokszor mondotta Mikes : hitemre én egy cseppet sem tudok ehez. De igy telék be sokszor, Praed. 10 : 3, 4. Tudja ezt Erdély, és kivált a szász és székelységen ha fejér szakál vagyon a ki ismerte, megmondhatja.

Mikes Kelemen noha még ab anno 1658. gyülölte az én atyámat és két ipámat, de járult ehez most : Fejérvármegyében, a szentléleki pert Kisfaludiakkal, és imez nem régen Mikes Mihálynéval emlitett én peremet, meg ugyan Mikes

Mihálynénak övéle való perét mindenkor elvesztette, mert egyszer sem volt igazsága; de ő azt mind az én atyámnak, mint ottvaló főispánnak tulajdonitotta, Basa és Kúnékkal pedig ugyan halálos ellenkezést és üldözést követett, et ante, et in, et post bellum civile Rákoczio-Barcsainum, ő igen kedves embere lévén egész házával együtt Rákóczinak, emezek ellenben Barcsainak. Mikor én osztoztam oda feljebb Kún Istvánnal, mesterséges ajánlással osztoztató alkudtató birónak szinlé be magát, és az osztozás alatt Apor Lázárt más nemes emberrel küldé Kún Istvánhoz és a fiaihoz, izenvén, hogy szentléleki Basa Tamástól in flor. ezerötszáz zálogositott jószágbeli részt a feleségem és én oda igértük neki. Ez pedig hazugság volt teljességgel, nem is requirált volt soha is addig; az én szegény Lábán ipám mindjárt elhitte, semmit sem kérdett éntőlem sem a feleségemtől (mert még a templomban sem ült egy székben velem), mindjárt oda igértette a szegény gyermek fiaival néki. Azon két követ hasonló izenettel, mely is már a megirt mesterség szerint félig meddig igaz volt, énhozzám jöve: hogy immár a sógorim odaadták (noha még csak csalás és igérés volt), hanem a feleségem is cedálja a maga részét; én csak tanácsra halasztám, de Kún István mire intractabilis et inaccessibilis furorban lévén, nem lehete a nagy csalárd-

ságot megigazítanom, csak oda lön; kinek valami rész puszta fundust, kinek paripát, sógoraimnak és a feleségemnek száz ötven forintot ada; az ezer ötszáz forintos jószág nem tölt háromszáz forintjába. Igy szokta a ravasz borbély a bolondot beretválni.

Istennek nagy itéleti. Száz esztendőtől fogva a Bethlen Farkas és Ferencz lineája soha igaz szeretettel egymáshoz nem volt, noha hiszen Kemény Anna az én nagyanyám, és Kemény Kata a Bethlen Farkas, Gergely, Elek anyja, apával egyek voltak. Bethlen Farkas ugyan énhozzám elég jó volt, és különben is discretus, moderatus, tudós ember vala, de Gergely micsodás volt, odafel két helytt említettem, de ez után sokszor fordul elé. Azon is pedig megboszankodott, hogy odafel emlitett hitiszegését nem lehetett ekkor eltitkolnom, és az uraktól nehézség volt reá érette. Mikes Kelement is énellenem felbosszantotta az odafel emlitett Jósika István fecsegése és proxime az ángyán megnyert per, melynek kárát végtére a törvény öreája fordította volna. Ezeket a következendő tragoediának argumentumául le kellett irnom szükségképen, irásomnak mind elhivésére, mind megértésére nézve.

A három Bethlen Betlenért, Daczó János Czikmántorért vágni kezdék a fát Béldi alatt a

fejedelem előtt, járul hozzá Mikes, nem Daczóért, mert az gyülölte, bolondnak tartotta, üldözte, hanem a három Bethlenhez való barátságából és Béldire való haragjából, és annak jószágára való vágyásából, mint ezt ide elébb a dolog megmutatja. Elöször minden dolog csak Béldi ellen volt, engem nem forgattak elöször, de midön osztán a nyavalyás, erötlen fejedelmet Béldire felindították, engem is mellé rántának a vádban, és azt állitják, hogy valamint a Bánfi Dienes dolgában (melyben is hazudtak, és úgy a többiben is), úgy minden gonoszságban fejedelem, fejedelemasszony, és fejedelemkisasszonynak, Telekinek és több uraknak megöletésére való conjuratióban én vagyok Béldinek esze, pennája, kardja, mindene; azt is állitották, hogy én a kománai berekben harmincz lovassal lestem a fejedelmet, hogy magát, feleségét, leányát, Naláczit, Székely Lászlót levághassam. Ur Isten, te Isten vagy, én ember, azért nem nyilt meg a föld alattok, az ördögtől is szeméremmel kimondható monstrum alatt. Concludálják azzal: Béldit fogni vagy ölni, semmi, ha Bethlen Miklós szabadon marad, felveszi a Székelységet, Béldit, ha elevenen lészen, megszabaditja, ha megöljük pedig, bosszuját állja. Nem látjátok e gyülésben; jusson eszetekbe anno 1674., együtt sugtak, bugtak, söt ez a rend-tartások: mikor Béldi nyárban Bodonban, Radnótra

az udvarhoz jö, emez akkor szent-miklósi derekasabb majorkodása mellöl eljö Zabolára, hogy, ha emennek nyavalyája lenne, mindjárást : kard ki kard! Hát tavaly a gyülésen mint oltalmazá meg (ezeket ide alább megvilágositom): ergo csak tegyék el ötet is, sequens az atyám. Canis pater, canis filius. Ezen szókkal irta ezt Székely László Naláczival együtt azon egy levélben, melynek authora, concipista és scribája volt Székely László; szegény együgyü komám, és úgy tudtam jóakaróm, Naláczi csak subscribálta. Nékem pedig azután esztendövel, hogy megszabadultam, mindjárt Szent-Péteren, a maga házánál, az originált adta kezembe, és az egész átkozott dolgot kibeszélette Teleki, mint vették ötet azzal és több sok levéllel bé Kövárból. Bethlen Farkas is azt mondta, hittel is, hogy még azelött két vagy három héttel a csanádi s holdvilági erdöt vadászván a fejedelem, az hol én és Mikes is ottvoltunk, Székely László meg akart a fejedelemmel fogatni, de osztán úgy találták, maga Mikes is, hogy nem jó, mert Béldit hessegetik el véle, holott az a nagyobb és szükségesebb vad. Ez a vadászat vala in initio aprilis a fejedelemnek Balásfalváról Fogarasba menö utjában. De hogy a vádak és azoknak conclusumára térjek. Úgy találták a vádlók, Mikes, Bethlen Gergely és Székely László, hogy az atyámat is megfogják, noha vizi-

betegségben halálosan feküt. Daczó és Bethlen Farkas csak Béldit akarta; azonban hadd világositsam meg emez vádokban fennforgó két dolgot, mert szükséges igen ide.

A mint én nyárban gyakrabban mindenkor bémentem, még pedig in julio Zabolára, és osztán in fine septembris kijöttem szüretre, és osztán ismét télben Zabolára mentem : azt az én kicsiny oeconomiám hozta és alkalmatosságom. Hogy Béldi nyárban kijött Bodonba, Betlenbe, aztő tudja, miért; néki ott uri oeconomiái voltak, tiszti, mert belső Szolnok vármegyei föispán volt, és hogy tanácsur a fejedelemhez, ki nyárban Fejérvár, Radnót, Görgényben lakott, közel lakjék, télben viszont Fogarasban a fejedelmet Bodoláról közel érje. Másként hacsak árnyéka vagy álma volt is annak az emlitett titkos nagy szövetségnek, az Isten, a ki a vádlókat már megitélte, itéljen bár meg engemet is az örök halállal.

Anno 1674-beli gyülés alatt való dolgokat már megirtam, és még akkor megjövendöltem. Ezt a tüzet pedig már akkor jól szitotta Bánfi Dienesné is, és szerették az akkori participes conjurationis, ha annak az asszonynak, mintegy pro satisfactoria exspiratione odaáldozhatják vala Béldit; de nem volt az a keserves asszony olyan simplex, hogy a szitán által nem látott

volna, és Béldi azután azt mondotta nékem: hogy az ő felesége minden leveleket megmutatván néki, nemcsak placálta, hanem pátronájává tette, úgy, hogy ez által maradott volna meg az ő élete.

A mi azelőtti közelebbi gyülésen való Béldi oltalmazásomat illeti, az igen emlékezetre és tanuságra való dolog, és megérdemli a papirosat s a pennát. Hizelkedésből-e vagy subtilissima malitia ad eversionem Béldii, Teleki a fejedelemtől egy patenst szerzett Béldinek, melyben propter solennem confirmationem supremi exercituum generalatus Béldi authoráltatik arra, hogy a székely székeket megmustrálja, és mind fő s alábbvaló székely tisztek töle függjenek mint fögenerálistól. Ez az erdélyi szokás és törvény ellen való dolog volt, hogy békességnek idején generálistól függjön mind vármegyei, mind székely nemes ember. Az erdélyi generálisokat Apafi fejedelem előtt nem irták bolondul: exercituum nostrorum generali; hanem: campestris militiae nostrae generali, mert volt mezei fizetett hadunk, és az udvari főkapitány annak a mezei hadnak fögenerálisának hivatott és tartatott. Mikor a fejedelmek hadban mentek, ha akarták, azt vagy mást tettek fögenerálist az egész hadon és annak cum ceremoniis congruis a hadak láttára adák a tanácsurak által az aranyas botot, kardot. Tettek egyszer-

smind vármegyék és külön székelység generálisit, a kik a fötöl függöttek, de mind az háromnak authoritása az had leszállásával exspirált, és békességben az országban semmit is nem parancsolt egyik is. Mustrákat is vármegyéken föispán, székelységen a fökapitány tett. Apafi idejében, elein kivált, semmi udvari és mezei had nem lévén, Béldi ne videatur generalis nihili, irták a cancellária ról: generali nostrorum exercituum. O miseria, milite carebamus et exercituum generalem habebamus. Ezelött egynehány esztendövel felültetének egynehány vármegyét Apahidához, ott Bánfi Dienes, mint végbeli fökapitány, Béldi mint fögenerális, mustrálni akart, a vármegyék nem akarták, kiváltképen Bánfinak; igen rút confusio volt, de jure egyiknek sem tartoztak. Ez volt az egyik a Bánfi Dienes veszekedésének és Béldi Pál veszekedésének, és egymásután mindkettönek veszedelmének oka és kezdete.

No ez a patens meglévén már Béldinél, ki akarta parancsolni a székekre, hogy ez ekkor itt, emez ekkor imitt compareáljon mustrára. Én és Nemes János, másként mind ketten jóakarói, remonstrálók néki az illegalitást, és kérök s intök, hagyja le, néki is jobb; mert ha ugyancsak inhaereal, nagy confusio lesz, mert a had ha felül is parancsolatjára, de mi egyátaljában nem mustrálunk, söt oda sem megyünk, hanem a

mustra ellen protestálunk; és mondjuk meg idején in camera charitatis maga javára, hogy osztán minket ne okozzon. Lehagyá kénytelen és kedvetlen, de minthogy a patensnek hire már nagy volt, és mustráló szándékát maga is már közönségessé tette, felette nagy lármája volt. Énfelölem ugyan nyughatott volna, mert én jó urnak tartottam; de menjünk elébb.

Fejérvárott csakhamar országgyülése lön; hát a vármegyék postulatumot adnak Béldi ellen, és Küküllö vármegye nyesi leginkább; nemcsak a mustra, hanem más egyéb dolog volt feltéve. Haller Pál furiál szörnyüképen, mint a felfútt duda, mert maga sem tudta mit csinál, ezután meg is bánta. Az én szegény atyám jobbacskán lévén, eljött a gyülésre, és ö is rettenetesen invehál Béldi ellen; a fenemlitett ellenségeiröl nem szükség irnom, többet sugtak másoknak, mintsem kiáltottak magok. Teleki quasi attonitus amicus Béldii. Én ezen a nagy ujságon elbámulék, menék Béldihez, kérdém : mint vagyon? felele : úgy, a mint Bánfi Dienes tavaly, énellenem szintén olyan ligát csináltak, és ha Isten meg nem gátolja, utána küldenek. Én úgy hittem, hogy az apertus ellenségi csinálták. Minthogy ö sem mene ad personalia et particularia egyikért azért is, hogy az emlitett mustra recusátiójáért énhozzám gyanakodott, menék én Telekihez és úgy re-

mélvén, hogy az ő és Béldi között rettenetes hittel csinált nem régi szövetség, barátság fennvagyon, mondám : mint van ez a Béldi dolga? ezt a mint látom valóban elövették, de ezt meg kellene orvosolni, mert ha ez mind igy lészen, egymásután titeket urakul az ördög mind elviszen, mi is elveszünk országul miattok. Szinből-e, szivből-e (még most ekkor nem tudom), Teleki mondá : de bizony nem viszen, mert nem kell hagynunk; legelöször menj apádhoz, hozd eszire eziránt, mert én nem tudom mi lelte, ő furiál ellene; a te édes atyádfiai sat. Menj el Sárpataki Mártonhoz is, disponáld jóra, hozz hirt osztán nékem, meglátjuk, semmi nyavalyája nem lészen, úgy segéljen!

Én ebben eljárék, a mint tudám, igazán; és hogy röviditsem a dolgot, ugy kormányozá az Isten, Teleki és Béldi más jóakarói által a dolgot, hogy az ország engemet, Sárpataki itélömestert, Nemes Jánost és egy szász becsületes követet rendele, hogy tegyünk irásban egy conceptust, mint kellene az ilyen alkalmatosságokat megorvosolni, és jövendöre is megelözni, és eltávoztatni; és hogy az országnak ezt reportáljuk; és meglön, és az ország között én olvasám el, approbálák, articulusba is irák, és igy akkor a szegény Béldi megmenekedék de nem sokáig.

Béldi nékem azután, mikor Fogarasból is

megszabadulánk, azt mondotta, hogy ezt a ligát is Teleki csinálta volna öellene, akarván in publico, hogy már a nemesi szabadságnak, törvénynek, in particulari, Bethlennek, Mikes és más Béldi ellenségeinek szolgálni, de valósággal mindezekkel a magaszerencséjének nevelésére abutálni, hogy sublato Bánfio, amoto pariter Béldio, Nicolao Bethlen liberius garrulo ad silentium redacto, ipse rerum Transsylvanicarum potiatur, et sit princeps principis et omnium. Volt-e ekkor ez a malitiája Telekinek, és ezután is, a mikor a mi fogságunknak ha authora nem volt is, de consentiált, én nem állitom, de bizonyos, hogy ezen az úton hága a szerencse kereke tetejére, a mint azt a dolog bizonyitja. Béldi azon esküt, hogy azt a pátenst ő soha sem kérte, sem arra nem vágyott, hanem Teleki ő hire nélkül megiratta, s készen adta kezébe a fejedelem nevével, mint nagy specialis gratiát. Ambitiós halnak (olyan volt pedig Béldi) mi lehetett alkalmatosabb geleszta és horog. Azt pedig már bizonyosan tudom, hogy engemet, Kornis, Nemes János székely főkapitányokat intett arra, hogy meg ne mustráljunk, ha örökké rosz ember nevet nem akarunk viselni. Isten s a dolog s az impartialis olvasó tehet itéletet róla. De szükséges volt ezeket az emlitett vádokra nézve megmagyaráznom.

Mikkel vádolták légyen külön Béldit most

proxime in anno 1676, én azt nem tudom, de felette nehéz vádoknak kellett lenni az enyimekhez képest. Ha a kutya, a mint ök mondták, olyan dühös, vétkes, hát az oroszlán? Disponálván igy a szegény együgyü fejedelmet, behivaták Kövárból Teleki Mihályt. Et huc usque initia dolorum partus viperae.

VIII. RÉSZ.

Fogarasi rabságomról anno 1676 et 1677.

Fogarasban menő utjából ir nékem Teleki, hogy öróla tanácsot tartottak, végezést végeztek, hanem Isten s egymáshoz való kötelességünkre kér, tudósitsam. Én irám, hogy én bizony semmit sem tudok; a minthogy nem is tudtam, nem is lehetett a semmit tudni, a mint a dolog vége megmutatja. Bethlen Gergely, Daczó, Mikes, Székely László tojománya volt az egész dolog.

Két vagy három nap mulva hozzák a fejedelem commissióját, melyben parancsolja, menjek Fogarasba, s olyan dispositióval hagyjam házamat, hogy követségbe küld. Ugy tetszik, ma is megvagyon azon commissio leveleim közt. Elmenék Szent-Miklósról Fogarasba, és mint tiszta, csendes lélek dolga, nemhogy féltem volna olyantól, a mi esék rajtam, még örültem, gondolván, a mint odafel kétszer is emlitettem, hogy engem a

magyar dolgok végett küld valahová. Megtudám a dolgot, és ahoz képest disponálok házamról.

Nagy-Sinken Macskási Boldizsárral összetalálkozám, hát öneki is épen olyan azon tenorra commissiót vittek (mert ötet is meg akarták fogni). Egy hintóba ülénk Sinken, reggel vígan mentünk, még arról discuráltunk, mint correspondeáljunk, ha én talán Francziába, ő Lengyelországba vagy Skócziába etc. elmegyünk. Igen is, megládd ma estve a követséget. Resteltem itt másodszor leirni az imádságom közé beirt ezen hajnalban Sinken lett látást, vagy jelentést; olvassa ehez a maradékom, mert bizony csudálatos, és az atheismus, saduceismus ellen elégséges argumentum.

Bémenék Fogarasba, szállék a Gyulai Tamás házához. A fejedelem a tanács urakat odagyüjtette volt; az atyám oda nem jöhetett, halálosan kinlódott a vizi betegségben Keresden; ott vagyon Bethlen Gergely, Mikes Kelemen, Daczó János, Én, Macskási. Felmenék udvarhoz, és mindjárt a fejedelem asztalához marasztának ebédre engemet és Béldit is; még öneki szállást is, hogy már tisztességéért mindenkor, a Bánfi Dienes halála után kiváltképen a várban adtak, ugy most is. Embert mordabbul nézni soha sem láttam, mint a fejedelmet ezen az ebéden; az egy pohár köszönésén kivül, (azt is erővel) egy szót sem

szólott Béldinek s nékem. Keveset s hamar evénk, felkele, s beméne a maga házába, csak azon mord és hallgató ábrázattal. Béldi csakhamar térdet hajta, s kijövénk. Roszul tanitották a comoedus mesterek szegényt personája actiójára. Béldi észrevette, hogy bizony haragszik reá, mert épen mellette ült, mint első vendég, jobb kéz felöl, ellenben elöl Bethlen Gergely, ugy mint coryphaeus; vele is beszélett a fejedelem csak. Ha bolond nem voltam volna, kivált a hajnali álomhoz képest, és ha a lelkiesméret vádolt volna, bizony észrevehettem, és ha csak a mezöben strázsájok nem lett volna, el is szaladhattam volna, mert én a várból szabadosan kimehettem; de legkisebb félelmes gondolat vagy gyanu sem ütközött elmémbe, csak a követség reménységével, örömével voltam teli.

Kijövén a fejedelem elöl, Béldi méne a szállására, a mint a belső várba kivül bémennek, a jobb kéz felöl eső kerék bástyába. Én menék Telekihez, ki azon kapu felett való felső rend házakat birja vala. Ugy tetszik, még asztalnál ül vala; mind ő, s mind a munkában conscius vendégi jobban tudták personájokat ágálni a fejedelemnél, legkisebb gonoszt sem tudék észrevenni, szinte ugy tractáltak mint azelőtt, és ott töltém az időt egy darabig. Osztán ki akarván menni a szállásra, gondolám, hogy Béldit megudvarlom,

minthogy régen nem láttam volt, és osztán vacsorára a szállásomra megyek. Odamenék és nagykábulva találám, de mégis semmi derék dolgot elő nem hoza; diffidált-e nékem is, vagy hogy olyan extremitástól nem félt, akármi : elég az, lök ott egy keveset, és osztán kimenék a szállásomra, s estve felé lévén, 6 órakor vacsorálni ülék; és szintén bárányczimert salátával eszem vala, ihol jö Daczó János, Pasko Kristóf bé a házban, s mondják, hogy magános, különös beszédjek vagyon velem. Menék a kis oldalkamarába vélek s mondának igen szomoru és majd könyező (mert nékem jóakaróim voltak) orczával : a fejedelem kegyelmednek azt parancsolja, hogy kegyelmed Fogarasból addig el ne menjen, mig bizonyos dolgairól a tanácsnak számot nem ád. Én felelém : semmi számadásra való dolgomat nem tudom, de jó szivvel számot adok mindenről, csak értsem, micsoda. Mondának : mi nem tudjuk, az urak megmondják. Ezzel elmenének. Kikésérém öket a pitvarajtóig, és visszamenék senkinek semmit sem szolván; leülék az asztalhoz, és az elhagyott bárányczimer-darabot enni kezdém, kinálván a gazdákat is, hogy egyenek. Két-három falatot sem ehetém, hát nagy zergéssel, tumultussal 100 vagy 150 német s magyar gyalog körülveszi a házat; ajtót, ablakot eláll. Lármája esik a cselédnek, Gyulai Tamás gazdá-

nak, s mindennek: mi dolog, mi dolog? Én mondám nékik: semmi nem egyéb, hanem csak engem fognak meg, ti ne féljetek. Azonban béjöve a fejedelem német gyalogi kapitánya, s mondja németül nékem: menjek bé a várba, mert az az ordere; rab vagyok. Én mondám: immár akár csak a vacsorát végezzem. Felele: nem lehet, menjünk el. Kérék én egy pohár bort, köszöném a gazdára: Isten kegyelmedhez Gyulai ur és jó éjtszakát. Ő szegény elbámulva mond: ez a nemesi szabadság? Megivám, felkelék, bevezetének nagy sereggel, lármával a várba, s tevének a vicekapitány házába. Cserei János, emberséges ember vala ez, és lakása épen Teleki szállása alatt vala. Igy telék bé minden hiba nélkül a sinki hajnalbéli látás és jövendölés. Béldit is azalatt arestálák a maga szállásán. Ez lön 23. aprilis anno 1676, estve 7, 8 óra között. Nékem ekkor se jót se több roszat nem mondának. Cserei kinála vacsorával s evém, ágyat is vettete, melyben 12 óráig semmit, de azután jól aluttam virradtig Isten csuda kegyelméből.

Kérem másnap Csereit: szóljon én szómmal az urakkal, hadd lehessek szemben vélek, jelentsék meg, mivel vádoltatom, hadd tudjam mivel menteni magamat. Mondá az emlitett kománai berekben való leselkedésemet, melyen én, mint oly csudálatos hazugságon, elfakadék nevetve;

de parola alatt mondá : hogy az uraknak elé ne hozzam, mert nagy titok, és ő elveszne miatta. Teleki, Kapi, Rhédei azt mondták, a fejedelemtől féltekben : nem lehetnek nyilván szemben velem, hanem a Cserei szállása pitvarába szolga nélkül lejönek, és ott beszélenek velem; de nékem semmi realitást nem mondának sem vétkemről, sem szabadulásomról, hanem hogy ők azon lesznek, hogy megszabaditsanak. Azonban intettek, kényszergettek arra : adjam ki Béldi dolgait. Én mondám : bizony én semmi dolgát nem tudom, a minthogy nem is tudtam, nem is volt, mint osztán megvilágosodott. Rövid volt a beszéd.

Az atyámnak Gyulafi László által izentek arestumot Keresdre, mely ez volt : házánál üljön, senkinek levelet ne irjon, sem senkitől ne végyen. Idegen embert ne admittáljon, köszönje betegségének, hogy várba nem viszik fogva. Azt izente a fejedelemnek : nemcsak nem kérem a gratiát, hanem az Isten ő nagyságát soha meg ne áldja, ha törvénynyel nem persequálja, és ha bünös lészen, fejét nem véteti. Istenfélő emberek voltak a vádlók; olyan beteg volt az atyám, hogy egyet sem léphetett, sem állhatott, sem fekhetett a vizkórság miatt, örökké csak székben kellett ülni és alunni egynehány esztendeig.

Egynehány, de kevés nap lön ez után a fejedelem Fogarasban, és addig én mind a Cserei há-

zában voltam, Béldi a szállásán. A feleségem is majd lóhalálában oda jött és velem szemben lenni megengedték, szolgámat is; de magam elküldém haza, tanuságot adván néki, a mennyire eszveszésemben tudtam, mind szabadulásomban, mind oeconomiámban mit kövessen el. Hagyék mellettem egy inast, Lajos Zsigmondot, szakács Csáki Andrást, sütö Györgyöt. Csereiné asszonyom gondviselése alatt egy leányt a fejér ruhám gondviselésére hagyott a feleségem, Szentiványi Mária volt a neve. Szentiványi János, tudós esperest leánya volt, de ezt mint szükség kivül valót hamar elvitette haza, imez három ott maradott mind végig. Egy Feltóti Márton nevü szolgám is ott volt egy kevés ideig, de ez is osztán haza ment Szent-Miklósra.

Engem le- és bészállítanak egy boltba, a mint a belső várban bémennek a kapun a várnak jobb felöl való során, a legelső renden a második házban, az akkori számtartó háznak szomszédjában. Ajtaja és egy vas rostélyos ablaka az udvarra, belöl rajta egy kis setét boltocska, keskeny, és azon belöl árnyékszék. Jó alkalmatos tömlöcz lett volna, de a vár emésztője alatta menvén el, nyirkos volt, büdös is volt, egykét hét alatt minden megzöldült a penésztöl benne. A sütő künn a városban az Horvát András házánál lakott, fejér czipó és fejér ruhára viselt gondot, de a

várba bejöni a szolgáimhoz nem volt szabad, a szakácsnak, Lajosnak sem volt meg őhozzá kimenni. A szakács épen mellettem főzött, de a következett tilalom után ő sem járt bé hozzám, csak Lajos egyedül.

A fejedelemasszony igen tisztességes uri prebendát rendelt eleitől fogva végig rabságomnak, nékem is, Béldinek is, csak hogy a bor a tavalyi idő miatt rosz volt, mind megitták ugyan a szolgák, és a prebendahordó Menyhárt darabont, mert ugyancsak nem in anno 1675, hanem in anno 1674 termett volt. Kenyér, hús, tyúk, lúd, pisztrang, Olt hala, kerti vetemény, vaj, méz, szalonna, eczet, egy szóval minden konyhaszer elég volt, sőt mikor osztán in anno 1677 télben a februárius elein a fejedelem odajöve Fogarasba, megparancsolta a fejedelemasszony, hogy a Béldi és én inasom felmenjen mindennap az öreg asszonyhoz fejér czipó, kolbász és májosért, és az adjon, de úgy hogy az inasok magok válaszszák a sok közül, ne az öreg asszony. Az okos fejedelemasszony azt is meghagyta, hogy az inasok magok menjenek a pinczébe, és azok szeme előtt vetessék a fejedelem asztalára s az urak számára való hordóból a bort minékünk, hogy a méregnek gyanuja se légyen előttünk, vagy ha, mint ember halandó, másképen meghalnánk is, ne lehessen olyan hir, hogy megétet-

tek. Anno 1676. kevés, de igen jó bor termett volt az országban, akkor tapasztaltam meg, micsoda borlopást, tékozlást követtek a fejedelem pohárnoki. Minél jobb volt a kezdett bor, annál hamarább oda lett; hogy már csak az urak, fő emberek ittak a fejedelem asztalánál, mégis ritkán tartott egy negyvenes harmad napot.

Először szép szabadságban tartottak; kapitány, porkoláb, predikátor, borbély bejárt; ebédet is sokszor velem ettek; vasárnap a várbeli templomba magával Csereivel mentem a predikatióra, de Béldi soha egyszer sem; tentám, papirosom, könyveim voltak, supplicatiót fejedelemnek, leveleket uraknak s akárkinek irtam, más is a ki akart, választ irhatott, a feleségem megküldötte, béadták igazán, de ezt az ördög megsokallá. Én ugyan már valami hasznos munkához kezdettem vala, de egyszer, ugy tetszik, rabságom hatodik vagy hetedik hetiben, elvevének tentát, pennát és minden társalkodást (a borbélyt néha szakálom elvetésére porkoláb jelenletében bocsátották), a feleségemmel való correspondentiát; hagyják kezemben csak a könyveket, és az inast, hogy benn háljon; konyhára néki járni, meg a Beldi inasával és másokkal is társalkodni a várban szabad volt akárhol, de én a templom elfogása után a küszöbön sem léptem ki szabadulásomig. Egyszer, talán Béldi requisitiójára a predikátor Szekeresi,

szép nyári nap s idő lévén, a várbeli kút árnyéka alatt predikálott, melyet Béldi is, annak az én soromnak a végin lévén szállása, az ablakról hallgatott. De ezt a kapitány többször nem cselekedte, azért is vapulált.

Nem lön ez eddig elég a sátánnak, hanem juliusban vasba verének mind engem, mind Béldit, melyet mind viseltem novemberig; bizony keserves volt kivált benne hálni, nadrágot s gatyát fel- s levenni; ezt a mesterséget ugyan Lajos a raboktól megtanulván, engem is megtanita reá, és megszokván, könyen vetkeztem, öltöztem, ruhával este bétekertem, s jól aluttam. Ha mesterkedtem volna, kivált a jobb lábomat ki is vonhattam volna belöle, de attól féltem, hogy osztán nem vonhatom olyan jól fel, és osztán nagyobb rosz jö ki belöle; bizony sirtam elöször miatta, de osztán Isten megerösíte, mind járást, aluvást megszoktam benne.

A vasbaverés előtt egy kevéssel lön a jelentés énhozzám, melyről emlékezem az imádságos könyvben. A bizonyos: Perkinsiust olvasom vala ebéd előtt 9. 10 óra között, és úgy súgá a jobb fülembe vagy jó vagy gonosz genius, azt hiszem, a ki Sinken is megintett vala, hogy a fejemet elütik. Én mindjárt mondám az ajtón kivül álló strázsáknak (mert mindenkor egy német s egy magyar állott ott éjjel, nappal, éjjel pedig laka-

tot is vetettek az ajtóra kivül) hídd bé a konyháról az inast; ki béjövén, mondám neki, mit sugtak nékem. Az haraggal mondá: sugja bizony a kegyelmed képzelése, mert örökké csak gondolkozik. Én mondám, hogy én bizony nem gondolkodtam, hanem szép csendesen, figyelmezve olvastam ihol ezt a könyvet, de tudod-e a sinki álmot, hiszen akkor is csak te valál ott, még felköltélek: lásd meg az ajtót, bezárva-e, nem jött-e valaki bé, hogy az szólott volna? Nemde. Jusson eszedbe most is, eredj, csak magadtól kérd meg ezektől a strázsáktól, nem szólott-e valaki nékem valamit. Ezt ő elköveté, nem jelentvén mindazonáltal a dolgot. Nem is szólott volt egyik is semmit is. No ezt az idő és magok az emberek megvilágositják ide alább. Azonban felette keserves rabságban voltam.

A hazugság lelke ilyen csudát is szült akkor. Bethlen Elek hosszas tisztátalan nötelensége után házasodott, ekkor (mert Béldi leányát jegyzette vala el azelőtt, és repudiálá mátkaságában, mely is nagy oka volt ennek a sok gonosznak) vette a Kapi Gábor leányát, volt lakadalmok Viczében. Azelőtt egy kevés idővel kértem volt Alvinczi Istvántól kölcsön 500 forintot. Ez ekkor felette gazdag, sóaknák inspektora volt, kin a fejedelem minden törvény nélkül igazságtalanul négyezer, és a rationista Lipcsei Györgyön egyezer tallért vont

vala. Radnóton lévén országgyülése, az ország instált mellette, a fejedelem nem lőn szemben az ország követeivel, melyen mint hallatlan dolgon felette megindulának, és praesidens, tanács urak, förend és minden statusok felmenének a palotára, hogy a fejedelemnek instáljanak, de a fejedelem nem admittálá, melyen az embereknek esze-se és örege elbámult, sirtak is némelyek nem Alvinczért, hanem az Erdélyben soha nem történt despectusért az ő fejedelmétől. Ez in parenthesi, nota benében maradjon. Én az 500 forintért zálogot adtam volt ezüst marhát hozzá, mely az 500 forintnál sokkal többet ért. Az én esetem után mind a feleségemet unszolta a pénz-megadással s a zálog-visszaváltással. Lakott ő Dézs, Kozárvár, Margitán. Az atyámnak, Béldinek s nékem jóakarónk volt. A feleségem megküldi az 500 forintot egy Alárd nevü szolgámtól és a zálogot kiváltja; Béldiné ekkor volt Betlenben maga jószágában. Vicze oda közel. Olyan hirt csinálnak magok magoknak, hogy Béldiné és az én feleségem egynehány száz tolvajt fogadott, hogy ott Viczében felmészárolják őket a lakadalomban. Ez az odafel emlitett kománai berek mása. A szegény nyomoru fejedelem elhitte; más, valakinek esze volt, nevette; de elég az, hogy mi fogságban alig hogy el nem vesztünk miatta. Ezt, mint az én fülembe való sugás és vasbaverés al-

kalmatosságait és inditóit meg kellett irnom; másként kivált Mikes, Bethlen Gergely és Székely László ezt állitották: ha vasba nem verik, ki vall rájok? Egyébaránt az ilyen magok árnyékától való bokrosság és hirköltés igen szokott nyavalyája volt az én szegény három, Farkas, Gergely és Elek atyámfiainak, mely ide elébb világosabb lészen; most legalább evvel a hazugsággal ha meg nem ölhettek is, de messzére megzavarták az egész dolgot, és osztán félvén attól, ha reánk inquirálnak, evocálnak, perlenek, nemcsak megszabadulunk, hanem retorquealódik a gyalázat és nóta reájok hamis delatorokra: azért is noha mind én, mind az atyám, mind Béldi az evocatiót, inquisitiót, és törvényt kértük, de soha nem cselekedék, csak ugy kinzának ártatlan bennünket; söt mikor osztán kezesség és reversalis alatt elbocsátának is, az volt az egyik derék conditio, hogy soha törvényt nem kérünk, nem is említünk.

Öszszel octoberben születék ez a most Bécsben nyomorgó fia a fejedelemnek, és osztán két hét mulva a vasból kivágának. Ezt pedig én azelött egynehány héttel álmomban meglátván, mindjárt megmondám Lajos inasomnak, hogy a fejedelemasszonynak fia lesz, és én is megszabadulok; a feleségemet is odabocsáták hozzám, söt el is bocsátottak volna engem még akkor öszszel

mindjárt, de úgy találták a jónkra, igazságra néző egynehány tanács ur, hogy ha engem külön elbocsátanak, Béldit vagy a gutta üti meg, vagy osztán soha ki nem vehetik a fejedelem kezéből. Ezt Teleki maga mondta anno 1677, 1-ma aprilis Béldinek és nékem a Béldi szállásán, kinn a városban, szabadulásunk után : Bethlen Miklós legalább három hónappal elébb megszabadult volna, de mi a kegyelmed javára tartottuk szegényt ott, bár megköszönje, szolgálja kegyelmed néki.

Az Isten énnekem mind a kapitányt mind a porkolábot jóakarómmá tette, az életemet egy részről a kapitány tartotta meg, a porkoláb pedig abban a keserves megszorítatásomban feleségem leveleit béhozta, válaszomat megküldötte olyformán iskatulyában, orvosság mi nevezeti alatt, hogy a hazavivő szolga sem tudta.

Bocsátottak el in anno 1677 ultima martii tizezer tallér kezesség és erős reversalis alatt, mely reversálist ez az ifju Apafi fejedelem adott nékem vissza nem régen, a leveleim között vagyon; szabadulásomról való grátiáját a fejedelemnek Teleki és Naláczi István hozák meg a rabházba, és Teleki a többi között mondta : bár anyjának tartsa kegyelmed a fejedelemasszonyt, és nem szabadulását, hanem életét is ő nagyságának köszönje.

Micsoda szörnyü veszedelemben forgottam légyen, azt megirnom szükséges mindenek tanuságára és az Isten dicsöségére. Béldi, s mások is igy mondották:

1) A fejedelem elsö furiájában akart meglövöldöztetni mind engemet mind Béldit még Fogarasba menö utunkban, és hogy Madarász Mátyást el is rendelte volt executornak, de erröl elverték mindenek felett Teleki és a fejedelemasszony.

2) Mikor megfogtak estve, Mikes Kelemen és Bethlen Gergely azon voltak, hogy csak ölessen meg a fejedelem, ök készek, kezeket fejünkre tévén, reánk esküdni; a fejedelem rá hajlott, a fejedelemasszony és a tanács urak nem engedték meg; Béldi azt állitotta, hogy már a koporsót is csinálták.

3) Vinczröl irt a fejedelem Daczó instantiájára, hogy megöljenek. A fejedelemasszony megtudván, Szeredahely tájékáról vitték a levelet postástól vissza. Ezt Daczó nem tagadta Béldi részröl, de azt mondta, engem nem irtak volt a commissióba, legalább ö engem s az atyámot soha sem vádolt; melyet ugyan én hittem, s hiszem ma is, de az bizonyos, hogy odalettem volna én is.

4) Radnótról irt akkor a fejedelem, mikor nékem sugott a lélek; ez olyan titkon volt, hogy a

fejedelemasszony meg nem tudta, hanem elhozták Cserei kapitánynak; de a fejedelemasszony, mikor elment Fogarasból, életére megparancsolta volt, hogy ha százszor is parancsolja a fejedelem, végbe ne vigye, hanem küldje a fejedelemasszonynak a commissiót; azt követte, és a fejedelemasszony postán hivatta Telekit, az urakat, úgy marasztották meg nemcsak a mi, hanem a Cserei életét is. Ez bizonyos. Azután osztán többször nem volt efféle, dicsőség az Istennek; hanem egyszer a fejedelem már visszajövén Fogarasba, ittas korában tréfálódni kezde, s mond : nosza ijesszük meg ezt a két rabot, hogy elütik a fejeket. Tophaeus udvari predikátor mond rá : Igen is, mert a csuprot vagy üveget ugy jó próbálni, hogy az ember ejtse ki a kezéből; hát ha a tréfa mellett valami nyavalya találná ijedtségben, a gutta vagy mi etc.? Ezt nékem Tophaeus maga beszélte azután. Engem ugyan a gutta szinte megüt vala, a mint odafel megirtam.

Vasárnapokon én böjtöltem a fogságban; de osztán in anno 1677 januariusban két hétig böjtölék egymásután egy végtiben, ilyenformán: Ebédem mint a fél kezem feje, annyi széles és hosszu piritott kenyér volt, egy szelet, melyet szerecsen dióval dörzsöltem meg, ittam reá egy pohár vizet. Vacsorám aszu szilva föve és szárazon, sós káposzta peczolajjal, egynéhány dió,

alma vagy aszu gyümölcs, egy szelet retek, vagy nyers répa, de nem sok; sem húst, sem halat, sem vajas, tésztás, tejes ételt, tyukmonyot, egyszóval semmi afféle kedves ételt nem ettem, bort, sert, egyéb semmiféle csinált italt nem ittam, hanem csak vizet; két hét mulva elhagyám, noha ugy tetszik, tovább is elvihettem volna, de nem akarék szántszándékkal mint a majom a nagy próféta Dániel mellé állani, hogy a lelkemet kevélységre ne vigye a sátán; merem azt jó lélekkel állitani, kivált tömlöczben a buja testi gerjedéseket bizony megcsendesíti, és ha a soha húst nem evö szerzetesek úgy böjtölnének, az emberek elött talán dicsekedhetnének jobban, kivált ha olyan klastromban, várban, miben volnának, úgy a mint én, és imádkoznának, szent irást olvasnának ügyiben. De bizony úgy is csak szent Pállal tartom : Coll. 2. : 23. 1. Kor. 1.: 31. Fogadással pedig elöre én ahoz a két héthez, sem ahoz a diaetához magamat nem köteleztem, és ha valaki követni akarja, az olyan votumot eltávoztassa. És azt is mondom : ne könnyen próbálja meg akárki is, kivált öreg és aszony ember, mert mind testét, lelkét megbetegíti. Testét erötlenséggel, lelkét érdemet álmodó kevélységgel. 2. Kor. 3. : 5.

Kivánok a fejedelemmel való szembenlételt gratiája megköszönésére supplicátio által, de a

rettenetes nagy méltatlanságnak proportionalis szégyenlése, és megháborodása miatt azt a választ irá : Más házunknál jó szivvel látjuk ő kegyelmét. Rettenetes spectaculumok voltunk mikor a várból kijöttünk, a gyermek is eléfutott mindenfelől nézésünkre; az én feleségem a Horváth András házánál várt; hogy megláta, rám borula sirva, sokáig egy szót sem szólhatott Az én érettem való epedés, és az erös hideg, mikor Fejérvárott azelött kevéssel lett gyülésben, a mint az urakat járta, ország elött térdre esett etc. általvervén fejét, az orrán majd minden vére elfolyt, az röviditette meg az ő életét.

Az én udvarhelyszéki fökapitányságomat ekkor kapta el Bethlen Gergely, és birta 20esztendeig annak a széknek nagy nyomorítatásával. Unum nota bene. 20 esztendö alatt soha Búnról rá nem érkezett, hogy törvényes derékszéket üljön csak egyszer is; ez hit felett való csuda, de valóságos dolog.

Nagy-Sink fatalis hely nékem. Hazamenöben ott hálván, egy ember épen az ágyunknál levő jó magos ablakból akkor huz vala szinte ki a köntösömből; felébredék, meglátám, leugrék, elfuta; a szegény feleségemnek nagy ijedtsége lön az én riaszkodásomra.

IX. RÉSZ.

Béldi Pál tragoediája, és az ennét való sok szenvedésemről anno 1677 és 1678.

Szabadulásom után mindjárt husvét napjára menék Szent-Péterre Teleki Mihályhoz, hogy jó akaratját megköszönjem, a minthogy bizony megis érdemlette, mert ő oltalmazott, szabaditott; mert a szegény feleségem mikor Naláczi Istvánnak egy a szokás szerint veres börtokban csinált 12 ezüst kalánt, kést villástól, és Székely Lászlónak a lakadalomra készitett legalább 100 tallért érő médályt vitt ajándékba, melyet el is vettek hiába: Telekinek is vitt volt egy köves kardot, botot. Olyan szegény barátomtól vennék én ajándékot, mond Teleki, Isten oltalmazzon, de bizony megszabadítom; hanem egy karaczél pánczél, sisak, karvasát tudom (volt is igen szép, muskatély stucz sem járta meg, florenis 135 vettem volt), azt asszonyom küldje ide kegyelmed, azt is ajándékon, ugy segéljen Isten, el nem vé-

szem; el sem vette sok unszolásra kinalásra is, hanem az árát a feleségemnek megküldötte. No ekkor harmad napig lévén nála, megbeszélte a tragoedianak summáját, elömbe adta az abban irt leveleket, melyeket néki irtak, in originali, és azok között az odafel emlitett Székely László és Naláczi levelét, melyet is én, bona fide irom ezt, soha Naláczinak és Székely Lászlónak virágzó uri állapotomban sem vetettem fel; avval a hittel mentek a koporsóba, hogy én nem tudom; és én mind magoknak, mind maradékjoknak jóakarója voltam. Székely Lászlóné ura holta után hat szürke szekeres lovat külde Jósika Imrétől ajándékban, azt is el nem vevém. Magam Szent-Péterről a Székely László lakodalmára menvén (bolondul, mert ott nékem az uj tömlöczbüzzel semmi járóm nem lett volna), hát az én médályom vagyon a vőlegény süvegében. Ebben a lakodalomra menő utamban volt az a guttaütés nagy jele rajtam, melyről odafel emlékeztem. Bezzeg lovak, lóra való szerszámok és köntösök, szolgák és mindenből olyan készület vala Székely Lászlónak, mint egy ezer ház jobbágyu grófnak. Meglátszik abból, micsoda jövedelme és kedvessége lett légyen a fejedelem előtt; és mindenek felett az ölte meg egyik Bánfi Dienest, hogy a fejedelem mindenkor a tanács állása alatt ott udvaroltatta Székely Lászlót, és őutána Vajda Lászlót, ugyan posta-

mestert, melyet az urak neheztelhettek, az atyám kiváltképen és Bánfi Dienes, és ez még fattyu lélek kurvafiazta volt; meg is fizete érette.

A Bánfi Dienes veszedelmének más nagy oka volt, hogy egyszer a fejedelem ivott Bánfival, Naláczi igen részegen a fejedelem előtt térdre áll, csókolni kezdi a köntöse alját, Bánfi mondja: mit hazudozol mint egy vizsla, vén oláh, ilyen amolyan fia, s nagyot köpik a kopasz feje tetejére. Harmadik: hogy Szentpáli Jánosné halála után Kútfalvát Telekinek nem engedte volt; mégis én bünhödtem érette, és Béldi énnálam is inkább, kinek tragoediáját, minthogy csaknem elveszék ismét miatta, majd idealább summáson leirom.

De a Székely László lakodalmából menék haza Szent-Miklósra, és onnét Fejérvárra, hol a fejedelem minapi igéreti szerint kegyelmesen fogada. És innét Gyógyra feleségestől, a hová Pápai Ferencz doktort is elvittem, a ki purgatiót adott és eret is vágott rajtam az odafel emlitett gutta kezdeti ellen; nem is érzettem azután semmi jelét.

Mint a nagy szélvészes hajótörésből kivetödött ember már nyugszom vala, de mindjárt elöször egy nagy gond, és azután a Béldi szélvésze találá. A gond ez. Az én feleségem az in anno 1675 vásárlottam ó borból és buzából szerzett volt össze négyezer vagy még több forintot, me-

lyet készen találék szabadulásomkor. Emlitém odafel Macskási Boldizsár pénzverését, ő ugyan akkor az én intésemre vagy csak publice lehagyta volt, de másutt az országban sok helytt, és kivált Szászváros on rettenetes sok hamis pénzt vertek a lengyel jó susták és polturából, és a mit kaphattak, mindenből, úgy, hogy a jó pénz csak szük volt igen az országban, csak mind az Apafi képire vert uj pénz járt. Én még Fogarasban megértém, hogy azt az uj pénzt bizony maholnap egész országul letészik, a melyre nézve nem örültem annak a négy ezer forintnak, inkább busultam rajta. Az Isten egy vagy két görögöt hoza oda, kik mondának : mi ugyan tudjuk bizonyosan, hogy az új pénzt most csakhamar az országban letészik, de mégis ha egy vagy másfél ezer forintot adsz kölcsön, mi elveszszük az egy szászvárosi pénzen kivül. Jó szivvel adék; megis adták osztán jól. Isten bocsássa meg bünömet, én sem lehettem angyal. A szolgáimnak mondám : ezt a pénzt ugyan maholnap leteszik, de tudom, hogy ti álló pénzt nem gyüjtetek, én egész esztendőre megfizetek, de költsétek el hamar. Csak adjon uram kegyelmed, mi gondunk az. A többivel véteték 400 vagy 500 juhot, egy falka vasat (?) Toroczkón, úgy, hogy afféle pénz énrajtam csak 100 forint sem veszett, hanem 68 vagy 78. Tudta az országban még a község is,

hogy az a pénz bizony hamar letétetik, és nem akarta elvenni még az én rabságomban; de a fejedelem és tanács erős büntetés alatt meghirdettette mindenütt, hogy elvegye minden rend. Eljöve a gyülés talám juniusban Fejérvárott, és ott rettenetes sok panasz- és zugolódással letevék. A discursusban az ország között én mondám : azt a pénzt hogy letegyék, avval kéntelenek, de az igazság az volna, hogy a kik csinálták, azok váltsák bé, a szegénység, a ki kéntelen volt a magistratus parancsolatjára elvenni, ne romlanék olyan szörnyen meg. Béldi ott a tanács urak közt az asztalnál ülvén, és én nem messze háta megett, szólita és suga : ne nyesd felettébb, mert a legjobbakaróid vesznek el miatta. Én is abba hagyám, lássák. Kapi Györgyöt mondta azután énnékem a szállásán Béldi, hogy mindenek felett ötet illette az a gonoszság, ki másként nagy eszköze volt a szabadulásunknak. Jaj az országnak, a hol a publicumra és a populusra olyan gond vagyon csak, mint az én értemre volt Erdélyben ab anno 1656 mai napig, mikor ezt irom, tudniillik 11. septembris anno 1709.

Rabságom után én Béldivel társalkodni sem mertem oly móddal. Ezen a pénzvesztő rövid gyülésen vagy hamar azután micsoda szél ütötte ötet vagy érte, ő tudta; a dolog kifakadása után ezt mondotta : ő hitit, reversalisát igazán meg-

tartotta, de az ő ellenségi régi conjuratiójokat és az ő életére való igyekezeteket nemhogy letették volna, sőt megujitották. A fejedelem minden hazugságnak helyt ád, melyet eléggé kimutatott az elmult esztendei tragoedia; mely spitzen maradott meg az ő ártatlan feje s az enyim! A fejedelem, névvel csak az; Teleki az uralkodó valóságos fejedelem, és az ő ellenségeit nemhogy refrenálná, mint azelőtt ob rationes sibi soli quidem notas sed et ab aliis palpabiles cselekedte, de már most mindinkább protegálja, sőt ellene felülteti, és igy önéki el kell veszni; néki a maga oltalmazására a törvény tilalmas reversalisában; említeni sem szabad semmit is sem a fejedelemnek, sem tanácsnak, sem országnak: ellenséginek pedig minden szabad. Mind a fejedelem, mind a tánács és förend, mind az ország, státus, Telekitől függ. Telekinél pedig az ő ellenségi, kivált a Bethlenek és Mikes Kelemen mindent tehetnek öellene kiváltképen, kinek mint felső polczra menő utjában való kőnek elgördítését per quascunque tandem vias et artes kivánja, és emezeknek furorával in suam privatam fortunam et patriae publicam ruinam subtilissime abutál sub principe nihil sentiente, nihil curante, nihil regente, nihil potente. A fejedelemasszony bölcs, kegyes, jó asszony, de a Teleki bátyám uram neve és hatalma, és a nénje a Bánfi Dienesné sirása

(noha utcunque de mariti caede informata et aliquantum placata fuit) miatt a fejedelemasszonynál is önéki semmi reménysége és refugiuma nem lehet. Ezek és a Daczó Jánostól ekkor ismét ujonan inditott, inkább hazug mint sem vádoló szél épen desperatióra vitték. Nem győzném leirni.

Mint feljebb is irám, hogy én rabságom után Béldit kerültem, küldé egyszer hozzám Kálnoki Bálintot, ki mint főember gyermeke, azelőtt még in anno 1667 et 68 az atyám honorarius szolgája, deákja, és akkor nékem kedves barátom, és mondhatom, sokban tanitványom, és mindvégig igaz nagy jóakaróm, másképen pedig igen virtuosus, szépelméjü, tudományu, jónyelvü és pennáju ember volt. Ez énhozzám eljöve, mint régi jó barátom, condoleált de malis exantlatis (avagy inkább már mondhatom ex eventu, inceptis), gratulált de liberatione. Jó ideig volt nálam, sok beszéd és conversatiónk után monda Béldi szavával: Nem régen szabadultunk, de ha magunkra gondot nem viselünk, és meg nem orvosoljuk, az utolsó tevélygés gonoszabb lészen az elsőnél; mert ha még egyszer úgy kezekbe esünk, bizony nem tartanak úgy mint a mókust az ablakban, hanem mint a hálóba akadott medvén vagy farkason elébb adnak minélhamarébb; most is bánják, és Csereire igen haragusznak, hogy életün-

ket megtartotta. Deplorálá osztán a proxime felebb említett bicepsséget és anarchiáját a hazánknak, és abból minden nap folyó mind publica mind sokaknak privata calamitását etc. És meg kell vallanom, etiam ad posteritatem, quod ad praefata publica mind igazat, sőt a valóságnál sokkal kevesebbet mondott. Böidejü, jópennáju, egész szabadságu, szép elménekis gond volna ezt leirni. Mindezeket elmondván, én mondék : édes régi barátom, atyámfia és sógorom, mit csinálnak in privato az immár declarált ellenségink, én ugyan nem tudom; aztugyan könnyen elhihetem, hogy nem szünnek meg roszat cselekedni, de tovább nem mehetnek, hanem csak addig, míg Isten bocsátja. A közönséges nagy gonoszt régen látom, érzem, és az én elmémet is felülhaladja; a mi privata nyavalyánk annak a közönséges gonosznak egyik keserü gyümölcse, de a közönségest az egy élö Isten orvosolhatja, mert a capite foetet piscis. Ha a fejedelmet az Isten egészen transsubstantiálja vagy idvességes halál által el nem veszi, és valami Bethlen Gábort vagy annak mását nem támaszt, és a most uralkodó embereket nem amoveálja, bizony ez a gonosz meg nem orvoslódik. Halna meg ma a fejedelem, ott a fia s a fejedelemasszony és az uralkodó atyafiság, Teleki, Bánfiné s annak fia, Gilányiné etc. és ezeknek sok asseclái, kik az ő szerencséje-

ket ahoz a bölcsőhöz kötik, ha csak magok hasznáért is. Még talán roszabbul lenne ennél is a dolog, mint most. A fejedelmet kivetni nem lehet, arról gondolkodni bolondság is, bün is, ne vesse országul nyakunkba a török Zólyomit, kinek teljes esze nincsen. A sok mást gázló embert, és kivált Telekit megölni nem lehet, bün is effélét gondolni; amoveálni a fejedelem mellől haszontalanság, vessék ki az ajtón ma, harmadnapon az ablakon is visszajönek; bizony maga a fejedelem hivja viszsza, és még azon feljül megköveti, és a kik amoveálnák, még statisfactiójára azok lesznek áldozatok. Tele vannak a historiák az ilyen példákkal, és kivált Báthori Zsigmond nem régi. Legalább a feleségétől nem lehet elválasztani, a vérre nézve nem lehet, atyjafiait el nem vetheti, kivált hogy azok által reményli inkább az egyetlenegy fia szerencséjét, mint más által. Isten csudálatoson tette ezt a fejedelmet, úgy is tartja; félek én az Istentől és ennek a fejedelemnek szerencséjétől; ha törvény és igazság ellen vették is a reversalist tőlem, de én megtartom, és ha valamit ellenek valót érzek, bizony megmondom. Sok volt a szó, concludálám azzal: Az Isten csudálatosan tartott meg tavaly, én csak az Istenre bizom magamat és ügyemet. Házomnál magamot megvonom, Béldi urnak is azont javallom. Deus providebit, mert bizony az immár elmondott ratiókból bi-

zonyos, hogy ez az állapot humanitus orvosolhatatlan. Erre az én declaratiómra nézve, vagy hogy a dolgot még el nem kezdették volt, de Kálnoki tovább semmi particularéra énvélem nem méne, és Béldinek semmi dolgát nem tudtam egész eruptiójáig; de ő a maga fatumától vonattatván, az én tanácsomat nem követé, hanem Kapi György, Haller János, Csáki László és több sok fő s nemes emberrel összeszövetkezett, a mint ők állitották et privatim et publice : ad principem non evertendum, sed a jugo et obsidione Telekii et asseclarum liberandum, et justitiam, leges et libertatem patriae restituendam. Melyre bizony volt volna is nagy szükség, ha Isten akarta volna; és azt is bizonyosan tudom, s hiszem, hogy sokaknak ebben egyenes jó intentiójok volt, de az Isten erre a mostani változásra akarta tartani és készitteni ezt a felette bünös, Sodomával felérő hazát, a mint ide alább, hová tovább mindinkább megvilágosodik.

Mint odafel is emlitettem, hogy az én ipam néha megjuhászott, lön ilyen dolog őszszel. Kendi János meghalván, a zágori-tarnóczi jószágnak felét, melyet Kun Istvántól hamisan nyert volt el, hagyta, a mint hagyta, atyjafiainak. Ezekkel ugyan az én tanácsomból akarván az ipam megalkunni, terminálánk az alkura időt Zágorban; oda menék én, és az alkuvás meglévén, vissza

Szent-Miklósra, de azonban: — a Gyulafi — szentdemeteri ház praetendált a Kendi János kelementelki udvarházához, hogy az ő fundusokon vagyon; nem cedálván a Kendi successori, a Gyulafi részről neki küldének egynehány száz embert, és a szép kő udvarházat földig lerontatják, szinte mikor mi Zágorban alkudtunk. Az én öcsém Bánfi György is, sógora Gyulafi Lászlónak, almási, ivánfalvi jobbágyit odavitte volt maga arra az házrontásra, és az meglévén, jöve Zágorba az ispánhoz ebédre, és igen megrészegedvén, elindulánk együtt Szent-Iván felé. Én marasztám, háljon ott, de még fenn lévén a nap, elmene. Én is sietvén haza, menék hálni Gogányba a predikátor Szentiványihoz.

Ezalatt Apor István, minden emberek azután a dologból vett itéletek szerint, a bátyjától Lázártól informáltatván, jött ki Háromszékről Búnra Bethlen Gergelyhez, és annak a dolgot úgy adta fel, hogy czedelözzék, mert maholnap egynehány száz vagy ezer székely lészen vendége etc. Indulának mindjárt együtt és érkezének Almásra a Bánfi György házához estvére, a mikor én Gogányban, és ottan hamar Bánfi György is részegen haza, ki ott s minthogy kire zugolódott, ő tudta, de Bethlen Gergely úgy értette, és azután is állitotta, hogy Bánfi György azt mondta volna: kinn az udvaron lészen ma valami. Bánfi

pedig azt mondta azután, hogy ő bizony semmit olyat nem mondott; sed risum teneatis amici.

A Bánfi György házrontásból visszajövő ivánfalvi jobbágyi érkeznek azalatt Almásra, és egyenesen be az urak házához, ott szállanak a gabonás ház tornáczába; láncsáson voltak, mint olyan munkába járó paraszt emberek. Bethlen Gergely kimenvén az udvarra, meg talál bennek látni, és ugy megijede, a gonosz lélek tüntetée a szemé e vagy a rettegő lélek, de nem szégyenlette azután is hittel is állítani, hogy Bethlen Miklós volt ott paraszt köntösben, láncsa a kezében. Nosza lóra, lóra! Apornak sem volt annyi tehetsége, hogy megmaraszthassa, csak elindulnak s éjjel mennek Székely Lászlóhoz Pócstelkére. Mikes Kelemen, mi járatban, én nem tudom, ekkor Medgyesen volt; elküldének hozzá, s hivatják oda, és osztán Bethlen Gergely, Mikes, Székely László, Apor István megindulnak Szamos-Újvár felé, s mennek Bogácsra (a fejedelem ekkor Szamos-Újváratt volt.) Én ezekből semmit sem tudván, Gogányba későn indulék, s mentem paripán a hegyeken Jövedics, Harangláb etc. felé. A szakácsomat küldém vacsora-késziteni Völcsre másodmagával, s megyek magam negyedmagammal egy vezetékkel Bogácson felül, a kerteken kivül Sáros felé. Zágorba menő utamban Bogácson ittam vala én igen jó bort Szaba nevü

hegybelit, küldém bé egy fapalaczkkal Majtíni István nevü szolgámat, hogy énnékem abból a borból hozzon. Ő elméne a faluban, én is mégyek innét fenn, hát szintén akkor érkeztek volt oda Bogácsra imezek; kik is látván Majtínit, és engemet imitt, én kémemnek vötték, itatták, examinálták; ő megmondta, hogy Zágonban voltunk etc. az igazat; de emezek, kivált Gergely úgy megijedtek, félig kész vacsorájokat ott hagyták, s mentek azon éjjel Radnótra. Ott éjtszaka a kastély kapuja zárva lévén, Bethlen Gergely lajtorján vagy mint, akart a palánkon bémászni, nem győzvén féltiben a kapunyitást várni; Székely László azután nevetve beszélte, de még azt tette hittel hozzá, hogy ha ő engedte volna, Gergely és Mikes, mikor a falu felett mentem, ki akartak reám jöni, és meg akartak öletni. Ő monda : hiszen látjátok, negyedmagával vagyon, ez a bolond szolga is borért jött, gyalázat nékünk az árnyékunk előtt igy futnunk. Ez-e hatszáz székely?

Én ebben semmit sem tudván, utamat követém, s még a nap fenn vala, mikor a Völcs felett való bérczre érkezém. Gondolám, hogy gyalázat s bolondság nékem, kivált szép időben s jó uton haza nem mennem hálni egy mérföldnyire. Csak hirt adék Völcsre a szakácsnak, s hazamenék mintegy kilencz óra felé; csendesen mentem, de várd

el majd a második nevetség vagy szánakozásra való lármát.

Elhiszem, s úgy is volt, a futó urak dolgát és futásoknak okát Gergely megirta volt még Pocstelkéről Farkas bátyámnak. Ennek szegénynek ezelőtt is igen szokása volt, hogy az én házamhoz legközelebb lakó Molnár Miklós nevü jobbágyával czirkáltassa az én dolgaimat, járásomat; hihető az öcscse irásához képest most annál is inkább Molnár Miklós hirt ád néki, hogy hazajöttem. Nosza mindjárt készülni; s azon éjjel mégyen Oláh-Csesztvére, és által a Maroson cselédestől, hintón ment Szamos-Újvár felé. Sok szó volt erről a futásról, de én elhallgatom. Én otthon csendesen aluttam. Igaz az Isten szava Prov. 28 : 12. Psal. 12 : 7. Reggel meghozák énnékem az ő futásának hirét, Majtíni is meghozá a bogácsi bort és hirit azoknak az uraknak, hogy onnét mindjárt elmentek, de miért, ő nem tudja, csak hogy ötet itatták, firtatták. Gondolkozni kezdém, juta eszembe a Bánfi Dienes idejében való majd hasonló lármája Bethlen Farkasnak a Bethlen Gergely akkori, odafel emlitett tudósitására nézve. A Kálnoki Bálint minapi beszéde. Az emlitett uraknak, vagy minek mondjam, mert akkor urak még nem voltak Székely László, Bethlen Gergely, Mikes, Apor, kicsoda és micsoda voltak, gyanakodám, hogy valami lármájok, vagy legalább

valami kigyókőfuvások vagyon, mert azelőtt is ezek az emberek csinálták vala a fogarasi feredőt. Sóhajtok Istenhez : ihol semmit sem tudok, mi dolog? Azelőtt is engem Béldivel minden ok nélkül kopólánczra vetének, hátha most ő peczkelődik, soha bizony el nem hiszik, hogy complex nem vagyok, el kell vesznem nagy ártatlan miatta, és ezeknek nagy gonoszságok miatt. Megyek, én Istenem tanits meg! Feltevém magamban, ha a fejedelem commissióját hozzák, hogy udvarhoz menjek, bizony nem oda, hanem noha nem Béldihez, de bizony harmad helyre valahová elmégyek és elvonom magamat. Azonban házomnál sem lészek, hogy ott ne foghassanak meg. Feleségemnek és cselédemnek sem mondom meg, hogy hová mégyek, hanem mást mondok, mást cselekszem.

Lajos, rabi inasom, már asztali szolgám, egy szakács, egy lovász, két legjobb paripámmal megindulék, menék Vadveremben hálni; másnap Enyedre ebédre és hálni az én hidasi köbányámhoz, onnét, úgy tetszik, Várfalva és Péterd Szilvásra és azután Tordára. Búkálásra jó helyek, és magam jószágom hogy már látogatom jó color volt. Gondolom, hogy menjek Gyéresre Rhédei Ferenczhez, kihez mint kiváltképen való jóakarómhoz és akkori förendek között jámborabb emberhez biztam, hadd végyek ott valami hirt, és

általa Telekinél et consequenter a fejedelemnél csináljak securitást magamnak. Elindulék, de az uton megijedék; gondolám, csak irok néki és a választ hadd hozza a szolgám Szent-Miklósra, de interim feltévén magamban, hogy Szent-Miklósnak én feléje sem mégyek, hanem másutt vesztek utat. Ez Kocsárd felé menő mezőben vala; ott a mezőn irék néki, de meg ismét ebből is kijedék, és a levelet nem küldém el, hanem én bizony nem tudom már most magam is, ekkor éjtszakára hovámenék, de másnap ugyancsak Gyéresre menék. Rhédei Ferencznek ekkor holt meg az első felesége, ott Gyéresen koporsóban is tették volt. Ezalatt a futó emberek Szamos-Újvárra mentek, ott a fejedelemnek s Telekinek mindent elmondtak, ott concludáltatott : a fejedelem jöjön Ebesfalvára, légyen tanácsgyülés ott. Teleki, Bánfi Zsigmond érkezének az nap Gyéresre. Teleki örüle, hogy ott láta, de gyanakodott, hogy Béldi kémje vagyok, mely ebből bizonyos : Éjtszaka néki szokott strázsája hall nagy sürü lódobogást, és arra fellázasztja őket, találkozott a ki mondotta : Vajjon nem a Bethlen Miklós hada-e, a kit Bethlen Gergely mondott? Teleki mindjárt küld a szállásomra, a Rácz János házához, hogy titkon czirkálják meg mit csinálok; én aluttam; megviszik néki, másfelől azt is megviszik, hogy a Rhédei Ferencz valamitől megijedett ménese

futott ott el, s az dobogott; megneveti s lefekszik. Másnap maga beszélé nékem, hogy Béldi ugyan nyughatatlankodik, de nincsen szintén annyira, mint Bethlen Gergelyék lármáztak, avagy talám ki jobban tudom a dolgot, mondjam meg nékik. Én mondám hittel és igazán, hogy én bizony semmit sem tudok, de mégis félek, mint a törből kiszaladt madár, látván, hogy azelőtti actorok kezdették a tragoediát játszani. Biztatának Rhédeivel ketten, hogy ők bizony teljes tehetségek szerint oltalmazni igyekeznek, ne féljek, csak légyek hü etc. Evvel hazamenék Szent-Miklósra.

Bethlen Pál öcsém levele érkezék Búnról, summája: hogy a felsö-búni háztól olyan felleg és szélvész támadott, félő ismét, sok menyköve, jege ne essék. Ő Bánfi Györgygyel és a sógorával, Thordai Jánossal Mihályfalva felé mégyen vadászni, jó volna, ha én is oda mennék a companiába. Én jobbnak gondolám magam is mind a házomon kivülvaló lételt, mind az öcsém társalkodását; elmenék vadászni a holdvilági és selyki erdőkre, de sehol sem kaphattam őket, és hazamenék Szent-Miklósra, mely is Istennek kegyelmes gondviselése volt (a mint ide alább megtetszik), hogy én akkor Mihályfalvára nem mentem volt; bizony a vadászatban is mind villogtam, és Lajos készen tartotta mindenkor a paripámat, hogy szaladhassak, ha kell.

Szomoru eset lön ekkor az én házomnál. A feleségem hallotta volt, hogy a negyednapi hideget az égett bortól való részegség meggyógyítja; egy leányon próbálta, succedált; istenfélő jó öreg asszonyára is hasonló hideg esvén, mig az estvéli könyörgésen voltunk, ő majd egy icczét apránként megivott, azt tudták csak részegség miatt esett el, de a gutta ütötte meg hat órára, meghala éjfél tájban.

Az én atyámot az Isten minden emberi elme felett a vizkórságból meggyógyitá, úgy, hogy udvarhoz is székben az ebédlő palota ajtajáig vivén, onnét második házig is lábán ment a fejedelemhez tavasz végin; de hamar phtisis succedála. Eddig a Béldi tragoediájának prologusa, sequuntur actus.

X. RÉSZ.

Béldi tragoediájának continuatiója.

Szamos-Újvárról a fejedelem azalatt méne Ebesfalvára, a tanács urak, még a Béldisták is odagyültek; nem tudta még akkor Teleki, vagy inkább hiszem, csak dissimulálta, de a legbelső tanácsok voltak futott emberek. Más urak, főemberek is felesen késérték a fejedelmet oda, féltekben inkább, hogy hitelt szerezzenek magoknak; ezek között : Kornis Gáspár, Macskási Boldizsár, kik az én megfogatásomkor is veszedelemben forgottak. Én is azért menék Ebesfalvára csak paripán, könnyü szerrel, egy vezetékkel. Utamban meghálván, láték ilyen álmot : hát én Ebesfalván a fejedelem kisebb palotájában vagyok, az erdélyi akkori uri rend és főrend majd mind ott vagyon, engemet kérni és eröltetni kezdének, hogy tégyek predikácziót nékik, én mondék : én ugyan Fogarasban a tömlöczben az én inasomnak predikálottam sokszor és kivált vasárnap és in-

nepnapokon kétszer-kétszer (a minthogy ez valósággal is igy volt), de én most nem predikálhatok, én nem vagyok pap, hanem egy zsoltárt mondjunk el és azt resolválom. Javallák. A mint immár a zsoltárkönyvet forgatom, hogy melyiket énekeljük, és resolváljam, Tophaeus az udvari predikátor megilleté hátul a vállamat kezével és sugá : a 125-ik zsoltárt magyarázd nékiek, mert ez a mostani időhez illendő zsoltár. Ezzel felserkenék, s nem oknélkül irtam ide ezt az álmot, mert ez volt egyik eszköz az Istennek az én megtartatásomra, hogy én el nem bujdostam; és az idő és az én dolgaim hová tovább mind inkább-inkább megmagyarázták és reám szabták ezt a zsoltárt.

Ebesfalvára én bémegyek; Teleki, Rhédei és más barátim jó szivvel láttak, de Farkas, Gergely, Mikes ugy néztek, mint az emberevő farkasok; a fejedelem is majd olyanforma ábrázattal és móddal viselteték hozzám, el is töltették volt fülét, szivét ismét a sok hazugsággal ellenem, de Isten, jóakaróim, és politika ratiók megoltalmaztanak, de különben, ha rajtok állott volna, ismét eltettek volna láb alól, kivált Gergely és Mikes etc.

Ezalatt gróf Csáki László, Belényi Zsigmond, Pasko Kristof bementek Béldihez Bodolára, és Béldi, Apor Lázár, Dániel István, Kálnoki Bálint, Domokos Tamás és több számos nemesség-

gel Háromszéket, Lázár István Csikot disponálták magok mellé. Daczó János is titkos Béldista volt, de sem oda, sem a fejedelemhez nem volt igaz, mindenik helytt hazudott. Béldi a Székelységre sőt az egész országra kiirt, magának a fejedelemnek is, hogy ő semmi gonoszt nem intendál, hanem magát kéntelenítetik oltalmazni. Találják valami utját, módját nemcsak az ő securitásának, hanem mind az ország közönséges, mind sok privata personának megbántódása orvosolásának etc. Már ez nyilvánvaló nagy zendülés, melyre nézve

Ebesfalván titkon mit végeztek, nem tudom; a dolog és az idő kiadják, publikumban ez lön: Szent-Agotán légyen országgyülése, az hová is Béldi és társai is hitre jöjenek el, ott complanálódjanak minden dolgok. Erre pedig hogy Béldi inducáltassék, Kornis Gáspár, Mikes Kelemen és Macskási Boldizsár küldetének követségre Béldihez. Én tudtam, hogy mind Kornisnak, Macskásinak, mint Béldi jóakaróinak a fejedelem és Teleki előtt semmi hitek sincsen, hanem totius hujus legationis caput et cor Mikes, Béldi halálos ellensége, noha ordine et numero trium hogy már ő ultimus, de revera primus; és nem volt nehéz megjövendölni ennek a követségnek kimenetelét, az mely lön. Nem is azért küldötték Mikest, hogy bona fide csendes conciliatiót kivántak, és

arra czéloztak volna, hanem azért küldötték, hogy kém légyen és scissiót csináljon a Béldi mellé hajlott Székelységben; nem is haszontalan inventio volt ez, uti mox patebit. Kérdi éntőlem Teleki : mint tetszik ez a dolog? Én mondám: ez mind jó volna, de Mikes követsége ezt mind elrontja. Ihol nem messze vagyon vízkereszt, vagy három bölcsek vagy királyok napja, a római atyafiak nem tudom hol vették, de azt mondják, hogy egyiket Gáspárnak, a másikat Menyhártnak, a harmadikat Boldizsárnak hivták. Ebben a kegyelmetek követségében látok Gáspárt, Boldizsárt; Kelemen helyett küldjétek el Töke Menyhártot, a fejedelem legrégibb és legkedvesebb atyjáról maradott vén szolgáját, és én bizony minden jót reménylek belőle, de így bizony minden roszat. Mert Gáspárnak, Boldizsárnak hogy ti semmit sem hisztek, azt Béldi jól tudja, vagy legalább úgy hiszi : ő ellenben Kelement halálos ellenségének tartja, és igy ex nihilo nihil fiet. Az igaz békéltető mediatornak mind a két fél előtt hitelének és kedvességének kell lenni. Ezt mondám. Nem fogadák; miért? ők tudták, vagy ők sem tudták talám, csak az Isten, ki igaz az ő ítéletiben, akkor is, a mikor az ember és az ördög hamis azoknak végbevitelében. Nékem sem volt egy csep hitelem is. Nemes Jánosnak, ki másként háromszéki főkapitány, és jámbor, értel-

mes, hü, tisztességes ember volt, nem volt hitele; mert hiszen ha valakit, ötet illette volna a Háromszék csendesitésére való követség, a minthogy majd továbbad Fogarasból, scilicet aqua jam turbata satis per Mikes, eadem qua prius fide et intentione occulta elküldték, és a jámbor ember minden közönséges jóra való igyekezetével s candorával in suum finem abutáltak és osztán ad glaucoma statuum oculis obducendum, tanácsurnak is tették Mikola Zsigmond és Bethlen Gergelyel együtt a fogarasi, majd emlitendö gyülésen.

Ekkor hozák Ebesfalvára Bécsből a dániai király és az akkori nagy hirü brandeburgiai elector (kinek fia ma prussiai király) leveleit a fejedelemnek, a melyekben offerálák a magyarországi mótusok megcsendesitésére való mediatiójokat; de nemcsak nem acceptálá a fejedelem, vagy mondjam, Teleki, még kemény, és azokhoz a potentatorokhoz illetlen választ tönek reájok. Én mondám, hogy nem ugy kellenék az olyan nagy méltóságokat becsülni, egyik lutheranus, másik reformatus, hiszen keresve kellene keresni, kivált a religiókra nézve (quarum vel maxime causa periclitatur) az ily mediatorokat. Még összeszidá Teleki öket. Expeditor volt Bethlen Farkas, már destinàtus cancellarius, bizony nem egészen kedvéből irta, mert a magyarországi háboru önéki nem tetszett, sed hoc tempore, quod Teleki

jubebat, hoc fieri debebat; nemo contradicebat; hiszen, statim peribat aut obediebat, princeps horologii instar procedebat vel silebat. Haec erant Hungariae et Transylvaniae, et in utraque multorum bonorum et malorum fata.

Elnézvén és keseregvén én ezeket, menék Keresdre az atyámhoz, ki már ab uno extremo ad aliud, vizibetegségből száraz betegségbe, hectica asthmába etc. esett vala; beszéltük, sopánkodánk, hogy bizony soha közöttök szárazon meg nem maradunk. Teleki, Rhédei a sok hamis ember ellen, a nyavalyás, mindent hivő, s minden roszra reávehető fejedelem alatt meg nem oltalmazhat; mig hirekkel lészen, vagy kedvek ellen is feladnak rajtunk, mint régen a maga házánál, Báthori Zsigmond idejében, Abafáján, Gyulai Pál cancellariuson, vagy megfognak, elhurczolnak egy várba, mikor és mint szabadulunk meg, javacskáinkat is elprédálják etc.. Hanem menjünk le Szebenbe, a dolog végéig legyünk ott; vagyon mind az atyámnak, mind nekem régen tartott pénzes szállásunk, nemcsak szín, hanem valóság; az atyám betegsége, doctor, patika; az én feleségem betegülőfélben vagyon, napját sem tudja; kórbetegnek és olyan terhes személynek az ilyen háboruban senki sem vetheti vétkül, ha a mezőről városba mégyen. Urunk és hazánkhoz való kötelességünket sem sértjük meg : senki azért meg

nem nótázhat. Azonban 50. 60 katona nyakon nem köt; ha ott arestálni akarnak, nem lészen olyan mohón; mentségre, buvás, szaladásra, vagy jóakaróink törekedésére és oltalmazására lészen idönk. A szász sem ki nem ád, sem meg nem fog, sem magyarnak ott megfogni nem enged tanács nélkül. Ezt concludálók, és én, hogy már Szent-Miklósra indulék, de

Gondolám azt: Ebesfalvára bémennem, és az ur ott lévén, mellette is, kivált in hoc suspecto tempore elmennem, veszedelmes; különben is a rettenetes sok nyomoruság és istentelen üldözés már elbokrositott. Azért én Keresdről a szölö mellett kiindulék Földszén felé, de a hegy tetejin fordulék bal kézre, és az erdöben mindenütt a bérczen menék Rosondára és másnap Szebenbe, s az utból a feleségemnek megirám, hogy mindjárt jöjön és költözzék Szebenbe betegülni; be is jöve circa 29 decembris anno 1677, és ott születék Borbála leányom, azután Galambos Gáborné 20. januarii anno 1678; dicsöség Istennek érette, amen. Bemenésemet is okul megirám Telekinek és kérém, légyen veniám a gyülésről, viselhessek gondot házam népére, erötelen feleségemre; és jó válaszom lön. Az atyám is januáriusban béjöve, noha nehezen vehette magát, és kivált a mostoha anyámot reá, megis hala szegény osztán 28. februarii, utolsó vendégsége

lévén az én leányom keresztelője a maga szállásán, a melyben vigan is volt. Jól tön Isten véle, hogy az emberek furora és megcsufolása elől elragadá, mert noha csak annyi része volt a Béldi dolgaiban mint a csecsszopónak, mégis rútul akartak véle bánni. Ugy szokott az ember fizetni; holott az én atyám az Apafi György halála után, kivált a kisebb két fiának Boldizsár és Mihálynak atyjok helyén való curátorok, és az anyjoknak Petki Borbárának nemcsak igen kedves atyjafia, hanem tanácsával és minden fáradságával való jobb keze, és ennek az erötlen boldogtalan fejedelemnek bizony merö tutora volt. No mégis valami nagy nehezen, és azt is becstelenséggel, képének küldé szegénynek a temetésére ipamot Kún Istvánt Marosvásárhelyre ad annum 1678. De térjünk Béldire.

A három követ elment azalatt Béldihez, és az én jövendölésem betölt. Elment azután Nemes János, az is csak haszontalanul a közönségre nézve, de a küldözök résziről felette hasznosan, mert avval a küldözéssel, tractával, mint a róka a kölyök agarat a farkával, ugy hordozták s veszteg ültették Béldit, kinek minden momentuma in celeritate állott volna. A Székelységet disponálták magok mellé és időt nyertek a kolosvári s több presidiáriusok, kö- és szamosujvári s egyéb lovas puskások, mezei katonák összehozására, és

osztán ezeknek alkalmatosságaival Aranyos, Maros és Udvarhely székeknek magok mellé való felültetésére, melylyel osztán rámenének. Háromszék, mely volt az mint mondták akkor, 4500 ember, csak eloszlék, az orra vére sem ment senkinek is. Béldi Pál, Csáki László, Belényi Zsigmond, Pasko Kristóf, Apor Lázár, Domokos Tamás, Kálnoki Bálint elfutának a portára. Szent Agota helyén Fogarasban hirdettették a gyülést, melyből én, ut supra, kiszerzém magamat. Ebben a gyülésben tették az atyám helyett Bethlen Farkast cancelláriusnak és Fejérvármegye főispánjának; Mikola Zsigmondot, Bethlen Gergelyt, Nemes Jánost tanácsnak; Mikes Kelement itélö mesternek; portára választották ország követeinek Béldiék ellen Bethlen Farkast, Mikes Kelement, egy szászt, és a latere majd meglátszó munkára Apor Istvánt. De a mig ezek mennek, jönek, lássunk egyéb szükséges dolgok megirásához.

Mikor én Szebenbe menék, nézem, hát ott van Haller János, Keresztesi Sámuel; hamar kitanulám, hogy a szász natio Béldi részére való disponálásban munkálódnak és nem is haszontalanul az ö részire, ha Béldi sietett volna a kijövéssel és Csik- s Háromszék példájával, erejével Udvarhely és Marosszéket, et consequenter az országot maga mellé felültette és a fejedelmet placide

tractálván, praeoccupálta volna; mert a bizony dolog: vármegye, Székely, Szász mind megunta volt azt az akkori anarch- vagy poliarchiát, és az orvoslását tacitis suspiriis kivánta. A szászok bizony Szebenben és Brassóban, a mint mondották, igen oda is hajlottak volt; Szebenben Gotzmeister Kálmán Kristof volt a derék kormánya annak a munkának; meg is adja majd az árát.

Én látván ezt a szörnyü észvesztést, praevideálám: avagy a hazában lészen rút vérengzés és osztán török biró dirimálja mind a két fél, és mindnyájunk s az haza veszedelmével; avagy ha Béldi a sárt nem állhatja, a portára mégyen, és úgy is fegyvert hoz az országra, sok példa lévén már ilyen azelött Erdélyben; és megjövendölém Haller Jánosnak mindezt a mi következek azután közönségesen az hazára, és egyen egyen sokakra közzülök és közzülünk ártatlanokra, melynek bételését majd meglátjuk. Azonban

Irék én egy levelet Béldinek; e volt ezekben a zenebonákban első és utolsó levelem hozzá, et consequenter ebben az életben; summája ez vala: Az én tanácsomból (a mint Kálnoki Bálinttól is megizentem volt) bizony veszteg ült volna, de ha már falu képiben s fejében kardot vont, siessen ki a hadakkal, és emezeknek készü-

leteket praeoccupálja s a fejedelemmel hirdettessen országgyülésit Nagy-Sinkre; ő pedig assecláival együtt assecuráljon minden rendet hittel per patentes publicas, és in particulari a fejedelmet, és in privato az ellenségeit; mindenek felett pedig küldjön az én kezemhez két assecuratoriát és leveleket, egyet Telekinek, mást Rhédei Ferencznek szólókat; én azon lészek, bizom is Istenben, boldogit, megcsendesithetjük ezt a civile bellumot vér nélkül; másként megjövendölém néki, mint szintén Haller Jánosnak imide feljebb, hogy vagy úgy jár, mint nem régen Barcsai idejében Barótnál Székely Sámuel, vagy mint minap Bánfi Dienes a maga alattavalóival, vagy elfut. Ezt ő nem fogadá, noha volt volna még január elejin módja benne; úgy is vevé hasznát. Fátuma mellett ezek az okok tartóztatták, a mint osztán a dologból kilátszott és a társai is megmondották bizonyoson, mind akkor hamar mind holta után:

Kapi Györgygyel mint egyezett volt, ők tudták, de az bizonyos, hogy megegyeztek volt, hogy Kapi György menjen bé azon az öszön úgy mint fő követ az ország adójával a portára, melyet a fejedelemmel könnyü volt végbevinni. Teleki, Rhédei baráti voltanak Kapinak, Bánfi Zsigmond ipa, Bethlen Farkas sógora, Haller János, Béldi társai, ő suspectus nem volt, Naláczinak patro-

nusa, főispánja volt etc. Mig ő mégyen az adóval, Béldi kezdjen munkához, és tudósitsa őtet, és ő mint ország követje, az adó-beadás mellett agat publicam regni causam et reformationem status perversi, ők úgy mondták, salva principis dignitate manente. De a más fél azt mondotta : fejedelmet akartak választani per talem qualem statuum liberam electionem. Én, és nagyobb része az emberek okosainak inkább hittük azaránt a Béldi szavát, de az ország és községet a másikkal hitették el. A való, hogy Pasko Kristófot küldvén Béldi a portára Kapi után, hozott Pasko Teleki amotiójáról való parancsolatot a portától, de ezt supprimálták a fejedelem mellett Telekiék, és a portán, mely rend szerint venalis, munkálódtanak ellene boldogul; melyet észrevévén a portán Kapi, többire csak szökve, paripán, igen igen postán, talám éjnap hazajő Fogarasba, és még ő kezdi, mint nagy hűségből, titkon a fejedelemnek vagy Telekinek kiadni a Béldi portán való machinatióját; és hogy azért jött ki lóhalálában öreg teste romlásával ő, hogy maga hozza meg azt a nagy gonosz hirt cum particularitatibus, hogy viselhessen gondot a fejedelem magára s az országra. Nem tudta veszett róka, hogy már hálóba csavarja a farkát. A maga felesége, kinek szebb vala teste mint lelke, és a szeme mint a szive, az árulta el az apja által a fejedelemnek

(melyet osztán megsiratott mindenik). Csakhamar kapák Kapit, és Dévában vasban hala meg, melyet testamentuma szerint vele is temettek, úgy a mint a lábára volt verve. Azt pedig azért verték volt, hogy el akart szökni; megis lehetett volna, minden dispositió már meglévén, ki is ment volt egy árnyékszéken a rabházból, de kiijedett s visszament a rabházba ugyanazon lajtorján és árnyékszéken; öt vagy hat helyen voltak lovai disponálva futásra egész Magyarországig; jól elmehetett volna, de fatum.

Haller Jánosnak ezen fogarasi gyülésben, mint a halnak gelesztás horgot adának splendido sed vano titulo, ország thesaurariusának tevék, de azután csak hamar in anno 1679. májusban, vide articulum ejusdem anni XI., Fejérvárott csinált gyülésben ötet, Lázár Istvánt, Dániel Istvánt, Keresztesi Sámuelt, Kálmán Kristófot és Bialis Olasz Ferenczet megfogták.

Ezt az utolsót, mint ártatlant, reversalisra mindjárt elbocsáták; Kálmán Kristóf fizetett a fejedelemnek hétezer forintot, másoknak mennyit, nem tudom, és azt is el. Keresztes Sámuelt is a sógora Barcsai Mihály, a fejedelemnek nem régi udvari kapitánya, és Székely László kedvességével verset futó favoritája kiszerzette hamar. Dániel István sem felettébb sokáig ült Dévában,

eleresztették, de Haller Jánost megnótázták, s a fejedelem egyszer megizente éjtszaka, hogy készüljön, mert reggel elütteti a fejit; megis cselekedte volna, ha a fejedelemasszony s az urak engedték volna; kiváltképen azért haragutt, hogy Béldi contra fidem sociis datam, a leveleket megtartotta, és Bodolát kézhez vévén, ezek ott találták Haller Jánosnak Béldihez egy levelét, melyben forgatván Zólyomit is, irta volt Haller János: eben gubát vagy kutyát cserélni. Lázár István és Béldi Pálné (ki is sok istentelen kegyetlenségével és a fejedelemségről boszorkányoktól való tudakozásával volt nagy oka ura veszedelminek) Szamosujvárott a rabságban hala meg, Béldit és véle elment társait is megnótázták Apor Lázáron kivül, melynek oka ide alább megvagyon. Bodolát elhányatták, Betlent s egyéb jószágit a Bethlenek, Mikes Kelemen, Naláczi István felosztak, az érette való kezeseket erösen megvonák, gyermekeinek s atyjafiainak csak a sepröit hagyták a jószágának, res mobilisit mind elprédálák. Justus es domine, et justa sunt judicia tua. Béldi Pálban bizony volt sok jó, a vértől is irtózott, és annak eltávoztatására nézve cunctála, a mikor sietni dictálta volna a ratio status et belli; azt tudta ö, hogy mint a két oláhországi boérek szokták a vajdát a portán perleni, ö is azt követheti; de az Isten a sok rab-

tartást, kinzást, és egy német gyalogjának két keze elvágását fizeté meg néki, Kapinak a női parázna fertelmes életet és a szörnyü állhatatlanságot, tökéletlenséget. Haller János jámbor ember sokáig raboskodék Fogarasban ugyan, de szép vénségben, tisztességben mene a koporsóba, Lázár István a sok töle kiontatott vért fizeté meg, sic vel bona causa in malis manibus non prosperatur, et male agendo, fit pessima. Mikor Fejérvárott az a sok fogdosás, nótázás volt, nékem Teleki, Rhédei magok tanácslották, ne menjek a gyülésbe, ök megmentenek a fejedelem elött; azért csak Szent-Miklóson ültem szüntelen való remegésben minden ártatlanságom mellett is; de menjünk a portára.

Bémenvén Bethlen Farkas csaknem nyolczvan ezer tallérral a portára, Apor Lázárt az öcscse István által elszerzé Béldi mellöl; kéri a többit kézbe a portától, de azt adják válaszul: magok lábán jöttek ide, a musulmán szent vallás és a császár méltósága hová lenne akkor hogyha az hozzá folyamodókat kézbe adná; hanem inkább traktáljanak Béldiékkel, és békéljenek össze. Tudja a porta az erdélyi dolgokat, ismeri a fejedelmet is, csak ök ott alkudjanak meg, fejedelmet is jobbat tehetni. Azt állitotta azután Teleki: néki fő török mondotta, mikor vélek táboroztunk, hogy igen kicsiden volt, hogy össze nem alkudtak volt, ha

Béldi és Bethlen Farkas halálosan nem gyülölték volna egymást; és igy mondta a fő török : ha annak a szép urnak (Bethlen Farkasnak) esze lett volna, fejedelem lehetett volna. Kézbeadásokat végbe nem vihetvén, sem pedig ott való megölettetéseket, azt vitte végbe, hogy tegyék a Jediculába öket, s oda tették, de esztendő mulva fő követ Székely László, Csáki Lászlóval-e (mert volt olyan erős gyanu és szó) vagy más által Béldit megétetteté és a többit a török szabadon bocsátatá. Csáki ment Lengyelországba, kiről ide elébb sok szó lészen. Pasko Magyarországba, s Patakon holt meg. Belényi Bécsben és ott pápistává lett. Domokos Tamás nagy vénségbeli koldulásra Erdélyben. Kálnoki Bálintot a fő vezér fiai deák praeceptorának fogadta; uri módra nyuszttal bérlelt köntöse, nagy fizetése, becsületi; de hamar meghala. Öcscsei úgy mondták, hogy erdélyi mesterség étette meg. Isten tudja. Unum N. B. Mikor Béldi Konstantinápolyban megholt, két vagy három hét sem volt közte, Bethlen Farkas is meghala Szent-Miklóson hetednapi betegségében, nem örülhetett, vagy jól megsem tudhatta a Béldi halálát. Ilyen a világ, és annak igazgatásában az Isten ereje, bölcsesége és igazsága. Élete, szerencséje, becsületi legszebb virágában hala meg. Az erdélyi fő rend között termete, ábrázatjára nézve, merő Absolon. A két öcscse,

úgy hiszem, bizony méltatlan ráfogá a feleségére, hogy nádmézben etette volna meg, melyről az özvegy én és feleségem előtt sirva panaszolkodott, és mentette magát, eléhozatván azon nádmézet porozóstól, melyből azt a hirt költötték; kóstolta is a feleségem előtt; de, úgy hiszem, csak az Isten torokgyék, vagy a jobb füle tövin költ mirigygyel vevé el. Én bizony szántam, mert nékem jó atyámfia kezdett lenni, és kivált ebben a mostani mérges időben valójában megbizonyitá. Mert a portán sollicitálták volt ők Mikessel, hogy Béldinek bárcsak a levelit adják ki nékik, de Isten igazgatásából a pogány nem cselekedte, hanem csak az olvasását engedte meg maga szeme előtt, még csak pariálni sem engedte, csak visszavette; ott volt az az én feljebb emlitett Szebenből irt levelem is, melyet ő elolvasott, de az én veszedelmemre nem forditott, és Mikest is meggátolta; nékem azonban másfelől megmondotta, hogy attól ne féljek, mert nincsen, és ha mi nehéz törvényem lenne is, inkább előtte megkéri a jószágomat mások elől, de azért hogy nékem tarthassa meg és visszaadhassa, Isten ugy áldja meg ötet.

Teleki és Rhédeieknek megmondotta, és azok is jóakaróim lévén, unitis viribus oltalmaztak; nyilván hiszem, cum qualicunque vel optima intentione irt lett légyen is az a le-

vél, de bizony megnótáztak volna reá, az minthogy :

A Béldi Bodolán felfogott levelei között egynéhányat én leveleimnek hittek lenni; a kik hányták, Baló László s nem tudom, ki volt a társa, reá irták: Bethlen Miklós levele, és engemet evocáltattak nótára; sőt a jószágomat is kérni kezdették a fejedelemtől, ez is adni s igérni. Osztán Teleki a fejedelem s fejedelemasszonynak és abba az engemet előre sententiázó tanácsba elé vitte Rhédeivel együtt sok nekiek egyszermásszor irt leveleimet, és egymás mellé tévén, világos lett, hogy nem én leveleim, az minthogy nem is az volt; ugy nem perlének, de mégis vonának rajtam a fejedelem számára fl. 1000, az öcsémen Bethlen Pálon fl. 2000, a mostoha anyámon fl. 4000 istentelenül. Énrajtam is kettőt akartak venni, de Teleki s Barcsai Mihály szerzette le felét. Ekkor sok evocatus volt propter complicitatem cum Béldio, sodomiam, conjugium intra quartum gradum et similia. Én mondám Teleki s más jóakaróimnak: hogy ha Krisztus urunk cum sceleratis versatus est, én is felvehetem. Ez csak kereskedés volt. Az öreg Csáki Istvánnén tizenhatezer forintot vonának, az egy Cserei Jánost nótázták meg a bátyjának Cserei Györgynek irt egy levelére, melyet a ki akart, jóra, a ki akart, roszra magyarázhatott. Én láttam, hogy legnagyobb büne,

hogy fejünket nem vétette volt. Én purgatorium juramentumot itéltem néki, vagy a director doceáljon többet reá.

Ritka csúfos casusom lön nékem, ezután a gyülés után hamar. Én kicsiny alkalmatosságimra nézve menék Szent-Pálra, és onnét mikor szintén indulni akarok Zabolára, már a feleségem fel is ült volt a hintóba, érkezék szent-miklósi szabadosom egy nagy fasciculus levéllel; kapám haraggal, mint utam akadályát, és a házba visszamenöben felszakasztám, nem nézvén a titulusát, és az asztalra vetém. Kiomlék egy falka inclusa belöle, kezdém olvasni rendre, ki egy, ki más ember levele, ki Telekinek, Bethlen Farkasnak, ki fejedelemnek, ki fejedelemasszonynak szól, mind felszakasztva, vagy volanter pecsételve. Egyben a Teleki Mihály legkisebb pecsétje is benne vagyon, csudálkozom rajta, keresem a reájok igazitó originált s forditom a copertát, hát a titulusa Bethlen Farkasnak szól; elhülék belé. No mert bizony megadom ennek az árát. Ezt Telekinek egy részeg irástudatlan szolgája adta volt Szent-Miklóson az én irástudatlan tiszttartómnak Szarka Jánosnak, mondván, hogy sietve küldje meg nékem. A tiszttartó szintén akkor jelenlévő Opra szabadostól küldötte nékem. Én ezt az errort megirtam mind Telekinek, mind Bethlen Farkasnak, assecurálván mind az errorról, mind

arról, hogy soha senkinek sem jelentem, a mit bennek láttam, melyet az ő életekben megis tartottam; de mégis mind a kettő ellenségem lön miatta, csakhogy Bethlen Farkas hamar elhala ezen anno 1679. 30 decembris. Teleki 300 pálczát adatott a szolgának érette.

XI. RÉSZ.

Anno 1680 és 81 béli életem, veszödésem.

Az 1676. 77. 78. 79-béli nagy szélvészből menekedvén, azt tudám, már alacsony kalyibámban nyughatom a partján ennek a világ tengerének; se tisztem, sem semmim nincs, a miért üldözzenek; jószágom, lakó helyeim vannak; értékem nem sok, de elég; szép, jó, ifju feleségem két gyermekével játszik, harmadikkal terhes etc.; könyvem, lovam, puskám, kutyám vagyon; somnos dat casa securos. De jaj! sok rendbéli próbák vannak rajtunk e világon. Az egész országnak és nékem szánkba adá az Isten a 11,12 és 58 zsoltárokat. Teleki azelőtt barátom volt, még szolgálatommal is élt, mikor Paskótól, Belényitől a magosfalvi jószágot elvevé, mert azokat csak azért tartotta fogva sokáig Kővárban, én hozzám adta az árát aureos 1000, én Szent-Miklósra hivattam Paskónét s a többit, és közbiró, alkudtató voltam; úgy a törökfalvi vásárában is még régen, a sorostélyiben is, mert az is Paskóé

volt, sok egyéb dolgaiban is. De már ezután elöszer hidegedni, idegenedni kezde, és osztán Bethlen Gergely, Elek és Mikes Kelemen kedvéért mind üldözött egész 1689. esztendeig, az mint meglátszik a következendőkből. A szegény feleségem is ezután egész haláláig hat esztendő alatt, nehéz betegségei miatt szomoru házat, asztalt és ágyat hagyott az én életemnek másként legszebb és jobb idejében énnékem.

Az 1680. januáriusban menék én Kamarásra lakni, igen rut hideg szél, hó, és fergetegben, noha üveges hintóban; de a mint a régi üveges hintókban négy vaslábon állani szokott ülöszék volt, s ezt ekkor oda nem tették volt, az olyan lyukon feljött hideg a feleségem méhét, ágyékát általverte, a doktor ezt állitotta. Elég az, rettenetesen megárenásodék, négy egész holnapig, a mig osztán fiat szüle, mind fekvék, kinlódék benne. Az Istennek nagy csudája volt, hogy mégis ép és egészségesen jöve ez a gyermek a világra, és az anyja is meggyógyula. Rettenetes akadályos volt Kamaráson 22 egész hetet tölteni télben és betegen rosz házban, holott én csak hat hétig akartam ott lakni, és Szent-Miklósra akartam betegülni hozni. Tanultam akkor bezzeg széna, szalma és fakémélést, noha ott kevés lovat tartottam ugyan, circiter 24. Jövék osztán Szent-Miklósra és az én második fiamnak Miklós

nevet intézvén, nagy keresztelöt akarék csinálni; hivám komámnak a többi felett Telekit (akarván ezzel is obligálni), Rhédeit, Tophaeus püspököt, de az olyan nagyrendü emberek sok dolgok miatt nehezen érkezhetvén, messzecske rendelé Teleki a keresztelő napját, s igérkezék ő is, a többi is; de más tanács volt az egekben. Épen azon a vasárnapon temetök el Szent-Miklóson, a melyre a keresztelése rendeltetett vala. Én is fogadám ekkor, hogy soha gyermekem keresztelését nyolczad napnál tovább nem halasztom, és nagy keresztelöt nem csinálok. Ez volt az első feleségem utolsó gyermeke. Ezután haláláig kétannyit betegeskedett, mintsem járt, erőt vévén rajta naponként az arena, colica, suppressio mensium és annak egészen ad annum való derivatioja, végtére convulsiones epilepticae et conclusio, az halál, melyről suo tempore. Ha mikor csak 8 hetet feküdt szegény egy végtében, az semmi volt, hanem 12, 16, 20-at. Csak az Isten tudja azt, hogy ő micsoda kinokon és én micsoda lelki testi kisérteteken, keserüségeken mentem által a hat esztendő alatt. Bizony, ha az Isten nem őrzött volna, kiváltképen a józan, mértékletes élet által, paráználkodtam volna, mert nehezebb volt már akkor asszonyember nélkül lennem, mint házasságom előtt; sok kisértet, kivánság és mocskolódás volt rajtam, de ugyancsak senkivel is nem

közösültem, sőt abban nem is igyekeztem, noha sereggel volt a szép frauczimmer a házban. Istené a dicsőség, a ki zabolázott, és tisztátalanságimat bocsássa meg, amen.

Bethlen Farkas halála után a fejedelem engemet tanácsnak, cancelláriusnak és Fejérvármegye főispánjának akart tenni, és Fogarasban létünkben akkortájban mellém üle Naláczi s monda : a fejedelem, koma, terólad igen kegyelmes, nagy jót végzett, megládd a jövö gyülésen, de Telekire s reám bizta, hogy együtt mondjuk meg, akkor megtudod. Harmadnapig várám, hogy mit mondjanak, de semmit sem. Én mint türhetetlen, és különben is házamhoz akarván menni, mondám Telekinek, mint kit patronusomnak hittem abban is lenni : Naláczi azt mondja, hogy öreá s kegyelmedre bizta a fejedelem, hogy énnékem megmondják kegyelmetek ö nagyságának hozzám való kegyelmességét; ha azért ugy vagyon, kérem, mondja meg kegyelmetek, mert én el akarok menni, hadd tudjam magamat alkalmaztatni, mert Naláczi nékem semmit sem mondott, (nem is mondott volt, hanem azután mások és Barcsai Mihály mondotta meg). Ezt hallván Teleki, megindula, s haraggal mondja : jó, ha Naláczi ur elkezdette, mondja s vigye végbe a többit is. Ezzel elfordula. Ezután sem ö, sem Naláczi, sem külön, sem együtt nékem semmit sem mon-

dának, és Naláczira való boszuból-e, hogy ő látszatott én nálam a gratiát praecaptálni, és hogy transsylvanica omnipotentiáját mutassa, hogy ő aláz s magasztal, avagy a levél felszakasztatásáért való haragjából, vagy az én ellenségimnek való kedvezésből, kiknek testi, lelki barátja volt ezután kiváltképen, avagy ab altiori ratione, ne csináljon az én halovány holdom az ő elméje dicsősége napjának ecclipsist : soha engem sem a tanácsba, sem semmi egyéb tiszt, becsület, vagy fejedelem előtt való kedvességre, sem semmi jószág vagy gratiára elé nem bocsáta 1689 esztendeig.

Eljöve a Bethlen Farkas pompás temetése Keresden, a hol a két öcscse ugy megbecsüle engemet a két öcsémmel együtt, hogy a castrum dolorisban sem méltóztatának, hanem kivül ültetének egy hitván fekete posztós karatlan padra, nékünk hogy már de bizony magoknak inkább becstelenségekre, mindeneknek pedig csudálkozásokra. Teleki azt mondja vala, hogy csak oda kellett volna hagynunk a temetést. Én mondám arra : ha ők roszul cselekedtek, és ördögi kainságokat világ eleibe terjeszték, mi a roszban őket követni nem akartuk, megbüntetik magok magokat. Mi is mindjárt elvetők a gyászt, szinesbe öltözénk. Jaj sátán familiánkban való gonosz gázlása; bárcsak ezután szánja meg Isten.

Eljöve azután mindjárt a fejérvári gyülés; nékem olyan konczot adának rágásra, hogy már régen elnyomult dolgokat, inde ab anno 1659 való országadói minden ratiókat felvizsgáljuk és számot végyünk, én, Horváth Kozma, egy szász, és praesesünk Nemes János tanács ur. Ennek a számvételnek fő titkos oka és czélja az volt, hogy Nagy Tamásnén (ki is azelőtt Ugron Andrásné volt, mely Ugron András Barcsai Ákos idejében sok száz ezerekből álló adóknak volt generalis perceptora, de még akkor mindenekről számot adván, absolutiója volt) valamit vonhassanak; úgy hallottam fogták volt is ijesztéssel, ha csak a leszerzőknek ajándék-hasznot hajtani; olyan szándékok is volt, hogy mivel az én atyám volt abban az időben lett exactióknak, melyekben Ugron András a többi között számot adott és quietáltatott, praesese, hogy az atyámat becstelenségbe és maradékit kárba ejtsék. Mely ebből világos. Mi exactorok praesesestől felmenénk egyszer az ország közé, s mondók, hogy azokat a régi száraz csontokat hiába piszkáljuk, mert mind csak quietantiákat producálnak de absolutione. Elészóla Mikes Kelemen, úgy tetszik már akkor tanács, praesidens és itélő mester egyszersmind, és azt kezdi állitani: hitemre, nem elég az absolutio; szintén azt kell megvizsgálni, az exactoroktól is számot kellene venni, Kis Máté, Koncz András

a számadó, a számvevő egy ebinon futottak akkor. Erre Nemes János és mi mondánk : Az egy exactor ugyan hogy néha csalárdul ne conniveálhasson, azt nem tagadhatni, de azt akkor kellene megvizsgálni, mikor élnek, nem holtok után ennyi idővel; ezen az uton soha egy exactor sem lenne securus, sem a maradéka; hiszen efféle exactorokat mikor az ország tészen, kiket tészen, megnézi, és nemcsak egyre bizza, hanem egynéhány személyre a három natiókból; ilyenformán bolond volna, a ki exactorságot vállalna fel; ha úgy ért az ország is erről, rendeljen nálunknál capaxabbakat, és hitelesebb exactorokat. Nem secundálá senki bolond nagy furórát és azt végzék : az ujakról vegyünk csak számot, a régi holt csontok nyugodjanak a temetőben.

Mig ezen rágódunk mi a Nemes János házánál, hozák le a sereg tanács ur, Bethlen Elek, Barcsai Mihály, Arumpruszter szebeni királybiró béesketésének hirét; akkor ismérém én meg Teleki Mihálynak még azelőtt 14 esztendővel tőlem kéretlen hittel adott barátságát, melyet azzal is megpecsétle, hogy az öcsémet Bethlen Pált tábla fiának tételé, hogy már nékem bosszuságomra és becstelenségemre; de azt egyiket sem érte el, mert én az öcsém becsületinek örültem, és ha engem kináltak volna is táblafiusággal, én bizony, tot me jam inferioribus consiliariis factis,

fel nem vettem volna; azonban az egész ország tudta azt, ki vagyok én, s Kornis Gáspár s azok is kicsodák, a kik praeponáltattak, és azt is, hogy mi az oka ezeknek. Bethlen Eleket azért tette tanácsnak, hogy a leányát elvegye; jobban kicsapott bizony magán, mert ámbár volt is, a mint mondták, biztatás, de hazug.

Az volt keserves bosszuságom, és az ördögnek Erdély veszedelmére czélozó mestersége, hogy énnékem Teleki Mihálylyal semmi osztozó marhám, se szomszédságom, egy szóval, semmi veszekedésre való alkalmatosságunk in privato nem volt sokáig; hanem idehátra messze, mikor Torda Zsigmond, a kitől én a járai jószágot perlettem, meghala, akkor Teleki, úgy mint a ki az én járai jószághoz való igazságomat a tábla recommendátiójával vitte bé azelőtt a fejedelemhez, és igen jól tudta, énnékem monda: Torda Zsigmond, a peresed megholt, hanem jere, kérjük meg ketten minden jószágát, és én a járait részedbe odaengedem néked. Én mondám: Isten áldja meg uram kegyelmedet jó akaratjáért, de én nem lehetek kegyelmednek competens társa mind az Isten törvénye, mind az országéra nézve, mert Torda Zsigmondnak vannak testvér-atyjafiai s igy defectus itt nincsen; én azonban azokkal is szintén ugy perben vagyok: már ha én bár kegyelmeddel együtt kérném is meg, statuáltatnunk kell

magunkat benne; contradicálnak, contradictioni cedendum, et longo litis processu prosequendum esset. Az én jussom pedig Járához most olyan világos és olyan brevis, hogy egy terminuson infallibiliter et finaliter elnyerem, de ha inpetrálnám, és bonum jussomtól elállanék, soha, sem longo, sem brevi processu el nem érném, hanem calumniával veszteném el, lelkem és becsületem sérelme is odajárulván. Én uram, kegyelmednek sem javallom, hogy azokat a szegény embereket megrontsa, azon kivül is eléggé megrontotta volt azoknak az atyjokat az öreg Rákóczi, mikor Valjabradot elvonta töle, és ezt a járai, amahozképest semmirekellö, meg még az én eleimtöl hamisan elvont portiót vetette erövel a nyakába. Én ezt elprédikáltam, de hiába; ö csak belégázla, és amazoktól is, tölem is eltiporá. Statutiójának contradicáltam akkor, és azután a táblán el is nyertem anno ..... A sárdi jószágot is olyan gonosz uton üté el a kezemböl, abban is contradicálnom kellett, és azután a törvény nékem visszaadta anno..... Az ujlaki portióból is igy ki akarván keverni Bölöni Mihály szegény atyámfiát, opponálnom kellett magamat. De mikor ezek még nem voltanak is, csak gyülölt, csak üldözött alattomban, másként külsöképen becsült, ebéd vacsorára hivott, tréfálódott, francziának hivott etc.

Jóakaróimmal sokat törödtem, mi lehet az oka? mint kellene megorvosolni? Ugy találtuk: az én ellenségim az ő lelki baráti, hazugsága, és hogy én nem hizelkedem néki úgy, s nem udvarlom annyira, mint amazok, és hogy sokszor az ország között nem vagyok az ő voksán, sőt discursusommal néha úgy is esik a dolog, hogy sokan az én voksomra állván, az praevaleál, (mely néha, de igen ritkán esett) és ezt ő elméjével et consequenter becsületi és authoritásával való versfutásnak, aemulatio és despectusnak tartja, maga is kifakasztotta, kivált idehátrább, és az ország között voksolásomért dehonestált, melyről suo loco et tempore. Ezek voltak az ő ellenséges indulatinak okai énarántam, másként eléggé udvarlottam, de hirhordozással, hazudozással, (mely felette kedves volt előtte), és ajándékokkal nem hizelkedtem, és abjecte, mint sokak, nem serviáltam néki. Libertásomat megtartottam és conscientiámot a voksolásban, melyet noha kevély contradicendi pruritusnak tartott és szememben is mondotta: Te franczia, örökké különös hosszu voksot mondasz, quid-quid agunt alii, semper contrarius esto; de még sokszor hátom megé is megdicsért, és sokszor, ha néha későre is, az én opiniómra tért. Az Isten látja azt, hogy én in publicis et seriis soha ex vanitate et superbia nem voksoltam, hanem ex conscientia, uti de illa per informationes judicare

potui. Bizvást mondom : Psalm. 26. Olyan istentelen szokás vala ekkor Erdélyben, mely annak haereditarius morbusa a voksolásban : Az urak voksa, Teleki ur voksa, gubernator urunk voksa etc. Akár fehér, akár fekete, ki bolondságból, ki félelem, vagy hizelkedésből. Tudom, egyszer Barcsai Boldizsár azt mondá : Kendi János itélö mester voksán vagyok, a ki még nem is voksolt vala, s mondá : én bizony magam sem tudom még mit mondjak s kegyelmed immár tudja. Elfakadánk mindnyájan nevetve rajta. Én is bizony, mikor az urak vagy Teleki voksán megnyugodt a lelkem ismerési, csak rövideden oda mentem : az urak, vagy Teleki, T. T. voksán vagyok; mikor pedig hosszan és mást kellett voksolnom, kénytelen voltam véle, hogy okát adjam voksomnak, et propter causae et propter meae personae defensionem, hogy annálinkább megmenthessem elöttök magamat, hogy nem ex linguae, vagy ingenii petulantia, hanem ex conscientiae necessitate cselekszem. És sokszor mondtam Telekinek : uram, én jól látom, hogy az én libera voxom sok kedvetlenséget szerez, az Istenért kérem kegyelmedet, adjon exemtiót nekem a fejedelem a gyülésbe való menéstöl, bizony jó szivvel hon ülök, s hallgatok, s senkinek terhére nem lészek ; de ha kérdeznek, lehetetlen, hogy azt ne mondja a nyelvem, a mit gondol a szivem. Hiszen én a mikor

a rabságból megszabadulék, olyan Cartesius, Salmasius-forma honorarius, ingyen tanitó professor akarék lenni, és az én velem soha meg nem alkható világtól végbucsut venni, ha engedjék.

De keserves dolog volt; nékem se fizetésem, se jövedelmem vagy tisztem, sem hitelem, sem becsületem közöttök, mégis minden terhes, költséges állapotokra küldöztek, hurczoltak mint az öszvért vagy szamárt, szekszénáztak.

Anno 1680 a gyülésbéli derék promótiom után mindjárt küldének Toldalagi Jánossal igen bajos, hasztalan commissáriusságra Somlyóba, Csehbe.

Azután csakhamar a váradi törökkel holmi veszekedéseknek complanatiójára, ismét Somlyóba, másokkal együtt; ott volt Teleki is, Mikes is, toto die laborantes, nihil cepimus. Ekkor visszajövőben egy hintóba ülvén Mikessel, kinálni kezde az itélő mesterséggel, az mint tetette, serio. Én mondám: ki ördög látott olyan scholamestert, a ki deák sem volt, hiszen én táblafia sem voltam. Én ugyan bizony, ha valójában akarták volna is, csak itélőmesterséget fel nem vettem volna. Ismét csakhamar a Székelységnek a szinét, mezei katonaságot mind felültettenek, és egynehány ezer emberrel Somlyóba kimenénk, Teleki, Rhédei Ferencz, Bethlen Gergely, Székely Lász-

ló, már ez is tanács ur, Macskási Boldizsár, Daczó János, Én is. Ennek a nagy hadi zeretével való menésnek oka e volt, hogy ezelött Teleki Mihály szép özvegy menyecske leányát Apafi Miklósnét Tökölinek eljegyzette volt, de elbomlott, és a gyürüt visszaküldte, és teljességgel halálos ellenséggé lettek; és a szegény bujdosó magyar föemberek propter publicum gentis et ecclesiae bonum, össze akarták öket békéltetni, mivelhogy Tököli ekkor a kurucz hadaknak fő generalisa volt, az egész bujdosó nemzet választása, et dum spes praefati matrimonii adhuc fervebat, Teleki recommendatiója által. Meglön in speciem a szines békesség. Tököli Imre és Vesselényi Pál, úgy hiszem, nem sokkal alábbvaló, vagy ugyanis nem kevesebb, de a miénknél sokkal jobb haddal eljött Kémér-Margita tájára; egyszer éjtszaka jött olyan hir Somlyóba, hogy reánk akarnak jöni, rettenetes nagy lármájok volt a mi urainknak. Egy jó föember, nem nevezem, a mint a nadrágát felakarta vonni éjjel a setétben, ijedtében a nadrágja hasitékának vetvén a lábát, végig szakasztja a nadrága fél szárát. Egy ur szolgája katona lovát akarván nyergelni, a farmatringot akarta s kezdette a ló fejében vetni. Én a szállásomon aluván, éjfél tájban béjöve Macskási Boldizsár, felráza s mondja : öcsém uram, az Istenért kérem kegyelmedet, keljen fel kegyelmed, az urak

mind felköltek, készen fegyverben vagyon minden ember, rosz a hir. Kérdem : mi hir? Mondá: Tököli akar reánk ütni s jöni. Én mondám, hogy én bizony nem hiszem; felöltözém ; onszol, menjünk fel a Teleki szállására. Én mondám : én bizony nem bolondoskodom, ők is majd megcsillapodnak. Az utczán egy gerendára leülénk, Daczó is érkezék, beszélgeténk egy darabig, egyszer meghozák a hir csendesedését, eloszlánk, lefekvénk; másnap a szegény Daczóra fogták a lárma csinálását, de emberül retorqueálta. Énnékem volt ekkor egy Görgei Imre nevü magyarországi jó nemes ember gyermeke szolgám, kinek egy testvér öcscse Tököli inasa jött volt a bátyjához, és ekkor odahátra a csűrben a szolgáimmal alutt, nevette a lármát; de jó hogy akkor meg nem tudták, bizony bűzt költöttek volna hozzám. Eljöve másnap Tököli s Vesselényi 300 szép válogatott lovassal, beszélének s együtt evének velünk; de annál kedvetlenebb, s annál hitetlenebb vendégséget nem láttam. Tököli maga borát, főtt vizét itta, elébe tett czipóból jó ha tizenkét falatot, evett a héjából azt is; étket is messzéről alól kért fel. Olyan is lön a békesség successusa a micsodás az áldomása. Hazajövénk sok szegény ember pusztitása után in publicum semmi haszonnal. A szegény feleségem odahaza nyegett, mégis engem igy sétáltattak magam költségemen,

szegény fejem. O Melibocc, deus nobis haec otia fecit. Bizony ha a lárma szerint reánk jönek vala, gyalázatosabb ember minálunknál senki sem lett volna.

Anno 1681 augusztusnak utolsó hetiben indulánk táborba, mert folyásához képest gyengén érdemli a hadakozás nevit. Nékem bizony nagy költségem, fáradságom lön. Volt öt társzekerem 8—8 ökörrel, két-két béressel; két ló társzekerem 8—8 lóval; egy hintóm 6 lóval; két karos szekszénás lovam, egyik a szakácsé, a más a pohárnoké; paripám 6, és szolgáim, cselédeim in summa 40. Juhat, vágó marhát sokat vittem, úgy hogy a vágó marhából három haza is jött, noha én senkinek csak egy borját sem ettem meg, haza sem hajtattam, mint nálamnál sokkal nagyobbak, és maga a generalis cselekedte Teleki Mihály. Szárnyas majorság, egy böszörményi disznó, széna, abrak, kerti vetemény és gyümölcsnemün kivül senkiét el nem vettem. Szegény emberek elprédált marháját, nevezetesen Szatmárnál 2 vagy 300 ökröt s tehenet az hajtóktól elvettem s visszaadtam, de osztán Vay Mihály Teleki ipával együtt elprédálták. Azok a szegény emberek adtak volt egy tehenet a konyhára; sok éhező székelyt is tápláltam. Ezeket az Isten tudja, mégis a velünk bévitt döggel ökröm, tehenem 70 hala meg csak Kamaráson; hát másutt?! De Is-

tené a dicsőség; megérdemlettük mind én, mind mások.

Az én élésem ilyenformán volt : liszt szitálva, peszmét sok, borsó hajolva, só, lencse és minden egyéb, kása, szépen füstölt hús, és kivált száraz csuka felesen, szalonna, turó, vaj, méz, sódor sok, eczet, petrezselyem, zsálya, tárkony, murok szárasztva, fenyömag, aszugyümölcs, száraz lictariumok; volt egy kis patika-ládám is, melyből mind nékem, mind más fő rendeknek leghasznosabbnak tapasztaltam syrupum ribesiorum, citriorum, et rosarum, spiritus salis vitrioli, nitri et pulveres margaritarum coralliorum etc. Reánk esvén a rosz viz miatt Debreczen s Kálló táján a vér, magamnak is, más uraknak is kivált a spiritus vitrioli, és a syrupok használtak; a községnek én praescribálám a sült cser-makkot nagy haszonnal.

Az ital dolga : üveg, pinczetok, és két-két ejtes fa-palaczkom annyi volt, kivált az üveg, mert fa 6, vagy 7 volt csak. Elég az, hogy palaczkokra vehettünk hat veder bort; volt osztán hat-hat vedres szép általagom 6. Ezeket, mikor megindultam Kamarásról, mind megtöltötték jó borral, circiter 40 veder ment beléjek. Elköltöttük elöször a pinczetok és palaczkokat, osztán az egyik általagot mind a palaczkokba tettük, et consequenter rendre a többit, hogy a derék nagy hordó bor

olyan tele ne locsogjon, azt osztán mikor megkezdettük, mind a pinczetok és általagokba vettük és úgy költöttük. Én mind anslagra vett tordai és függő borát vittem volt; mikor a táborban általagokra vettük is, mindenkor füstre vettük, sok szekfü, szerecsen dió, fahéj és csak igen kevés kénköből csinált anslagra. Én mindenkor szép, tiszta, jó bort ittam vendégeimmel és asztali szolgáimmal szép egybejáró üveg pohárból. Hideget ittam jég nélkül is, mert földbe ásta, vizzel megöntözte a pohárnok az üveg palaczkot, melyet mások is osztán követtek; de a seprös, zavaros bort itták, ki megyre vettet, ki mit, de az enyimmel nem ért. Korcsomára és e mellett prebendára való bort is tartottam, pénzt is sokat nyertem; mindenek, és az én nem barátom Teleki is megvallották, hogy arra a táborra még némely nálomnál nagyobbak is jobb, vagy olyan készülettel nem mentek, és maga s cselédje senkinek jobban, vagy úgy se lakott, mint én s az én szolgám.

Engem föstrázsamesternek tönek, az had registrumát kezembe adák, vicéül mellettem Rácz Istvánt és Sárosi Jánost (a marosszékit), regálistákat adák, és egy Kis Gáspár nevü régi emberséges katonát. Derékstrázsát estve mindenkor magam vittem ki, s állitottam helyére kit-kit, melyre nézve még nappal meg kellett énnékem a

tábor körül messze minden helyeket járnom, hogy tudjam hová tenni éjjel a strázsákat, és ha valami lárma lészen is, tudjam, ha csak mennyiben is a helyeket. Nem hiszem 11 óra előtt lefeküttem volna csak háromszor is, és a foszlányt, nadrágot igen ritkán vetettem le; kopja helyében lámpást tartottam a sátoromnál, hogy éjjel reám találjanak, ha hirt vagy mit hoznak bé a strázsáról; sátoromban is szüntelen gyertya égett, és az ajtó előtt mindenkor készen zabolázva tartotta egy szolgám egy paripámot. Mennyi fáradságom és költségem volt minden köszönet nélkül, azt csak Isten tudja, de örömmel miveltem, gondolván, hogy az Istennek és a magyar ecclesiánknak szolgálok.

Summája e boldogtalan hadokozásnak ez: A bujdosó magyarok és fejedelem sok sollicitatiójára a porta, noha még az 20 esztendős békességből egynehány esztendő volt hátra, megsegitéseket resolválá. Moldva egyezer, Havasalfölde egyezer lovast adjon. Erdély minél többet lehet. A végekből török kilencz vagy tizezer, és ezeknek a törököknek szerdárja a váradi basa. Kurucz a menynyi lehet. És hogy mindezeknek fő szeraszkíre légyen az erdélyi fejedelem. Erdélyből volt a registromban nyolczezer, de jó ha hétezer volt mind lovas, gyalog; a székely szökött mindegyre, kit a tiszti bocsátott pénzért; volt öt álgyúnk,

egy öreg s egy kisebb mozsárunk, ketteji az álgyunak nagy, 18 és 24 fontos, hárma 12 fontos, munitiónk is; de tudományunk, emberünk hozzá kevés. Somlyónál declará a fejedelem kard és botnak Rhédei Ferencz által való adásával fő generalisnak Teleki Mihályt. Apátitól jöve mellénk Vesselényi Pál mintegy 1200, vagy mivel többecske lovassal, ki már Tökölivel vissza volt. Aranyszegnél hozza a váradi basa oda Tökölit, a fejedelemmel, vagy méltábban mondhatom, Telekivel való megbékélésre. Debreczennél conjungálódánk. Erdély, Moldva, havasalföldi had circiter tizezer, török jó had circiter hétezer, Tököli, Vesselényi kurucza, szép had, circiter nyolczezer, in summa legfeljebb huszonöt, vagy legalább húszezer, cseléden kivül. — Böszörménynek a palánkját a tracta alatt bévágák a Tököli talpasi, és a várost osztán mindenféle magyar (de török nem) felveré; a német is kételen feladá a kis citadellácskát, volt 200, mindinkább nálunk maradának; énnálam is egy igen jó képiró, kinek munkája vagyon Szent Miklóson. Várost, templomot elégetének; a török bizony pökte, szidta mind fejedelmet, Telekit, Tökölit magam fülem hallatára: csonka bék, ez-e a ti hütetek?

Menénk Kálló alá; ezt lövék, ostromlák, a városát hamar megvevék, felégeték, osztán a várat

a kicsinységes belészorult gyenge cseléd sokasága feladatá a némettel. Ez is volt 200, kit elbocsátának fegyver nélkül, csak a tisztcknél hagyván meg a fegyvert, és kisérteték a rakomazi sánczba, az honnat ötszáz német elölünk általszálla a Tiszán, az hová azelött harmadnappal Tököli ötezer török, ötezer kurucz és kétezer erdélyi s oláh haddal elmenvén, harczczal kinálta, provocálta a németet; noha azelött egy héttel Böszörménynél, de csak nékünk erdélyi fejeknek olyan lármánk, confusiónk volt, hogy szégyenlem leirni; felköltünk, rakodtunk, hogy már sereget rendeljünk, induljunk, osztán ismét elébbi ganéj táborunkra visszaszállottunk. Teleki nékem parancsolá : rendeljem el a seregeket; én mondám, hogy tudni kellenék ahoz. Még a maga szablyatarsolyából ada egy nagy pugillárist, ott a mezöben, esö esett pedig, hogy irjam oda a rendelést. Kezdék a mit kezdék irni, köpenyeget tartván a szolgák a fejem felett : Ez igy álljon, vagy menjen, Háromszék itt, Udvarhely amott etc. mezei had imitt etc. Bizony mind vanitas vanitatum volt, a német jövö hire is, a mi rendelésünk is. Fenült az had, egyszer a székelyek zsibongani kezdettek, miért nem mégyen a mezei had, mint azelött, elöl, a mint mindenkor szokás volt, mert azt ad custodiam principis rendelte volt Teleki, Barcsai Mihály, úgy a fizetett gyalogot is; kicsi-

den mulék, támadás és rút futás nem lön. Tököli és a török hadastól veszteg ült s nevette, s mi is leszállánk. Ekkor a fejedelemnek és Telekinek egy sódor volt az ebédje, s nékem is egy sódorom volt, és arra vendégem Rhédei Ferencz és Nagyari József, udvari prédikátor.

Kállónál én is büszke bolondságból a várat megkerülém szakállas lövésnyire. No, az mint irám, feladák, énhozzám egy német lakatos álla, a feleségét élte a commendáns arra való bosszuból. Ez az asszony a szent-miklósi temetőben fekszik. Én mind a képirót, mind ezt a lakatost teljes szabadságban fizetett szolgának tartottam. A képirót a részegség ölé meg Szent-Miklóson. A lakatos sok helyt szolgált azután Erdélyben.

Tököli Kállónál circiter háromezer válogatott lovassal jöve a fejedelemhez, a többi hada is készen lévén. Ott Telekinek mindent szemére hányván, felette nagy indulattal és az egész dolog nagy észveszésével elmene hadastól, épen csak Telekire való bosszuból, kinek commendója alatt nem lehetett, látván hogy a fejedelemnek csak a neve, de az alatt Teleki a szerászkir. Mi a török és oláh haddal menénk Szatmárhoz, a két városon ötezer forintot vona Teleki. Innét a török haza mene. Engem Tökölihez akara Teleki

a fejedelemmel küldetni követségre Patakhoz. Én mondám: én bizony nem mégyek, mert hitelem, tudom hogy nincsen. Osztán Keresztesit küldék. Mi Erdélybe indulánk; Kornis Gáspár szüretre menvén Szinér-Váraljára, majd az orrunk előtt felverék a szatmári katonák, 70 marosszéki székelyt levágának. Zsibónál a fejedelem nagy ágyu-lövések alatt estvéig ivék. Szamosujvárból a fejedelemasszony nem engedte, hogy örömet lőjenek, félvén, hogy megijed a kis fejedelem, hanem a mi öt kis ágyúnkat a várral ellenben való egy nagy martra vonák Széplak felől, és magunk meglöttük örömünket. Én onnét Kamarásra, és onnét circiter 23-ia octobris Szent-Miklósra menék még a függő szőlőnek két vagy három pászmája szedésére.

Onnét osztán Fejérvárra novemberben a fejedelem bekisérésére, ki addig az ország zászlait, egy nagy kék és három kisebb selyem-materia aranyosokat mind magával hordozott, hogy a székes helybe, quasi triumphando, tegye le. De ebben is nagy rendetlenség lön. Estve szintén setétben érkezénk bé, és a palotára alig menvén, mindjárt a templomban, úgy, hogy a pap a prédikáló székben bizony a setétben kezde imádkozni. Én mondám Pernyeszi hopmesternek: az Istenért hozassatok vagy 200 gyertyát és egynéhány szövétneket a templomba. Mert a fejede-

lem nem alatt a székiben, hanem fenn az erkélyben ült, ott pislogott két rosz gyertya; alatt egymást megpofozhatták volna a setétben. Hozának; imádkozánk; ott is csak a városi szegény prédikátor Jenei István, de predikáczió sem volt; a sem tudott készülni, nem is tudta. O miseria! quale bellum, talis victoria, talis triumphus. Nékem és sok jámbornak sirt a lelkünk, mert akkor szép, jó békességre vihetjük vala a dolgot, ha olyan átkozottul meg nem szakadoznak vala az igazgatók. De ez volt az Isten haragjának készületi a jövő itéletekre.

XII. RÉSZ.

Anno 1682 usque 1685 inclusive sok viszontagságim.

Anno 1682. ismét hadba menénk; én az én szegénységemhez képest magamra nézve azon készülettel, mint tavaly, de az urunk és generalisára nézve bizony becstelenül igen: mert tavaly mi valánk a fők, de most farkak vagyunk. Fő szerazkír a budai vezér circiter harmincz ezer törökkel, mind fejedelem mind Tököli annak commendója alatt vagyon. Mikor Fileknél megegyezénk is, külön három táborba szállottunk, Tököli nemhogy dependenter, de még csak correspondenter sem volt a fejedelemmel, felénk sem jött, becsületi s hitele a török előtt volt kétannyi, mint a fejedelemnek; Telekinek pedig nemcsak semmi sem volt, hanem még veszedelemben forgott a török miatt Tököli vádlására, úgy mondták; ellenben Teleki egy Mulykó nevü, magyarul igen jól tudó fő török által meg akarta étetni

Tökölit, elveszi a török a mérget és adja Tököli kezébe, melyet ő megtartott mind a zernyesti harczig, a mint akkor mondotta, mikor a Teleki testét eleibe vitték : én nem bántottalak volna, ha elevenen elfogtak volna, hanem csak azt kóstoltattam volna meg véled, a melyet Mulykótól nékem küldöttél volt; ma is a kalamáris ládámban vagyon etc. De ezek és ennek a hadakozásnak actái históriára valók, mégyek az én személyemhez tartozókra csak rövideden.

Engem a tavalyi tisztemnél feljebb emelének, sine titulo et vitulo hogy már generálisnak tevének, az erdélyi vármegyék minden hadát adák kezembe commendóm alá, úgymint circiter nyolczszáz vagy hétszáz zsoldost, bizony voltak jó katonák is benne. De n. b. volt jó ifjú legény czigány is lovas circiter huszonöt vagy harmincz közte. Mind várám, ha valami derék próbát tehetek vélek, de nékünk olyan jó, vagy rosz, de nagy szerencsénk lön ebben a hadakozásban, hogy ellenséget nemhogy láttunk volna szemeinkkel, de hirét is alig hallottuk; nem is volt ekkor semmi derék armadája Magyarországban a császárnak, ha pedig volt volna is, mihozzánk csak a szárnya, söt szele sem érhetett volna, mert a török, Tököli Kassánál, és osztán Fileknél volt; a mi marsusunk mind menöben, jövöben volt Somlyó, Debreczen,

Fegyvernek, Szolnok, Hatvan, Pásztó, Filek s azon nyomon vissza; nem is volt semmi munkánk, mert semmire nem commendirozott el a török Filek vivásakor is, hanem hogy osztán feladák a várat, a kerítésit parancsolá a török hogy földig lerontsuk, mert addig haza nem bocsát bennünket erdélyieket. Ezen a parancsolaton elijede fejedelem, Teleki és minden. Hatalmas Isten! a tél is itt ér bennünket. Én mondám: ezen kétségbe ne essünk, mert harmad-, negyednap nem sok áll fenn benne. Monda Teleki haraggal: igenis, mert csákány, balta, karddal hányják el a várost. Én felelék: én gondom az, oszszuk fel csak a kőfalt, a mi a vármegyékre esik. Sok gerendát látok én Fileken, majd annyi régi római kos-falrontót csináltatok kávákkal belőle, hogy bizony elcsudálkoztok, mi leli azt a hitván vékony keritést; mert alig volt jó fél öl is a temérdeksége, új volt és rosz mészszel rakva. Olyanokat csinálánk tizenhat, tizennyolcz, húsz ember kezére valót, vas sem volt a végin, mégis ezekkel a csákány, balta, farúddal a felosztott falt úgy elrontók három nap, hogy fél öl ha maradott a földszinén feljül benne; osztán elbocsáta a vezér haza, de kilenczezer tallért ránta rajtunk. Filektől Hatvanig együtt jártunk véle, osztán ő Budára, Tököli meg Filektől ment a bányavárosok felé. Mi erdélyiek a fenemlitett

uton haza. Szolnokig pedig a szofiai, nikápolyi, tömösvári, váradi basák hadastól velünk jártak, de bizony csak a sok zászlójok, dobok, sipok volt, kivált a nikápolyinak. Mi erdélyiek többen voltunk, mint az emlitett nagy basa hada; a szolnoki hidnál hihető sok szökött volt már el, mert ahoz a török jól tud, mint szintén a székely.

Hasznom a táborozásban ez volt : a fejedelem a tömösvári basának, ki néhai hires Sejdi Amhet budai vezérnek fia volt, egy paripát külde ajándékba tőlem; fékváltságban lovászmesternek, tolmácsnak adott, de nékem mint praestáló követnek tiz sing rózsaszin szép angliai posztót; egy negyven talléros pár pistolyomat, kit Hejdelbergában az elector ajándékozott volt (és azért én száz talléron sem adtam volna el), a nyeregföből éjjel ellopák; korcsomából annyi hasznom volt, hogy a mely hat vagy hétszáz forintot vittem volt magammal, száz forinttal több vala Szent-Miklóson, hogy haza érék, noha bizony sokat költöttem, vásárlottam, szolgáimnak fizettem, abrakot is sokat vettem én pénzen, hogy negyvenöt lónak mindennap légyen háromszor abrak, mely igazán meg is volt mindennap; hoztak vala ugyan énnékem a szolgáim is, és az én kezem alatt való had is eleget, de én nem akartam a szolgáimat messze zsákmányolni bocsátani, nemcsak ellenségtől, hanem a paraszt ember agyon-

verésétől félvén. Az alattam való hadat is, mely másként kételen volt, hogy magának kenyeret keressen, mert nem volt csak mi kenyere élése is, nem akartam a magam példámmal prédára szoktatni. Legnagyobb zsákmányok az én szolgáimnak lőn Árokszálláson, egy verem árpa, hazamenőben, circiter hatvan köböl. Én ennek is megadtam volna az árát, ha ura találkozzék. A Tiszában kiváltképen való sok szép halat fogtunk, Turról, Ványáról és falukról sokat hoztak ajándékba is, pénzen is, én pedig a pénzt nem szántam. Látám kivált nyári időben, hogy a halat nem tarthatni; kurta tanácsot tarték élésmester- és mindenesemmel Mohácsi Istvánnal, ki mindenik táborozásban hiba és panasz nélkül való szolga volt, Isten nyugoszsza meg. Van-e eczet, zsálya, fenyőmag? Elég vagyon. Mondám a szakácsnak : ennek a nagy pozsárnak felit főzd meg, kit sóban, kit tiszta borssal, a más felét főzd kocsonyának, majd négy arasz volt a pozsár, ha nem nagyobb. Mond a szakács : ki ördög látott pozsár kocsonyát? Én mondám : meglátod te s én, ha elkészül. Hát olyan jó, csudálva s csemegélve eszik az urak. A szegény Haller Pált egyszer péntek nap egy tányér turó mellől hivta az inasom a pozsár kocsonyára; harmadnapig jól elállott tiszta fazékban a társzekérben, és éjjel a vizzel megöntözött földben. Akárki

próbálja meg, nem veszt benne. Jó sütöm és mosóm s egyszersmind szakácsom volt egy, a ki akárhol a földben Mohácsi gondviselése alatt készítetett kemenczében mind fejér, mind közczipót jót sütött nemcsak nékem, hanem más sok emberséges embernek is, melylyel sok pénzt kapott, Kis Mihály nevü, itt van most is velem Bécsben. Négy fejős kecském volt tehén helyett a juhok között, bizony mennyi teje volt, annyi beteg embernek használt; a táboron hire volt, mert Szolnok s Fegyvernek táján az iszonyú sok szép cseperke gombától a vér reánk esett vala. Én osztán az én konyhámról eltiltám; a kecskéket pedig a tejek életben haza hozá Erdélybe, noha a juhokat, teheneket mind megettük.

Nagy csudát irok. Az én házamból négyen csak közel az én sátoromhoz vacsorán lépes-mézet ettek a kalyibájok előtt; csak közel oda egy katona puskáját igazgatván, a puska elsül hire s akaratja ellen, és ugy mégyen az egyik mézevőnek a száján bé, s jobb felől a füle töve felé által a pofáján ki a golyóbis, hogy sem ajakát sem fogát soholt a szájában meg nem sértette, a mint ezt ugyanekkor én sok emberséges emberekkel és tisztekkel megvizsgálók, és a törvényét is arra tettük; csuda és nevetség volt részszerint; a fájdalma és borbély-fizetésen felül egynéhány pálcza lön a büntetése.

Az én pünkösdi generálisságomnak fizetése volt, hogy többet kellett főzetnem s bort költenem. Kezdődött julius elejin, s végződött november elejin az egész hadi expeditióval együtt anno millesimo sexcentesimo octuagesimo secundo.

Anno 1683 lön a töröknek rettenetes nagy hadakozása, Bécs alá, melynek egyik szárnya a tatár khám negyvenezer tatárral, százezer lóval és mindenestől fogva négy szekérrel általméne az országon, ugy mint barátunk, szolgatársunk; de a mi bolondságunk csak alig hogy ellenségünkké nem csinálá, mert ő kivánt commissáriusokat, élést, jószágokra igért salvagvardiákat mindenüvé; a fejedelemmel, ki Fogarasban volt, kivánt szemben lenni, scilicet dona dare et majora recipere; szánánk kicsidet, veszténk nagyot. Az országgyülésen Fogarasban Mikes praesidens és tanács voksa lön : senki tatár salvagvárdiát ne vigyen sub poena notae infidelitatis, de osztán magok és a fejedelem kezdék legszaporábban vitetni a salvagvárdiákat a jószágokba. A fejedelem Fogarasból úgymint a khám marsusából mene Ebesfalvára, Teleki generális és sok úr s főember Szebenbe; tisztességes követséget sem küldének, nemhogy ajándékot a khámnak, sem élést, sem semmit ügyiben nem rendelének, hanem csak imigy-amugy küldének egy szegény főembert Kabos Gábort commissariust melléje, másképen

bizony jó egy embert, de minden szükséges eszköz nélkül. A szegénység havas erdökre, kastélyokhoz s városokhoz futa.

Mihelyt a khám megértette, hogy a fejedelem Fogarasból öelöle ment el, semmi tisztességes követ, ajándék, sem provisio reá : addig nyomásra és rétekre szállván, azután mind a buzára s tavasz gabonára szállott, és azt az egész marschusában Barczától fogva Fogaras, Szeben, Fejérvár, Enyed, Torda, Kolosvár, Somlyóig követvén minden menésében szállásában, megbecsülhetetlen károkat tett, zsákmányolni is azután bocsátott, kik égettek is imitt-amott.

Bethlen Gergelyt Udvarhely és Lázár Imrét Marosszékkel és a mezei katonákkal arra rendelék, hogy járjanak oldalfélt a tatárral három mérföldnyire, és a zsákmányosát verjék vissza. Isten irgalmassága lön csak, hogy ebből nagy gonosz nem süle ki, igy telik bé : delirantibus principibus plectuntur Achivi.

Sokak csudájára és némely, kivált nem barátimnak rágalmazására, én csak a feleségem, gyermekimet küldém Enyedre, magam Szent-Miklóson maradék, és a felső rend házfalát ekkor rakattam; csak másfélnap, hogy megszünt a munka, mikor a tatár Fejérvár, Enyednél volt, onnét pedig én még Szász-Sebestől két salvagvardiát hozattam; sok futott ember volt az én házomnál, az én sze-

mélyemre nézve kiváltképen azoknak szekereikből duplás sánczot is csináltattam, marhájoknak a ház alatt való rét- és berkeket adtam, egypár réz-dobom fenn a kömives álláson, dobos a szöcsöm, zászlót kopja-lobogóból, muszulyból csináltattunk; volt puskásunk circiter negyven vagy ötven, ebből hatot a falu tornyába tettem, meg annyit az alsó udvarhoz, olyan instructióval, hogy éjfélkor én egyet lötetek a doboló álláson, ök is löjenek egyet mindenik helyen; ha én többet, ök is ahoz képest; mely csak arra való volt, hogyha éjtszaka valahol tatár jár, gondolja azt, hogy három vár vagyon ott tele puskással, nappal pedig mindenik helyt ki volt téve a lobogó. Egyszer Bolkács és Szépmező között, a Pálvölgye tetejére jöve nappal circiter százötven tatár, még a salvagvardia nem volt ott; én csak megveretém a dobot, a három várban egyet-egyet lövénk, a tatárok nézének, beszélének sokáig, osztán csak vissza ismét Szépmező felé az erdöre vagy hová. Érkezék Bethlen Gergely, és szálla a bolkácsi rétre, odamenék gazdálkodván vacsorára, meg haza éjfélkor; a szokás szerint hármat lövénk, Gergely ur mindjárt dobot üttete s elmene, nem jut eszembe, merre. Másnap Lázár Imre érkezék, ennek is gazdálkodám és Szépmezöig kisérém, haza menék, ö ment Balásfalvára.

Távozván a tatár, én a salvagvárdiákat küldém Tordára, azon enyedi, már a táboron esmeretes emberrel és szolgáimmal, hogy onnét ismét vigyenek salvagvárdiákat Kamarásra; vittek is, de már a falu elfutott volt. Egyszer valami lézengő zsákmányos hatvan tatár érkezik a faluba, szintén akkor, mikor az én tiszttartóm a vállán egy pokróczba takarván hoz egy kosár méhet; a tatár ránczigálni kezdi a pokróczot, nem annyira vágyván a mézre, mint a pokróczra, talám nem is tudta a méhet ott lenni; a tiszttartó a méhet, pokróczot odahajtja a tatár nyakába vagy ölibe; kiposdul a méh, nemcsak azt az egy, hanem a többi tatárt, magokat, lovaikat marni kezdik; nekiharagusznak a tatárok, mégis jó, meg nem ölték őket, sem a házat fel nem gyujtották, csak kifosztották lóból, mindenből, némelyiket anyaszült mezítelen hagyták, és szörnyen megkorbácsolták. Mégis az enyedi ember utána menvén a tábornak, Kabos uram által sokat visszaszerzett a fosztott egyetmásban, fegyverben, lovat is egyet vagy kettőt. Azt mondta a tatár khám fővezére : járjon véle még csak egy nap a káros ember, egy tőig, vagy darab szíjig mindent visszaadat, de nem mert, félvén visszajövőben hasonló lézengőktől. Szégyenlhetné ezt sok keresztény had és annak tiszti; negyvenezer magyar vagy német között ki keresné az olyat fel, nem

azért, hogy nem lehetne, hanem azért, hogy nem akarják, nemhogy pogánynak, de a magok nemzetének, hazafiainak, kereszténynek sem.

Ezalatt a tatár elmenvén, feleségemet hazahozám rosz egészséggel, melyet megtekintvén a fejedelem s Teleki, honhagyának a bécsi expeditióból; osztán őszszel a lévén a híre, hogy a tatár ismét Erdélyen mégyen haza, engem fejérvári kapitánynak tettek, a fejedelemasszony szép prebendát rendele. De az Isten másfelé vivé a tatárt, és mi lemenénk felesen a fejedelemasszonynyal Dévára a fejedelem eleibe, ki Lippa felé jött felette tanácstalanul, az éhhel, döggel megholt hadnak majd talám csak a felével, a kit elvitt volt, mert a fegyver nélkül is jó részént elhullott mind. Én, az öcsém Bethlen Pál eleibe küldék hat lovat és tizenhat ökröt segitségére, mely önéki igen jól esett akkor, mert Lippától; fogva Déváig inkább megromlott az a had már november elejin, mintsem Bécstől fogva Lippáig, nagy kedvetlen hire volt köztök a győri dongólegyeknek és a biai tónak és forrásoknak.

A fejedelem secundum suam indifferentem bonitatem jó szivvel láta engemet is; de nézem Telekit, hát ezer szitok a szemében, de hiszem hátom megé a szájában, szivében százezer, ez pedig csak azért, hogy azalatt, a míg Bécshez járt, Bethlen Sámuel vette Nagy Borbárát és

nem az ő leányát; noha bizony az mind az én hirem és tanácsom nélkül lett volt, még csak politice vagy civiliter sem tudta indulatját titkolni. Szászvárosról indulván a fejedelem Fejérvár felé a fejedelemasszonynyal és fiával (kit még indulása előtt fejedelemnek választottak vala) üle egy szekérben, mondván, hogy Teleki és mi ülnénk más hintóba. Vaj Teleki bizony énnálamnál alábbvaló emberekkel részszerint béüle, s engem ott hagya. Én ülék paripára, s mondám magamban : ilyen amolyan lélek fia, legalább lovas legényed nem lészen Bethlen Miklós; elnyargalék, magam elől elment hintómba ülék és osztán a fejedelmet a szállásán gyalog excipiáltam. Mégis azután a Bethlen Sámuel lakadalmában, Keresdre a Bethlen Elek kiadó sógor házánál fövendég lön, és én násznagy; megmondták azután, hogy csak a pohárközben is sokat szidott, gúnyolt, noha ő nem ivott bort, józan volt egészen; én is csak félrészegségre sem ittam, hogy a búcsúztatásra eszemen légyek, láttam is eltitkolhatatlan idegenségét néki és társainak Bethlen Gergely, Mikes és gazda Eleknek. Ez a lakadalom volt in anno 1684, úgy jut eszembe, januáriusban.

Mikor a fejedelem fia választása lön, azt nemhogy a gyülés előtt, vagy a gyülés alatt tudták volna a státusok, de a választás előtt félórá-

val, fertálylyal sem tudták. Barcsai Mihály monda nékem az nap reggel: sógor, ma itt igen nagy dolog lészen, (de nem mondá meg ő is, hogy mi?) de a lelkedre kérlek, hogy ellene ne szólj, mert veszned kell. Eléjöve Teleki más tanács urral a fejedelemtől követségben, ugy tetszik, ugyan Barcsai Mihálylyal, s proponálá:

A fejedelemnek a porta kemény parancsolatjára táborba kell menni Bécs alá; szintén öregedni kezd; a nagy királyok is halandók, az hadi dolog veszedelmes etc. Gondolkozzék a nemes ország maga dolgáról, megmaradásáról. Mikes praesidens quasi attonitus mond az országnak: Nagyságtok s kegyelmetek lássa, jó volna a tanácsurakat lehivatni az ország közzé. Egy felől, más felöl: Igen is, igen is. Elmenének, lekérék a szokás szerint, lejövének, ülének. Teleki mond: mit parancsol nagyságtok, kegyelmetek? Mikes az iménti propositiót reassumálá. Nosza discursusra. Teleki csakhamar: Halandó az ember, a fejedelem sokféle nemzet, sok történet és sok veszedelem közé mégyen, mit csinálnánk, ha oda találna halni? Hallgat minden. Teleki pergit: Ez hallgatással meg nem lészen, cogitandum, discurrendum, agendum, casu quo meghalna a fejedelem, quale regimen instituendum? Az aszszonyember erőtlen, a gyermek gyermek, etc. Végre ugyancsak kifakasztá: de successione et

illius electione cogitandum. A fejedelem fia szép, nagyreménységü gyermek, a fejedelemasszony értelmes, virtuosa és az országnak merő édes anyja. De csitt, gazda nélkül ne vessünk számot, kérdezzük meg a fejedelmet : nem lészen ellene? Quasi vero. Felmene maga ugyan a fejedelemhez, s meghozá, hogy valamit az ország maga javára valót feltalál, csak kövesse. Küküllő vármegyei követ Daczó Gergely, igen értelmes, jámbor ember, animo sincero mondá : ez nagy dolog, fejedelmet választani; eddig ebben semmit sem tudtunk, jó volna délutánra halasztani, a vármegyék és státusok beszélgetnének, és osztán lenne szép csendesen az electio. Ezt Teleki ugy leriogatá, alig éré béfalni, leült.. Én bizony noha láttam sok akadályt, de mégis javallottam, nemcsak féltemben, hanem a közönséges jóért, és a fejedelemasszony az én életem megtartásában elkövetett kegyességéért. Ebédre sem menénk, meglön a választás; Teleki kihozá az ország közé a gyermeket, majd csaknem hét esztendöst az ölében és tevé az asztalra. Lön nagy „vivát“ kiáltás háromszor; fogá ismét az ölébe, s bekésérök országul az atyjához; harmadnap a fejedelem az országot megvendéglé. Teleki a több pohárok között köszöne általellenben véle Mikesre egyet: Valaki ennek a választásnak nem örül, kurva légyen apja, anyja, felesége, leánya, minden nem-

zetsége, és oda menjen a lelke, a hová a Basa Tamás és Bethlen János lelke. Ötödik ülvén én alól rajta, szóról szóra igy hallám, mert igen nagyon mondta; meg Gyulafi László feljül ülvén épen mellettem, még inte a szemével néki, hogy én hallom; Gyulafira, és töle reám jövén azon pohár, elvevém és mondám: miért nem mondod oda a nagyját, mint Teleki? Monda: de Isten ugy segéljen, ő se mondana bár olyan bolondságot. Elköszöném s megivám, noha én másként ekkor se ittam meg az eszemet. Vesd össze keresztény ember már avval az idövel, és lásd meg Hos. 8 : 4.

Mikor a török Bécs alá járt, Erdélyben nagy böség volt, egy Izsák nevü fejérvári zsidóval én búza- s árpával indíték keresetet Lippára, ő harmados volt mindenben; circiter ötezer köböl búzát és kétezer árpát küldtünk le a Maroson, és szépen nyertünk rajta, mert igen olcsó volt a búza, nyolcz s tiz poltrán vékája, az árpa négy poltrán. Da a szegény zsidót a tolvajok megölték, énellenem meg ismét egy partialis gyülésben Teleki, társai, az én ismert barátim, articulust akarának csinálni, hogy énnékem nevezetesen ne légyen szabad búzát vennem. Dörgött, csattogott, szitkozódott, esküt a palotán, a gyülésben. Micsoda rettenetes dolog, uram, ötven hatvanezerenként küldeni ki a buzát, még pedig sós

hajókon, mennyi sót vitt volna az az hajó? az ilyen miatt nem telik ki az adó, ugy segéljen, igy kellene s amugy. Én csak hallgattam, míg szembefognak; készen voltam a nagy szörnyü hazugság megczáfolására; sokan tudván már a dolgot, és hogy a liber quaestustól nem lehet senkit eltitkolni, csudálták és bizony meg is itélték magokban; a portusi kétezer tallér adó is megvolt, semmi sem telék benne, mint vagyon Psal. 112. v. ult.

Még más gyülés lön Fogarasban in anno 1684, v. art. ejusdem anni 17; és mikor már a gyülésnek vége lön, csakhogy szintén még el nem oszlottak a palotáról, én lemenék a szállásra hogy egyem, s elmenjek haza Szent-Pálra. Egykor jö egy inas, hí az ország közé a praesidens szavával, felmenék, hát voksolnak rendre, leülék. A diák a praesidens parancsolatjából kérdezi voksomat, én mondám, hogy én nem tudom, micsoda dolog, mert én a szálláson voltam. Felvevé Teleki s mond: Amaz istentelen töröktöl tett Barcsai Ákos fejedelem donatióit és minden actáit akarjuk országul cassálni, és valaki ebben velünk meg nem egyez, nem igaz hazafia és in notam perpetuae infidelitatis incurráltnak pronunciáljuk. Már kegyelmed voksoljon. Én mondám: Elveszett dologhoz nem kell tanács, hiszen már a voks is elkerült, mi szükség az én vok-

somra? Én egy ország végezésének ellene nem szólhatok, nem is állhatok. Ismét monda : A voks még félig sem került, voksoljon kegyelmed. Én kezdém mondani : Az ilyen actorum vel regiminis rescissio nem ujság e világon, és ebben a házában is, de az olyan dolog a regensek változása után mindjárt szokott lenni; hogy Barcsai megholt, több husz esztendejénél, én indifferens vagyok, quoad me bene. De két akadályt látok : 1. hogy a mi kegyelmes urunkat is a török tette fejedelemmé, azt a dolog bizonyitja; hát ha jövendöben husz esztendö, vagy mennyi mulva az ö nagysága donátióit és actáit is cassálják, kiváltképen erröl vévén példát, mi lesz belöle? 2. Sok szegény ártatlan nemes vagy egyéb ember romolhatik meg vélek, armalis, exemtio etc. Nem várák végig a voksomat, Bethlen Elek félig felálla, s mond : bizony lelkiesméreti ellen mondja kegyelmed. Én ezen megharagván, mondám néki : mit vizsgálja kegyelmed az én lelkem esméretit, vagyon énnékem olyan jó lelkiesméretem mint kegyelmednek, még jobb. Felugrék melléje Bethlen Gergely s monda nékem fordulván : majd olyan leveledet hozatom elé, meglátszik, micsoda lelkiesméreted vagyon. Kinek is mondék : hozd elé mindjárt; s mondám a deáknak : menjen elébb a voks-kérdezésben. Megzördüle Mikes, Teleki : voksoljon kegyelmed. Kinek

is mondék : nem voksolok, mert itt szabad voks még legalább nékem nincsen; én részemről nem bánom akár cassálják, akár ne, mert bizony fennyen megcsalja magát, vagy az ebet, a ki azt gondolja, hogy az én atyám keresett jószági csak a Barcsai és Kemény János donatiójával állanak; szánom csak a sok szegény nemes embert, a ki csak ugy járt csendesen birt collatiójával, mint a kinek puskaporral vettetnék fel a házát s magát. És hogy a mai donatiókhoz is sem maga, sem maradéka senkinek sem bizhatik; — ezzel el is akarék menni; de meg attól félék, ha megindulok, scissio-csinálásnak nevezik, s megfognak; nem is hittem akkor, hogy kijöjek abból a várból, míg ki nem jövék, és az Olton által nem kelék. Rettenetes árviz volt, Garlaczig ért, még a faluba is behatott, nem is evém csak mit is; lovakat usztatva, magam csolnakban menék által. Isten a fejedelemasszony emlékezetit áldja meg, talám ekkor is veszedelembe estem volna, de Gilányiné Apafi Annával, ki egy volt a fejedelemmel, azt mondták veszekedve : Annak az egy embernek volt esze. Jól voksolt. Hát téged ki tett fejedelemmé? a te donatióddal szintén igy bánhatnak, a gyermekedet Husztból s mind ebből a Fogarasból kiforgatják. Ilyen szép mulatságokat csinált nékem a világ. Teremire, Kamarásra vásott a fogok, de Isten kiadta a választ

itt is. Zsolt. 112. v. ult. Itt is keresztény olvasó vesd öszve mát a tegnappal, hát még a nagy holnap mit hoz magával? Isten adjon jót.

NB. Naláczi Istvánt néhai Barcsai Ákos csirákját fő követségre eltudták a portára; nem kicsiny subtilitas volt, mert ha honn lett volna, nehezen vehették volna erre a fejedelmet.

Ezt a Barcsai donatiói rontását pedig azért halasztották ennyire, hogy először Barcsai Mihályt kellett kivetni nagy szemekbéli szálkát, kinek tragoediáját rövideden leirom mind az olvasó tanulására, mind az én miatta való veszedelmemért. Barcsai Mihály csintalan, tréfás és borozó, de másként igen értelmes, activus, derék ember vala. Nem Teleki, hanem Naláczi és Székely László által a fejedelem és fejedelemasszony igen kedves embere, udvari főkapitány, tanács ur, fejérvármegyei főispány lön Bethlen Farkas halála után. Nagy bünei lőnek : 1. Az esze. 2. Ura s asszonya és sokak előtt való kedvessége. 3. Hogy a fejedelem mezei hada kezében. 4. Tökölivel való barátsága a fejedelem hirével in anno 1681. Kállónál, hogy az ott emlitett veszekedés után Tökölit incognito a fejedelemmel szembe juttatta volt. 5. Sokaknak szerzett holmi grátiákat a fejedelem és fejedelemasszonytól. 6. Két Bethlen s Mikes eleitől fogva örökké halálba gyülölte, és 7. Teleki töle félt. Ez az hét halálos

bűn ötet a fejedelemmel megfogatá, mazullá tételé és végre meg is nótáztatá. Sokat inquiráltak reá. Az egy Vajda László postamesteren kivül mind pro ipso incatto volt, nem contra. Ezt látván az emlitett ellenségi, szörnyü hallatlan dolgot követének. Mikor a törvénye állott, Teleki a fejedelem házából hozá a fejedelemnek maga kezével irt czéduláját, a melyben irva ez vala: Azzal az hittel irom, a melylyel a fejedelemség conditióira megesküttem, hogy Barcsai Mihály sokszor olyan ártalmas tanácsokat adott nékünk, hogyha fogadtam volna, az országnak is el kellett volna veszni miatta. Szóval addálá Teleki: A fejedelem azt mondja s izeni az országnak, hogy ha nem igaz, a mit maga irt ő nagysága, fogja az ország magát ő nagyságát, és ott azon a fogarasi palotának ablakán hajtsák le fömeredek. Barcsai felnéze az égbe, nagyot sohajta, nem szóla. Azonban Pekri Lörincz nékem s Bánfi Györgynek (minap gubernátornak) súgja: Ugy segéljen, ő azt hallotta, a fejedelem megeskütt, hogy valaki Barcsai Mihályt meg nem nótázza, megfogatja s megcsigáztatja. Bizony Isten, hol izzadtam, hol elhültem s fáztam a szörnyü dolgon, lelkem, testem úgy tusakodott, hogy mit mondjak voksomban, az ő ártatlanságát és oppressióját tudtam. Bánfi előttem voksol csak rövideden: Én nem nótázom. De könnyü volt önéki

rövideden, s úgy voksolni, mert senkitől sem félt; de néked Miklós uram, hic Rhodus, hic salta. Felfohászkodám s mondám : bizonysága a directornak uno excepto mind pro justo vagyon, az egy bizonyságról pedig az Isten maga parancsolt, hogy ne vegyék bé; azért is világi törvény regulája : unus testis nullus testis. A mi pedig a mi kegyelmes urunk recognitióját nézi, én ugyan, az Isten oltalmazzon kétségbe híjam, de én arra, úgy mint testisre, törvényt nem tehetek, mert a persona majestatis, ki az ilyen causában vagy summus judex, vagy summus actor, nullo modo admittálja a testis nevet. Azonban Teleki itt nem állhatván tovább, interrumpála, és eltüzesült, változott arczczal monda : Micsoda mézesmázos voks, elúnja az ember végét is várni; mondd el uram egyfelé, ha mondod. Én mondám: mindjárt elvégzem. Continuálom : egy akadályt látok. Most az Isten keresztény kegyelmes fejedelmet adott, kit éltessen, boldogitson; de lehetne olyan fejedelem, ha az ilyen recognitiók vim testis et judicium superinde obtineálnának, hogy azzal abutálhatna, és egy tanács sem lehetne securus soha is; mindazonáltal, ha rosz tanácsot adott : consilium malum consultori pessimum, légyen fogva, mig director többet bizonyithat a jövő gyülésen reá, s vegye el jutalmát, avagy lássa az ország s a fejedelem, mit csinál véle,

az ő nagyságok kegyelmességére hagyom voksommal.

Jött vala egy Antidius Dunod nevü páter igen titkos követséggel római császártól a fejedelemhez, bizony tudós, activus ember, in anno 1685, de követségét Teleki Mihálynak detegálta csak egészen, és nekünk csak mesében adta elő : Cessio de vobis facta est vobis exitialis, sed sua S. C. R. majestas nolentes volentes paterne protegit. E re vestra est vobis cum principibus Moldaviae et Valachiae arcto foedere jungi et suae majestatis protectionem implorare. Én, mikor rám került, azt mondtam : olyan homályos mesére csak, én a portától elszakadni nem merek. Ide hátrább meglészen ennek a Sphynxnek Oedipusa. De megpirongatának.

Ezen esztendőben adatának a tanácsurak kölcsön só-vecturára Páter Jánosnak, vagy inkább magoknak (mert Páter János neve alatt ők birták a sót) ország pénzét negyvennégy ezer forintot. Én remonstrálám, hogy bizony odavész, mert a török és só dolga már non est in statu. Nem hivék, megpirongatának; ma is oda a pénz, ők is, Páter János is.

Ezen esztendőben akara engem a fejedelem tanácsnak esketni, és Bécsben fökövetnek küldeni; Székely Lászlótól meg is izené. A két Bethlen s Mikes reá Telekire s a fejedelemre, hogy

ők a tanácsból is készebbek elbúcsúzni, mintsem az úgy légyen, elbonták fato suo tristissimo, uti sequentia docebunt. Interim engem ekkor lebecstelenítének.

Ezen esztendőben hozá egy Marchisio vezetéknevü, Veteráni főstrázsamestere a császár levelit a fejedelemnek a Máramarosba menő regimentek állapotjáról. Petite et accipite. A mi uraink Marchisiót Marchiónak érték. Nosza menjen eleibe a fejedelem hintaja Dániel Istvánnal, egy sereg szines udvari katona, és étekfogós bejáróból álló compániával, épen majd a vajasdi patakig; Naláczi főhopmester a nagy grádics alján várja, mikor a hintóból kiszáll; jöjön előtte mint a fejedelemnek, drabont; udvari ifjuság; nemes- és förend sorba álljon a három palotán; a tanácsurak az ebédlő palota ajtajában excipiálják, maga a fejedelem a bokályos audientiás ház ajtajában várja. Én erre mondám : Az Istenért, mit akar kegyelmetek, ez nem marchio, hanem csak egy olyan szegény nemes ember, mint én, vagy talám olyan sincs. Marchisio a falu vagy város neve, a honnét való. De ha marchio volna is, még sem kellene azt követni véle. Ó ki sok szegény koldus marquez vagyon! nem jut kegyelmetek eszébe amaz hamis Zríni? Nem fogadák. Engem, félre fordulva, in tertia persona másoknak le is szidogata Teleki. Azután szégyenlette

maga is, úgy a fejedelem, fejedelemasszony is ezt a nagy bolondságot. Dunod ott jelen lévén és maga Marchisio, először csudálták, azután nevették.

Ezen őszen hala meg az én szép, jó feleségem Kún Ilona; betegségéről oda feljebb inde ab anno 1679 emlékeztem, most majd tizennégy hétig fekvék kolikában s arenában. Halála előtt circiter hat héttel, egyszer az ágyán ülök, néz a kárpitra, s mondja a deák szót „quare" (deákul pedig ő nem tudott) és mindjárt kiüté a nyavalya, mely haláláig hol gyakrabban, hol ritkábban törtön törte, s elalutt belé. Pápai Ferencz medicinae doctor, jó predikator és én voltunk mellette. Halála előtt negyed nappal délután neki háborodék, iszonyu egymás ellenében általszegzett szemmel nézni és sikoltani kezde. Jaj, jaj, bizony elkárhoztam; meg-meg imádkozott, s mondta: nem kárhoztam. Ismét: jaj! bizony elkárhoztam. Meg imádkozott, s mondta: nem kárhoztam. Tartott épen ez a harcz tizennégy óráig; doktor és predikátorral beszélvén, elszedetők a szemével általellenben lévő czimereket, ki az anyjáé, ki Basa Tamásnéé, ki kié volt, gondolván, hogy a halál félelme rettegteti. Biztattuk, vigasztaltuk: ne féljen, hogy az Istennek jó szolgáló leánya volt, mennyit a bibliát olvasta, a predikator után a textust, tanuságot mindenkor leirta, leányokat, mit tanul-

tak, examinálta, tanitotta, kegyes, könyörülő, alamizsnálkodó, egy szóval, bizony ritka tudós és szent jó asszony volt. Retorqueálta: szintén azért kárhozom el, hogy a szentirást olvastam, és az Istennek annyi ajándéka volt nálam. Itt fekszik ugyan a testem ebben az ágyban, de régen pokolban vagyok. Sokat disputálta ezt, és úgy tetszik, eszin, melyről mi, a doktor s pap tanácskozván, ezt találtuk, hogy nemcsak a nehéz betegség symptomája, hanem az alkalmatossággal abutáló sátán kísérteti. Egy, a lábánál álló azelőtt bünös asszonynak monda : ládd-e mint vagyok én? pedig az Isten s ember tudja, hogy én jámbor voltam, mégis né micsoda a bünnek ereje bennem. Te tudod, mi voltál, térj meg, eredj.

Egyszer monda : menjen ki minden ember, csak az édes uram maradjon itt. Elmenének. Irtóztató sok bünöket, tisztátalanságokat kezde elöszámlálni, mintha mind ő büne volna. Mondám én : az ördög fogja csak reád, hiszen a más ember bünéről nem adsz te számot. Erre monda : az én testemben ugyan a kegyelmed testén kivül más soha sem volt, de én az atyám büne miatt halok ilyen szörnyü formán meg. Kegyelmed az apámnak mondja meg, térjen meg, mert több büne ne volna, csak a kit én tudok, el kellene veszni, egész házának romlását megérni; és maga gya-

lázatosan hal meg, el is kárhozik. Ez eddig, és bizony jaj, sok bételék a szegény Kún Istvánon, minden gyermeke meghala, maga azután szegény és becstelen állapotban hala meg. Egész éjtszaka tartván ez a tusakodása, reggel azon elszegzett nézésében elmosolyodék, kezeit összecsapván, mondá : örüljetek, hálá Istennek, vége lön az én törvényemnek; azt mondák : ne félj leányom, minden büneid megbocsátattak tenéked. Nem kárhozom el. Örüljetek. Osztán haláláig ezen szép csendesen volt elméjében, testét hogy a nyavalya néha kitörte. Béhivatám a két gyermekünket, s kérdé : ettetek-e? Monda : eredj, menjetek el, egyetek. Elmenének. Osztán nékem monda : ebben a két gyermekben kegyelmed nem boldogul, mindazonáltal kegyelmed el ne vesse. Én sirtam az ágya lábánál. Monda : ne sirasson kegyelmed engemet, az Isten tárháza nagy, a ki engemet adott volt kegyelmednek, adhat szintén olyant, mint én voltam, szebbet is, jobbat bár ne. Én már kegyelmedet és a gyermekeket is csak úgy szeretem, mint egyik lélek a másikat, mert nékem a testem vagyon itt kegyelmetek előtt csak, de az én lelkem az örök életben vagyon. Mikor étellel vagy orvossággal kináltuk is : meglehet, hozzák, de nékem már erre a világi életre nem kell. Házasságáról kegyelmednek azt mondom : gondolom, talám kegyelmed

egy özvegy asszonyra forditja elméjét, de bizony megbánja kegyelmed; hanem árva leányt végyen kegyelmed. Ezt is követtem; de bezzeg mind atyjáról, gyermekeiről való jövendölése bételék. Hala meg 3-a decembris anno 1685.

Az én keserüségem megtornyozott. Mikor a feleségem ilyen agonban volt, érkezék Bethlen Pál levele Medgyesről: mi a fejedelemmel futunk Szebenbe; Csáki László Bánfi-Hunyadra szállott német és magyar haddal; betegét is csak hozza el hintóban, mert áruló névben esik etc. Én azt irám, hogy az lehetetlen. Én Istenem! micsoda napok! A feleségem vonaglott, ládáimat rakattam, futottam Medgyesre, Szebenbe, mégis áruló leszek.

Azon decemberben eltemettetém a háborúhoz képest szép tisztességesen, Horti István püspök és az enyedi professorok predikáltak, oráltak, a futás miatt förend nem sok volt az atyámfiain és sógorimon kivül; az apja sem; nemes és egyéb rend elég; én is osztán bémenék Szebenbe.

Itt vagyon az én első házasságomnak, mely tartott tizenhét s fél esztendeig, feleségem életének, mely harminczhárom esztendös volt, 1685-dik esztendönek, Erdély békességének és ennek a résznek is szomorú vége.

(Az első kötetnek vége.)